

Gazda Klára

NYISS KAPUT, ÚJ BÍRÓ!

✿ ————— ✿
Népi játékok szimbolikus üzenete

Gazda Klára

Nyiss kaput, új bíró!
Népi játékok szimbolikus üzenete

KRIZA KÖNYVEK 42.

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Vajda András

GAZDA KLÁRA

NYISS KAPUT, ÚJ BÍRÓ!

NÉPI JÁTÉKOK SZIMBOLIKUS ÜZENETE

Kriza János Néprajzi Társaság

Kolozsvár

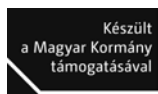
2017

Lektorálta:

dr. Györgyi Erzsébet, Néprajzi Múzeum, Budapest, nyug. főtanácsos főmuzeológus,
Kiss Áron Magyar Játék Társaság, elnök

dr. habil. Tánzos Vilmos, BBTE BTK, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár,
egyetemi tanár

Támogatta:

Szerkesztette:

Jakab Albert Zsolt

© Kriza János Néprajzi Társaság

Borítóterv:

Könczey Elemér

Számítógépes tördelés:

Sütő Ferenc

Készült a kolozsvári IDEA Nyomdában

Igazgató: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României GAZDA, KLÁRA

Nyiss kaput, új bíró! : Népi játékok szimbolikus üzenete / Gazda Klára ;
Szerkesztette: Jakab Albert Zsolt. - Cluj-Napoca : Kriza János Néprajzi Társaság, 2017
Conține bibliografie
ISBN 978-973-8439-94-8

I. Jakab, Albert Zsolt (ed.)

Tartalom

Előszó.	9
A hinta és hintázás szimbolikus háttere	13
Bevezetés	15
A hinta és hintázás a magyar szakirodalom tükrében	16
A hinta és hintázás a magyar néphagyományban	20
A szabályosság lélektani hatása. A ringatástól a hintázásig	22
Hintaeszközfélék a magyar néphagyományban	24
A függesztett lengőhinták	24
Az alátámasztott hintafélék.	31
Összetett hintafélék	36
A hintaeszközök és -mozgások szimbolikus-rituális vonatkozásai	38
A hintázás körülményei	41
A játék helyszínei	41
A játék ideje	43
Társadalmi vonatkozások	48
A hintázás módja	49
A hintázás költészetének témái	50
A számolás: várakozás a természet, élet és lélek tavaszára	50
A függőleges tagolású világ	51
A tiszta víz mint az élet közege. Időutazás a földi örömök felé	60
A víz mint a halál és feltámadás-újjászületés közege	64
Összefoglalás	72
A játék világa	72
A képzelet és realitás összefonódása	74
Rejtőző mélyrétegek	75
Fehér liliomszál	79
Bevezetés. A tavaszi leányjátékok pszichikai és kulturális háttere	81
A játék szövegeiről általában.	82
A játék a szakirodalom tükrében	86
A játék helye a tavaszi énekes-táncos játékok között	88
Tartalmi-szerkezeti összetevők	91
A motívumok jelentése nyomában.	105
Szimbolikus nevek – ártatlanok, esendők, tisztátalanok	105
Szimbolikus cselekvések: az esendők megtisztulási módjai és esélyei	112
Szimbolikus cselekvések: az élőáldozat felváltásának motívumai	119
Záró gondolatok	121

A magyar hidasjátékok szimbolikus jelentéseinek nyomában	123
Bevezetés	125
A hidasjátékok és kutatási előzményeik	126
A magyar játékszövegek rendszere Kiss Áron szerint	126
Kiss Áron jegyzetei a játékok mitikus és rituális háttéréről, és nemzetközi párhuzamairól	133
Szláv rokonmotívumok és értelmezések Melich János tolmácsolásában	134
Ujváry Zoltán hozzájárulása a kölcsönhatások és a játék funkciója kérdéséhez	135
A magyar hidasjátékok aprólékos vizsgálója: Kiss Lajos	135
Mészáros István népi gyermekjátékaink „Lengyel László” királyáról	137
A dallam és mozgás mint a rendszerezés alapja a Magyar Népzene Tára szerint	137
A játékmag mint vezérfonal az MTA Játékarchívuma rendszerében	140
A hidasjátékok a szakirodalom tükrében. Összegzés és kitekintés	141
Gyűjtemény és tipológia	141
A poétikai hasonlóságok háttere	143
A szövegértelmezés rokon- és szembenálló esetei	144
Zárszavak	145
A forrásbázis	146
A hidasjátékok szimbolikus háttere	147
A játszás ideje	147
A nagybőjti vasárnapok repertoárja	147
Újholdkori játékok	152
Virágyasárnapos játékok és rituális szokások	153
Húsvéti és pünkösdi játékok	156
A játék körülményei. Összegzés	160
A hidasjátékok alapotívumai	162
Átjárás a világok közt	162
Közlekedés mélységek és vizek fölött	162
Folyóvizek és túlvilág	164
Hidak, kapuk, utak	168
A túlsó part és népei	179
Az utasok: a bátor jó vitéztől Lengyel László népéig	190
Az átengedés előfeltétele: az okozott kár jóvátétele	196
Az utazás	206
Az átkelés eltökélése	206
A váltságdíj	208
Az áthaladás	210
A kapu kinyitása	216
A kapu lecsapódása	217
Vámul ejtés és leánykerés: átjutás a másik világra	219

A lélek túlvilági besorolásának lépcsőfokai	221
Versengés a lélekért	222
Tudattalan választás	226
Próbatétel és ítélet	226
Küzdelem a két csapat között. Győztesek, vesztesek és igazságosztók	232
A kitárulkozó aranykapun innen: a hazatérők kiteljesedő élete	234
A Bújj, bújj, zöldág alapjáték és motívumai	234
A dob, a szita és a rosta szimbolikus jelentései	237
A dob, szita és rosta szimbolikus jelentései a magyar népi kultúrában	239
A dob, szita és rosta szimbolikus jelentései a magyar népi játékkultúrában.	247
A péntek, a csütörtök és a szerda. Változatok a témára	254
Szerdák és csütörtökök a bújó-vonuló játékokban és bővítményeikben	258
Az alapszöveg és bővítményeinek üzenete. A csütörtökök és szerdák rejtélyei	263
A fiatalkor csábításai és viharai a népdalbetétek alapján.	265
Történeti körülmények, erkölcs és életsors összefonódása a csatolt játékokban	267
A toborzók.	267
Magyar–lengyel–osztrák dinasztikus kapcsolatok két játéktípus alapján	268
A Kis kacsa fürdik	270
A János úr készül	274
A hidasjátékok üzenete. Összegzés	278
Bibliográfia	281
Rezumat	309
Abstract	311

Előszó

Számos szaktudomány állítja, hogy a játék fontos tevékenységi forma, de minde-
nik más- és más szempontot hangsúlyoz ki: a pedagógia a készségek és képessé-
gek begyakorlása, a kultúrába és társadalomba való belenevelődés eszközének
tartja, a pszichológia megismerő és feszültéglevezető szerepét tartja jelentősnek,
az esztétika a művészi alkotásokhoz hasonló lehetséges katartikus hatását jelzi, az
etológia többek közt a nagy felfedezések előfeltételét ismeri fel benne. A kultúra-
tudományok, elismerve biológiai és pszichológiai szükséglet- jellegét, a kultúrával
való azonosulás, a megismerés, önkifejezés nélkülözhetetlen csatornájaként tartják
számon. A néprajztudomány több irányban is tájékozódik: egyaránt érdeklődik a társad-
almi szerepe, melynek megismerése elsősorban terepmunkát igényel, a népi gyer-
mekjátékok sokaságának rendszere, valamint az egyes tárgyi és szellemi alkotások,
kulturális formák jelentéshálója, gondolkodástörténeti vonatkozása, a racionális
ismeretek és hiedelmek, munka és vallásos cselekmény határai közti kiterjedtsége,
más kulturális formákkal való kapcsolata.

A jelen könyvbe foglalt játékok, a kultúra régi rétegébe visszanyúló alkotásokként
az emberi élet létkérdéseivel foglalkoznak.

Az ember a természet része és részese. Élete részben hasonlít, részben külön-
bözik annak menetétől. A természet ciklikus ismétlődései csak nagyvonalakban és
részlegesen hasonlítanak, de arányaikban, mértékeikben, időtartamukban és végső
kimenetelükben el is térnek az ember földi életének egyirányú lefolyásától. A mérsé-
kelt égövbeli év évszakainak – a tavasznak, nyárnak, ősznek és télnek – bizonytalan
határai párhuzamba állíthatók az egész emberi élet szakaszaival, a születéstől a gyer-
mek-, ifjú-, felnőtt- és idős koron át a halálig. Ugyanígy egy nap szakaszai is. A tél és
az éjszaka passzív csendjét a tavasz kezdetétől az őszi végeztéig, a reggeli virradattól
az esti alkonyulásig nyúló időszak tevékeny pezségése váltja fel. A tavaszkezdet fris-
sége párhuzamba vonható a gyermekkor erőgyűjtésével, majd kivirágzó szakasza
az ifjúkor kiteljesedésével, energiától duzzadó életével, de üdesége és szépsége révén
minden korosztályt felüdít, új reménnyel tölt el.

Az emberek legalapvetőbb problémáját, az élet végességének tudatát a túlvilági
élet hite, az örökélet reménysége enyhíti. Ha az életüket egy érzékszerveikkel meg-
tapasztalható, valóságos világban élik is le, úgy érzik, hogy megtorpanásaik és szár-
nyalásaik váltakozását valami titokzatos, az övéken kívüli, másik világból származó
hatalmasabb erő befolyásolja. Egyszerre bíznak és bizonytalanok a jövőjük sze-
rencsés alakulásában, egyszerre hánykódnak remények és kétségek közt. Vágyaik
teljesülését a tapasztalaton túli világ láthatatlan erői segítségétől várják, annak ol-
talmába ajánlják. Ennek az erőnek neve, személyisége, hatalma és örök élete van.
Bíznak abban, hogy kellő tisztelettel, alázattal, áldozattal megnyerhetik a maguk
javára. Gondjaikat és azok orvoslását lelki szemeikkel képek formájában képzelik
el, látják álmaikban, vetítik ki alkotásaikban – mitológiájukban, vallásukban, művé-

szetükben. E képek a reális világból merítkeznek, de attól eltérő lelki-szellemi tartalmat sugároznak. A tudattalan mélyéből törnek fel, mint sok számos előző nemzedék örökségei. Ősiek, ősképek, amik egy időben több mindent kifejezhetnek, és ugyanazt a tartalmat több őskép is sugallhatja.

A játék mint az emberiség gyermekkorának alapvető tevékenysége számos ősképet tartalmaz. A népi játékok jelentős része a természet tavaszi életrekelése idején zajlik le, azt sürgetve, elősegítve, valamint az emberek alapvető problémáival – az ifjúkor életparancsainak gondjaival, az evilági és túlvilági élet képzetével, feltételezett összefüggéseivel foglalkozik. Ezek a természet és ember kapcsolata kölcsönöségének, előbbi befolyásolásának hitében nemcsak megszólítják a természet tárgyait, hanem oda-vissza „utazással” felderítik égi másait, közvetlen „tapasztalataik” megosztásával is elősegítve azok földre érkezését. Lebontják a való és tapasztalaton túli világ határait, hőseik térben és időben közlekednek, és az égi mintákat földi életükben is hasznosítják. Ám erre a kitüntetett kapcsolatfenntartásra, hitük szerint erkölcsileg méltóknak is kell lenniük, és tudva, hogy nem mindig azok, különböző jelképes tisztító műveleteket végeznek el.

A játékok, akárcsak más költői-művészi alkotások, inkább érzelmileg, mint értelmileg hatnak, már csak azért is, mert az emberi cselekvéseket meg az azokat kifejező alkotásokat több tényező együttese befolyásolja, melyek közül a tudat hol az egyiket, hol a másikat emeli ki. Ezért értelmezésük bizonytalansággal teljes.

A magyar néprajzi szakirodalomban többször esett szó a játék és mágia összefüggéseiről, általában is, játéktípusokra konkretizálva is. Utóbb a *cérnájáték* és varázslás közös talajáról Pócs Éva értekezett (1990), a *kópé-idéző* játéktípus hiedelmi hátterét Rimai Éva elemezte (Rimai 1999), az egyetemes játékkultúra, jóslás, rítus, szimbólum kapcsolódási pontjaival pedig Moskovszky Éva foglalkozott (Moskovszky 2004). Haider Edit hasonló tájékoztató, az ugróiskolát elemző monográfiájából, sajnos, nagyon kevés jelent meg (Haider 1976, 1979: 617–618, 2002: 44–49). Jó volna, ha ami késik, nem múlna.

E tanulmánykötetben három tavaszi játék képeit, képzetait vizsgálva, azok hátterét, üzenetét szeretném felderíteni.

Az első témám a *hinta és hintázás*. Ritmikájának, valamint elé/hára/elé és/vagy, fel/le/fel irányuló paradox mozgásainak köszönhetően a hintázás több európai és ázsiai szokáshagyományban, összetett jelentésű rituális ünnep. Egy ókori görög mítosz szerint egyik változatának, a *lengőhintán* való hintázásnak a lényege a halál emlékező- és áldozati rítussal történő behelyettesítése, felváltása. Másik formájának, a *mérleghintának* a fő üzenete az ellentétes minőségek kölcsönös egymásból élése alapján pozitív értékek (pl. az éjjellel szemben a reggel) győzelmének elősegítése, serkentése. Az oroszoknál húshagyókeddre időzített mérleg-hintaünnep az ősöknek – mint földalatti istenségeknek – hozott áldozat jegyében, a termékenységserkentés reményében megy végbe. A harmadik típusnak, a nálunk többek közt *ördöghintának* nevezett *forogóhintának* fő rendeltetése a gonosz kiselejtezése, elveszejtése. A magyar hintázási hagyományok – noha már elveszítették rituális szerepüket, pusztá játék- és szórakoztatás körébe minősülve vissza – eszközeik szerkezeti elemeivel, mozgásformáik

megnevezésével, a játék koratavaszi, de főleg húsvéti időzítésével és rendkívül gazdag költészetével számos szimbolikus funkcióról tesznek tanúbizonyságot. A tavaszserkentésen, az élet győzelmének hirdetésén túl témái között fő szerepet kapnak a számolással serkentett utazásformák, a gazdálkodás számára mintát kereső égbe-, valamint a fiatalok vágyait, reményeit, életeszmenyeit kifejező jövőbe utazás. Utóbbiak közt a szerelem, párválasztás, erotika és gyermekáldás várása, továbbá az erkölcsös munkálkodás, építkezés kapják a főszerepet. A mondókabeli kislány vízbehalása, kimentése, a kiskatona vízbeugratása feltehetően szintén a párta találás élményével kapcsolatos.

A második, *Fehér liliomszál* megnevezésű tavaszi leányjáték elsősorban a megtisztulásra koncentrál. Főhősét azért ugratják a Dunába, hogy benne megmosakodjék, megtörülközzék, és végül valakinek – a jövődöbeli párjának – a kötényébe megtörülközzék. A játékosnak e műveleteket megelőzően pálcába kell támaszkodnia, hogy a vízen átkelés során megtámaszthassa a derekát. Ez a pálcá a halottkultuszbelihez hasonlít. A halál–feltámadás gondolatát a játék Lázárt megszólító altípusa is meglehetősen szókimondóan megfogalmazza: Lázárnak a sírból kell kikelnie, és a vízben megtisztálkodnia, hogy követhesse felszólítóját, Jézust.

A harmadik, általam elemzett játéktípus a *bújó-vonuló kapus-hidas játék*. Ennek szereplői a Nap és Hold által felügyelt, eget-földet összekötő hídon szeretnének átkelni, és a tavaszi égi áldásokat az aranykapu kinyitásával a földre lehozni vagy legalábbis leidézni. A híd őrzői nehezen, azzal a feltétellel engedik át, ha az általuk korábban megrongált híd megjavítását felvállalják. Ezt az utasok égi kincsek, adományok megszerzésében bízva megígérik. Az út nem veszélytelen: egyesek – rendszerint a legutolsók – vétkesek vagy öregek – előtt a kapu lezárul, a foglyul esett játékosnak a jó és rossz princípium, az angyal és az ördög közt kell választania. Választása helyességét különböző próbák igazolják vagy cáfolják meg. A játék e része számos más, leánykérő- vagy tiltó játékkal, így a *Virágnevezéssel*, *Sántapipással* közös elemből építkezik, melyek motívumait szintén értelmezem munkámban. E rész zárójátéka során a két ellentétes táborba jutottak megküzdöenek egymással. A játék másik, gyakorta önállóan is játszott része, a *zöldágjáték* a tavasszal megújuló élet javait (zöldágot, aranybúzát, különböző virágokat és madarakat) hívja, csalogatja be és jelképesen be is hozza. A játékosok erkölcsi értékeit itt is szítálással, rostálással mérik meg. A szita sokoldalú szimbolikájában egyszersmind a megtisztulást, meg a lány tisztaságát is jelképezi. Hogy potenciálisan mitől kell megtisztulniuk, a játék egyik altípusa során énekelt gúnydalok sora jelzi. Hasonlók a *Fehér liliomszálban* is elhangzanak. Ezt követően vélik elnyerni a szerelem, házasság és az élet teljes megélésének lehetőségét. További csatlakozó játékok, így a *János úr készül*, meg a *Kis kacsá fűrdik* a történeti tényezők közepette megélt élet árnyékos oldalait, a szenvedéseit is felfedik.

Mindhárom játék számos csatornán: mozgáson, szövegen, dallamon, a helyszín és időpont megválasztásán, gesztusokon, eszközökön, tárgyakon keresztül a halál – feltámadás, élet képzetkörét jeleníti meg, hihetetlen összetettségben.

E munkám nem készülhetett volna el a Domus Hungarica Scientiarum et Artiumtól 2002-ben, 2004-ben, 2005-ben, 2007-ben és 2008-ban, valamint a Nemzeti Kultu-

rális Alaptól 2016–2017-ben megítélt pályázati támogatás nélkül. A Domus 5 éven át egy-egy hónapon keresztül biztosított lehetőséget a szimbolikus tárgyak, valamint a népi gyermekjátékok budapesti kutatására. Az MTA BTK Néprajztudományi Intézete Adattárában Czövek Judit bocsátotta rendelkezésemre a Magyar Néprajzi Atlasz kéziratos anyagát, az MTA BTK Zenetudományi Intézet Játékarchívumában Lázár Katalin megértő, önzetlen segítsége tette lehetővé több népi gyermekjátéktípus forrásanyagának alapos és rendszeres megismerését és rögzítését. Az így szerzett, majd itthon feldolgozott anyag szülőföldemen való könyvformába öntését az NKA támogatása segítette, a könyv kiadását, Pozsony Ferenc régebbi kezdeményezésének valóra váltásaként a Kriza János Néprajzi Társaság vállalta fel. Jelentős mértékben megkönnyítette munkámat Györgyi Erzsébet, a Kiss Áron Magyar Játék Társaság elnöke, aki az NKA-hoz benyújtott pályázatom magyarországi lebonyolítója szerepét a Társaság részéről vállalta és szakmai kérdések eldöntésében is segítségemre volt, valamint a könyvet hatalmas és figyelmes munkával, helytálló figyelemfelhívásával szerkesztő Jakab Albert Zsolt. Az ábrák elkészítéséért a Simó Enikőt, a kották minőségének technikai színvonaláért Nagy Ákost illeti köszönet, a Székely Nemzeti Múzeum fényképeinek kiválogatásáért pedig a fényképarchívuma kezelőjét, Szócsné Gazda Enikőt.

Végül, és nem utolsó sorban említem meg hálával és köszönettel mindazokat, akik biztatásukkal, a munkám kulturális értékében való hitük és bátorításuk kifejezésével erősítettek meg abban, hogy felvállalandó témáim érdekelhetik a szakmát, valamint a művelt közönség egy bizonyos rétegét. A figyelmemet rá elsőként a nem sokkal később elhunyt férjem, dr. Demény István Pál folklórfilológus hívta fel. Együtt lelkesedtünk a *hintázás* szimbolikus hátterére és nemzetközi párhuzamaira utaló jelekre felfigyelve. Ekkortájt hozta szóba Keszeg Vilmos is, hogy érdekes lehet a hintajáték rituális hátterének vizsgálata. Tánczos Vilmos, kutatásaimat értékelve (Tánczos 2015: 103, 123) több ízben biztatott azok kiegészítésére és könyv formában való megjelentetésére. De mindez még mindig nem lett volna elégséges a testvérem, Gazda József sokszori, szerető buzdítása nélkül, amiből Édesanyám rég tovatűnt hangját véltem felismerni.

Sepsiszentgyörgy, 2017. nov. 24.

Gazda Klára

A hinta és hintázás szimbolikus háttere

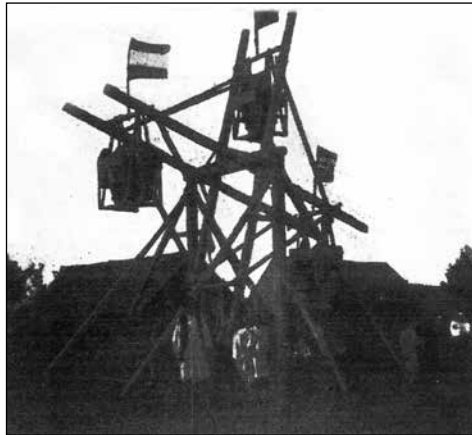
1. kép. *Sandi és Kriszta a hintán*

Földvár, Brassó vm., 1898. Hivatásos fényképész munkája (SZNM fényképtára, Nagy_II_049).

2. kép. *Györbíró Andrásné és gyermekei*

Szentkatolna, Háromszék vm. Műtermi felvétel (SZNM fényképtára).

3. kép. *Krincsó.*

Bukovina, Moldva (Szabó I. 1906: 93).

Bevezetés

A hintafélék a kisgyermektől a felnőtt fiatalságig terjedő valamennyi korosztály kedves játékeszközei voltak. A rajtuk való ringás, vagy folyamatosan váltakozva felle, előre-hátra irányuló erőteljesebb kilengés, más esetben pedig a szünet nélküli egyirányba forgás kellemes szédültséggel – mintha utazás-élménnyel – ajándékozta meg a rajtuk ülőket. Szabályok irányították a menetét, hozzájuk fűződő egyszerű mondókák, dalocskák vitték sokirányba, ragadták magukkal a játészó képzeletét – lépték át a valóság idő- és térbeli korlátait –, megteremtve így a való és a meg nem tapasztalható világ, az élet–halál és túlvilág kapcsolatát. Ez a játék világszerte elterjedt volt, és többfelé, túl az egyszerű hiedelmeken, áthághatatlan szabályosságú rítus szerepét töltötte be. Hordoznak-e valamilyen háttérjelentést a mi, mára már mind kevesebb szabályt alkalmazó, pusztá játékká visszaszorult hintázási hagyományaink? Üzennek-e valamit, és mit a tudat mélyéről és mely kommunikációs csatornák által? Észlelhetők-e ezek között egybehangzások?

Ivan Evseev román kutató, felfigyelve népi játékaik gazdag szimbolikus tartalmára, azt javasolja, hogy ezek megragadásához e kifejező eszköz valamennyi összetevőjére figyeljünk: a játék megnevezésére, a játészók számára, nemére és életkorára, gesztusaira, a játészás tárgyi tartozékaira, időszakára és helyszínére, azok sajátosságaira, az alkalmazott terminológiára, térformákra, cselekményre, szövegre, dallamra, legapróbb részleteinek – *ludémáinak* –, sorrendjére, ismétléseinek számára, hierarchiájára, azok helyettesíthetőségére, tehát teljes szöveg- és nyelvtanára (Evseev 1994: 8–9). Ebben a tanulmányban az ő módszertani javaslatait figyelembe véve próbálom megfigyelni és megérteni a 19–20. századból fennmaradt játékkincs rejtett szellemi hátterét. Természetesen párhuzamosan érintem az alkotások és átalakulásuk gazdasági-társadalmi-ideológiai kontextusát is.

Elsőként azt fogom áttekinteni, hogy mit tudunk az eddigi szakirodalom alapján a témáról. Majd a hinta és hintázás együttesen jelenlevő tartozékainak, ismerveinek vizsgálatához, az értelmezés felépítéséhez vetek fel és követek végig néhány szempontot. Először is felmerül a kérdés: milyen igény hozta létre? Hogyan tükrözi megnevezése az általa keltett mozgásélményt? Mi áll az eszköz történetének hátterében, a természet készenadta lehetőségeinek felhasználásától a sokfunkciójú tárgyáig, azok használati és játéktárgyakká való szétválasztódásáig, majd sokféleségük kialakulásáig, specializálódásáig? Az eszköz főbb típusai milyen anyagokból, milyen alkotóelemekként felhasznált eszközökből milyenekké formálódtak, és milyen neveket és képzeteket kapcsolnak hozzájuk? Mi sejtethő e nevekben a játék világnézeti vonatkozásaira nézve? Vannak-e a hintázásnak jeles, vagy netalán tiltott időpontjai, időszakai, és ez jelenthet e valamit? Melyek a kedvelt helyszínei, és azoknak a magyar kultúrában vannak-e speciális értelmezései? Kik, milyen korosztálybeliek, milyen eltérő körülmények és társulások közepette, milyen módon és céllal játészák? Milyen költői szövegek hangzanak el korosztályonként, milyen szerepet szánnak ne-

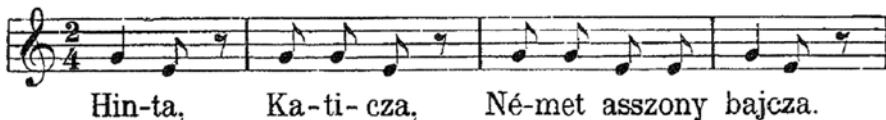

kik, milyen tematikai csoportjaik vannak? Mi indokolja a számolást, a képzelt utazást, annak vízszintes és/vagy függőleges iránya milyen vágyak teljesülését kívánja mágiikusan elősegíteni? Mit jelent a tiszta és a piszkos víz, a vízbeesés, vízbeugrás, kimentés motívuma, milyen mentőeszközökre hivatkoznak a szövegek és azoknak mik a magyar kultúrabeli értelmezéseik? Miért szerepelnek a mondókákban ételek és szeszes italok vagy különböző ajándéktárgyak? Elkülöníthetők-e a motívumok szó szerinti és szimbolikus jelentései? Mit tudunk meg belőlük a hintázás reális és mágiikus funkciójáról? Ismerünk-e fel bennük olyan elemeket, melyek más népek – oroszok, románok, különböző balkáni etnikumok, szibériai törzsi kultúrák közösségei – képzeteire emlékeztetnek, amilyen az anyagi jólét, testi erő, és lelki boldogság mágiikus biztosítása? A görög mítosz közvetítette végső értelme, az emberáldozat rituális játékra való felcserélésének nyomait felleljük-e valamely keresztény változatban, és melyek a magyar hintázó mondókák keresztény motívumai?

A hinta és hintázás a magyar szakirodalom tükrében

A magyar szakirodalomban először Kiss Áron, a 19. század végi, összmagyarságra kiterjedő gyűjteménye összeállításakor próbálja meg áttekinteni a különböző játéktípusokkal kapcsolatos ismereteket, elképzeléseket. Az első adatot a *hintáról* Comenius 1665-ben megjelent *Orbis Pictus*ában találja a nyáron játszott játékok sorában. A nyár itt a télen kívül levőt jelenti. E fogalommal másodjára *hintójáték* néven Kresznerics Ferenc 1832-ben megjelent szótárában találkozunk (Kiss Á. 1891: 501–502). Játékgyűjteményében egyetlen karonülő kisgyermekhez szóló dajkarimmet és 24 nagyobbak körébe tartozó, a hintázás mértékét kijelölő kiolvasó mondókát közül különösebb, a játék lefolyására vonatkozó magyarázat nélkül.

1. kotta. *Hinta, Katica!* A legegyszerűbb hintázó mondókák egyike Kiss Áron gyűjteményében

H. n., Sztankó Béla gyűjtése (Kiss Á. 1891: 51/4).

Jegyzetanyagában a kiolvasókat a hajdan jósló papok és boszorkánymesterek által használt varázsigék örököseinek tartja, arról elmélkedve, hogy bennük „megleljük a kiküszöbölést, a bűnösnek sorsvetés útján való kitalálását, megtizedelését, stb. A vad emberek ma is sorshúzás alapján állapítják meg, hogy foglyaik közül melyiket öljék le s a katonaságnál is ilyen valami volt a megtizedelés.” Példaként egy egytől tízig számláló hintázó mondókát említ, melyben a kilencediket *Kis Ferenc* neve, a tizediket pedig a *tiszta víz* szókapcsolat követi. Felteszi a kérdést, hogy ez „vajon nem a vízbe fullasztásra való tizedelés emléke-e?” (Kiss Á. 1891: 508).

A *Magyar Népzene Tára* játékcselekményre és mozgásra alapozó játérendje a hintázást a csoportos játékok kialakulásának kezdetére sorolja, az *Egyik játéka a másikkal*, és ezen belül az *Egyik (kezdő-)mozdulatával* elnevezésű kategóriába helyezve el. (I.B.2. e, f.) Ebben „a csoport maga változatlan, a belőle kiváló, egy bizonyos szerepet játszó gyermek azonban cserélődik, átadva másnak a tiszavirág-életű, többnyire a dal egyszerű eldalolásáig tartó szerepet. Egyik lép a másik helyébe úgy, hogy az előd kijelöli utódját. Ez a szerepátadó váltás a játékok e típusának fő ismertető jele.” (MNT I. 1951: 703–705.) Ezen belül a hintázók „a felnőttebb népszokásokhoz állnak közelebb”. A részletes jegyzékből kiderül, hogy a könyv tartalmazta énekes szövegek két hintatípushoz, a *lengő*- és a *körhintához* kapcsolódnak (I.B.2. e, f. – MNT I. 703–705). Külön kategóriába kerülnek a *Felnőttek játékaik ölbeli gyermekekkel* (VII.) címszó alá sorolt *Hintázó-, lovagoltató-félék* (VII.B.), melyek altípusai közt a *Karon- és lábfejen hintáztatók* (VII.B. a, g), és érintőlegesen a *Magasra emelők* és *Térden lovagoltatók* (VII.B. f) helyezkednek el. Ez utóbbiak a gyermek-társadalom kiépülésének perspektívájából csak annyiban tartoznak a rendszerbe, amennyiben (ezekkel a játékos cselekvésekkel) „a felnőtt (az anya) mellett nagyobb gyermekek, idősebb testvérek is élnek.” (MNT I. 704, 706, 788).

2. kotta. *Hinna, barinna!* Lábon hintáztató.

The image shows a musical score for a song. It is written on a single staff with a treble clef and a 2/4 time signature. The melody consists of eight measures. The notes are: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), A4-G4 (beamed eighth notes), F4-E4 (beamed eighth notes), D4 (quarter), C4 (quarter), and B3 (quarter). Below the staff, the lyrics are: Hin - na, ba - rin - na, ka - rá - csonyi Ju - lis - ka.

A felnőtt székre vagy padra ül, lábát keresztbe teszi, lábfejére pedig a kisgyermeket állítja, kezét megfogja, az ének ütemére lábával lóbálja, hintáztatja.

Martos, Komárom vm., Manga János gyűjtése (MNT I. 34/75).

Nagyrészt a *Magyar Népzene Tára* rendszerezését követi Bakos József gazdag mátyusföldi gyűjteménye is (Bakos 1953) de anyagát az életkori sajátosságok alapján rendszerezi, a *Felnőttek játéka ölbeli gyermekekkel* (I.) fejezettel, és azon belül elsőként a dallamot, verset, mozgást (ringatást) és játékos időöltést egyesítő *Babaltatókkal*- illetve *Ringatókkal* (I.A.) kezdve. Ezek – mondja – „egyszerre váltanak ki fizikai és pszichikai hatást a kisdedből”. Az altatók és ringatók alig választhatók el egymástól. Lágý hangzásuk alapján *ringatóknak* talán a *Tente, baba, tente* kezdetű

dalocskákat lehet tekinteni. A jegyzetanyagban közli, hogy a *tentél* dajkanyelvi ige, mely fekvést, alvást jelent. Idézi László Gyula kérdésfeltevését: „Vajjon a tente baba gyermekaltatgatónk nem a régi óvoszokások csökevénye-e?” (Bakos 1953: 10–13.) Ha megválaszolnia nincs is, mi alapján, mátyusföldi óvoszokásokat sorol fel. A kisgyermeket aktivizáló dajkarímek közé sorolja a *Hintáztatók-lovagoltató-féléket* (I.C.). Ezek úgyszintén szoros kapcsolatban állnak egymással, amit a megnevezésük változatai is tükröznek. Andódon a *Hinta, palinta, két krajcárért paprika* dalocskára térden lovagoltatják, ahogy ők mondják, *palintázzák* a kisgyermeket, miközben Bereg vármegyében a klasszikus térden lovagoltató *Hőc-hőc, katona* mondókát *húvölés*, vagyis a csecsemő *kézen hintáztatása* során mondják. Csíkszéken az apja térden vagy nyakán játszó gyermek *csingolyázik*. A Komárom vármegyei Martoson a *Hinna, barinna* kezdetű dalocska a felnőtt lábfejen *lóbált, hintált* kisbabának szól (Bakos 1953: 16, 19).

A *Gyermeki játszás kezdetei* (II.) fejezetben, az *Egyszemélyes dalok* (II.A. c) között kap helyet a hintázás során mondott, nemzetközi vonatkozásban is kedvelt *Egy, megérett a meggy* kezdetű rímes kiszámoló is (Bakos 1953: 33/ 36). A *Közösségben való játszás kezdetei* (III.) fejezet 6-8 éves gyermekek körében szokásos *Szórakoztató játékok: Egyik a másikkal* (III. D.) fejezetben mutatja be a *Hintázást* (III.D.4.): „Egy gyermek felül a hintára, a másik hajtja. A játékra várók éneklik a hintázó dalt. Ameddig az ének tart, addig hintázzik egy-egy gyermek.”

Az itt bemutatott szövegváltozatok már a hintáztatók legösszetettebb rétegébe tartoznak: Az *Egy ángyomnak egy ládája csattan* formulával kezdődő kiszámolást (III.D.4.a) fantáziadús *mondókamese*, pl. *Szent Péter és Szent Pál megvendéglését* tárgyaló szövegrész követi, majd a „*Rúgd meg a mestergerendát, kapsz egy piros tojást*” ösztönzést követően utasítja a hintáról való leszállításra, annak indoklására:

3. kotta. *Egy ángyomnak egy ládája*

Egy án-gyomnak egy lá - dá - ja csat - tan,
 két án-gyomnak két lá - dá - ja csat - tan,
 há-rom án-gyomnak há-rom lá - dá - ja csat - tan,
 négy án-gyomnak négy lá - dá - ja csat - tan,
 öt án-gyomnak öt lá - dá - ja csat - tan,
 hat án-gyomnak hat lá - dá - ja csat - tan,
 hét án-gyomnak hét lá - dá - ja csat - tan,
 nyolc án-gyomnak nyolc lá - dá - ja csat - tan,
 ki-lenc án-gyomnak ki-lenc lá - dá - ja csat - tan.

Ti-ze-dikbe be-for-dulunk kert-be, szarkák ve-rek-sze - nek.
 a gyű-rő-si

O - da-megy a sas, csak le - vág egy - gyet.
 Süsd, a-nyám, süsd, ven-dé - ge - id jön - nek,
 Szent Pé- ter és Szent Pál, szür- ke lo - von nyar - gal,
 ap - ró szé-nát e-szik, av-val vi - lá - gít - nak.
 fe - ke - te szurkot sz... ik,
 Szállj le, Ba-lázs, a hin-tó- rul, nem a pén-zed á - ra,
 sem a - pá-dé, sem a-nyá-dé, sem ke-reszt-a - pá - dé.

Naszvad, Komárom vm. és Andód, Nyitra vm. (MNT I. 42–43/97.
 Bakos 1953: 92. után).

Hasonlóan izgalmas az *Egy üveg alma* kezdetű, láncmesében folytatódó, a későbbiek során általam is tárgyalandó szöveg is (Bakos 1953: 62–63, 68–69). Kötete szöveggözlésen túlmutató érdemeit Bakos József így jellemzi: „E munka inkább a filológiai és egyéb vonatkozásoknak a regisztrálásában gazdag. Az erre vonatkozó eredményeket mind a jegyzetek adják. Így jegyzetanyagunk túllépi a vonatkozások szokott regisztrálását, és a magyar gyermekjáték kutatás jóformán valamennyi kérdését érinti. A felhasznált irodalom egyúttal szinte magában foglalja a magyar népi gyermekjátékok teljes irodalmát.” (– kiemelések tőle – Bakos 1953: 5).

A MNT rendszerét követi többek közt Gágyor József játékgyűjteménye is (Gágyor 1982 I.: 110–115, illetve 433–438).

Nincs terünk és nincs is miért bemutatnunk az összes játékpublikációt. A továbbiakban csupán néhány, a rendszerezéssel, és néhány másik, a szövegek jellemzésével kapcsolatos megfigyelést hozunk szóba. Eddigi példáink nem foglalkoztak a játékeszköz milyenségével. Amelyik mégis, az annak típusait a mondókáktól szétválasztva tárgyalja. Ilyen a *Gyermekvilág Esztelneken* című monográfiám is, melyben három alapvető hintatípus, meg egy altípus szerepel (Gazda 1980: 219/303–305, 243/404–407).

A Magyar Tudományos Akadémia Népzenei Osztályán őrzött Játékarchívumának a gondozója és kutatója, Lázár Katalin, a *játékmagot*, vagyis a játék legfőbb jellemzőjét alapul véve (vö. Lázár 2002), a *Hintázást* a *Mozgásos ügyességi játékok* közé sorolja, és annak minden összetevőjét egyazon kereten belül összegzi. Erre azonban csupán kétoldalmi terjedelmet tud szánni (Lázár 1990: 579–580, 2002: 168).

A *Magyar Néprajzi Lexikon* két ezzel kapcsolatos címszava (*Hintáztatók*, *Hintázók*) közül az előbbi az idetartozó mondókák egy-egy altípusát a Bakostól megismert módon, életkorokhoz rendelve, használati módjukat is megvilágítva mutatja be (Lajos 1979: 549–550), míg utóbbi a szövegek műfaji sajátosságait taglalja. A hintázó mondókák szilárd szerkezetű, mesekezdő és mesezáró keretezésű állandó formai egységekből felépített *formulamesék*, gyakran *felelgetős mesék*, kisszámú megváltoztatható elemmel. Ezek versszerűen zárt formájúak, melyek ritmusa a hintázás ritmusát, terjedelme a hintázás időtartamát szabja meg. Lehetnek pusztá számolások, de követheti ezeket *láncmese-szerű* ismétléseket tartalmazó *mondókamese*, melynek végéhez hozzáilleszhetnek még egy, a hintát felszállásra-, vagy a játékost leszállásra biztató szakaszt. (Kovács Á. 1979: 549, 1980: 642.)

A hintázás magyar szakirodalmából még egy munka, Kriston Vízi Józsefnek az összefoglaló tanulmánya érdemes kiemelésre, aki először figyelmeztet e játék hűvéthöz kapcsolódó időzítésére és rituális szerepére (Kriston Vízi 1990).

A hintajáték szimbolizmusának néhány vonatkozásáról a szimbólumlexikonokból olvashatunk. Komlóssy Judit összefoglalója pl. jelképisége alapjaként a hintaülés előre-hátra irányuló ritmikus mozgását nevezi meg. Ez az élet és természet változásának, az élet és halál ritmusának a képzetét kelti, ezáltal lesz a különböző kultúrákban a termékenységi rítusok eleme: az égi áldás, az eső hívásának eszköze; továbbá a föld és ég közötti kommunikáció vélt megnyilvánulása, a férfi és női princípium dinamikus egységének, a szerelemnek és erotikájának kifejezője. (Komlóssy 1997: 206.)

A hinta és hintázás a magyar néphagyományban

Céлом megvalósításához, a hintaeszközök, -mozgásformák és a hozzájuk fűződő költészet bemutatásához, szerepköre és szimbolikus üzenetei kimutatásához, a hozzánk – időben, térben, kultúrtörténetben – közelálló népek hintázó rítusaival való hasonlósága tárgyalásához tetemes kéziratok¹ és publikált – többnyire szimpla szöveg-

---

1 A szövegeket a következő archívumokból másoltam ki vagy kaptam meg: BBTEM, EA, KFA, KJNTA, KVTGY, MGT, SD, ZA, ZTA. E jelzeteket követi a megfelelő dokumentumok leltárszáma. Itt mondok köszönetet, Ion Cuceunak, Keszeg Vilmosnak és Lázár Katalinnak, és hálával emlékezem meg Bodor Anikórról, Barsi Ernőrről, akik hozzájárulásával sok fontos szöveget megismerhettem.

leírást, és a játék körülményeire vonatkozóan legtöbbször hiányos – forrásanyagot vettem számba. Becslésem szerint mind a publikált, mind a kéziratok dokumentációnak kb. 75-80%-ához jutottam hozzá.

A szélesebb kitekintés és értelmezés érdekében figyeltem a különböző motívumok és cselekmények magyar népköltészet más műfajaiban és területein, így a népdalokban,² mesékben, hiedelmekben, rítusokban fellelhető analógiáira, valamint a hozzáférhető antik történeti- és etnológiai párhuzamokra. Hálával és szeretettel emlékezem meg férjemről, Demény István Pálról, aki obi-ugor analógiákat és Modesta Liquatitól kapott litván hintázó mondókákat bocsájtott a rendelkezésemre és felhívta a figyelmemet Petru Caraman balkáni hintázásról írt tanulmányára (Caraman 1997). Bennem is felmerült a kétely: módszertanilag nem vitatható-e a különböző fennmaradt szövegforrások mozaikdarabkái jelentésének feltárása, az architektus kulturális régészkesedés módjára való összefüggő egészébe való összeillesztése, Ivan Evseev szavaival élve „a játék architektusának összevetése időben bizonyos távolságra keletkezett más alkotások forogatókönyveivel. Arhitektuson értjük a játék kezdeti, vagy a legáltalánosabb hipotétikus rekonstrukcióját, mely rendszerint nagyon közel áll a rituális színjátékokhoz, melyekből származik a legtöbb hagyományos játék.” (Evseev 1994: 7, 10). Tehát a játéknak a kultúra egészébe való behelyezése. Felbátorít rá az a tény, hogy e törmelékek összeilleszkednek és a más régiesebb kultúrákban is jelenlevő rendszerekhez hasonló együttest alkotnak. Mivel esetleges, hogy egy funkcióját veszített rendszer törmelékeiből hol és mi maradt fenn, minden, jelentősnek tűnő továbbélő (survival) elemet bevonok a rekonstrukcióba, még ha ezek egyrésze egybe is esik egymással, vagyis ugyanannak az ideának a kifejezésére egyik helyen az egyik, másikon a másik konkrét kulturális formát használták fel. Elképzelhető, hogy ugyanezek az elemek alkalmatlanok egy megbízható összefüggő rendszer kiadásához – mint Umberto Eco hőse keserűen megállapítja – „egybe sincs az embernek, hogy a világban eligazodjék, mint a jelek. [...] Holmi rend látogatát követtem, holott tudnom kellett volna nagyon is jól, hogy a világegyetemben semmiféle rend nincs.” (Eco 1998: 572.) Talán mégis van rend benne, minden esetben a rendszer keresése arra is jó, hogy egy témát minél sokoldalúbban megközelítsünk. Annyi biztos, hogy igyekeztem a tudományosság játékszabályait betartani. Ez utóbbiaknak, a szellemi összefüggéseknek a folytonos szem előtt tartását kívánja meg az a tény, hogy a hinta nem munka-, hanem játékeszköz, a hintázás pedig nem haszonelvű, hanem a szokásokhoz közelítő játékeszelektív.

A rögzített 556 alkotás elemzésének eredményét a 2000-es évek elején három tanulmányban dolgoztam fel (Gazda 2000, 2002, 2003), melyek – ha némi bővítéssel, új szempontokkal való gazdagításával is – jelenlegi dolgozatomnak is alapjául szolgálnak.

A mondókák szövegét a statisztikai és tartalmi elemzés céljából digitalizáltam. A beírt 556 alkotás különböző típusainak, motívumainak, szövegfordulatainak előfordulási számát néhány kezdeti esetet leszámítva csak a fő- vagy jegyzetszövegben zárójelbeírt számmal fogom jelölni.

2 A a Román Akadémia *Kolozsvári* Folklor Archívuma Demény István Pál által adatbázisba szerkesztett népdalgyűjteménye idevonatkozó anyagára a KFADIP betűszó mögé írt leltárszám jelzettel hivatkozom.

A szabályosság lélektani hatása. A ringatástól a hintázásig

A harmónia egyik alapvető tényezője a biztonságot sugalló szabályosság. Az ismétlődés, a ritmus, azzal, hogy egymás mellé rendeli az élettelen és élő szervezetek, a makro- és mikrokozmosz jelenségeinek szabályos ciklusait, az egyént érzékei révén beemeli az univerzumba, megvigasztalja, gyönyörűséggel tölti el. Ringatás nyugtatja meg a kicsinyeket, gyakorta öningatással csillapítja nyugtalanságát a nevelőintézet, vagy egyszerűen csak síró kisgyermek. Az ezoterikus pszichológia megalapítója, Deftlefsen, Thorwald szerint „a ritmus minden élet alapmintája. Ha elpusztítjuk a ritmust, az életet pusztítjuk el. Az egyik pólus a másiktól él [...]. Csak a halálon keresztül érzük el az életet.” (Deftlefsen 1999: 47.)

A ritmikus mozgás tipikus formája az előre-hátra, illetve a fel-le, vagy mindkétfelé irányuló ingamozgás, mely a ciklikusságot, az ismétlődést, az örökkévalóságot fejezi ki. Ezt a magyar nyelv egyik hangulatfestő szócsoportja – a *leng*, *himb(ál)*, *hint(áz)ik*, *ing*, *ring*, *csing*, *csüng*, *lipinkázik* stb. – is sugallja *nt*, *nk*, *ng* hangkapcsolatával kelte a lágság, puhaság érzetét. A természeti képződmények közül ingamozgás elandalító élményét nyújtotta az ingóláp, vagyis a felszakadt, víz tetején úszó sziget is, melyet ezért a népnyelv *ingónak* vagy *hintónak* nevezett. Ezen a – ringó avas nádtörmelékkel élő növényzettel átszővő – terjedelmes tutajon, melyet kaszállóként vagy legelőként hasznosítottak, csak a helyi jártassággal rendelkezők mozogtak otthonosan, ám egyetlen hibás mozdulat esetén őket is elnyelhetette az ár (Mészöly 1941: 231–232). E tájtípus a vizek lecsapolása előtt nem volt ritka. A 18–19. századi kalotaszegi *Hintó alja*, illetve *Hintós*, *Hintó mező*, *Renget* helynevek szintén ingoványos, lápos területet jelölhettek (Szabó T. 1988: 196). A *ring* és a *hinta* szavaink tehát összefüggenek (Kriston Vízi 1990: 167). A 16. században még a *hintó* szó *folyót*, általában mozgó vizet, meg azon közlekedő járművet, *ladikot*, *hajót* is jelentett.³

Elemeiben ritmikusán ismétlődik a középpont köré szerveződő, szédülést keltő, az idő múlására, majd ciklikus visszatérésére is emlékeztető egyirányú forgás is. A *forgás*, *pörgés* hangutánzó szavunk *rg* hangkapcsolata a művelet keménységét, folyamatoságát érzékelteti. A *forgó* köznévhöz tartalmában is, formájában is közel áll az *örvény* (Mészöly 1941: 229–230) főnév, mely a víz és a levegő bizonyos állapotát jellemzi: az áramló folyadék, meg a légtölcser gyors forgó mozgását, lefelé szívó hatását. Átvitt értelemben az örvény pusztulást okozó helyzet, illetve valaminek az a jellege, hogy egyre mélyebbre süllyed benne az ember. Ilyen a *bűn örvénye*. (Mészöly 1941: 229–230.) Az örvényt a néphit szerint negatív erők: boszorkány, ördög okozzák.

A ritmikus mozgásnak, beleértve passzív élvezetét is, a magyar népi kultúrában több egymásba kulcsolódó formája van, a csecsemők és karonülő gyermekek élettelen *himbálástól* kezdve a rögtönzött, majd stabil tárgyakat alkalmazó *ringatásig*, *hintáztatásig*. E műveletekhez hagyományos tárgyak, szokások és rögzített formájú szövegek is kapcsolódnak.

3 Ambrosius Calepinus (1585/1912) a *hintó* fogalomra a *liburnum*, *lektika* és *pilentum* szavakat adja meg. A *liburnum* magyar megfelelői: 'ladik', 'folyó', 'hajó'; míg a *pilentum*-é: 'kölya', 'hintó'.

A nyugtató szándékú ringatáshoz nincs feltétlenül szükség eszközre. A kisgyermeket dajkája dallamos mondóka kíséretében karjára fektetve,⁴ vagy ölébe fogva⁵ *ringatja*, nyakába ültetve *lovagoltatja*,⁶ avagy térdére ültetve erőlyesen fel-le *höcögte*ti,⁷ még más esetben lábfejeére vagy lábszárára állítva vagy ültetve *hintáztatja*.⁸ *Hintáztatásnak* nevezik azt a műveletet is, amelynek során két gyermek egy harmadikat a hónaljától és bokájától,⁹ más esetben oldalról, kéztől-lábtól, ismét másban két kezétől fogva,¹⁰ keresztiesen összefogott kezére ráültetve¹¹ *ingat*, *lógat*. Utóbbiakhoz hasonlít a *szítálás* vagy *rostálás* néven ismert vallatási próba a *Hidasjáték* néhány *zárójátékában*. (III.C4. a-e. – lásd MNT I. 1951: 760.) A ringatás inkább gyengédebb, a hintáztatás erőlyesebb, nagyobb kilengésű, íves, míg a *höcögtes* szintén erőlyes, de függőleges irányú mozgatás.

A ringatás-hintáztatás eszköze a *bölcső* és *hinta*. Előbbi sokféle rendeltetést egyesít: a csecsemő és kisgyermek tartására, fektetésére, ültetésére, altatására, (eredetileg) szállítására és általában szórakoztatására, testi-lelki nevelésére szolgál; utóbbi több korcsoportbeliek alkalmilag használt – mára már csak szórakoztató – eszköze. A két tárgytípus történetileg fejlődött szét közös ősebből. Ezt a nyelv is tükrözi: a románok mind a bölcsőt, mind a lengőhintát ugyanazzal a *leagăn* szóval nevezik meg (Marian 1994: 213–215). A barcasági magyar tájnyelv a gerendáról aláfüggesztett teknőbölcsőt *hintónak* vagy *csingának* nevezi.¹² A ringató mozgás megjelölésére használatos török nyelvű igéből származik a *bölcső* szavunk is (Csilléry 1982: 112). E nyelvi egybeesés az archaikus folklórban is érezteti hatását. Pl. *Az obsitos* című székelv népmesében olvashatjuk: „amint [...] örökös örökké ott látta hintálni a királyi leányt az ablakban egy rengőbölcsőben, úgy megtetszett neki, hogy [...] elhatározta, hogy az a leány vagy az övé lesz, vagy mi...” (Ősz 1941: 206). Ma e szituációra nem találunk illőnek a rengőbölcső kifejezést.

A magyar nyelv a *hintó* szóval kétféle közlekedő eszközt is jelöl: történetileg *hajójófélet* – ezt a jelentését a drávaszögi, csolnak (csolnak) alakú játék, a *hajóhinta* őrzi (Lábadiné Kedves 1984: 52), de *hintó* egy szárazföldi (*kerekes*) jármű neve is, egyrészt, mivel a hintázás a közlekedés illúziójával jár, másrészt tárgytörténeti okból: a hintó-kocsi úri ülésre szolgáló része eredetileg szíjakon függött, azokon *himbálózott*.¹³

A bölcsőfélek formájának rögzülése és bonyolódása szerepkörük specializálódásával járt. Míg a rögtönzött lepelbölcső, valamint a már stabil formával rendelkező

4 Seres 1984: 174, Lábadiné Kedves 1989: 30.

5 Pl. Borsai–Kovács 1975: 52, Matijevics 1976: 15, Gágyor 1982 I.: 433

6 Borsai–Kovács 1975: 57.

7 Pl. Gágyor 1982 I.: 433–438. Csíkszéken az apja térdén, nyakán játszó kisgyermekre azt mondják: *csingolyázik*.

8 Borsai–Kovács 1975: 50, MNT I. 75, Burány 1996: 20, Bakos 1953: 18.

9 Lábadiné Kedves 1989: 30/59, Borsai–Kovács 1975: 57.

10 Borsai–Hajdu–Igaz 1977: 14–15.

11 Barsi 1995b: 45, KFA 0732, ZTI 55901.

12 Pl. a barcasági csángóknál „régén a gyermeket a szoba gerendájára kötött, erre a célra készített teknőben vagy fakeretre helyezett kenderzsákból készült *hintó*ban, azaz *hintában*, illetve *csingában* tartották és zsinórral húzva *ringatták*” (Seres 1984: 414).

13 Szarvas–Simonyi szerk. 1890, *hintó* címszó. NySz.

kéreg-, teknő- és kosárbölcső elvileg minden fent említett funkciót betöltött, a talpas bölcső már sem szállításra, sem felfüggesztésre nem alkalmas, ezt földön tartásra konstruálták, ahol nyomogatás vagy enyhe lökés, vagy madzaggal való húzgalás által íves talpán.¹⁴

Hintaeszközfélék a magyar néphagyományban

A hinta már reális fektetésre, meg közlekedésre nem használható tárgy: nagyobbak ülnek vagy állnak rá, átélni a tárgy intenzívebb kilengéseiből eredő kellemes élményt. Míg a ringatás elsődleges célja a nyugtatás, addig a höcögtetésben és a hintázástatásban a szellemi funkciók kerülnek túlsúlyba, így legnyilvánvalóbban a játékos elem, meg a beavatási próbának is megfelelő virtuskodás, valamint utóbbiban a szexuális élménykeltés.

A hagyományos hintafélék¹⁵ szerkezeti-működési elvük szerint alapvetően háromfélék: függesztettek és alátámasztottak, valamint a két elv ötvözetei. Az alátámasztott hinták mozgásuk iránya szerint ismétcsak két főbb típusra oszlanak, mérleg- és forgóhintákra.

A függesztett lengőhinták

Természetadta hinták • A játszani vágyó gyermekek számára hintaként szolgálhat egy lelógó rugalmas fenyő-¹⁶ vagy két összekötött fűzfaág,¹⁷ esetleg egy elágazó, fára felakasztott kampós ág is.¹⁸

---

14 K. Csilléry Klára szerint a rögzítetlen leplek még nem tekinthetők bölcsőnek. A legkorábbi szilárd bölcsőfélének, a teknőbölcsőnek első ábrázolása Ciprusról, a Kr. e. 2. évezredből való. A teknő- és kéregbölcsők kialakulása a helyváltoztató életmóddal, nemkülönböztetve éghajlati tényezőkkel magyarázható. Míg a kéregbölcsőt a nomád kultúrák kedvelték, a többfunkciójú kosarak, majd kivájt teknők inkább a földműves kultúrák tartozékai. Ókori civilizációs újítás a talpas bölcső. A teknő formára kialakított bölcsőket – noha a teknő szó török eredetű – a magyarság feltehetőleg a mai hazájában kezdte alkalmazni, akárcsak a talpas bölcsőt, igazodva ezzel a középkori európai gyakorlathoz. (Csilléry 1982: 407–410.)

15 Hagyományörzőbb területeken, így a bukovinai székely telepeken, továbbá Erdély-szerte e tárgyak saját készítésű formában az 1950-es évekig voltak általánosan használatban. A mai kulturális sokszínűség a hintafélék használatában is megfigyelhető: a házikészítésű, kis- és nagyiparilag gyártott, valamint rugóval vagy motorral hajtott formák bármelyike előfordulhat.

16 Gyimesben „öreg fenyőfák 5-6 méteres lehajló ágaiból egyet elkapnak, lehúzzák, majd visszahőkölve nekilendülnek és 6-7 métert repülnek”. Ennek a szórakozásnak a neve: *faág hintázás*. (Tankó 2001: 111.)

17 Dióspatony, Pozsony vármegye (ezután: vm.) (Barsi 1995b: 141). Az adatok lelőhelyének besorolásakor a néprajzi szakirodalomban szokásos módon, az 1913-as helynévtárban szereplő megyebsorolást követem.

18 Lázár 1997: 103.

A lengőhintafélék • A lengőhintafélék (*hintó, hinta, horoghinta*,¹⁹ *linga*,²⁰ *csinga*,²¹ *hórinka*,²² *lóbba, lóbita, lóginya*²³) általánosan elterjedt formáit szintén élőfára, leggyakrabban az udvaron álló alma-²⁴ vagy eperfa²⁵ hosszan elnyúló ágára, avagy az erdőszéli csere-²⁶ vagy fenyőfára²⁷ szerelték.

1. rajz. *Eperfára kötött hinta*

Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980 nyomán Simó Enikő rajza).

19 Rigmány, Maros-Torda vm. (Orbán 1997).

20 Babosdöbréte, Zala vm. (Lázár 1997: 103).

21 Hétfalu, Brassó vm. (Seres 1984: 174).

22 Nagyrozvágy, Zemplén vm. (Balabás 1981: 186–187). Valamennyi névnek az igévé képzett formája is használatos a hintázás megnevezésére. További, nevei: szintén a lengés tényére utalnak.

23 Kriston Vízi 1990: 167.

24 Pl. Halászi, Moson vm. (Barsi 1995a: 160); illetve Székelydála, Udvarhely vm. (Gergely Gizella szíves közlése).

25 Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54); Tápé, Csongrád vm. (Török J. 1971: 795); Szaján, Torontál vm. (Törköly 1996: 83). A munténiai románok szintén eper- vagy akácán hintáznak (Marian 1994: 216).

26 A Maros megyei Rigmányban pl. *Rákóczi cserefájára* (Balogh 1997). Továbbá: Marosszentkirály, Maros-Torda vm. (Nagy O. 1978: 129).

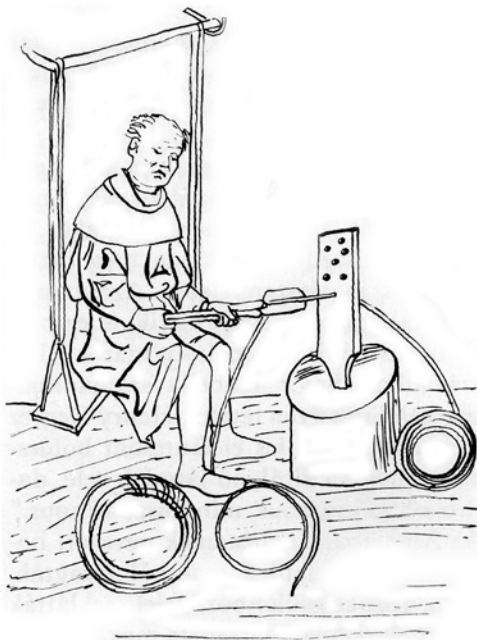
27 Pl. Gyimesközéplak, Csik vm. (saját gyűjtés).

A szabadban elhelyezett hinta sok esetben önálló, kapu alakú állványzatról függ alá. A ház²⁸ és a melléképületek: szín (fészter),²⁹ csűr³⁰ ajtó- és kapukeretei, vagy az azokhoz közel fekvő gerenda, amit *szarufának* is neveznek,³¹ ugyanilyen, természetes hintaállványként szolgálnak. A hinta maga kimustrált, de még e célra megfelelő szakítószilárdságú nyomórúd-leszorító (*vontató*) kötélből³² vagy nagy fakötő (húzató) láncból,³³ avagy páros (esetleg csak szimpla) rúdból áll. Feltehető, hogy az állattartó- és vadásznepek bőrszíjból kötötték. A legkorábbi állványos hinta ábrázolása a Kréta szigeti Hágia Triádából került elő. E terrakotta szobrocska egy hintázó lányt jelenít meg. A hintát tartó mindkét oszlop tetején egy-egy madár ül.³⁴

A lengőhinta formailag háromféle, ülő, álló- vagy láb- és hajóhinta.

Az ülőhinta. A hosszú ülőkéjú *ülőhintán* az ülést zsák, párna, cserge, deszka, esetleg léckorlátos deszkaülőke teszi kényelmesebbé.³⁵

2. rajz. Lengőhinta mint a dróthúzó eszköze

A nürnbergi Mendel-alapítvány 15. századi könyvének ábrázolása (Endrey–Zolnay 1986: 122 nyomán, Simó Enikő rajza).

28 Gáspár 1977: 54.

29 Hévízgyörgyk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54); Gazda 1980: 243.

30 Pl. Gyimesközéplek, Csík vm. (saját gyűjtés).

31 Kriston Vízi 1985: 38; Makfalva, Maros-Torda vm. (saját gyűjtés).

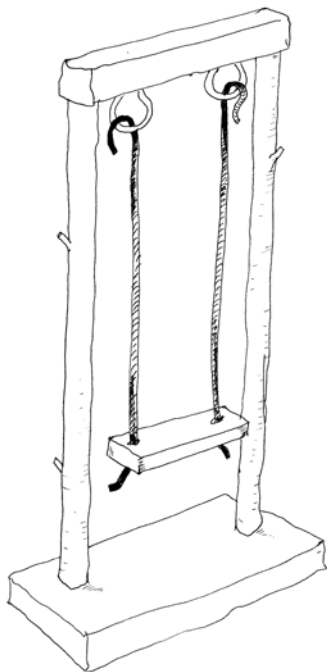
32 Székelydálya, Udvarhely vm., Délvidék és Gyimes, Csík vm. (Gergely Gizella szíves szóbeli közlése; Törköly 1996: 83.)

33 Pl. Gyimes, Csík vm.

34 Graves 1970: 416. Feltételezhető, hogy e madarak lélekjelképek.

35 A román szakirodalom említi még a posztót, illetve a szúrt (Marian 1994: 213).

3. rajz. Léghinta

Balogh József, 10 éves gyermek által készített gyermekjátékszer rajza. Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 220/20 nyomán Simó Enikő rajza).

Ahol két kisgyermek van, *ikres hintát is köthetnek* (Gyimes, Csík vm.). Régebben főleg a fiatalok hintáztak, lehetőleg párosával: a legény ölébe ültette az arra vállalkozó leányt, illetve egymással szembe, *fecskefészekbe ültek*.³⁶ Mind az elhelyezkedés módja, mind annak a megnevezése, akár csak a hozzáfűzött mondóka: *Hinta, palinta, / seggelika lipinka!* e szokás erotikus funkcióját jelzi. A fecske ugyanis a hiedelmekben az egészséggel, tűzzel, szerencsével és házassággal áll kapcsolatban.³⁷

Az állóhinta. A merev *lábhintára* a Székelyföldről, a bukovinai székelyektől és a dél Dunántúlról vannak adataink³⁸ Ez merev keresztrúddal készült, állva hintázásra. Gyimesben (Csík vm.) „főleg a kalibánál két álló fa közé állították nagyobb gyermekek. Fenn, 3-4 m. magasságban ráerősítették a két hosszú karóvéget a két állófára, és alul összekötötték a karók végét. Lábra állnak. Két kezükkel hajtják a két rudat

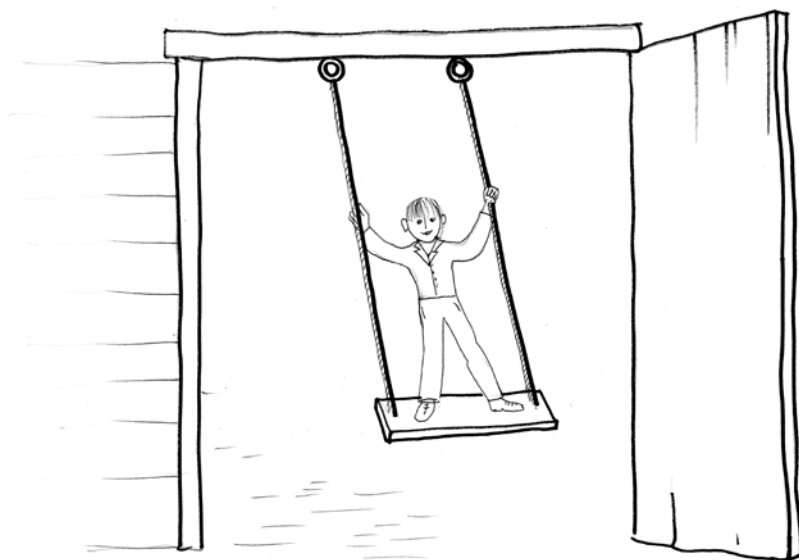
36 *A legény megkérdezte: gyertek, melyik ül fel az ölömbe? Amelyik fel mer ülni, féltek, hogy igen megveti a legény, s nehogy leessen.* (Timár Viktorné, született 1941-ben, Hidegség – saját gyűjtés.)

37 Wlislöck 1892: 52, Nagy J. 1892: 71.

38 ÚMTSz 1992: *lábhinta* címszó; Tankó 2001: 27.

és magukat hajtják, míg majdnem vízszintes helyzetbe kerülnek.”³⁹ Inkább felnőtt fiatal párok hintáztak rajta, bár *kislámpintát* a bukovinaiak kisgyermekeknek is állítottak.⁴⁰ „Párosával szembeállva is hintáznak, s behajtott térdekkel mindig az lők, aki elé következik a kilendülés.”⁴¹ Petru Caraman kiemeli, hogy a lábhintán hintázás nemcsak kényelmetlen, de veszélyes is lehetett.⁴²

4. rajz. *Hintázás lámpintán*

Andrásfalva, Bukovina és Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Sebestyén 1972: 145 és Híntalan–Lázár 1980: 71 nyomán Simó Enikő rajza).

---

39 Tankó 2001: 97.

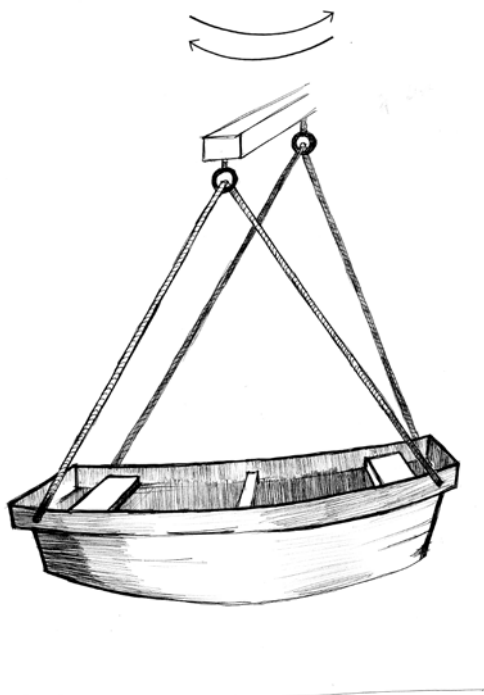
40 Kriston Vízi 1985: 38–39.

41 OrmSz 1952: *hinták* címszó.

42 Caraman 1997: 104–105.

A hajóhinta. Délvidéken, a Tisza és a Duna mellett volt ismeretes a gerendára, ajtóhomlokzatra vagy fakeretre függesztett, deszkából készült, csónak alakú *hajóhinta*.⁴³

5. rajz. *Hajóhinta*

Kopács, Baranya vm. (Lábadiné Kedves 1984: 50 nyomán Simó Enikő rajza).

A lengőhintát csak indításkor kell meglökni, amíg *megkapja a lendülést*. A hintázás időtartama alatt a jelenlevők szöveget skandálnak vagy énekelnek. Az előadásmód változhat: beszélve számolnak, utána mondókamesét énekelnek, majd végül szóval biztatják a hintázót.⁴⁴ Előfordul, hogy két csoport feleselget egymásnak.⁴⁵ A szöveg a hintázók számához igazodik: ha sokan vannak, rövidebb, ha kevesebben, hosszabb. Szabály, hogy egy hintázási alkalom során mindvégig azonos ritmusban kell előadni, a tempó személyhez igazításából veszekedés származik.⁴⁶ Ugyanis a szöveg végéig lehet hintázni. Pontosabban, az utolsó felkiáltásnál *nagyot lódtá-*

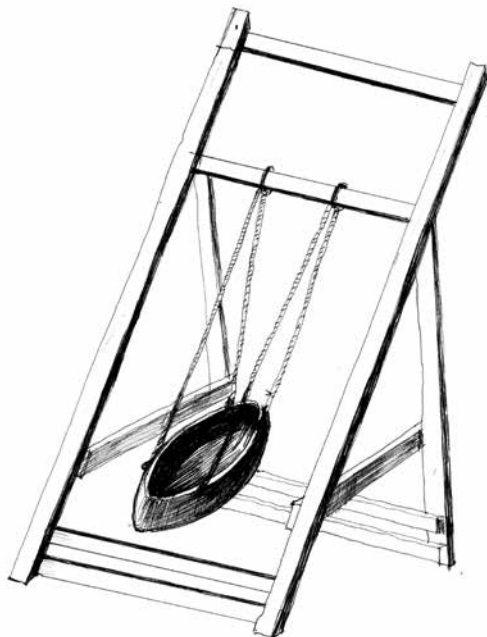
43 Lábadiné Kedves 1984: 52.

44 Háromszék (Konsza 1957: 356); Szigetköz (Barsi 1995b: 259).

45 Háromszék (Török F. 1896: 125); Nádszeg, Pozsony vm. (ZTI 45328).

46 Csete 1993: 150.

6. rajz. Léghinta

Bessenyei István, 13 éves gyermek által készített gyermekjátékszer rajza. Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 221/21 nyomán Simó Enikő rajza).

*nak rajta, ahogy csak bírják, úgy kilökik, jól fellődítják, amíg leng, addig még rajta maradhat,⁴⁷ tehát a folytatás a hintázó ügyességén is múlik. Ezért igyekeznek jól *kivetni magát*. A hintát *viszi a súlya*, előre-hátra és fel-le-fel, félköralakban. A hintázás mozgásélményét a stabil fenntartó elemhez igazodó repülés kellemessé teszi, ellentétben a földrengés-élménnyel, mely a stabil viszonyítási pont hiánya miatt rémületes. A szédültség fokozható a kötéll vagy lánc becsavarásával: a saját tengelye körül is pörgő játékosról azt mondják: *pálinkát iszik*.⁴⁸ A mámor a serdülőket és ifjakat kockázatvállaló virtuskodásra csábíthatja: kiugorni, nagyot repülni a csaknem vízszintesre kilengett hintából, vállalva, hogy megütik magukat (Enyedi 1988: 58, 63).*

47 Kiss Á. 1891: 54, Barsi 1995a: 160, Gergely 1999: 73, ZTI 8917 és 45309.

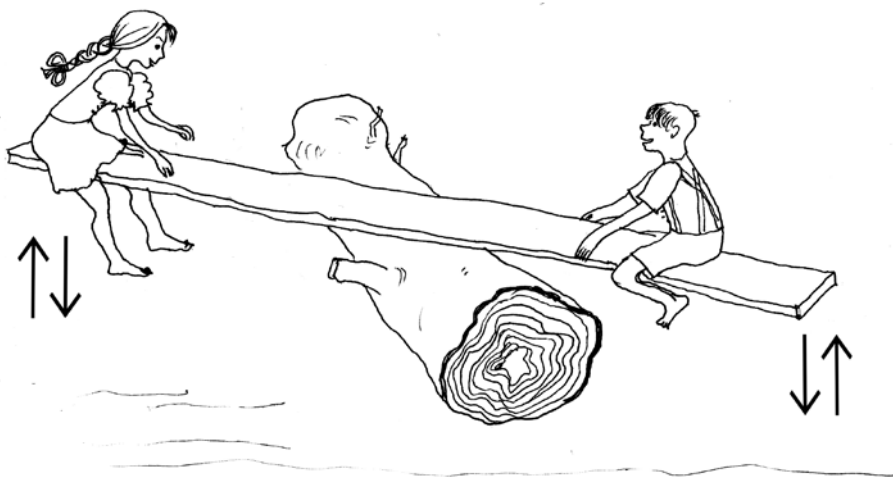
48 Andód, Nyitra vm. (MNT I. 96: 43). A gyimesközéploki Hidegségen is „alulról becsavarták s akkor elcsapták, magától kisirült”.

Az alátámasztott hintafélék

Az alátámasztási pont körül mozgó hintaféléknek két változatuk van, a mozgás iránya szerint.

A mérleghinta • A föld fölött egy vízszintes rúdon vagy tőkén egyensúlyozó mérleghinta (*lipinka*, *libikóka*,⁴⁹ *hajdóka*,⁵⁰ *gallóka*⁵¹) a kétkarú emelő elvén működik, és ritmikusan fel-le mozog. Kisebb gyermekek(nek) rögtönöznek ilyent az udvaron. Két végét lovaglőülésben ülnek meg, miközben felváltva felrúgják magukat.

7. rajz. *Hajdóka*

Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980 nyomán Simó Enikő rajza).

A forgóhinta • Stabil függőleges oszlop középtengelye körül, vízszintes elhelyezésben, körkörös irányban forog a *forgóhinta*,⁵² más nevein *forgó malom*,⁵³ *fordulóka*,⁵⁴

49 A lipinka erdélyi, a libikóka szélesebb elterjedtségű kifejezés. Szatmáron *lóginyának*, a Dunántúlon tréfásan üleptörőnek nevezték. (Kriston Vízi 1990: 167–168.)

50 A *hajdóka* terminus a hajtás tényére utal. Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54).

51 Sály, Borsod vm. (Borsai–Kovács 1971: 58).

52 Zovány, Szilágy vm. (SD 293); Szék, Szolnok–Doboka vm. (SD 105). E tárgytípus legteljesebb leírása: Kristó 1995: 54–55.

53 Kecskemét, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 471).

54 Szék, Szolnok–Doboka vm. (SD 105). További, hasonló terminusok: *forgó*: Debrecen, Hajdúszoboszló, Hajdú vm. (Beke 1956: 132).

körhinta,⁵⁵ *lingispir*,⁵⁶ *cserkabala*,⁵⁷ *ördögló*,⁵⁸ *ördöghinta*,⁵⁹ *ördögmotolla*,⁶⁰ *ördöglóginya*,⁶¹ *ördögkerék*,⁶² *ördögmalom*,⁶³ *kutyasatú*,⁶⁴ *kutyasutú*,⁶⁵ *kutyaköszörű*,⁶⁶ *kutyaszeelelő*,⁶⁷ *kutyaszán*,⁶⁸ *szerencsekerék*,⁶⁹ *guzsalyhinta*,⁷⁰ *kolobrát*,⁷¹ *pelengér*,⁷² *bitó*,⁷³ *laboda*.⁷⁴ Alátámasztó eleme, csíki nevén *a kabalaláb* (esetleg kiszáradófélben levő) kb. 1,50 m magasságban letetejezett, felső végén 5-6 cm átmérőjű egyenletes csappá vékonyított gyökeres fa vagy külön a földbeásott, bedöngölt bálvány,⁷⁵ külön befűrt facsappal, Mezőpanitban járomszeggel.⁷⁶ Utóbbinak, vagy az azt helyettesítő vasszegnek az a szerepe, hogy a felső részt balesetmentesen az oszlopra rögzítse. A hinta felsőrésze vagy hosszú rúd, deszka, esetleg létra – pl. Sárkeresztiesen vendégoldal⁷⁷ – vagy szekérkerék. Az udvarhelyszéki Kisbaconban, valamint a Nyikó mentén a rudas változat *cserkabala*, a kerek *ördögszekér*, illetve *szerencsekerék*.⁷⁸ A forgóhintának két altípusa van: szekértengelyes és szekérkerekes ülőkéjű változatok.

A szekértengelyes ülőkéjű változat. A tengelyhez hasonló vékonyságú rudat vagy kifaragott deszkát, *a kabalát* a közepén átfűrják, esetleg a végein nyeregszerűre kifaragják, hogy *jobb ülés essen rajta*. Serdülők ülnek meg lovaglólülésben, igyekezvén a két kar egyensúlyát biztosítani. Lécekből ülőkét is szerkeszthetnek a deszka végeire. Hozzákötött *fogópálca* segítheti a megkapaszkodásban. Ülhetnek a deszka két végéről hintaszerűen csüngő kötélre, illetve láncra is, vagy az erre helyezett deszka-

55 Kolozs, Kolozs vm. (SD 864).

56 Zetelaka, Udvarhely vm. (SD 628).

57 A Székelyföld egésze (SD 192, 218, 538, 818; József 1943: 10–11). Háromszéken cserkabalás minta húsvéti tojást is díszíthetett (ÚMTSz 1979: *cserkabalás* címszó).

58 Kajdacs, Koppányszántó, Nak, Ozora, Tolna vm. (ZTI 45344, 45345-7); Tényő, Győr vm. (ZTI 57790); Tardoskedd, Nyitra vm. (MNT I. 16–17).

59 Tyukod, Szatmár vm. (ZTI 56360); Szlavónia (Kriston Vízi 1990: 168).

60 Arka, Abaúj-Torna vm. (ZTI 45349).

61 Zilah vidéke, Szilágy vm. (Kriston Vízi 1990: 168).

62 Érsekcsanád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kriston Vízi 1990: 168).

63 Kiskunhalas, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Lajos 1940: 187–188).

64 Gyöngyöshalász, Heves vm. (ZTI 66215).

65 Csány, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 471).

66 Órhalom, Nógrád vm. (ZTI 45354, 45356).

67 Kálló, Nógrád vm. (ZTI 66214) és Kartal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 45357).

68 Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 45355).

69 Kékcse, illetve Tornyospálca, Szabolcs vm. (ZTI 45358, 45359).

70 Ságújfalú, Nógrád vm. (ÚMTSz 1979: *guzsalyhinta* címszó). Neve összefügg felállítása időpontjával: ez *guzsalyvasárnap*, nagybőjt második, illetve negyedik vasárnapja, ekkor fejeződik be a fonás-szövés (vö. Bálint 1976: 190, 192).

71 Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980: 55).

72 Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 202).

73 Mátraszőlős, Nógrád vm.; Nádújfalú, Heves vm. (Kriston Vízi 1989).

74 Gyimesközélpok, Csík vm. (saját gyűjtés).

75 Erdélyben a 20. század első felében már ez a másodlagos forma látszik gyakoribbnak

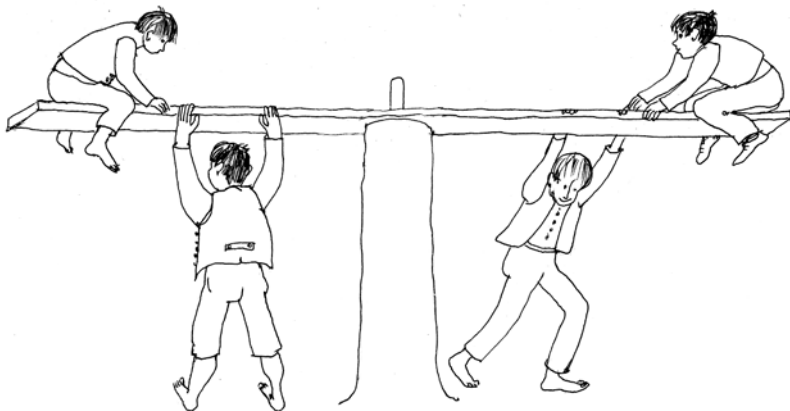
76 Nagy. Ö. 1992.

77 Gelencsér–Lukács 1991: 327.

78 SD 772; József 1943: 10–11. A két név nem ellentmondásos, ugyanis a szerencse negatív erők működésének is lehet a következménye.

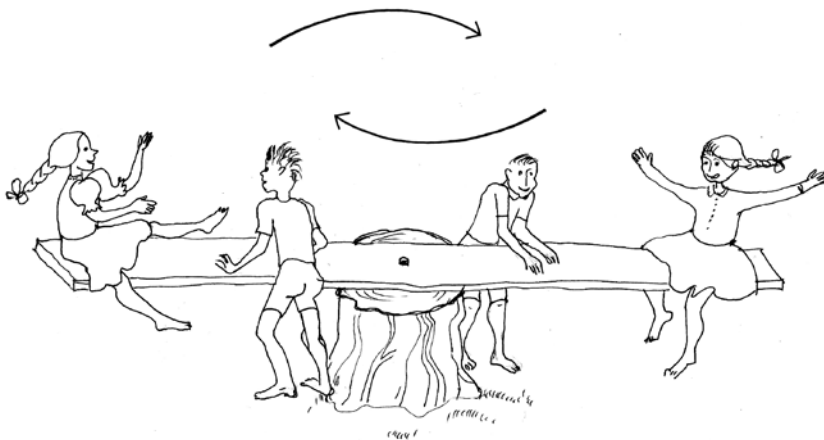
ülésre, továbbá a rúd végeire függesztett *lókisefára*, mint Fehérsurgón.⁷⁹ Mezőpá-
nitban (Maros-Torda vm.) *istrángból* is készítették ülést.⁸⁰

8. rajz. *Cserkabala*

Nyikómente, Udvarhely vm. (József 1943: 10/19 nyomán Simó Enikő rajza).

9. rajz. *Kolobrát*

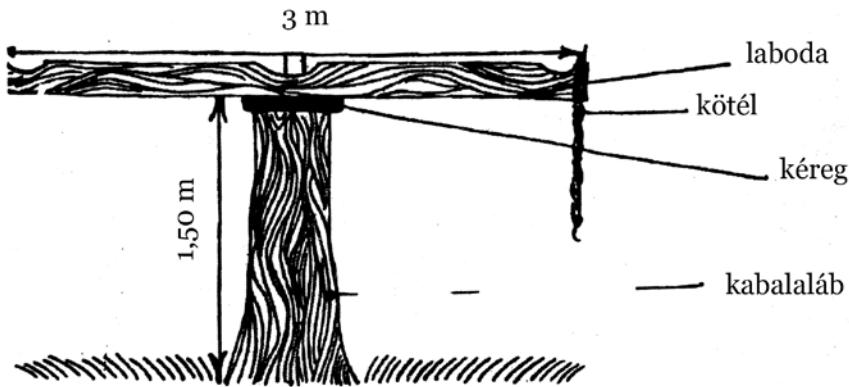

Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980: 55/72 nyomán Simó Enikő rajza).

79 Gelencsér–Lukács 1991: 139.

80 Nagy Ö. 1992.

10. rajz. A cserkabala rekonstruált rajza

Csíkpálfalva (Kristó 1995: 59, a szerző rajza).

4. kotta. *Egy láda csatorna. Ördöglovazás* közbeni énekes mondóka

Egy lá - da csa - tor - na. Hopp i - de ró - zsám.
két lá - da csa - tor - na,
har - ma - dik - ba meg - for - dul
bá - ba anyánk bá - ba.
kint a bor - jú lá - ba.

Ördögló. A leányok a nagybőjti időben vasárnap délutánonként ördöglovaznak. A legények egy hengerfát a földre állítanak. A hengerfa végéből kiálló vastengelyre közepén kifűrt rudat tesznek. A rúd két végére két hámfát akasztanak. A hámfákra egy-egy leány ül, a legények pedig énekszó mellett forgatják a rudat.

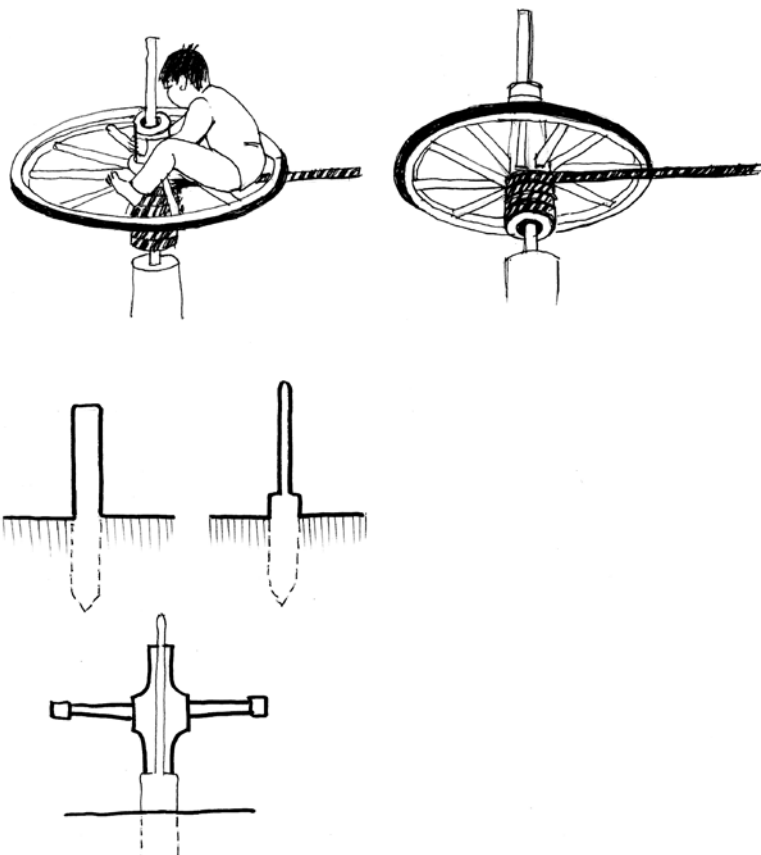
Tardoskedd, Nyitra vm., Manga János gyűjtése (MNT I. 16–17/44).

Szekérekerekes ülőkéjú változat. Az oszlop csapjára minél nagyobb, jó esetben 1 m átmérőjű kerékfejet húznak. Ilyenkor a kerék küllőjére telepednek. Olykor a szekérek tetejére még egy 4-6 m. hosszú létrát szerelnek, s annak a két végére ülnek a játékosok. Ez utóbbi összetettebb változat neve szintén *cserkabala*,⁸¹ vagy *szerencsekerék*.⁸²

81 Zeteváralja, Udvarhely vm. (SD 538).

82 József 1943: 10/19 kép nyomán.

11. rajz. Szerencsekerék

Nyikómente, Udvarhely vm. (József 1943: 10/18 nyomán Simó Enikő rajza).

A forgó rész súrlódásának csökkentésére több eljárást alkalmazhatnak. Csikban két, mézgás felével szembefordított kéreglapot, vagy pedig zsírozott bőrdarabot szorítanak alá, vagy éppen avasszalonna darabbal *zaboznak*, *hogy a kabala tovább mehessen*, a Nyikó mentén a szekérekereket keréksárral kenik, sőt a tengely tövéhez helyezik a keréktányérkarikát is.⁸³

A cserkabalát általában a forgóelem közvetlen megmarkolásával hajtják meg, de előfordul, hogy az egyik végére kötött kötelet fogva szalad körbe a *hajtó*, vagy minden fordulat után egyet lök a rúdon. A szekérekereknek a *fejére* csavarják a kötelet: azt megrántva a kerék gyors forgásba lendül, a rajta ülő játékos elszédül, leeshetik. Ilyenkor azt mondják, hogy *a kabala megcsitkózott*. A *macsikának* csúfolt játékos-

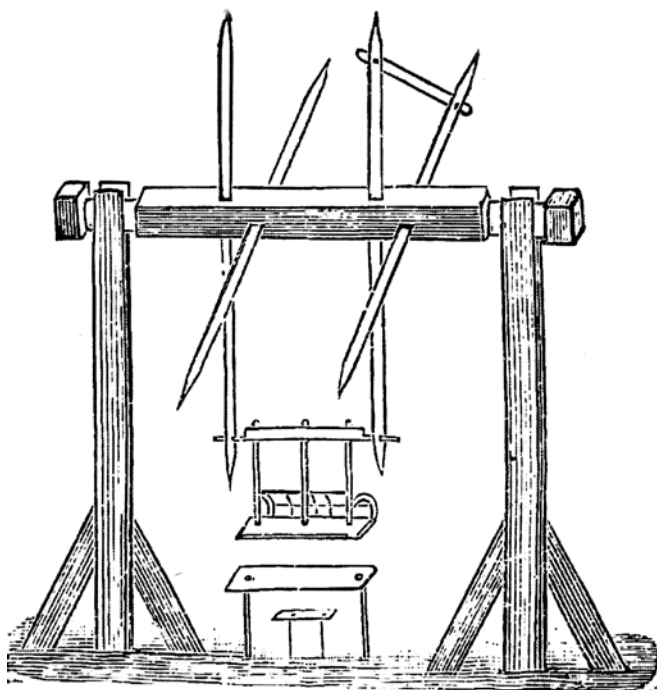
⁸³ Kristó 1995: 55, József 1943: 11.

nak vizet öntenek a nyakába. E játék a serdülőkorúak ügyességpróbája. „Jó idegrendszerű, egészséges szívű és gyomrú gyermeknek kell lenni annak, aki másodszor is fel mer rá ülni. Legtöbbnek, ha szerencsésen vagy gurulva földet ér, hányási ingere támad.”⁸⁴ A játékosnak azt kell bizonyítania, hogy akár tízszeri forgatásig is meg tud kapaszkodni a *kabalafarán*. „Az, aki megülte a kabalát tíz dobás (lökés) erejéig, »le-génynek számított a talpán«.”⁸⁵

Összetett hintafélék

Kézi készítésű szárnyas hintafélék • A kézi készítésű, mindkét elvet egyesítő függőhinta, a *krincsuj*, *krincsó* vagy *hintakerék* „két fő részből áll: 1. A földbe ástott, s oldalról is megtámasztott lábakból, s 2. az ezekre forgathatólag elhelyezett szárnyakból, mely utóbbiakon ajtócskákkal s ülőkékkel ellátott kosárfélék vannak, olyan formán, hogy azok szintén külön, saját tengelyük körül forognak” (Szabó Imrét idézi Kriston Vízi 1990: 169). Ilyen típusú, a Balkán felől Moldván keresztül hozzánk került hintatípust állítottak fel a bukovinai székely férfiak a falubeli fiatalság számára.

12. rajz. A *krincsó* szerkezeti elve

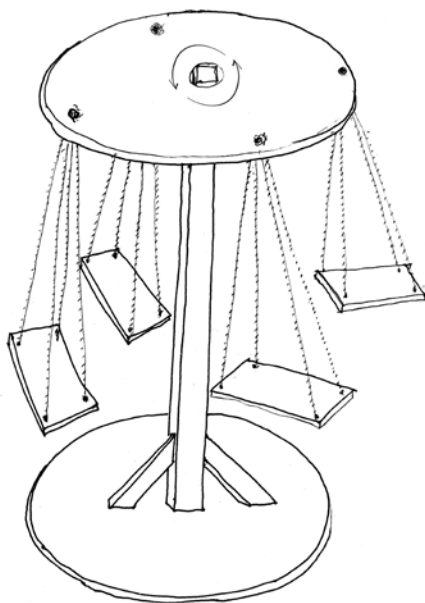
(Pamfile 1910: 470/103.)

84 József 1943: 11

85 Kristó 1995: 54–55.

Az áram meghajtotta körhinta • Végül, említsük meg a függesztett körhintát, a *sergőt*,⁸⁶ annak árammal hajtott komplikált változatait, a *seringőket*,⁸⁷ *ringispireket*,⁸⁸ vagy *lupuhintákat*,⁸⁹ amelyeket vállalkozók állítanak fel máig, városron naptártól függetlenül, a falvakon búcsús, illetve vásáros napokra. A moldvai Lészpeden pl. Szent Anna napi búcsún 1999-ben két körhinta forgott. Régebben egyet a fiatalasszonyok is *hintóztak* ilyenén, *hogy nőjön meg a kenderük*.⁹⁰

A búcsú és vásár élményanyaga ihletett meg egy jászkiséri gyermeket a körhinta megmintázásához:

13. rajz. *Sergő*

Darvas János, 9 éves gyermek által készített makett, Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 221/21 nyomán Simó Enikő rajza).

86 Csete: 1993: 221.

87 Moldva, Újfalu, Bákó m. (saját gyűjtés).

88 Pl. Sepsiszentgyörgy, Háromszék vm.

89 Marosszék és Mezőség. A *lupu* román kölcsönző jelentése: farkas.

90 Lészped, Bákó m. (saját gyűjtés). A Dnyeszter mentén és Besszarábiában a román öregasszonyok és öregemberek ugyanilyen céllal hintáztak (Candrea 1999: 301).

A hintaeszközök és -mozgások szimbolikus-rituális vonatkozásai

A hinta paradox tárgy. Paradox a stabil és mobil részekből összetevődő szerkezete révén, melyek által helyben maradván és mégis mozogva kelti az utazás képzetét. A játékos az eszköz stabil részei – élőfa, építmények nyílászáró és szilárdító elemei – révén „otthon”, helyben marad, míg mozgó részeire – többnyire valamilyen, a közlekedésben felhasznált lószerszámra vagy szekéralkatrészre – telepedve az utazás élményét éli meg. Paradox a mozgásai révén: az ellentéteket ritmikusan szembeállító, fel-le, előre-hátra irányokat egyesítő-megisméltó, vagy szüntelenül körbenforgó elmozdulás enyhén módosult tudatállapotot kelt, mely révén az „utas” a felemelkedés és szárnyalás illúzióját, a zuhanás veszélyét, meg annak a legyőzhetőségét éli meg, az egymást ritmikusan felváltó pólusok egymásra utaltságát, kölcsönös feltételezettségét tapasztalja meg. A lengőhinta égbe emeli, majd visszahozza a földre, a forgóhinta lefelé, az örvénybe taszítja, tárgy neve szerint az ördögök körébe akarja taszítani, ha arra érdemes, a mérleghinta szüntelenül az egyensúly megbontása és visszaállítása kettősségét szolgálja. Mindezen élmények révén kiemeli az egyéneket a mindennapok világából, a tér, idő, mozgás, változás és állandóság reális kategóriáit időlegesen felfüggeszti vagy összekeveri, hintázót a mindenséghez, mennyhez, földhöz és polkhoz kapcsolja, ezzel megteremtve a reális és tapasztalaton túli világ közti „átjárás lehetőségét”. Ezért mondjuk az ámítóról, aki irreális vagy *zavaros, összevissza*⁹¹ dolgokkal kecsegtet, hogy *hintáztat bennünket*. Nem kevésbé találó a románok *hintadolog* kifejezése, melynek lényege a 'tekervényesség'.⁹²

Az eszközökhöz, mozdulatokhoz, megnevezésekhez gyakran fűződnek érzékfeletti, természetfeletti mágikus-mitikus képzetek, élmények, képzettársítások és azokat megerősítő rítusok, melyek elhalványulásuk után már csak a hiedelmekben, vagy a tudatalattiban, meg a hintázás költészetében tükröződnek. A balkáni népek úgy gondolják, hogy az az élőfa, amire a hintájukat akasztják, érintkezési alapon jótékony tulajdonságait átruházza a hintázókra.⁹³ Ekképpen a horvátoknál a mandulafa a termékenységét, a déli szlávoknál a somfa keménységével az egészséget, a macedo-bolgároknál Szent György napján a kihajtott levelű fa az életképességet.⁹⁴ A bolgárok a zöld fára kötött lábhintát *kulcsnak (kljucs)*, az átkötőjét pedig – akárcsak a románok – *hidacskána (punticica)* nevezik, Petru Caraman szerint hasonlósági alapon. E terminusok is az evilág és túlvilág közti átlépés képzetét keltő szimbolikus tárgyakra utalnak.⁹⁵ A macedo-bolgárok pl. a fiatal halottnak szóló énekükben ezt

91 ÚMTSz 1988, *hindál* címszó.

92 „Lucru scrînciob” (Marian 1994: 220).

93 Caraman 1997: 107.

94 Caraman 1997: 109, 107.

95 A híd ilyen vonatkozásairól lásd a *hidasjátékról* szóló tanulmányomat: 168–172; de különösképpen: 169 és 222.

éneklik: „Imádkozz az Istenhez/, Adjon neked kulcsot/ Hogy kinyisd a föld alatti börtönödet/ És gyere ki a fényre/ Látni a szeretteidet.”⁹⁶

A román kolindák nagyleánya két, isteni erőket, vitális energiákat magába sűrítő szent fára – fenyő- vagy meggyfára – vagy a vízben úszó szarvas agancsára, illetve bölény szarvára akasztott, vagy az égből aláfüggő bölcsőben vagy hintán ülve hímez. A halottas énekeikben ugyanilyen körülmények között a szarvas a halott lelkét szállítja örök lakásába.⁹⁷ „A hinta a nyenyec (jurák szamojédok) tudatában valamiféle mitikus, varázslatos eszköz lehetett, ezt erősíti meg, hogy itt is vashintáról van szó. Hinta mellett van a lejárta az alvilágba egy nagyon érdekes samanisztikus elbeszélő ének (taidiebo – Castrén–Lehtisalo 1940: 5. sz.) szerint. Hintába ülve gyógyul ki betegségéből egy énekelt *lahanakko* (Lehtisalo 1947: 56. sz.) hőse, és hintát pusztít el – amibe házasság előtti próbaként bele akarták ültetni – Kerca-ju gazda, egy zürjén nyelven feljegyzett nyenyec jarabc [siratóének] hőse. Hasonló elképzelések a keteknél (jenyiszeji osztjákoknál) is élhettek.”⁹⁸ Egy másik nyenyec hős elpusztítja a tengeren túli tizenegy óriást és vashintájukat, amelyben azok sok embert küldtek a halálba.⁹⁹ A szibériai keteknél és szamojédoknál az ég alvilágig vezető csóútjánál,¹⁰⁰ hét vörösfenyő vagy jegenye, *sámánfa* hét ágára¹⁰¹ akasztott hét vashinta áll, mely magától hintázik. A keteknél, mint bölcső viszi fel a hőst az istenfá tetejéig, hozzásegítve a tűz megszerzéséhez.¹⁰² A hintát tartó fa világfa jellegű.¹⁰³ Egy mordvin mitológikus énekben egy *Sztirjava* nevű leányt az égi isten hintán emel magához, majd bölcsőbe ültetve ereszt alá a földre hozzátartozói meglátogatására.¹⁰⁴ A Mahe-Brahmana a hintát *égi hajónak* nevezi.¹⁰⁵ A rituális költészetben tehát e tárgyak az ég és föld közötti közlekedésszükséglet szimbólumai. Ókori görög vázák az athéni és ikariai hintaünnep szimbolikus tartozékaira utalnak: a hintázó leányon kívül hol Erósz figurája, hol további ünneplő ruhába öltözött hölgyek, hol áldozati ajándékkal, gyümölcselel teli edény, a hinta alatt meg egy kutya látható.¹⁰⁶ A Dionüszosz tiszteletére tartott ünnepi rituálénak a szakirodalom áldási-, tisztító- vagy termékenységgfokozó szerepet tulajdonít.¹⁰⁷

Minálunk a játék e szellemi vonzatai hol a tudatalattiból törnek fel, hol a hiedelemtudás vagy folklór más területei tükrében villannak fel, hol meg a hintázó mondókamesék fogalmazzák meg. Az elsőről győzött meg a 2000-es évek elején két óvodásgyermek. Egyikük, amint egy magasba ívelő lengőhintán hintázott, kijelentette, hogy ő most az égbe, Istenhez repül fel. *De akkor te meghaltál* – vágta rá a másik.

96 Caraman 1997: 114.

97 Demény 1999b: 119–125, Marian 1995: 151.

98 Demény 2002a: 349.

99 Demény 2002a: 349. Forrása szintén Castrén–Lehtisalo 1940: 5. sz. éneke.

100 E motívum forrása Demény kéziratoss jegyzete szerint szintén Lehtisalo 1947: 56. sz. 193–201.

101 *Kerca-ju gazda* (Bereczki 1982: 386).

102 Ivanov 1984: 219.

103 Coman 1980: 131.

104 Bereczki 1982: 287–289.

105 Chevalier–Gheerbrant 1995: *leagän* címszó, illetve Evseev 1998: *leagänul* címszó.

106 Schmidt 1977: 56–57

107 Regine Schmit James G. Frazerre, az attikai ünnepeket elemző Ludwig Deubnerre és Martin P. Nilssonra hivatkozik (Schmidt 1977: 56).

A magyar hintázó mondókákban gyakran van szó égberepülésről, de csak mint tapasztalatszerző átjárásról, és ott az ég lakóival, Istennel, angyallal, ördöggel, meg a szentekkel való találkozásról, Isten tehenének, és a földi állatoknak koratavaszi megeléréséről. A mondókák, a hintán „utazó” „álmai” gyanánt¹⁰⁸ újra és újra megfogalmazzák a jövőbeli boldogsága vágját, reményét: szorgos mindennapi munkálkodás, gazdálkodás vezet a házasság, gyermekáldás és imádkozás felé.¹⁰⁹ Az ilyen *kocsi* képletesen a *Lányokat, fiúkat a mennybe felvinni*¹¹⁰ való. De e kérdésre még visszatérünk.

A hinta függesztő elemei, az ajtó, illetve kapu is önmaguknak látszólagosan el-
lentmondó – paradox – helyek, az ellenőrzött benti és az idegen kinti világ közti átmenet színhelyei, sőt, ilyennek tartja a következő találóskérdés a gerendát is: *Mi lehet? Két vége örökké telet, s a közepe örökké nyárol.*¹¹¹ A kapun való ki-bejárást kritikus helyzetben levő személyek számára tabuk és rítusok szabályozzák.¹¹² A bátyai (Bács-Kiskun m.) néphit szerint a kapu a halott szellemének a tartózkodási helye.¹¹³ A zoboraljiai meg a moldvai csángók is úgy gondolják, hogy külső beavatkozás nélküli kivágódása a Halál bejövetelének az előjele.¹¹⁴ Vagyis a magyar néphit is őrzi a hintaállvány világba be- és abból kivezető *torana* szimbolikáját: „Ha feltesszük, hogy a portikusz egy torana – bejárat és kilépő a világból – ez a ritmus az élet és a halál, a kiterjedés és visszaintegrálódás, az evolúció és involúció egyetemes ritmusa”.¹¹⁵ Ezek a hinták életre keltenek vagy megölnek, meggyógyítanak vagy megbetegítenek.

A mi forgóhintát megnevező *cserkabala* szavunk cser előtagja magyarul 'a cseranyagot tartalmazó durva, hasadozott kérgű, lombos tölgyfára' vonatkozik, de a hasonló szótótvű orosz szóbokor tagjai közt 'fekete', 'ördög', 'keményszívű', 'érzéketlen' jelentésű szóképződményeket is találunk. A kabala jelentése: 'kanca'. Feltételezni lehet, hogy a hintafajta népi neveit az ördöggel kapcsolatban álló durva, keményszívű, fekete kancáról kapta. A fekete lovak a Biblia szerint észak földjére, a fehér lovak utánuk, a tarka lovak pedig dél felé mennek (Zak 6:6), észak–dél a halál–élet iránya. „A fekete vadló őskép, mely a Föld é a vizek mélyének, a Holdnak, a vegetációnak, a totemisztikus ősanának, a szexualitásnak és a halálnak, az álomnak és mágiának a jelképe [...] főleg kanca képében jelenik meg.” Hiedelmeinkben inkább a halálba

108 Az ének végén elcsöndesítik a hintát és a rajta ülő alvást színlel. Ilyenszerű párbeszédet folytatnak: „Mít álmódtál az éjjel?/ Azt álmódtam az éjjel, Hogy az Isten tehénkéje megborjazott az éjjel” (Deáki, Pozsony m. –Gágyor 1982 I.: 113).

109 A vizsgált 550 szövegből majdnem minden tizedikben előfordul ez a, *Magyar Népmesekatalógusban* 2018A/1*. típusszám alatt besorolt, *...Tíz, tiszta víz! Minek az a tiszta víz? címen azonosított láncmese-motívum (vö. Kovács–Benedeke 1990: 84–88).

110 Tiszabecs, Szatmár vm. (ZTI 45311).

111 Onești, Bákó m. (KFA 01); Makfalván (Maros-Torda vm.) a csűr szarufát tartó gerendájának mind a kinti, mind a benti szakaszára akasztottak hintát (saját gyűjtés).

112 Pl. a gyermekágyas anya negyven napig, a *kiavatódásig* vagyis egyházi áldásban részesülésig nem léphet ki a kapun, mert tisztátalanságával jégverést hoz a határra (Bosnyák 1980: 192). A lakodalmasok a menyasszonyos, illetve vőlegényes ház kapuján csak szövvényes rítusok betartása árán léphetnek be (pl. Seres 1994: 105, Balázs L. 1994: 121). A boszorkány a tej zsírájának az elvitelére a következő tanácsot adja: „mindenütt üsse meg a kaput, s mondja: innen is egy kicsit.” (Szék, Szolnok-Doboka m. – KFA 02117).

113 Fehér 1975: 36.

114 Virt 1987: 35/271, 1990: 228.

115 Chevalier–Gheerbrant 1995: 202.

vívó, ősökkel, túlvilággal kapcsolatos, az élőket segítő fehér lónak van jelentősége.¹¹⁶ A román siratókban a fekete ló túlvilági lélekvezető.¹¹⁷ Érthető, hogy e hintaféle további megnevezései legtöbbször az *ördöggel* vagy *kutyával* kapcsolatosak. A kutya alakja valamennyi mítoszkörben szerepel, és mindenütt „a halálhoz, ill. a halálon túli világhoz – az alvilághoz, a pokolhoz – kötődik valamiképpen: lélekvezető állat, s a halál jelképe lett” (Szemadám 1990b: 131). A hinta görög eredetmítoszában a borított feltaláló Ikariosz holt tetemére a kutya talál rá.¹¹⁸ Erre utal bizonyára a görög vázákép hinta alatt ülő kutyája is.¹¹⁹

Egy Madridban őrzött mérleghintát ábrázoló vázákép felirata és figurái arra mutatnak, hogy e jelképes tárgy a napkezdet és alkony egyensúlyát és váltakozását jelképezi, melyben éppen előbbi, vagyis a sötétség feletti világosság kapja meg a győzelmi koszorút.¹²⁰ Ujváry Zoltán, Dmitrij Zelenin és Vlagyimir J. Propp orosz kutatók vélekedését tolmácsolva – miszerint „a magasba való lendülés mind a hintánál, mind az ugrálásnál a növények növekedését, fejlődését van hivatva előidézni”, illetve „a hintázással, ugrálással a jövő évi terméssel kapcsolatban végeznek jóslásokat” – a termékenységvarázsló mozzanatokat hangsúlyozó elméletet tartja valószínűbbnek.¹²¹ A Dnyeszter mentén és Besszarábiában a román öregasszonyok és öregemberek ugyanilyen céllal hintáztak. Régebben lészpedi (Moldva) csángó fiatalasszonyok is *hintóztak* az árammeghajtásos hintán, *hogy nőjön meg a kenderük*.¹²²

A hintázás körülményei

A játék szimbolikus jelentéseinek felderítésében annak körülményei – helye, ideje, a játékos kiléte és a játszás módja – is beszédes lehet. Az alábbiakban ezeket fogjuk áttekinteni.

A játék helyszínei

A hintaeszköz-típusok némelyike már szerkezetétől fogva meghatározza a játék helyszínét. Így az épület nyílászáróira akasztott lengőhinták nem is inghatnának másutt, csak a javarészt a telken belől, az épületek vonatkozásában a bent és kint

116 Pl. Jankó 1891: 295, Wlislöcki 1892: 49, Bondár 1982: 14/103.

117 Evseev 1998: *calul* címszó.

118 Graves 1970: 416.

119 Schmidt 1977: 58.

120 Schmidt 1977: 62.

121 Ujváry 1969: 126–127.

122 Lészped, Bákó m. (saját gyűjtés); Candrea 1999: 301.

között. A lecsnokolt fatuskóra épülő forgóhinta magától értetődően helyezkedett el az erdei tisztáson, ahol az állataikat legeltető fiúgyermekek találkozhattak egymással. A szabadtéri, hintához vázat biztosító fák vagy az erdő szélén – itt állt az 1211-es oklevélben említett *hintófa* is¹²³ – esetleg éppen a falu központjában a korcsma előtt, vagy valamely udvaron, a ház körül voltak találhatóak. A szabad hely kiterjedtsége is szerepet játszott: sátoros ünnepeken, főként az olyanokon, mint a templombúcsú, amelyekre más helységekből is érkeztek vendégek, nagy valószínűség szerint nagyobb tereken állítottak fel nagyobb lengő- vagy összetett hintát. A *szorosnak* nevezett keskeny utcácska bejáratához cserkabalát állítottak. Ilyenen szórakoztak a fiatalok a gidófalvi (Háromszék vármegyei) *Vízközén*,¹²⁴ is. Hintázásra kiemelt hely volt még a *híd melléke* is.

A felsorolt helyszínek közös sajátossága, hogy a vad- és humanizált tér határán mint elválasztók–összekötők találhatóak: e terek megszelídítési foka azonban különböző. Az ember által legkevésbé ellenőrzött és átalakított területek az erdő és a víz, sorrendben a határ, a falu belterülete, a telek, majd a ház következnek. A magántelket a szomszéd területtől elválasztó kerítés átlépője csakis mérleghinta alátétként volt használható, az utcáról a ház udvarára bejáró kapu, illetve az épületek bejáratának ajtaja csakis lengőhinta függesztőként jöhetett számításba. Az aránylag szűk, keskeny, kis térbe foglalt utca, a *szoros* bejáratához a forgalmat is lezáró cserkabala került. A függőleges tér szintjeihez viszonyítva a mérleghinták lennebb, a forgók középen és a lengőhinták a fentebb helyezkednek el. A kapu és ajtókeretek, gerendák és fák révén a lengőhinták a fent és lent között is kapcsolatot teremtenek, a forgóhinták inkább lefele hatnak, míg a mérleghinták a föld közelében egyensúlyozzák ki az ellentétes pólusokat. Idegen és saját tér közti határhelyzetük különböző fokozatai révén valamennyiük hordozhat a képzetek szintjén világok közti átjáró funkciót. Tekintve, hogy a lengőhintát fenntartó kapu, ajtó, gerenda, kerítés, mint a kinti (vad, ellenőrizetlen) és benti (humanizált) világ elválasztói jelképiségéről már szoltunk, most csak a *túlvilágra vezető terhes utazás* közegeit, útjait említjük, amilyen a *tüskés út*, a *körömhíd*, a folyóvíz, különösképpen a *Jordán*, ahonnan a halott lélek a túlvilágra, vagy éppenséggel a mennybe jut (Pócs 1990: 640–642). Ilyen a *szűk kapu* és *keskeny út* „amely az életre vezet – kevesen vannak, akik megtalálják” (Máté, 7:14). „A keresztúton – amelynek a görög mitológiától nyomon követhetően »halotti«, »túlvilágba vezető út« jelentése van, halottakat, kísérteteket meglátni és »tudományba«, »boszorkányságba« beavatást nyerni egyaránt lehetett” – írja Pócs Éva (1990: 619–620). „Ez az átmenet a földről az égbe való átmenetet is jelenti, az emberi állapotból az emberfelettibe, az érzéki világból az érzék felettibe.”¹²⁵ A magyar néphit is ismeri a vízen túli másvilág képzetét: Sarkadkeresztúron „azt mondják, ha valaki meghal, a lelkének egy nagy folyón kell átúsznia. Ha azt a folyót átússza, a mennybe jut.”¹²⁶

123 OklSz 1902–1906: *hindó-fa* címszó.

124 Pl. Helynév Gidófalván (Háromszék vm.): „Vasárnap délutánonként leginkább a *Vízköze* nevű helyen *cserkabaláztak*.” (Balassa 1944: 132).

125 René Guénon nyomán Chevalier–Gheerbrant 1995: *pod, punte* címszó.

126 Bondár 1982: 60/696. E kérdésről részletesebben lásd a *hidasjátékról* írt tanulmányomat: 164, 166–168.

A kísértet megáll a víznél, nem megy át a hídon.¹²⁷ Mind a hidat, mind a keresztutat keresztrel védtek. A korcsma – legalábbis a románok hite szerint – az *ördög háza*.¹²⁸ Mindazonáltal a körhinta kocsmá elé állításának valószínűleg gyakorlati oka (is) lehetett, lévén ennek az akciónak a kezdeményezője és haszonélvezője a korcsmáros.

A játék ideje

Manapság a hintázásnak nincs megszabott ideje. A pásztorkodó suhancok körében régen sem volt: ők a civilizáltabb térfelek lakóitól eltérő módon tagolták az időt. Néhány szórványos adat arra vall, hogy a hagyományos falusi szokásrend, természetesen a időjáráshoz igazodva, megszabta hintázásnak az időszakát. A moldvai Külsőrekecsinben az idősebb, ittás férfiak *húshagyókedden* a kerítésátlépőn *libbantottak*,¹²⁹ a Tolna megyei kajdacsiai pedig ekkor állítottak *ördöglovat*, amin a nagyleányok a nagyleányokat forgatták.¹³⁰ A Nógrád megyei Ságújfalun a *guzsaly-* vagyis *forgóhintát guzsalyvasárnapon*, azaz nagyböjt második-negyedik vasárnapján állították,¹³¹ majd böjti vasárnap délutánokon forogtak rajta. A Nyitra megyei Tardoskedden szintén a böjt folyamán, legények *ördöglovastatták* a leányokat,¹³² akárcsak Sóvidéken, ahol húsvétig szórakoztak ekképpen.¹³³

A hintázó mesemondókákban szereplő személyek névünnepe alapján ugyancsak korai kezdő időszakokra gondolhatunk. A „*Szent Péter és szent Pál szürke lovon nyaral, apró szénát eszik, fekete szurkot szarik, avval világítanak* (egy másik változatban a lovak *sárga szalmát ettek, forrásvizet ittak*)”¹³⁴ szövegrészben e szentek közül az első még a *féltélnek* nevezett *Pálfordulóra* (jan. 25),¹³⁵ a második – akárcsak az alábbi mondóka *Péter* szereplője – *Üszögös Szent Péter* napjára, február 22-re utalhat.

*Egy süveg alma, Két süveg alma, Három süveg alma,
Négy süveg alma, Öt süveg alma, Hat süveg alma,
Hét süveg alma, Nyolc süveg alma, Kilencedik Miska fia.
Szállj ki, Péter, a hintóból, mert megáll az esső!
– Há hajtottad a disznókat? – Kis kemence mellé.
– Milyet ellett? – Tarkát, barkát, Istenke bazsarkát.
Rúg főskegerendára, még annál is magasabbra,
Mint a torony teteje.*

127 Bosnyák 1982: 68/257, 92/186, 93/189.

128 Pamfile 1910: 469.

129 Harangozó Imre adata.

130 EA 65. Andrásfalvy Bertalan gyűjtése.

131 ÚMTSz 1988: *guzsalyhinta* és *guzsalyvasárnap* címszavak. Egyébként a bánsági és a délnyugati erdélyi románok szintén a nagyböjt első havában hintáztak, egyes helyeken húsvétig (Caraman 1997: 101).

132 MNT I. 16–17, Manga János gyűjtése, 1938.

133 Siklód, Parajd, Udvarhely vm., Sóvárád, Maros-Torda vm. (Barabás 1998: 63).

134 Naszvad, Komárom vm., Tardoskedd és Andód, Nyitra m. (MNT I. 42–43; Bakos 1953: 61–62, 64; Kiss Á. 1891: 55; ZTI 73871, 45315).

135 Bálint 1976: 180.

Felültetik valamelyiket a hinnára (hinta, s míg az hintázik, a többi ráénekl
a dalt. Újra elsöndesítik a hintát, s aki rajta ül, alvást színel. Kérdezi tőle, aki
utána akar felülni: „Mit álmodtál, pajtás?” A föntülő feleli: „Azt álmodtam, hogy
a Miska fia üljön fel a tyúksz..os hinnára! Leszáll, a „Miska fia” felszáll, a többi
újra kezd.

Érd, Fejér vm., Kodályné gyűjtése, 1917 (MNT I. 103–104/203).

5. kotta. Egy süveg alma

Égy sü-veg al - ma, ki - len - ce - diik Mis - ka fi - ja.
két sü-veg al - ma,
há - rom sü-veg al - ma,
négy sü-veg al - ma,
öt sü-veg al - ma,
hat sü-veg al - ma,
hét sü-veg al - ma,
nyolc sü-veg al - ma.

Szállj ki, Pé - ter, a hin - tó - bul, mert még - áll az es - ső!

—Há haj - tot - tad a disz - nó - kat? — Kis ke - mén - ce mel - lé.

—Mi - lyet el - létt? Is - ten - ke ba - zsar - kát!
—Tar - kát - bar - kát,

Rüg föcs - ke gē - rēn - dá - ra, még an - nál is ma - ga - sabb - ra,

mint a to - rony te - te - je

Érd, Fejér vm., Kodályné gyűjtése, 1917 (MNT I. 103–104/203).

A hintázót leszállító szövegeiben *Guszt* (jan. 26.) és az őt felváltó *Tamás* (jan. 28.), majd *Balázs*¹³⁶ (febr. 3.) neve szerepel. Egy szöveg a *Balázs torát* emlegeti. Pl.:

[...]
Tíz, tiszta víz,
Három cseber meleg víz,
Belésett a pap lánya,
Mivel húzzuk ki?
Csonttal, cseréppel,
Három gombostüvel.
Mit főzzünk a torára?
Káposztát a nyomára,
Hi ki a Balázs torára.

Atyha, Udvarhely vm. (KFA o878o/2).

Némelyik mondóka a pacsirtát serkenti megszólalásra. A népi kalendárium szerint ez a madár Zsuzsanna napján, február 19-én szólal meg, hirdeti a tavasz közeledtét.¹³⁷ Többfelé szerepel a hintázó mondókákban *Mátyás* (febr. 25.), mint aki beleesett a meleg vagy tiszta veder vagy cseber vízbe (egy esetben mézes hordóba) (13 szöveg).¹³⁸ Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy *megettörte a jeget*. A személynevek a tél közepére, második részére utalnak.

Több más nép is e korai időszakokban kezdett hintázni. Húshagyókedden kezdődött a moszkvai oroszok mérleghintával kapcsolatos ünnepe is, melyet bizonyára rituális fontossága miatt a cár nyitott meg (vagyis ő ült elsőnek a hintára).¹³⁹ A litvánok is ekkortól kezdve pünkösdig, sőt Szent János napjáig hintáztak, azzal az elképzeléssel, hogy ezzel a növényvilágot serkentik a növekedésre.¹⁴⁰ A szerb, román, bolgár, görög népek is gyertyaszentelő napján, tehát február elején kezdtek hintázni, előbbieket húshagyókeddig, ezzel a jó kendertermést akarván biztosítani.¹⁴¹ Februárban tartották Attikában az ókori görögök az Aiora nevű hintaünnepet. Az egyik szerb közösség a jeles alkalmankénti hintázóknak más-más célt tulajdonított: a február végi „fehér héten” majd Gyümölcsoltó napján (márc. 25.) a szép (hosszúsúlú) kendertermésért, március 9-én a fiatalok párosításáért, Szent György napján pedig a szépségért és egészségért hintáztak.¹⁴² Ez utóbbi napon több balkáni – így aromán, bolgár, szerb, horvát, sőt meg a boszniai muzulmán szerb és munténiai román – nép

136 Naszvad, Komárom vm., Andód és Tardoskedd, Nyitra vm. (MNT I. 42–43; Bakos 1953: 61–62, 64); Vága, Pozsony vm. (Bakos 1953: 65), Nagybjacs, Gyórzámoly, Győr m. (Barsi 1995a: 157–158, 133); Tápé, Csongrád vm. (Török J. 1971: 795).

137 Bálint 1976: 224.

138 Bácsfalu, Brassó vm. (Seres 1984: 263); Dálnok, Erdővidék, Háromszék vm. (KFA 03853, Gazda 1971, Török F. 1896); Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 12551); Szászcsávás, Kis-Küküllő vm., Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309/38, 39); Székelyvaja, Koronka, Hármasfalu, Magyaró, Maros-Torda vm. (KFA 07375/10, 07405/25, 013455/4); Batonya, Csanád vm. (Kálmány 1878: 16); Nagydoba, Szilágy vm. (KFA 01745).

139 Propp 1963a: 127.

140 Modesta Liquati adatai, kéziratban.

141 Caraman 1997: 101.

142 Caraman 1997: 102–103.

is hasonlóan ünnepelt. A horvátoknál hajnalban, majd reggel került rá sor.¹⁴³ Márciusban napkeltekor, arccal kelet felé ültek a hintára a kelet-ázsiai ketek.¹⁴⁴ A bánági és Erdélyi-szigethegységbeli románoknál is van adat a nagyböjti hintázásról, de a nagyhetet és a húsvéti ünnepeket el sem lehetett volna képzelni enélkül.

Korlátozódhatott a hintázás csak a szentháromnapra, azaz Krisztus halála és feltámadása napjaira: nagypéntektől húsvétig – talán Krisztus halála és pokoljárása emlékére –ördöglovastak a Fejér megyei Sárkeresztesen, míg a bukovinai székely falvakban a köz- és magánterekre nagycsütörtökön vagy nagyszombaton éjjel, Istensegítsen nagypénteken¹⁴⁵ ácsolták össze a vagy erdőből vágott, vagy kölcsönbe kért fatörzsekből készülő állványos *nagylápin*tát a falu közepét átszelő utcák kereszteződésénél. Több körforgót állítottak a serdülők a hídnál, illetve az útkereszteződéseknél. A kisgyermekeknek nagyszombaton a szín alá kötöttek *kislápin*tát,¹⁴⁶ a csárda előtt húsvét éjjelén állítottak fel *krincsu*j¹⁴⁷ vagyis hintakereket, s húsvétkor, a nagymise után játszottak valamennyien.¹⁴⁸ A hadikfalvi legények húsvéthétfőn este „a leányos ház kiskapuját elvitték a híd alá, a hegyekbe vagy a nagylápintá tetejébe”.¹⁴⁹ Itt a húsvétot követő kedden mulatság közben le is bontották a hintát, a fát visszaadva a tulajdonosának.¹⁵⁰ „E szerek körülbelül egy hétig állottak. Egész éven át nem volt szabad használni azokat.”¹⁵¹ A hintázás húsvétra időzítésére a magyar szakirodalomban Kriston Vízi József hívta fel a figyelmet.¹⁵² A Fejér megyei Sárkeresztesen is nagypéntektől húsvétig működött az *ördöglő*.¹⁵³ Húsvétkor hintáztak Hajdúnánáson, a mezősegi Paniton, a Beszterce megyei Magyarzsákodon, Gyimesben, Kósteleken, a moldvai Lészpeden.¹⁵⁴ A románoknál sem sem telhetett el a húsvét hinta nélkül.¹⁵⁵ Pünkösdkor játszottak a falu központjában álló cserkabalán a marosszéki Székelykövesden, míg Rigmányban ekkor párhuzamosan működött az erdőszélre kötött horoghinta és a *Szoros* nevű utcában felállított cserkabala. Utóbbi vasárnaponként egész ősziig használatban volt az 1960-as évekig.¹⁵⁶ Kevés történelmi

---

143 Caraman 1997: 104.

144 Ivanov 1984: 220.

145 Vö. Kriston Vízi 1985: 34–35, Gáspár 1986: 26.

146 Kriston Vízi 1985: 39.

147 Szabó I. 1906: 92–93/190. A *krincsu*j, más néven *dulap* román közvetítésű kölcsönszó, összefügg a 'szekrény', 'koporsó' szavakkal (Pamfile 1998: 56). E török eredetű szó eredeti jelentése: üreges, a forgóajtó elve szerint kialakított tárolóbútor (Nyíri Mária szíves közlése).

148 Kriston Vízi 1990: 169.

149 Kriston Vízi 1985: 39. Figyelemre méltó a helyszínek végletes ellentétessége és a kapuval való összefüggése.

150 Kriston Vízi 1985: 39.

151 Sebestyén 1989: 267.

152 Kriston Vízi 1990: 169. A bukovinai románok szintén nagypénteken állítottak hintát, de a románoknál máshol sem telhetett el a húsvét hinta nélkül (Marian 1994: 221).

153 Gelencsér–Lukács 1991: 327.

154 Nagy Ö. 1992, SD 818, a moldvai és gyimesi saját gyűjtés. A kósteleki adatot Daczó Árpádnak köszönöm.

155 Marian 1994: 221.

156 Orbán 1997, Balogh 1997.

forrásunk (1593,¹⁵⁷ 1828) kelte szintén télvégi hintázásról, illetve pünkösöd körüli ördöglovazásról tanúskodik.¹⁵⁸

Tehát, összegezve, általában a február eleji gyertyaszentelőtől, húshagyókeddtől, a böjti vasárnapoktól, esetleg nagycsütörtöktől kezdve, de főleg húsvétkor, a feltámadáskor, esetleg pünkösdkor volt szokásban hintázni, valamint a helység búcsús napján. A románok is általában *halottak utolsó szombatján* vagyis a pünkösöd előtti szombaton hintáztak utoljára.¹⁵⁹ Az azon kívül eső periódusokban, mint Bukovinában, talán tilthatták.

Felsejlik egy olyan lehetséges időrend, miszerint húshagyókedd táján inkább a mérleghinta, a böjti periódusban inkább a forgóhinta járta, húsvétkor mindeniket működtették, de a lengő- és kézi-, majd gyári készítésű szárnyas-, illetve körhintae volt a főszerep.

A tél–nyár ellentéte a halál–élet kettősségét, a tavasz az átmenetet, a halálból való feltámadás reménységét sugallja évezredek óta az emberiségnek. „Európa egészére jellemző volt – írja Pócs Éva – hogy valamely – vagy egy-egy helyen több – tavaszi-nyári ünnepnek is voltak halotti, másodlagosan »boszorkányos« vonásai. A magyar néphitben elsősorban Szent György napja (ápr. 24.) ilyen, hasonlóan Közép- és Délkelet-Európa több szomszédos népéhez. A húsvétnek és pünkösödnek elsősorban Délkelet-, Kelet-Európa pravoszláv területein vannak halotti vonásai.”¹⁶⁰ Más, a húsvéti ünnepkörbe tartozó szokásban is felismerhető a halál–feltámadás gondolata, így pl. a virágvasárnapi *habajgatás*ban, melynek során a klézsei csángó legények *tilinka* nevű fűzfásipjukba belefújva *adják hírül a halottaknak a húsvéti feltámadást*, annak reménységét,¹⁶¹ továbbá a kiszehajtás és villőzés, vagyis a tél, betegség jelképezte szalmabábu kivitele és elpusztítása, majd a tavaszt hirdető zöld ág behozatala.¹⁶² A románoknál „Nagyvasárnap (pünkösöd) és az előtte való szombat szintén halotti ünnep, a halottak legnagyobb szombatja. Ekkor mennek el a halottak lelkei, ezért délig az ő emlékükre adnak pománát, azután a saját lelkükért. Ilyenkor pukkantanak hársfalevéllal, ekkortól kezdve. Korábban nem jó pukkantani. Ekkor hintát csinálnak és hintáznak a leányok és legények.”¹⁶³

Kapcsolat mutatható ki a hintázás időpontja és a gazdasági élet határnapjai közt is: nálunk és a szomszéd népeknél az évad kezdetére esik, Koreában a kezdetére és végére.¹⁶⁴ Az ókori görög Aiora csak a végére esik, ugyanis a bor februári kiforrásával,

157 Egy 1593. február 19-i keltezésű kolozsvári tanúvallomásban olvashatjuk: „az két fiam hintazik vala, oda Ieoue Niari Martonné, bele wle, hintazek” (Szt VIII: *megsüllyesztet* címszó).

158 Egy Bács-Bodrog megyei panaszlevél szerint öt legény 1828. május 24-én, szombaton, feltehetőleg pünkösöd előnapján ördöglovazott. (Szabadkai Történeti Levéltár, Úriszéki iratok. 2. doboz 27. sz. Az adat átengedését Báth Jánosnak köszönöm.)

159 Caraman 1997: 101–107.

160 Pócs 1990: 623.

161 „A moldvai Klézse csángó legényei virágvasárnap belefújnak a *tilinka* nevű fűzfásipjukba. Ez a *habajgatás*. Célja – mint mondják – hogy a halottak meghallják és várják a húsvéti feltámadást.” (Bálint 1976: 201.)

162 Tátrai 1990: 151–152.

163 Pamfile 1998: 22.

164 Nyíri Mária szíves közlése.

a boristen Dionüszosz kultuszával kapcsolatos.¹⁶⁵ A vadászból élő ketek március – az ő nyelvükön: *qajetin* ('a jávorszarvas hónapja') – végén, a nagypatások vadászának befejeztével rendezett tavaszi ünnepen állítottak hintát.¹⁶⁶

A hintázás tehát ünnepi tevékenységnek számított és a természet újjászületésével, valamint a Krisztus halálával és feltámadásával kapcsolatos húsvéti ünnepköréhez kötődött. Az erdélyi görög katolikus egyház 1778-ban betiltotta a húsvéti hintázást, mint a fiatalok testét-lelkét veszélyeztető szórakozást.¹⁶⁷

Társadalmi vonatkozások

„Agg ebet nem illet hintó!” – mondja egy régi magyar közmondás.¹⁶⁸ Minálunk sokáig főként a fiatalok – leányok és legények – hintáztak, egyesével vagy párosával. Azért a fiatalok – mondja a román hagyomány –, mivel a Krisztust ezüstpénzért beáruló, majd magát felakasztó Júdás holttestéhez mindenkit megelőzve szaladva, elsőnek értek oda. Majd utánozni kezdték a fára akasztott holttest ingását.¹⁶⁹ Néhol, pl. a moldvai csángóknál a fiatalasszonyok is felültek a körhintára – hogy hosszúra nőjön a kenderük – míg a házasemberek mérleghintán *libbantottak*. Mára a hintázás valamennyi formája a kicsi gyermekek felnőttek közreműködésével zajló, a nagyobbak egymás közti társas szórakozásává vált.

Régen a hintázás ünnepi rítus volt. Valószínűleg a társadalom típusa, és azon belül az emberek társadalmi értéke, illetve a kultuszban elfoglalt helye határozta meg, hogy ki vehet részt benne: a földműves népeknél mindkét nembeliek, a vadász keteknél csak a férfiak.¹⁷⁰ Míg az arománoknál a közösség minden tagját meghintáztatták, a románoknál meg a görögöknél is, akárcsak nálunk, elsősorban a fiatalok hintáztak. A románoknál a hinta mellett órát jártak.¹⁷¹ A görög szüzek ünnepi öltözékét a fejükre tett koszorú egészítette ki, effélet a macedo-bolgárok is viseltek.¹⁷² A görög vázaképeken látszik az áldozati adományt tartalmazó edény is.¹⁷³ E játék egykori rituális jelentőségét mutatja, hogy a keteknél a sámán, a moszkvaiaknál Nagy Péter cár hintázott elsőnek.¹⁷⁴

---

165 Nilsson 1972: 33.

166 Ivanov 1984: 219–220.

167 Tudor Pamfile Nicolae Iorga történetíróra hivatkozva írja: „considerentes quod sit pernicioza animae et corpori machina illa, volgo scinciu, elevari solita tempore pasquali pro lusu publico juventutis utrisque sexus” (Pamfile 1910: 469–470).

168 Margalits 1897: *hintó* címszó.

169 Marian 1994: 220.

170 Marian 1994: 220.

171 Marian 1994: 218.

172 Schmidt 1977: 56–64, Caraman 1997: 101. A koszorúnak tulajdonított jelentésre a későbbiekben visszatérünk.

173 Schmidt 1977: 59.

174 Ivanov 1984: 219; Propp 1963a:127, 1963b.

A hintázás módja

Az ölbeli gyermekek hintáztatásának módjait már korábban tárgyaltuk. Most csak a társas hintázás lefolyására utalunk. A mérleghintát és a forgóhintát leginkább lo-vaglólülésben ülték meg. A lábhintán állva, a lengőhinta más változatain egyirányban leengedett lábbal, ülve hintáztak. A fiatal párok egymással szembe: *fecskefészekbe*, a Nyárádmentén *szarkába ültek*. Az állóhintát szemben állva, felváltva rugaszkodva hajtották ki. Sorra hintáztak, a méltányosság elve szerint azonos időtartamig, ami-nek a hosszát mondókával, dallal, számolással mérték ki. A két fél közt, egyes szöve-gek szerint, párbeszéd folyt. Ez a szövegek felkínálta lehetőség a gyakorlatban nem feltétlenül érvényesült: esetenként csak a hajtók, máskor csak a hintázó énekelt, is-mét máskor ezt felváltva cselekedték. Az e szempontot mellőző szövegek közlésekkel szemben, az alábbi példán megkísérlem a párbeszéd lehetőségének központoszással, pontosabban //-al való kikövetkeztetését:

Egy süveg alma, két süveg alma, három süveg alma, négy süveg alma, öt süveg
 alma, hat süveg alma, hét süveg alma, nyóc süveg alma, kilenc süveg alma,
 // Tizedikre megellett a királyné tehene.
 // Mijent ellett?
 // Tarkát, barkát, Isten báránkját.
 // Szállj le, pajtás, a hintáru, mer nem a te pénzed ára. Rugd föl háromszor ezt
 a magos gerendát.
 // Egy, kettő, három. (A tempót a hinta ingamozgása szabja meg. Amikor a
 hinta megáll, megkérdezik a hintázótól:)
 // Mit álmottá, kisbáránka? Vagy: Ki újjön fő, kisbáránka?
 // Újjön föl a Juci.
 Moha, Fejér vm. (MNT I. 180–181).

A görögöknél a hinta ritmikus kilengésének megfelelő szöveg is „ideodafutkosó, kétpólusú” volt.¹⁷⁵ A balkáni népeknél két kórus felelgetett egymásnak.¹⁷⁶ A macedo-bolgárok a Szent György napi hintaünnepükön más-más jókívánásokot tartalmazó hintázó dalt énekeltek a kisgyermekeknek, a nagyleányoknak, a fiatal menyecské-
 nek, a vőlegénynek, az idős asszonyoknak, egy öregembereknek vagy öregasszo-
 nyoknak, a papnak, a töröknek, sőt még a halottnak is. Természetesen a fiataloknak címzett énekek a házasság témája körül forogtak.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Schmidt 1977: 56.

¹⁷⁶ Caraman 1997: 102.

¹⁷⁷ Caraman 1997: 110.

A hintázás költészetének témái

A számolás: várakozás a természet, élet és lélek tavaszára

Az ismerttetett szakirodalom részletesen kitért a hintázás költészetének életkori fejlődéssel és műfaji besorolással kapcsolatos kérdéseire. Ezért most csak a témáit és képi egységeinek szimbolikus aspektusait tárgyalom.

Hogy ne kelljen megismételnem a fentebb bemutatott szövegeket, azokkal kezdem. Mindkettő egytől tízig tartó számolással kezdődik. Számolni akkor szoktunk, ha várjuk, hogy teljen az idő, várunk valaminek az elkövetkezére. Meg esetünkben a hintázás ideje méltányos megoszlására. Ezúttal alma mennyiséget számolnak: esetenként *'üveg almáét*, feltehetően a *süveg almáé* helyett.¹⁷⁸ A süveg itt egyfelől mértékegység, másfelől tároló alkalmatosság lehet. Ép változatnak minősíthető az *aranyalmát* számoló (10) szöveg is.¹⁷⁹ Számlálhatnak még ládát (*Egy ángyomnak (asszonynak) egy ládája, két ángyomnak két ládája [csattan]: 26 szöveg*), *ágy(ás) hagymát*, (1 szöveg), korszót (*Egy a bugyogós korszó, Kettő a bugyogós korszó...: 1 szöveg*). Az alma a Bibliában a bűnbeesés, a magyar néphitben a leány, a szerelem, az eljegyzés és férjhezmenés, valamint a termékenység jelképe. Az aranyalma a tisztaságánál, sugárzásánál fogva a felfokozott értékűsége utal. Megevése az esküvő során kifejezi az új pár életének egygyéforrását.¹⁸⁰ Amennyiben pedig mind az alma, mind pedig a süveg szexuális szimbólum,¹⁸¹ a süveg alma szintagmát felfoghatjuk párosító varázsigeeként is. Formájánál fogva a hagyma és korszó is vonatkoztatható leányra, előbbi kerekdedsége és „gyökere”, utóbbi karcsúsága és üregessége révén, mely tulajdonság az őskortól fogva női jelkép. A láda szintén üreges tárgy, utalhat a fiatalasszony leánygyermekének számára, de egyben rítustárgy is, a menyasszony kelengyéjének foglalata. Az a felszólítás, hogy *„Tégy alá széket, teríj alá vásznat”*,¹⁸²

178 21 szöveg, Fejér, Torontál, Csongrád és Bács-Bodrog megyéből (ZTI 35308, 73871; MNT I. 103–104, 180–181; Bodor 1996; Burány 1973: 24–25), valamint Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, Borsod, Hajdú-Bihar, Bihar és Arad, továbbá Maros- és Udvarhely megyéből (ZTI 38899; MNT I. 25–26; Bakos 1953: 65, 68–69; Lajos 1940: 182; MNT I. 103; KFA 07116/8, 13, 07405/26, 07298/17).

179 Borsod, Sopron, Bihar, Galánta és Szatmár megyéből (MNT I. 102; ZTI 7145309, 8917, 45309, 45311; Gágyor 1982 I.: 112–113). Székelyföldi, szilágysági és további bihari változatai: *arany ica, előalma, előgy alma, alamindsza, alamizsla, alamina, alamila, alaminta, elő anna, aluwánya, alamizsna, alu Mariska, arany Ica, lubona* feltehetően szövegművelés eredményei (Török F. 1896: 125; Buzogány 1991: 101; KFA 03853, 01745, 07427/2; Faragó–Fábián 1982:104).

180 A kiskunhalasi „katholikusoknál még az jellemző, hogy amikor az esküvőre mennek, a vőférfi a jegykendő egy hosszú rúdra felkötve viszi, melynek hegyes végére *aranyporral behintett alma* van tűzve. Ezt az almát, midőn az esküvőről visszatérnek, ketté vágják, s egyik felét a vőlegény, másikat a menyasszony eszi meg.” (Thúry 1890: 390.)

181 Előbbit Dankó Imre a következő 18. századi diákverssel példázza: „Árnyékban ültem vele, játszadoztam a kedvemre, Gyenge fejér két almáját vettem a kezembe.” (Dankó 1963: 577.) Utóbbi hasonló értelmezését sugallja kétértelműségével az alábbi találós kérdés: *„Két szőrőset egybeverni mi az? Kucsma.”* (Onyest, Bákó m. –KFA 028/3.)

182 Barsi 1995a: 1, 12.

mármint az *asszony ládájában ülő kisleánya alá*, lakodalmi szokáselemeket örökít meg: a menyasszonyt a vőlegényes házhoz való érkezésekor „ölben veszik le a szekérről vagy pedig anyósa székét hoz ki, s így segíti le...”¹⁸³ Fogadásának másik jelképes cselekedete, hogy eléje textíliát terítenek.¹⁸⁴ A Kórógyról (Szerém vm.), Szilvásszentmártonból (Somogy vm.) és Koppányszántóról (Tolna vm.) adatolt szokás célja – a térképet összeállító Györgyi Erzsébet szerint – óvás a földdel való érintkezéstől. Valamikor kiterjedtebb lehetett, amint erről egy szakcsi (Tolna vm.) adat is tanúskodik: „Mikor a menyasszonyt a vőlegényes házhoz este odakísérik, a konyha ajtóban székre ültetik, lába alá törülköző kendőt tesznek és egy fiúgyermeket ültetnek az ölébe, hogy fiú gyermeke legyen”.¹⁸⁵ A menyasszony elé leterített textília feltehetően a különböző átmeneti rítusokban megjelenő (itt a leányi és asszonyi állapotot szétválasztó–összekötő) *híd* szerepét tölthette be.¹⁸⁶

A függőleges tagolású világ

A mondókákat bevezető számolás mindenekelőtt a hinta kilengéseit számlálja, de tartalmi elemei utalhatnak a gazdasági élet tavaszi megújulására, pl. az állatok elérésére való várakozásra, meg az emberi élet kiteljesedésére, az áldott állapotra és az eljövendő anyaságra. A hintázást hol függőleges, hol vízszintes irányba való utazásként fogják fel. A függőleges irányba utazás „végső célja” eljutni a *(csillagos) égig*, annak közepéig vagy tetejéig,¹⁸⁷ a *mennyig*,¹⁸⁸ az *Isten házáig* (5 szöveg),¹⁸⁹ az *angyalok kebeléig*.¹⁹⁰ A közbeeső, belső, majd külső tér állomásai: a *mestergerenda*,¹⁹¹ a *nagyapád hija*,¹⁹² a *padlás*,¹⁹³ a *kakasülő*,¹⁹⁴ a *tövis- vagy szalastető*,¹⁹⁵ *szálás*

183 Szendrey–Szendrey 1943: 169. Ez a szokás a a Fertő tó környékén, Göcsej, Zala, Somogy, a kalocsai Sárköz tájain, továbbá Szeged környékén, Háromszéken és Moldvában ismeretes.

184 A MNA 527. Térképlapja.

185 Verebélyi 1998: 246/42.

186 Lásd a *hidasjátékról* írt tanulmányom, a menyasszony hídjára nézve: 130, 178, 183; a hídra leterített textíliára nézve: saját gyűjtés, Gyimesben.

187 Siter, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 99); Piros, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 14); Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 0788/10).

188 Tiszabecs, Szatmár vm. (ZTI 45311).

189 Eger vidéke, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 51); Püspökszenterzsébet, Bihar vm. (ZTI 14576); Doroszló, Zombor, Baja vidéke, Bács-Bodrog vm. (ZA, ZTI AP 45781; EA 2281).

190 Szék, Szolnok-Donoka vm. (ZTI AP 12938–12939).

191 Érd, Fejér vm. (MNT I. 103–104); Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 63); Deáki, Vága és Dióspatony, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 112–113, Bakos 1953: 65, Barsi 1995a: 141–143); Nagybjacs és Győrzámoly, Győr m. (Barsi 1995b: 157–158, 159); Császársz, Komárom vm. (ZTI 45319, EA 000649).

192 1 szöveg, Háromszék vm. (Török F. 1896).

193 3 szöveg, Kapuvár és Vitnyéd, Sopron vm. (ZTI 8917, 45309, 45327).

194 19 szöveg: Siter, Éradony, Szalacs, Tenke, Érmihályfalva, Biharszentjános, Szalacs, Cséhtelek, Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113); Csongrád vm. (Török J. 1971: 305–306); Jászakisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 151); Tunyog, Szatmár vm. (MNT I. 22); Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 65); Kassa, Abauj-Torna vm. (ZTI 45295); Soponya, Fejér vm. (ZTI AP 73871); h. n. (Kiss Á. 1891: 51, 56).

195 Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 65).

tető,¹⁹⁶ a malom-,¹⁹⁷ templom-,¹⁹⁸ vagy a nagy- (veres) torony teteje,¹⁹⁹ a diófa – vagy akácfa – teteje,²⁰⁰ a felleg,²⁰¹ a pacsirta.²⁰² A hintán való álombeli utazás, égbeszállás bemutatja a menny és a a függőleges tér elképzelt világát: fellendülése és visszazuhanása során a hintázó a természetfeletti szférával „lép kapcsolatba”: az égben *Isten lobogós* vagy pedig *csörgős kocsjával*, az angyal *aranykocsijával jön szembe*, hogy *felvegye a kislányt aranyfátyolával*,²⁰³ az ördög ugyanerre készül *füstös faze-kával*.²⁰⁴ Isten háta mögött cammog a sarki cigány.²⁰⁵ Középen, a toronytetőn lakik egy *kisasszony*,²⁰⁶ a földön a faluvégi cigány,²⁰⁷ a *pad alatt a szakács* vagy *Mikulás*, a *túl a Tiszán*,²⁰⁸ vagy egyszerűen csak *imitt-amott egy kis házban*,²⁰⁹ egy *barát* vagy *halász*, *gulyás*, *legtöbbször* meg nem nevezett személy, két esetben *Balázs*.²¹⁰ Ez utóbbiak egyike sem túl jóindulatú képzeletbeli lény. *Hurkát* vagy *kolbászt sütnek*, esetleg *tésztaételeket (gancát, kalácsot)* készítenek, de kérésre sem *adnak belőle*,²¹¹ *sőt poffal* fenyegetőznek. A hős elpusztítja a gonoszt megtestesítő macskájukat, és húsukat kosárban letakarva *vásárba viszi*, ahol azt hazudva, hogy az *túrós laska*, vagy pedig *derelye*. Ha nem is tudjuk, hogy ez a macska fekete-e, gazdája révén ál-

196 Erdővidék, Háromszék vm. (Török F. 1896).

197 Tápé, Csongrád vm. (Kálmány 1881: 80).

198 Nádasmente, Kolozs vm. (Vasas 1993: 27).

199 Siter, Éradony, Szalacs, Tenke, Érmihályfalva, Püspökszenterzsébet, Bihar vm. (Farág–Fábián 1982: 104, 106, 107, 109; ZTI 14576); Tunyog, Szatmár vm. (MNT I. 56); Nagydoba, Szilágy vm. (KFA 01745); Eger vidéke, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 51); Nyitra környéke (ZTI 45294); Érd, Soponya, Fejér vm. (MNT I. 203, ZTI 73871); Baja vidéke, Zombor és Doroszló, Bács-Bodrog vm. (EA 2281, ZTI AP 45781, ZA); Tápé és Csongrád, Csongrád vm. (Török J. 1971: 795, Török F. 1896: 305–306); Piros, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 14); Ung vm. (Géczi 1984: 129); Kolozsvár, Jegenye, Szék, Mezőcsávás, Kolozs vm. (KFA 0372/3, 0788/10, 09923; ZTI AP 12938, 12939; *Művelődés* 1981); Szenterzsébet, Szeben vm. (KFA 07309/38); Nyáradselye, Marosludas, Fenyőkút, Szováta, Maros-Torda vm. (SD. 356; KFA 07427/2, 07047; *Művelődés* 1980); Dálnok, Erdővidék, Háromszék vm. (KFA 03845; Török F. 1896: 11, 125); Csíkszenttamás, Csik vm. (Kiss Á. 1891: 53, 56); Erdély (Gazda 1971, Gáspár 1977: 86); Érbogyoszló, Bihar vm., Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 219, Faragó–Fábián 1982: 100, Gáspár 1977: 54/1).

200 2 azonos szöveg: Székelyföld (Krizsa–Orbán–Benedek–Sebesi 1882: 256, Kiss Á. 1891: 54).

201 Siter, Bihar vm. (Farág–Fábián 1982: 92).

202 Ezt el kell érni vagy pedig meg is kell fogni: Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 219); Kápolnásfalva, Udvarhely vm. (KFA 07298/11); Pürkerec, Hétfalu, Brassó vm. (Seres 1984: 174, Brók 1984: 52); Pered, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 111); Jászakisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 26); Gát, Bereg vm. (Czébely 1995: 134); Kóka, Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 45323, Dolányi 1996: 157); Nagycsed, Szatmár vm. (ZTI 13916, 13927).

203 Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Dolányi 1996: 157).

204 Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Dolányi 1996: 158).

205 Eger vidéke, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 139).

206 Jászakisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 151); Marosludas, Torda-Aranyos vm. (KFA 7427/2).

207 Jegenye, Kolozs vm. (KFA 07089/17).

208 H. n. (Kiss Á. 1891: 54–55); Szaján, Hódegyháza, Torontál vm. (Kálmány 1882: 80, Törköly 1996: 83, Burány 1973: 15); Horgos, Csongrád vm. (Burány 1973: 20); Zenta, Padé, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 28, 29).

209 Bodor 2011: 333/287.

210 Zenta és Zombor, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 24, ZTI AP 45871); Jegenye, Kolozs vm. (KFA 07089/17).

211 Ez a vonás negatívként értelmeződik az olyan közösségekben, melyekben az alamiznaosztás kegyes, a halottak üdvét szolgáltató cselekedetnek számít.

líthatjuk, hogy „a démoni erők, a szerencsétlenség, a halál, a Sátán megtestesítője” (Varga 1997). Hasonló sorsra jut a koldus *három lábú nagyapja*,²¹² a *bakkecske* avagy *három lábú menyecske*.

*Egyerem, begyerem, bakkecske, Három lábú menyecske,
Hozd ki, Péter, a kaszát, Hadd vágjuk le a nyakát.*
Korond, Udvarhely vm. (KFA 01461).²¹³

Ilyen negatív szereplő lehet a *háromlábú szamar* is, amit Bence, éppen a *székkel* és *vászon szőnyeggel* fogadott kislány esküvőjén *szitakötő, rostakötő, nádarató sarlóval* keres a kertben. (Győrzámoly, Győr vm.)²¹⁴ Hasonló történeket fogalmaz meg az alábbi, Torontálorosziból származó hintázó mondóka-részlet:

6. kotta. *Egy süveg alma* (részlet)

♩ = 96

Égy sü - veg al - ma, tíz sü - veg al - ma.
két sü - veg al - ma,
há - rom sü - veg al - ma,
négy sü - veg al - ma,
öt sü - veg al - ma,
hat sü - veg al - ma,
hét sü - veg al - ma,
nyóc sü - veg al - ma,
ki - lenc sü - veg al - ma,

Tíz, tíz, tisz - ta víz, o - lyan, mint a for - ró víz.

Án - gym - asz - szony kis - lá - nya be - le - e - sött a Ti - szá - ba.

Szöd - jünk ősz - sze cson - to - kat, cse - re - pe - ket,

212 Siter, Bihar vm. (Farágó–Fábián 1982: 104).

213 Mint fentebb említettem, a testi fogyatékos, akárcsak a fölös testrésszel rendelkező szereplők a transzcendens szféra tartozékai. Különben a *bakkecske* – (*háromlábú*) *menyecske* analógia az *Egyedem-begyedem...* kezdetű kiszámoló szövegekben is gyakori. *Bence, mit kereső kertbe?// Tücsköt, bogarat, háromlábú szamarat.*

214 Barsi 1995a: 159.

av - val ha - lász - szuk ki!

I - mitt - a - mott egy kis ház, Még asz' mond - ja: po - fon vág.
sü - tik - fő - zik a kó - bászt.
Kér - tem tő - le, de nem ád.

Po - fon ám, a kis - ku - tyá - nak azt a füs - tös lu - kát!

Hajts fő, paj - tás, ma - gos - ra, pal - lás te - te - jé - re!
An - nál is ma - go - sabb - ra, to - rony te - te - jé - re!

E - redj, paj - tás, hoz' be a fej - szét, vág' le a fe - jét!

Te - ker' be ló - bür - be, te - hén - bür - be,

hogy ki ne gyűj - jön be - lü - le!

Szállj le, paj - tás, a hin - tá - ról, nem a te pén - zed á - ra!

Sem a - nyá - dé, sem a - pá - dé, csak a Sós Pis - tá - jé!

Beszélve: Pü-pü! Kopaszodjon meg, aki a hintán ül!

Torontáloroszi, Kisorosz, Torontál vm., Bodor Anikó gyűjtése, 2006
(Bodor 2008: 333-334/287).

Bodor Anikó, a fenti vajdasági hintáztató *Tekerd be...* felszólítását a *csontokkal kihalászott kislányra* vonatkoztatja, mindkét motívumot mágiikus rítus maradványának, vagy nagy valószínűséggel varázsló szertartások emlékének tartja, és kapcsolatot tételez fel a hintáztatók, kiolvasók, meg a mondókák között. Ám az idézett szövegben a *Tekerd be...* kezdetű felszólítás inkább a padlás tetejénél is magasabban, a *torony tetején lakó – kisasszonyra* (hiedelemlényre?) vonatkozik, akinek a fejét fejszével kell levágni, és visszatértét ló- meg tehénbőrbe való betekeréssel kell megakadályozni. Krúdy Gyula *Álmoskönyvében* ez utóbbi betekerés-motívum álomképként szerepel, és magára az ördögre vonatkozik: „Ördögöt lóbőrbe varrni és nyekergetni: mutat egy asszonyt, akitől bizonyos titkot tudunk meg”.²¹⁵ Forrásként Jusztinus Kerner, német költő és orvos 1759-ből keltezett álomfejtő könyvére hivatkozik.²¹⁶ A gonosz lélek lóbőr-fogságba ejtése és veszélytelenítése, vagy megkínzása esetünkben is fennáll. Ez az értelmezéstípus azonban, több másik lényre is vonatkoztathatóan, bizonytalanságokat is hordoz magában.

A lóbőr a *Világvándora herceg* című tündérmesében ugyanis fordított szerepű: itt a halál elől rejti el és menti meg a hőst és a sasfiókákat. A herceg a biztos pusztulás elkerülése céljából varratja be magát aranyszőrű paripája bőrébe. A vélt tetemet dézsmálni kezdő saskeselyű fiókák megbontják a lóbőrt. A kiszabadult hős ezzel takarja be a fiókákat és menti meg az életüket veszélyeztető vihartól, amiért hálából a saskeselyű eljuttatja őt a biztonságos útra.²¹⁷

A csonkaság, állatra és emberre egyaránt vonatkoztatva, általában negatív jelentésfelhővel rendelkezik. A már jelzett példák szerint a hintázó mondókáink elpusztításra érdemesnek találják a félszeg állatokat. Másfelől az ördögre istenítélettel való rámutatásnak, megbélyegzésnek tekintik a játszónak hintáról, különösképpen az *ördöghintáról* vagy *cserkabala ördögmalomról* való leesését, esetleges lábtörését. Ezt az előítéletet summáza a közmondás is: *Sánta kutya, sánta ló, sánta ember egy se jó*. A magyar folklórban, meg sok nép mitológiájában, így pl. az obi-ugoroknál, a *fél ember* gonosz személy. *Fél ember* ereszkedik le a padlásról az ördögök hírnökeként a *Krisztus meg a katona* című nagyszalontai mesében.²¹⁸ Az *Egyedem-begyedem* mondóka is ezt igazolná, de azt is kifejezi, hogy a látszat csalóka is lehet, mint a *Fennvaló és a szentek szolgálatában áll Isten kovácsa* esetében, akinek tiltakoznia kell amiatt, hogy őt a pad alól, híd alól szembejövő, lovat vagy tyúkot nyergelő alak *félnyakúnak*,²¹⁹

215 Krúdy: <http://alom.puha.hu/Beturendben/?offset=200>.

216 Kerner Jusztinus német költő és orvos, aki kétszázötven esztendő előtt alapos álmoskönyvet írt. 1759.

217 *A világvándora herceg* című mese. (Lásd Benedek 1988.)

218 Szendrey 1924: 225.

219 A tanulmányozott 556 mondóka közül összesen 69 szövegben, a magyar nyelvterület minden pontjáról. *Pl. Pad alatt, pad alatt pattantyú, Nem vagyok én félnyakú, Isten kovácskája, Szent Pál lovát patkolom, Arany szöggel szögelem...* (Tobány, Szeged, Csongrád vm. – Kálmány 1881: 77).

féleszűnek,²²⁰ féllábúnak²²¹ stb. nézi. Az illető a kovács mesterségéből eredő durvább kinézésével és az iránta irányuló ellenséges szándékával hozza összefüggésbe.

Az élemedettséggel sem tartozik a vonzó tulajdonságok közé. A hintázó mondóka csujtogatással fogadja és az ősök padlására valónak találja a kivénhedt állatot is.

*Ujjujúh, megdöglött a vén juh,
Nem kell neki több sarjú,
Hí fel a nagyapám híjjába!*

Máréfalva, Udvarhely vm. (Kiss Á. 1891: 56, KFA 07296).

Az alsóbodoki mondóka a *Rúgd meg a gerendát!* biztatással ösztönzi a játékosokat a ház mennyezete magasságáig való „felrepülésre”, és ennek az ügyesség és erőpróbának a teljesítéséért meg *piros tojást,²²² piros almát* vagy *piros kukoricát* (Vága, Pozsony vm.)²²³ ígér. A gerenda megrúgása e megígért ajándékok szimbolikus jelentéstartalmai értelmében az ősökkel kapcsolatot teremtő, azokat megszelídítő, életet, egészséget, pirosságot biztosító, házassághozó cselekedetnek számíthatott.

A gerenda közbelső állomásként szerepel a mondóka felfelé utazó típusában is. Már a padlásnak és a benti magaslati objektumoknak is tulajdoníthatnak a megismerés határán túli tartalmakat. A külső pontok esetében ez nyilvánvalóbb, hiszen ezek mind kevésbé tartoztak az ember ellenőrzése alá. Túlzás-e a ház felső tartozékainak a szellemlényekkel való összekapcsolása? Ezt sejteti, hogy a döglött állatot is az elhalt őznek, a *nagyapámnak* a padlására irányítják. Lássuk, milyen hiedelmeket mestergerendához, a padláshoz, a kakasülőhöz? A házon belül – írja Bartha Elek – „kiváltságos helynek számított esetenként a mestergerenda. Több zempléni faluban a mestergerendába keresztet véstek védő céllal, s amikor halott van a háznál, még ma is a mestergerenda alatt, lábbal az ajtó felé ravatalozzák fel. Korábban a haldoklót is így fektették a szobában. Úgy tartják: »aki kereszt alatt születik, kereszt alatt is haljon meg...«.”²²⁴ A mestergerenda a gyógyító eljárásokban is szerepet kapott.²²⁵ Megroppanása halált jelzett. A csecsemőt legfeljebb fürösztéskor szabadott a mestergerenda alá fektetni, így pl. Bányán,²²⁶ de pl. Sárreudvarin ezt is tiltották.²²⁷ Az volt a szabály (Veszprém megyében) hogy mind a gyermekágyas ágyának, mind pedig a bölcsőnek rá keresztben kell elhelyezkednie.²²⁸ A mestergerenda gyógyító vagy

220 Pl. *Egyedem., begyedem, herkenttyú, Nem vagyok én féleszű, Isten kovácsa vagyok, Szent Pál lovát patkolom, Fényes szeggel szegelem, Incs, pincs, palapincs, Te maradtál odakint.* (Magyarpecska, Arad vm. – KFA. 07105/30; még két változat Arad megyéből.)

221 *Ingó, bingó, Szabó Pál, Össevezszett boszorkány. Hid alatt, hid alatt sarkantyú, Nem vagyok én féllábú. Isten kovácsa vagyok, Szent Pál lovát patkolom, Ingó, bingó, Szabó Pál.* (Lázár 1881: 95.) (Összesen 3 változat, az egyik Csurgóról, Somogy vm.)

222 2 szöveg: Naszvad, Komárom vm. és Andód, Nyitra vm. (MNT I. 42–43/97).

223 Bakos 1953: 65.

224 Bartha 1984: 104.

225 Bukovina (Bosnyák 1984: 136).

226 Fehér 1975: 59.

227 A pici gyermeket nem szabad mestergerenda vagy pótlófa alatt *fürösztetni*, mert az a *fejféához hasonlít* (P. Madar 1967: 23).

228 Vajkai 1940: 330.

óvó²²⁹ funkciói a gerendába elrakott, szentelmény jellegű dolgokkal voltak kapcsolatosak, pl. az úrvacsora maradékával, a karácsonyböjti ebéd morzsalékával,²³⁰ úrnapi sátorból szedett fűvekkel.²³¹ Jászdózsán e dolgok félretevésekor azt mondták: *a királynénak kellessen, ne használja másra.*²³² Ezek szerint a mestergerenda női szellemlénynek (talán női ősnék?) lehetett a lakóháza, akinek az indulatait szentelményekkel, fémmel (ide szúrták be a kést), óvó, mágikus eszközökkel lehetett kordában tartani? A háztetőre, padlásra is feltehetőleg hasonló megfontolásból helyeztek el szentelményeket. Több európai nép hitte, hogy itt szintén szellemlények tanyáznak.²³³ Ezeket semlegesíthették, szelídíthették meg a bálványszerű házcsőcs-díszekkel, katolikus vidékeken a ház ormára kitűzött kereszttel. A feltámadást hirdető harangszókor a tetőre felöntött víz, egy Bács megyei hiedelem szerint a házat a rossztól, természeti katasztrófától, pl. a tűztől védte meg.²³⁴ A nagypénteki-húsvéti víz a bűnbeesés *almáját* is megtisztította.²³⁵ A mestergerenda megrúgása a szellemlény semlegesítését jelenthette, ezért ígérték az azt megrugó játékosnak Krisztus vérét jelképező húsvéti piros tojást. A Krisztus sírja feltörését jelképező, csokkintással (összeütéssel) feltört, szentelt húsvéti tojásból az ünnep hajnalán minden családtag kapott egy-egy cikket, hálát adva Istennek az eddigi együttmaradásukért és azt a jövőre is kérvén.²³⁶ Piros tojással jutalmazták a húsvéti hintát felállító ezermestert is.²³⁷ A piros kukoricacső pedig formája és ritkaságszámba menő színe révén nász előrejelzője.²³⁸ A piros tojás a szomszéd népeknél a hintázásnak fontos kelléke volt. Pl. a munténiai, zănoagai román fiatalok Szent György napján, akác vagy eperfán hintázva, a kebelükben egy piros tojást tartottak, míg az arománok kezükben virággal, fejükön kövecskével, zsebükben tojással hintáztak. Utóbbit még nagycsütörtökön festették és a feltámadási szertartásra is magukkal vitték. „Akinek ilyen tojás van a házánál, azt tűz nem fogja, víz nem árasztja el, tolvajok nem támadják meg és védve van a betegségektől.”²³⁹ Petru Caraman szerint e hintázási kellékek analógiás szimbólumok: ilyen alapon a kő az *erőt*, a tojás a *teltséget*, a virág a *szépséget* biztosítja. A macedo-bolgárok hintázáskor a fejükre helyezett szerelemkeltő növénykoszorújuk közepébe tettek piros tojást, hogy ezzel arcuk *pirosságát* és *teltségét* biztosítsák. Trnovoban pedig ilyenkor olyan vízben mosakodtak, melybe egy *örökzöld* növényt és egy piros tojást helyeztek.²⁴⁰

229 Gyógyításra: Vajkai 1940. Az úrvacsoráról megőrzött és a mestergerendára feltett kenyérdarab tűzvészől védi meg a házat (EA: 874). Jármí, Szatmár vm. (vö. Verebélyi 1998: 233).

230 Gulyás 1976: 57.

231 Gulyás 1976: 129.

232 Gulyás 1976: 57, 129.

233 Bartha 1984: 104.

234 Bartha 1984: 103.

235 Részletesen az almaszimbolikáról: Dankó 1963: 558–589.

236 Gazda 2008a: 407–408.

237 Sajtát gyűjtés moldvai magyar falvakból.

238 Arany János *Tengerihántása* igazolja, hogy a Háromszéken máig ismert hiedelem szélesebb körben ismeretes volt.

239 Marian 1994: 216–218.

240 Caraman 1997: 106.

A hintázás során „megálmodott” felsőbb, vagy akár égi világ képe sokmindenben analóg a földi szféra anyagi történéseivel, avagy a kettő keverten van jelen. Fent is megellik egy, az *Isten* vagy a *királyné* tulajdonában levő állat, aminek továbbéltetéséhez jól fognak a szerencsekívánatok.

*Vess föl engem ángyomasszony tőgyibe, tetejibe.
Hagy lássam meg Isten tehenkiéjét, hogy milyet bornyazott.
Tárkácskát, bárkácskát, tartsa Isten, tartsa...
Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 26/63).*

A lent megszületett tarka borjú olyan, akárcsak Istennek a szent angyala.

*Vezettem egy tehenet Kemence elejibe // Azt kérdezték // Borjúzott-e // Borjúzott. // Milyent? // Tarkát, barkát, // az Istennek szent angyalát.
Soponya, Fejér m. (AP 73871).*

Disznók, de főleg tehenek ellenek *kis kemence mellett (eleibe)*, nyilván, mert még hideg van (8 szöveg), mint pl. Péter nap után,²⁴¹ esetleg már *kemence helire*,²⁴² talán, mert az idő már felmelegedett. Az újszülött állathoz való szerencsét regölésszerű szerencsekívánatok biztosíthatják: „*Tartsa Isten, tartsa (továbbig) száz szekér szénával, száz veder vízzel.*”²⁴³ A kis állatok kemence melletti didergése a közelgő, de még meg nem érkezett tavaszt jelzi. A kis kemence mellett *picike madárka ázik-fázik*,²⁴⁴ *sárga lábú kiskakas*²⁴⁵ *tanyázik, tarkázik, barkázik, a gyepre, a gyöngye feszületre száll*,²⁴⁶ s ez a tény, akárcsak az *Isten báránykája kifejezés, a húsvétot, Jézus keresztfáját* juttatja eszünkbe. A feszületre szálló kakaskukorékolás itt egyúttal a feltámadás előhirdetésének is szimbóluma. Egyik számolással kezdődő, szarkaverekedéssel folytatódó parodisztikus hazugságmesén²⁴⁷ épülő hintázó mondóka a

241 Ennek a szövegmotívumnak: *Szállj ki, Péter, a hintőből, mert megáll az eső* éppen a szövegkontextus adja meg naptári értelmezési lehetőségét, ugyanis a disznókat más periódusban nem hajtánák *kis kemence mellé*. Érd, Fejér vm. (MNT I. 104).

242 Pl. Püspökszenterzsébet, Baranya vm. (ZTI 14576).

243 Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 63); Deáki, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 112–113).

244 Zenta, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 24).

245 Tornynos, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 55–56).

246 Topolya, Bács-Bodrog vm. (ZTI IX. 5409/36, 5410/43). A feszületre szálló kismadár képet megtaláljuk az alábbi kobátfalvi (Udvarhely vm.) húsvéti köszöntőben: *A Golgota hegyén kemény fakeresztre/ Péntek napon vala Jézus felfeszítve./ A kereszt tövében zokog édesanyja/ Kis madár odaszáll, dallal vigasztalja./ Harmadnap feltámadt Jézus a halálból/ .../ Kis madár tojását a keresztfa alatt/ Jézus hulló vére festette pirosra.* (KFA 05322/10.)

247 A paródiákban Túróczy-Trostler József szerint mitikus hiedelmek, preanimisztikus kísértetek, kollektív ösképzetek, ijesztő lidércnyomások rangjukat veszítve vannak jelen. Az ösképek együttvéve a kultúremberiség rejtett történelmét alkotják, hol nyugtalanító, hol megváltó erővel avatkoznak bele álmaiba, mindenki jelenébe, mítoszatlan korokban a mítosz utolsó menedékei(ként), s lesüllyedve, alakjukból és értelmükből kivetkőzve is halhatatlan tanúi az ember eredetlenségének és kozmikus vonatkozásainak.

Jellemzi e hazugságmeséket valami furcsa elefantiázis, új, óriási méreteket ad a tárgyaknak és jelenségeknek. Máskor meg visszajára fordítja, ironizálja az illúziót. A műfaj az antikvitásból ered, a 11. századtól összefüggő folyamatként dokumentálható, mégis leginkább a 16–17. századra jellemző. Diákok, útonjárók, obsitos katonák száján a keleti és nyugati mesevilág, legendák, látomások hiteles vagy szent csodái kerülnek ponyvára, kopnak hazugsággá. (Túróczy-Trostler 1942: 6, 1961: 218.)

szarka kicsöppenő vérért grandiózus kozmikus képpel fejezi ki, összekeveri a törpét az óriással, az emberalattit az istenivel.

7. kotta. Egy üveg óma

Egy ö - veg ó - ma, két ö - veg ó - ma,
 három ö - veg ó - ma, négy ö - veg ó - ma,
 öt ö - veg ó - ma, hat ö - veg ó - ma,
 hét ö - veg ó - ma, nyóc ö - veg ó - ma,
 ki-lenc ö - veg ó - ma, ti - ze - dik-ben meg-for-dul - ni,
 bür-zsön-be, bár-zsön-ba, bázsonkemen - ci - ké - be.
 Vess föl engem ángyom asszony tö - gyi - be, te - te - ji - be.
 Hagy lássam még Isten te - hen - kje - jit, hogy milyet bornyazott.
 Tár - kács - kát, bár - kács - kát, tart - sa Is - ten, tart - sa.
 A bé - lá - gyi ker - tek - be szarkák ve - re - kennek,
 o - da - ug - rik tücsök anyja, csak agyoncsap egy - gyet.
 Csöp vi - re csöppenne, arany dészka el - ha - sod - na,
 Debre - cén - be nem fér - ne,

ab-ba be-le - fér - ne. Anygom-asszony azt ü-zen-te:
 rugd még a gë - rën - dát. An-gyomasszony
 azt ü-zen-te: szállj le a hin - ná - ról.

Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 25–26/63).²⁴⁸

Ez a kép feltehetően egy egykori – elveszett – misztériumszöveg része lehetett, hacsak nem éppen az húsvéti hintázás krisztusi vérere utaló ritusszövege.²⁴⁹ A hintázás időzítése, akárcsak a játék szövege egyaránt a húsvéti üdvtörténet, a halál–feltámadás gondolatát veti fel.

A tiszta víz mint az élet közege. Időutazás a földi örömök felé

A számolásos mondókák tizedik gyanánt rendszerint e számra rímelő *vizet* említik: ez legtöbbször folyóvíz, ritkábban teknőben, cseberben levő, abba belefolyó meleg, vagy éppen forró víz. Ha e víz nem tiszta, elutasítják: *Ha nem tiszta, vidd vissza // Ott a csacsi (cica), megissza.*²⁵⁰ Fontos tulajdonsága a tisztasága: az ilyent *tisztításra* (26 szöveg), *ruha-* vagy *pohármosásra*²⁵¹ használják. A tiszta pohárban *kenőcsöt* tartanak, annak a *szekérnek* a megkenésére, mely előreszaladva az időben, a földi boldogság – *szerelem, építkezés, családalapítás, gyermeknevelés* – felé szállítja a fiatalokat. Ezek kezdő lépése ajándék – *a gyermekek kis bicska* meg az édes étel (*cukros palacsinta, mézes-mákos laposka*), a nagyleányoknak, legényeknek *pántlika* meg *bokréta, szép-, fehér-* vagy *selyemruha* – hozása a városból (19 szöveg), amit a *templomba menni és az Istent dicsérni*, avagy pedig *bálba* (2 szöveg), *férjhez menni* (1 szöveg)²⁵² öltenek magukra. Láncmesék sora mondja el, milyen sokat kell fáradozni egy boldogság felé vivő szekérrt: *tiszta vízzel kiskertet locsolni*, abba

248 Egy rábaközi változata így hangzik: *Homonnai kertek alatt szarkák verekszenek. Odaugrik tücsök anyó, csak agyoncsap egyet, a legislegszebbet, Csöpp vére csöppenne, Debrecenbe nem férne, Ólomdeszka meghasadna, abba beleférne.* (Mayer 1977: 9. szöveg.)

249 A paródia keresztény vonatkozásairól, a húsvéti nevetés hagyományáról lásd még: Bahtyin 1982: 100–101.

250 42 szöveg, főleg Erdélyből és Bihar megyéből.

251 Ruhamosás: Szalacs, Érsemlénd, Pósalaka Bihar vm., pohármosás: Bihar és Brassó m. (Faragó-Fábián 1982: 102–113, KFA 07130).

252 Bihar vm. (Faragó-Fábián 1982: 102–104, 108–111); Debrecen-Nyulas, Hajdú vm. (MNT I. 13).

tököt beletenni, azt disznócskának adni, annak a háját kiszedni, azzal kocsit kenegetni (összesen 25 szöveg).²⁵³ Ezen a szekéren nemcsak hurcolni, bálba vinni lehet egymást, hanem építőanyagot: *deszkát* (5 szöveg), *vályogot* (4 szöveg), *márványkövet* (2 szöveg) is lehet szállítani, amiből *templomot* (3 szöveg), *bódét* (1 szöveg), *kis házat* (7 szöveg), *kis palotát* (2 szöveg) építenek majd, az elsőt az *Isten dicséretére*, a házféléket a *kisfiúk, kislányok beházásítására* (6 szöveg), vagy, mint a palotát is a (majdani) *játszó gyermekek behelyezésére, a gyermeknevelésre* (3 szöveg).²⁵⁴ Mert, tréfásan szólva, kell a *pulya, kenyérvesztegetni*, „*a királynak megcsókolni*”.²⁵⁵ A szekéren, amin utaznak – igazából a hintán – mentálisan tehát a boldogsághoz vezető utat járják be. Pl.:

Egy, megérett a meggy

[...]

Tíz, tíz, tiszta víz!

Minek az a víz?

A kertet öntözni.

Mire az a kert?

Tököt belevetni.

Mire az a tök?

A disznónak adni.

Mire az a disznó?

A háját kivenni.

Minek az a háj?

Kocsit kenegetni.

Mire az a kocsi?

Kisasszonyt hordozni.

Mire az a kisasszony?

Puját felnevelni.

Mire az a puja?

Kenyér vesztegetni.

Mire az a kenyér?

A levesbe hánni.

Mire az a leves?

Meg fele enni.

[...]

H. n. (Kiss Á. 1891: 56/20).

A munkálkodás egyik célja a szépségekben, gyöngyökben való dúskálás, meg a virág szimbolikus, szerelmi ajándékként való nevelése. Pl.:

Ángyom asszony, adja ide vékáját,

Minek azt a vékát?

253 Pl. Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 103–104, 108–110, 113; MNT I. 102); Csongrád vm. (Török K. 1872: 305–306); Bodroghalász, Nagyrozvagy, Zemplén vm. (Bakos 1963: 68–69, Balabás 1981: 186–187); Gát, Bereg vm. (Czébely 1995: 134); Etes, Nógrád vm. (ZTI 45311).

254 A szállítással, építéssel kapcsolatos szövegek megoszlása: Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 103, 108, 112–113); Nagymácséd, Pozsony vm. (Tátrai 1988: 600); Diósgyőr, Borsod vm. (EA 635); Szederjes, Udvarhely vm. (KFA 07364).

255 H. n. (Kiss Á. 1891: 56); Bereg vm. (Pap 1905: 307–308); Nagymácséd, Pozsony vm. (Tátrai 1988: 599–600).

*Gyöngyöt mérünk véle,
Minek azt a gyöngyöt?
Kertet fűzünk belőle,
Minek azt a kertet?
Virágot ültetünk beléje.
Minek azt a virágot?
Asszonyoknak a kezébe,
Lányoknak a mellébe,
Legényeknek kalapjába.*

Futásfalva, Háromszék vm., Faragó József gyűjtése (KFA 06187/105).

A (tisza) víz nemcsak a *növények és állatok növekedését* biztosítja, hanem a *fiatalokét* is. Vízrel leöntve *avatták be* a felserdülő fiatalokat az ifjak társadalmába. Erre utalhatnak az ilyen szövegek:

*Tíz, tiszta víz, Három cseber meleg víz,
Vigyük fel a toronyba,
Öntsük be a nyakadba*

Pürkerec, Brassó vm. (Seres 1984: 261).²⁵⁶

A felnőtt életre felkészítés eredményezheti, hogy a leány, illetve a legény *inge, gatyája csupa víz*,²⁵⁷ főleg, ha éppen *az anyja most füröszi*.²⁵⁸

A számolásos kezdetű hintázómondóka egy másik típusában, mely minden számnévhez egy válaszirímet társít, a *tízre* szintén a tiszta víz rímelt, melyet Gágyor József szerint az újszülött kisbaba fürdetésére használnak fel. Gágyor ebből a mondókatípusból a fiatalok megérésétől a gyermekszülésig vezető tartalmat elemzi ki. (Gágyor 1991.) Az alábbi, sajátgyűjtésű szövegből indul ki:

*Egy – megérett a meggy,
Kettő – feneketlen teknő,
Három – te vagy az én párom,
Négy – zsemlet süt a pék,
Öt – megérett a tők,
Hat – hasad a pad,
Hét – megcsípett a légy,
Nyolc – tele van a pole,
Kilenc – kis Ferenc,
Tíz – tiszta víz,
Ha nem tiszta, vidd vissza,
A kiscica megissza!
Mátyusföld*

---

256 Több becsapós játéknak lényege, hogy a tapasztaltabbak vízzel öntik le a játékban először résztvevő ifjoncot (Gazda 1980: 365). Egyébként Háromszéken az eszköz nélküli hintáztatás egyik válfaját, amikor a himbált személynek a földhöz, vagy a gerendához ütik a fenekét, *beavatásnak* vagy *megbűtülésnek* nevezik.

257 Csongrád, Csongrád vm. (Török K. 1872: 304, Kálmány 1878: 184–185, Kiss Á. 1891: 55); Eger vidéke (Kiss Á. 1891: 51); Zenta, Zombor, Baja vidéke, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973:11, ZTI AP 45781, EA 2281).

258 Tunyog, Szatmár vm. (MNT I. 22).

Gágyor József Bernáth Béla írására támaszkodva, az 1514-ben keletkező *Új Testamentum* fordításának utószavából, Erdősi Sylvester Jánostól idézi, „hogy miként a Bibliában, úgy a magyar népnyelvben is sokszor a szavakat nem »tulajdon jegyzésben«, azaz nem tulajdonképpeni alapjelentésükben kell értenünk, hanem átvitt értelemben, s hozzátette, hogy »él (a magyar nép) ilyen beszéddel naponként való szólásában; él énekekben, kiváltképpen az virágénekekben.« A virágénekekre való utalás világossá teszi, hogy a szavak jelentésének a szerelmi élet fogalmaira való átviteléről van szó.” (Gágyor 1991: 718, Bernáth 1981: 17.) Gágyor Bernáthtól idézi a következőket is: „Mind világosabbá válik, hogy a nyelvészet és az etnográfia területén sem rekeszthetjük ki vizsgálódásaink köréből a nemiséget, az élet e központi fontosságú tereumát; nem mellőzhetünk hallgatással olyan nyelvi tényeket, melyek nemcsak hogy a nyelvi valóság tetemes részét jelentik, hanem sok eddig megfejtetlen szónak és szólásnak magyarázatához is az egyetlen kulcsot nyújtják, s még népdalaink sokat vitatott kezdőképeinek is magyarázatát adják.” (Bernáth 1981: 11.) Gágyor József 5 gazdag gyermekmondóka-gyűjtemény különböző publikációinak egymáshoz illő képei mentén haladva, összegzését így fogalmazza meg: „A fenti szimbólumok ismeretében úgy érzem, hogy a tárgyalt számsorismertető mondóka erotikus fogantatású. Szó szerinti, exoterikus értelme csak másodlagos a rejtetten jelenlevő ezoterikus jelentés mellett. Ahogy Bernáth írja: »Az általános igazságok megfogalmazása többnyire nem egyszerű, puritán módon történik, hanem színesen, játékosan, s leginkább rejtetten. Elsősorban azok rejtik tartalmukat ártatlannak látszó szavak mögé, melyek erotikus igazságokat, szerelmi tapasztalatokat fejeznek ki.« (Bernáth 1981: 14.)

A felsorolt szavak szimbolikus jelentésének behelyettesítése után a sorok tartalma az alábbi tudatosan megszerkesztett egésszé áll össze:

- Egy – a szerelemre beérő lány.
- Kettő – a nő szeméremteste (pubes, clitoris).
- Három – vágyakozás a szerelemben való egyesülésre, párkeresés.
- Négy – a szüzesség megőrzésére való igyekezet.
- Öt – a szerelemre beérő férfi.
- Hat – a szüzesség elvesztése.
- Hét – szerelmi együttlét, nemzés.
- Nyolc – teherbe esés, terhesség, szülés.
- Kilenc – az újszülött neve.
- Tíz – a kisbaba fürdetővize.” (Gágyor 1991: 727–728.)

Magam is utaltam az eddigiek során erotikus motívumokra, amilyen a *süveg alma*, az *ágy(ás) hagyma*, az *ágyom ládája*. Utóbbinak a jelentését világítja meg egy lakodalmi rítuselem: Nemespátrón a vőlegényt a nászéjszaka után azért büntették, mert „feltörte a menyasszony kis ládáját”.²⁵⁹ Erotikus szimbólumként is fel-

259 Seemayer Vilibáldot idézi Györgyi 1990: 65.

fogható a virág leszakítása, a kemence betörése, amit este a fecske tapaszt be,²⁶⁰ a sárga csikón utazás és általában a lovaglás,²⁶¹ a szántás, vetés, kapálás, (zab)aratás, utoljára leszállás,²⁶² sőt még az ezután elemzendő vízbeesés, vízbehalás is. „Vízben lenni a terhességet és születést jelképezheti” – írja az álomlexikon.²⁶³ A föld feltörésének és bevetésének, valamint termése leszedésének képe analógiás alapon felidézi a szexuális együttlét képét. A keskeny magvú zab a leány szimbóluma.²⁶⁴ Párosító szimbólumok az egy kiséger, egy kis nyúl ugyanazon szövegben: a nyúl szaporaságánál fogva női, a kiséger mozgékonyaságánál és annál fogva, hogy lyukba bújjik, férfi szimbólum. Ilyen, tekintettel a hajtás 'üzetés' jelentésére a „hajtásd ki jól a bakkot, utána a nőstényt”.²⁶⁵

A víz mint a halál és feltámadás-újjászületés közege

A számolásos mesemondóka-szövegek következő témája a vízbe esés, vízbe halás és kihúzás, illetve a vízbe ugrás. Ezekben a Tíz, tiszta víz szövegrészt követően az egyik szereplő a vízbe esik és meghal, a többiek meg kihalásszák. Az alábbi szövegből az is kiderül, hogy ez a kislány ringyó volt:

8. kotta. Egy süveg alma

♩ = 92–108

Égy sü - veg al - ma,
két sü - veg al - ma,
há - rom sü - veg al - ma,
négy sü - veg al - ma,
öt sü - veg al - ma,
hat sü - veg al - ma,
hét sü - veg al - ma,
nyóc sü - veg al - ma,
ki - lenc sü - veg al - ma,
tíz sü - veg al - ma.

260 Érmihályfalva és Gálospetri, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 110).

261 „Amott jön egy sárga csikó, ugorj a hátára.” Bócs, Borsod vm. (ZTI 45296, Kiss Á. 1891: 54).

262 Pl. Felmászott a toronyba, Még annál is feljebb, A csillagos égig. Szántás, vetés, aratás, boronálás, kapálás, Utoljára leszállás. Nagydoba, Szilágy vm. (KFA 01745); vagy: Hu, hajtásd ki a szálás tetőre zab aratni. (Ekkor megállítja a hintát, s mondja:) Két kupa bor mellett, Igyál, sógor, belőle. Erdővidék, Háromszék vm. (Török F. 1896).

263 Ball 1998: 334, víz címszó.

264 Vö. Demény 2002b: 205.

265 Apáca, Brassó m. (Seres 1984: 263).

Tíz, tíz, tisz - ta víz, o - lyan, mint a fo - lyó - víz.
 Án - gyom - asz - szon kis - lá - nya
 be - le - halt a Ti - szá - ba.

Szöd - jünk ősz - sze eson - to - kat, ese - re - pe - ket,

av - va' ha - lász - szuk ki!
 A - mott van egy hin - tó,
 ben - ne ül egy rin - gyó.

Hej, rin - gyó, ro - po - gó, te - mős - vá - ri bu - gyó - gó!

1)
 ossia

Törökkanizsa, Csongrád vm. (Bodor 2008: 323/279).

Parodisztikus esetekben nem is folyóvíz, hanem *mézesbordó*,²⁶⁶ avagy három *cseber* vagy *veder meleg Maros- vagy Nyárad-víz, melyekbe* belehull többek közt *Mátyás* is.²⁶⁷ Feltehetően az a Mátyás, aki küldetését teljesítve, megtörte a jeget. Az nem baj, hiszen rá nincsen szükség. De nincs szükség a hasonló vízbe belehaló *macskára, meg pap leányra*, hiszen utóbbinak a kihúzására *Kötelet a nyakába, Vasvillát a szarvára* javasolnak. Ez a szereplő tehát démonisztikus lény, talán szintén a tél jelképe.²⁶⁸ A *kútba* beleső *ágyó néni*,²⁶⁹ *nagyanyó* vagy *nagyapó*²⁷⁰ személye is már korszerűtlen múltat, vagy talán a fagyos természetet, a telet, annak halálát jelképezi, ami egyszerismind a tavasz születését is magában hordozza. De emlékeztet az időségek ilyenszerű szerepeltetése az élemedett, a szexualitás iránt mégis érdeklődő személy

266 Batonya, Csanád vm. (Kálmány 1878: 184).

267 Apáca, Brassó vm. (Seres 1984: 263, KFA 07136/6); Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 02551, 08780/2); Háromszék vm. (Török F. 1896: 11; KFA 06190, 07075/37); Maros-Torda vm. (KFA 13455/4); Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 06189/79, 0372/3, 0792/18) Szék, Szolnok-Doboka vm. (ZTI AP 12938).

268 Jegenyé, Kolozs m. (KFA 0788/10)

269 Cséhtelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 107).

270 Sepsiszentkirály, Esztelnek, Kézdiszentlélek, Háromszék vm. (Konsza 1957: 356, Gazda 1980: 414, KFA 07075).

hidasjátékokban, köztük a *Pilikézés*ben való szerepeltetésére, valamint a *kiszi* – me-nyecskének öltöztetett szalmabábú – virágvasárnapi kivitelére és vízbe dobására.²⁷¹

A *tíz, tíz* -re rímelő, *tiszta víz* általában *olyan, mint a Duna-* vagy *Tisza-*, vagyis mint két, halálveszélyt hordozó, két világot elválasztó folyam. Ezekbe hal bele 556 tételes adatbázisomban 59 esetben *ányomasszony kislánya*, aki a mindennapi tájnyelvben a potenciális feleségjelölt.²⁷² A játékosok törekvése: azt kimenteni. Vegyük számba a kimentés eszközeit. Ezek négy tárgyegyüttes – *hangszerek; fej- és lábvisel-etek; ágyneműk*, illetve *törmelékek-zúzalékok-rituális lakomamaradékok* – valamelyikébe tartoznak.

Erdélyre a cseber vízből való kimentés jellemző. Ennek eszközei részben hangszerek: *síp* (26 szöveg), *doromb* vagy helyette *dob* (22 szöveg), valamint *szép hegedű-* vagy *muzsikaszó*, illetőleg *nádihegedű* (5 szöveg) jellemzők.²⁷³ Másrészt ugyanitt szokásos a haj (*a vénasszony nagy haja*,²⁷⁴ *fejér bárány szép haja*²⁷⁵), illetve fejrevaló (*a kisasszony* vagy *a királylány fátyola*,²⁷⁶ valamint az azt megtűző *aranygombú gombostű*),²⁷⁷ a lábbeli (*a kisasszony papucs*,²⁷⁸ *a vénasszony/vénember bocskora*²⁷⁹) és kézbevaló (*házi/kézi keszkenő/ kűs ruha, aranyos gyémántos zsebkendő*²⁸⁰) felhasználása; utóbbiakba *borogatják, fogogatják, betakarják* a halottat. Majd *a pap háza mögé temetgetik*,²⁸¹ vagy a temetőbe,²⁸² *csengő-bongót összekötnek s azzal összehúzzák*,²⁸³ vagy *aranycsengettyűvel*,²⁸⁴ *száz arany bugyugós korszóval*²⁸⁵ *harangoznak, a torára pedig káposztát főznek*.²⁸⁶

271 Lásd a *hidasjátékról* szóló tanulmányom 144, 148, 153–154, 178, 234, 248, 259 és 294 oldalain.

272 Területileg pl.: Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 110, MNT I. 103); Szaján, Torontál vm. (Kálmány 1882: 40, Kiss Á. 1891: 52, MNT I. 30–31); Zenta környéke, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 31, 36); Arad (KFA 07116/8); Székelyföld (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882: 256); Maros-Torda vm. (KFA 07427a); Barcaság (Seres 1984: 263).

273 Pl. Maroshévíz, Székelyvaja, Maros-Torda vm. (KFA 07264/34, 07375/10); Gyergyócsomafalva, Csík vm. (ZTI 45318); Esztelnek, Sepsiszentkirály, Dálnok, Háromszék vm. (Gazda 1980: 174, Konzsa 1957: 504, KFA 03853); Hétfalu, Brassó m. (Seres 1984: 261); Fogaras, Fogaras vm. (KFA 07136/6); Enyed vidéke, Fehér m. (Gáspár 1977: 86); Kolozsvár (KFA 0372/3); Tordaszentlászló, Torda-Aranyos vm. (KFA 0792/18).

274 Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309/39); Maroskeresztúr, Maros vm. (KFA 07388/37).

275 Háromszék vm. (Török F. 1896: 125).

276 Píricse, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 50); Erdély (Gáspár 1977: 86); Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08780/2).

277 Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309); Koronka, Maros vm. (KFA 07405).

278 Maroskeresztúr, Koronka, Magyaró, Maros vm. (KFA 07388/37, 07485/25); Háromszék vm. (Török F. 1896: 125).

279 Maroskeresztúr, Maros-Torda vm. (KFA 07388/37); Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309/39).

280 Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 02551); Háromszék vm. (Török F. 1896: 11); Fazakasvarsánd, Arad vm. (KFA 07124/34).

281 Apáca, Brassó m. (Seres 1984: 263); Háromszék vm. (Török F. 1896: 11).

282 Inaktelke, Kolozs m. (Vasas 1993: 29).

283 Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 02551).

284 Szék, Kolozs vm. (KFA 09923).

285 Háromszék vm. (Török F. 1896: 11).

286 Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 06189); Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08788/2).

A Partiumban a *keszkenő-ágylepedő*²⁸⁷ páros járja, rendszerint *selyemből*,²⁸⁸ kivéve, ha *ágyó nénit* kell kihúzni, mert akkor a *keszkenő sárga*, a lepedő pedig *lyukas*.²⁸⁹ E jelzők önmagukért beszélnek.

Az Alföldön és Délvidéken *ágyom asszony kislánya* a Dunába vagy a Tiszába, tehát ténylegesen életveszélyt magában hordó folyóba hullott és halt bele, akit leginkább *cserepekkel* (26 szöveg), *csintekkel* (18 szöveg), *csontokkal* (34 szöveg), *rongyokkal* (1 szöveg), *vasdarabokkal* (2 szöveg) huzatnak ki a vízből.

Ugyanezek az összeszedett *csintek-csontok*, csontdarabok,²⁹⁰ a *tört cserepek*,²⁹¹ avagy a *két összevert (üres) kis kanta, csupor*,²⁹² két *összekocogtatott boroshordó*²⁹³ a *harangozás* eszközei is. Az ívóedényeket a mindennapi szokásokban is használták „harangozó” eszközként: Jászkiséren „régbben a legények mindig onnan (a kocsmából) mentek az ünnep délelőtti istentiszteletre, *ahun poharakkal harangoztak* [kiemelés az eredetiben], arra azonban nagyon vigyázva, hogy ittasak ne legyenek, s hogy botrányosan ne viselkedjenek a templomban.”²⁹⁴

Mindezek a mentőeszközök valóságosan nem tölthetik be a vízből kihúzó-kimentő funkciót, legfeljebb 1. mágikusan 2. rituálisan-szimbolikusan, vagy 3. tréfából. E legutóbbi, felületes rátekintésre csak egyetlen esetben – a *szűnyoggal, bolhával, kullancsal* való kimentés²⁹⁵ esetén – nyilvánvaló, ám a szövegösszefüggés szerint, tekintve, hogy az esetek többségében a víz mivolta vagy nincs megnevezve, vagy pedig csak meleg teknő- vagy csebervíz, amibe nem lehet belehalni – a teljes erdélyi anyagra érvényes. Persze, lehet szó most is a korábban már említett utólagos parodizálásról, de még nagyobb a valószínűsége, hogy egyszerűen csak a tél haláláról van szó, amit különösképpen nem kell sajnálni. A hangszerek varázseszközként való használatának képét azonban ott találjuk az erdélyi *Hinta palinta...* kezdetű, pozitív kicsengésű karonringatóban is:

287 Siter, Hegyköztóttelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 104, 110).

288 Siter, Hegyköztóttelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 104, 110); Batonya, Csanád vm. (Kálmány 1878: 184).

289 Cséhtelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 117).

290 Nagyszalonta, Bihar vm. (MNT I. 103, Szendrey 1924: 168).

291 Piricse, Szabolcs vm. és h. n. (Kiss Á. 1891: 50, Gáspár 1977: 86).

292 Siter, Nagyvárad, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 104, 102–103); Csongrád vm. (Török F. 1896: 305).

293 H. n. (Kiss Á. 1891: 54). A görög Aiora rítusban „a fiúk borral telt hordókon ugráltak, és a lányokat hintáztatták” (Aries 1987: 83).

294 Csete 1993: 200.

295 Székelyföld (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882).

9. kotta. *Hinta, palinta*

Hin - ta, pa - lin - ta   Zöld er - dő - be ma - dár - ka,
Mi - vel me - gyünk u - tán - na?
Síp - pal, dob - bal, ná - di he - ge - dű - vel.¹³

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 170/39–40).

A magyar szakirodalom a zenével való gyógyítást, amiről a *Gólya-gólya, gilice...* kezdetű gyermekdal emlékezik meg, sámánisztikus eredetűnek tartja: „A számtalanszor ismétlődő monoton zenei elem vad extázisba kergetheti a zenét hallgatót. A zenének ezt a tulajdonságát használja fel a sámán, de kihasználják a zenének ezt a tulajdonságát szinte mindenhol.” – írja Tari Lujza.²⁹⁶ Majd kiemeli az idiofon hangszerek – harangok, csengők – s általában a zajkeltés rontáselhárításban játszott fontos szerepét.²⁹⁷ Ez megmagyarázza az átmeneti rítusok és a téli napfordulóhoz kapcsolódó szokások jellegzetes szokását, a fazéktörést is. Tari szerint e szokásokban a dallamjátészó aerofon hangszereknek is kizárólag a zajkeltés a céljuk. „Valószínű, hogy a furulya használat mögött az az atavisztikus (és a természeti népeknél ma is fellelhető) élmény áll, hogy a süvöltő hangszer képes társalogni a szellemekkel, képes létrehozni a társalkodáshoz megfelelő közeget, sőt elhárítani az ártó szellemeket.”²⁹⁸ A gyermekmondóka szerint *sípval-dobval, tekenő kalácsval* kötötték meg a darvak útját²⁹⁹ is. E madarak a szakirodalom szerint a másik világ küldöttei, a halhatatlanság szimbólumai.³⁰⁰ A már említett *habajgatás* meggyőző példa arra a hiedelemre, hogy a furulyát, hangja és anyaga révén alkalmasnak hitték a halottakkal való kommunikálásra. Ivan Evseev román kutató szerint számos archeológiai és néprajzi bizonyíték van rá, hogy a távolabbi múltban a sípokat az ősök csontjaiból készítették. Szerinte innen ered a sípcsont kifejezés is.³⁰¹ Mindenesetre, a rontó erők maguk is

296 Tari 1999: 248.

297 Tari 1999: 244–245.

298 Tari 1999: 244.

299 Bosnyák 1980: 40/321.

300 Evseev 1998: *cocorul* címszó.

301 Evseev 1998: *fluierul* címszó.

muzsikálnak, sőt a zene keletkezését a néphit az alvilági erőkkel hozza összefüggésbe: a vízi leányok, szépasszonyok, ördögök egyaránt szépen muzsikálnak. Viszont a *zörejektől, zajtól, erős szagoktól, meg az erős anyagoktól*, amilyen a *vas*, félnek.³⁰² Így, mint már láttuk, a hintáztatók gonoszt képviselő szereplői, az őket elpusztítással fenyegető *bicskától* vagy *szitakötő-rostakötő-nádarató sarlótól*. Tari Lujza kiindulását továbbépítve tehát a mondókákban szereplő több tárgy – a hangszerek, a cseréptörés (tort cserép), a csont, a vas – szimbolikus szerepére is útbaigazítást kaptunk.

Némelyiket érdemes tovább részletezni. Ilyen az ősök csontjának esete. A *Szimbólumtár* összegzésében ez mint a létezők eredendő anyaga, az újjászületés csírája, a lélek lakhelye „a legyőzhetetlen életelv, az erény, feltámadás, a feltámadásba vett hit kifejezője” (Lipták 1997). Ezékiel könyvében az Úr éltető leheletével eleveníti meg a csontokat.³⁰³ Emiatt nem zúzzák össze Jézus lábszárát sem.³⁰⁴ Egy Krisztus legenda szerint a megvendégtelt Krisztus az elfogyasztott bárány minden csontjából eleven juhot teremtett.³⁰⁵ Az csont az ural-altáji népeknél a jóslás eszköze (Lipták 1997).³⁰⁶ A kereszteleetlenül elhunyt gyermek csontjai varázseréjük: alkalmasak pl. minden zár felnyitására, ennek megakadályozására lidérc őrzi az ilyen gyermek sírját.³⁰⁷ Gonoszelhárító szerepük is van: a hiedelmek szerint elriasztják a tejet ellopni szándékozó boszorkányt. A *kabala* kacsafejre kötözött csontokból és hajszálakból áll, bizonyára ezért hisznek rontáselhárító erejében.³⁰⁸ A haj és csont lélekmentő, halál széléről visszahúzó szerepéről hasonlóan vélekednek az obi-ugorok is: az alvilág ura és szolgálai által elrabolt lelket halálba vivő vízből a sámán emberhajból készített hálóval és vállcsontból készített evezővel szerzi vissza.³⁰⁹ A mi számunkra mind ebből az az elképzelés jelentős, hogy a csontjai alapján feltámasztható az elhunyt ember vagy állat.

A lerágott csontok mint az esküvői lakoma maradványai, a lakodalomban tréfás kellékeként is szolgálhatnak. Pl. Hajdúnánáson sok fejtörést okozott a csontocskákból épített vár közé rakott pohár bor megivása.³¹⁰ A moldvai magyar lakodalmon „a völegény ott áll a ház előtt, míg a menyasszonyt kihozzák. Ez idő alatt jönnek elébe a tréfás asszonyok és emberek, akik kínálják üres üvegekkel, hogy igyék, s csontokkal vagy káposztatorzsával, hogy egyék.” Ezalatt nem szabad nevetnie.³¹¹

A cserépfazék-törésnek mint az átmeneti rítusok – lakodalom, temetés, valamint a téli napfordulós szokások – rítuselemének nemcsak gonoszelteriasztás a szerepe: ez jelezheti egy állapot halálát és ki nem mondottan egy következő születését. Ez törté-

302 Tari Lujza részben Kodály Zoltán, részben Keszeg Vilmos adatát idézi (Tari 1999: 236).

303 Ez 35,7

304 Jn. 19,31–37.

305 *Krisztus és a szegény juhász*. Barót, Háromszék vm. (KFA 05378).

306 Báránytérdsontot használnak fel pl. a török népek a jósláshoz.

307 Jankó 1891: 279.

308 Szeged, Csongrád vm. (ÚMTSz 1992: *kabala* címszó).

309 Gazda 1999: 447; vö. a fentebb idézett litván húshagyókeddi énekkel.

310 Máté 1899: 231.

311 Seres 1994: 105.

nik akkor, amikor a nászéjszaka, a szüzesség elhálása után a násznagy *agyonüti vele a lakzit*.³¹² A leendő új állapotában az ifjúasszony hamarosan anya lesz. A fazéktörés a halotti rítusoknak is része, a halál szellemét kergetik el vele. A koporsó kivitelekor is cserépet törnek. Csitáron a zsidók a halott szemét tört cseréppel zárják le.³¹³

Hangsúlyos szerepet kap a mondókákban ellenséges állapotok pusztítóeszköze: a *uas*. A hiedelmek befolyása alatt a népi gyakorlat keretében vastárgyat – így pl. vasalót, patkót vagy ami a szövegeinkben is szereplő *sarlót* – helyeznek az elhunyt hasára, hogy vissza ne járjon.³¹⁴ A sarló ilyen célú használata a honfoglalás korából ismert. Ausztriában és Sziléziában is sarlóval temették el a halottat.

Anélkül, hogy részleteznénk, érdemes hangsúlyoznunk, az erdélyi és partiumi mondókákban a vízbehalás motívumának fikció jellegét. De a halottat vízből kihúzó eszközök mégis jelentősek, mert az átmeneti időszak szimbolikáját, a régi állapot halálát, avagy új formában való megújulását-újjaszületését képviselik. Ezek: fej- és lábviseletek, ágyneműk – egyidőben a lakodalom, meg a temetés kellékei is, melyek szerepet játszanak a természetfölöttivel való kommunikációban is. Valamennyi közül csak néhányra térek ki, így elsőként a haj természetes állapotbeli funkcióira. A kibontott haj az átmeneti rítusokban való aktív részvétel, a szenttel való érintkezés (pl. úrvacsoravétel, áldozás), gyász vagy varázslás jele.³¹⁵ A románoknál a hajvágás minden átmeneti rítusnak tartozéka, ám gondozásának legfőbb jeles napja a nagyböjt első szombatjára eső halotti ünnep, Sântoader (Szent Tódor) napja.³¹⁶ A rituális hajvágás nálunk is kimutatható. Pl. a palócok a lakodalom hajnalán levágnak egy tincset az új menyecske hajából, s azt elégetik, miközben ő néhányszor átugorja a tüzet.³¹⁷ Ezt az állapotváltással járó áldozati cselekvésként lehet felfogni. Szorongásoldó, képzelt szellemelhárító szerepet kap Mákófalván, ahol a koporsóba tett halott hajából vágnak le egy darabot, azért, hogy ha a hozzátartozók közül valaki félne, ezzel füstöljék meg.³¹⁸ Ugyanez áll a háttérben a magyar néphit egyik képzetének, miszerint a kihullott haját össze kell gyűjteni, s majd a halott koporsójába tenni, de legalább el kell elégetni, mert ha nem, a madarak elviszik, minek következtében az elhunyt a túlvilágról kopaszon jár érte vissza.

A nász és a halál – csakúgy, mint az évszak- és különösen a tél-tavaszi váltás – átmeneti állapotok. A bennük szereplő kellékek mindenik esetben a régi halálát és az új születését jelzik.

Kérdés, hogy *ágyomasszony kislánya* siratnivaló lány-e, vagy csak a természet téli arculata, mely ebben az állapotában meghal, de egy másikban újjaszületik. A szövegtörédek nem világítják meg ugyan az összefüggéseket, de a kicsi gyermekek karonhintázatójában (*r*)égi *Dun(n)ába ugrásra* buzdítanak egy kis katonát.

312 Kiskéri Balogh 1898: 129.

313 Virt 1987: 38.

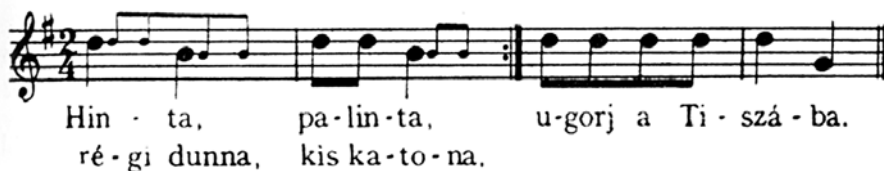
314 Solymossy 1932. Zoboralján hideg vasat, pl. ekevasat tesznek rá, „hogy ne puffadjon” (Virt 1987: 58/527).

315 Chevalier–Gheerbrant 1995: *pár* címszó, Gazda 1998: 58.

316 Evseev 1998: *pár* címszó.

317 Ezt *menyasszonyporkolás*nak nevezik (Szendrey–Szendrey 1943: 172–173).

318 E mákófalvi (Kolozs m), némelyektől akkor is betartott szokást Nagy Olga gyűjtötte 1963-ban egy 75 éves férfi adatközlőtől (KFA 06083 és 06084).

10. kotta. *Hinta, palinta*H. n. (Kiss Á. 1891: 50/2 után MNT I. 159/306).³¹⁹

Az *égi* és a *régi*, illetve a *Duna* és a *dunna* hangzásbelileg közelállnak egymáshoz, emiatt felmerül az az értelmezési lehetőség is, hogy nem is vízbe, hanem dunnába kell ugrania a hintázónak: a játék álomba ringató funkciója ez utóbbit is megengedi, sőt a „*Vögyél föl az ágyba*” folytatást is, aminek megfelelően a lábfejen himbált kisgyermeket ténylegesen az ágyba szokták dobni.³²⁰ Mégis, valószínűsíthető, hogy eredetileg folyóba ugrásról volt szó, amint azt Gágyor József hallja,³²¹ de nem *régibe*, hanem *égibe*.³²² Érdekes módon, Faragó József és Fábíán Imre érti az *égi* szó helyességét, amint az alábbi szöveg szó szerint is kimond, viszont a Duna helyett dunnára gondol.

*Égre szálló kis hinta,
Égi Dunna, Kis katona,
Ugorj fel a lóra!*
Siter, Bihar vm.

Viszont a további példák szerint mind a Dunába kell ugrania a kis katonának.³²³ A hasonló hangzás mellett a felcserélődést a kis/fiatal (katona) // régi/öreg (folyó) közti oppozíció is eredményezhette. Az *égi Duna* hiedelemképzetet Tácról ismerjük: az 1960-as évek első felében egy 79 éves nő az égbolttal kapcsolatban mondta a gyűjtőnek, hogy „*ott fönt éppen úgy folyik a Duna, mint itt a földön*”.³²⁴ Mire lehet jó az *égi folyó*? Már a maga a víz jelképisége is az étellel kapcsolatos: „A vízből, mint az élet forrásából kiemelkedő dolog formát kap, vagyis megszületik, behatárolhatóvá válik, s elkezdő önálló életét. A vízhez, az eredethez való visszatérés, a reinteg-

319 A típus összmagyarnak látszik, legalábbis megvan Biharban – pl. Siterben – (Fábíán–Faragó 1982: 99), Felvidéken (Gágyor 1982 I.: 111), a Dunántúlon – pl. Sopronban és Tolnában – (ZTI 45327, Nagy J. T. 1994: 377), a Drávaszögben (Lábadiné Kedves 1989: 31), a Délvidéken (ZTI 55956., Burány 1996: 20), a Jászságban (Csete1993: 26), Csongrádban – Felsőváros, Szeged – (Kálmány 1881: 80) és Háromszéken, meg a Barcaságban (Gazda 1980: 220; Seres 1984: 174; KFA 06067/43, 03732/2).

320 Burány 1996: 20.

321 Gágyor 1982 I.: 111/353.

322 Faragó–Fábíán 1982: 99/1130.

323 Érmihályfalva, Árpád, Berettyószéplak, Bihar m. (Faragó–Fábíán 1982: 99/1131–1133).

324 MNA 184.

rálódás magában foglalja a halálnak, a régi élet megszűnésének és az újjászületésnek a lehetőségét. Ez az alapja a különféle megtisztulási és beavatási szertartásokban a rituális vízhintésnek, mosakodásnak vagy fürdőnek. Ezért tulajdonítanak a víznek mágikus gyógyítóerőt, és ezért használatos halotti szertartásokon [...]. A tiszta víz a fény folyékony megjelenítője.” (Reuss 1997c: 492.) Az égi folyó szakrális környezete révén maga az élet vize: egészséget, erőt biztosít, avagy gyógyulást, mint egyik népmese típusunk királyának,³²⁵ vagy a nyenyec énekelt mese beteg hintázó hősének, aki „*mintha az ég vizéből ereszkedett volna le*”.³²⁶ Az égi vízben a halott valamely tartozéka révén feltámad, mint János vitéz Iluskája? Kérdés, nem támadnak-e fel benne a földi Dunába esett halott lányok, csontjaik vagy más tartozékaik, tárgyaik alapján? Vagy a virágvasárnap táján kivitt és vízbe dobott kizsi hozott-e megújulást, hozott-e maga helyett rengő bölcsőt a falu végi kis házba?³²⁷ És talán emiatt is szólítják meg *szatyornak* a magát már kihintázó játékos is?³²⁸ De gyógyító-szépítő hatásúak a szent időszakokban a földi vizek is: szépséget, egészséget hoznak és segítenek rátalálni életük párájára, mint a népdalok Dunán átugró legénye vagy a Dunában megmosdó-tisztálkodó *Fehér liliomszál*. A tengerbe vagy vízbe beleeső, majdnem megfulladó leányt a románoknál egy utána ugró pásztor menti ki és viszi haza, majd veszi feleségül.³²⁹

Összefoglalás

A játék világa

A hintázás a magyar népi kultúrában elsősorban játék, szórakozás. Bármely más szabadidős tevékenységhez hasonlóan megerősíti a játékban résztvevő aktív és passzív felek összetartozási érzését, egymás iránti szeretetét vagy barátságát. Ez megnyilvánulhat a kicsik becézésében, a serdülők ugratásában egyaránt. A nagyok a kicsiket *angyalomnak* nevezik és mindenkor becézik, a kamaszok egymást *kopónak*, *cocónak*, *banyának* stb. csúfolják. A közösség játékosokkal kapcsolatos elvárásai elsősorban az egyenlő esélyek fenntartásának igényét szorgalmazzák. A játék méltányos időtartamát mondóka végigmondásával szabályozták, mely indító- (bevezetés,³³⁰

---

325 Dömötör Á. 1988: 318–325, AaTh 551. *Az élet vize*.

326 Lehtisalo 1947: 200.

327 Manga 1941.

328 Pl. Kiss Á. 1891: 16.

329 Caraman 1997: 111.

330 Pl. a *hinta-palinta* játékezdő ikerszó az egyszerűbb hintázatok esetén. Összmagyar. Az általam vizsgált 556 mondókából 219-ben fordul elő.

számolás³³¹), fenntartó- (mesélés, lásd hátrább) és zárórészre (felszólítás a le szállásra,³³² kijózanítás³³³) tagolta az eseményt. A mértéktelenül sokat hintázót tréfás átokkal fenyegették. Így például „Nyúl, nyúl, kopasz nyúl, Kopaszodjon meg, Aki többet hozza nyúl!”,³³⁴ meg „Szeplős legyen a mátkája, aki többet himbókálja”.³³⁵ A gyógyító szerep, ami egyébként az ingás nyugtató, a forgás kábító hatásával, valamint a szabad levegőn való gyors helyváltoztatás eredményezte szélterápiával függ össze, és amit a mai természetgyógyászat is kihasznál,³³⁶ nálunk nem tudatos.³³⁷ Viszont gyakori témája a mondókáknak a veszélyes hintáról való leesés elkerülésének kívánsága, a testi épség megóvásának szándéka, a lábtörés kimondott szóval való elhárítása.³³⁸ Hasonlóságon alapuló elképzelés szerint a hinta kilendülésének íve kedvezően hatott ki a hajhossz növekedésére.³³⁹

331 A kiszámolóval kezdődő mondókák a következő változatokban ismeretesek:

1. szimpla számolás, pl. „Egy, Kettő, Három, Négy, Öt, Hat, Hét, Nyolc, Kilenc, Tíz. Tekenyőbe tiszta víz.” Csongrád vm. (Török K. 1872: 305–306).
2. rímhívó számolás, pl. „Egy, megérett a meggy”. Kénos, Udvarhely m. (KFA 01223, Faragó József gyűjtése).
3. valamely dolog számolása, az alábbiak szerint:
  - *alma* – 67 szövegben, a teljes magyar nyelvterületről. Romlott szövegekben a számolt objektum neve nem világos (pl *arany ica, előalma, előgy alma, alamindzsa, alamizsla, alamina, alamila, alaminta, elő anna, aluványa, alamizsna, alu Mariska, arany Ica, lubona* stb.)
  - *láda* – 22 szövegben, pl. „Egy ángyomnak egy ládája... Tíz ángyomnak tíz ládája. Tíz, tíz, tiszta víz.” Hármásfalu, Maros m. (KFA 013455/5, Faragó József gyűjtése).
  - *hagyma* – 1 szövegben: „Egy ágy hajma... 9 ágy hajma, tizedikben megfordultam királyné békája.” Halászi, Moson vm. (Barsi 1995a: 160).
  - *korsó* – 1 szövegben: „Egy a bugyogós korsó... tíz a bugyogós korsó.” Futásfalva, Háromszék vm. (KFA 0681/105, Faragó József gyűjtése).

332 Összesen 82 szövegben találtam meg a *Szállj le* felszólítást, melynek van egyszerűbb formája, melyben a hintázót néven nevezik, (pl. „Szállj ki, pajtás, a hintáról, nem a te pénzed ára!” Koronka, Maros m. – KFA 07405/25) és összetettebb, amelyben valamilyen más utasítást adnak neki, pl. „Szántás, vetés, aratás, boronálás, kapálás, Utoljára leszállás”. Nagydoba, Szilágy m. – KFA 01745. Faragó József gyűjtése. Ez a típus 12 vizsgált szövegben van jelen, valamennyi Erdélyből, ebből 4 Faragó József gyűjtése.

333 Pl. „Szállj, le, kakas, az ülőről (a hintáról), Igyál vizet a vederből (bögréből, korsóból, vályuból)” fordulatot 15, többnyire Bihar vármegyei szövegben (Csokaly, Bihar m. – Faragó–Fábián 1982: 102), egy debreceniben és egy császáriban (Komárom vm. – ZTI 45319) találtam meg.

334 Pécska, Arad vm. (Kálmány 1877: 211); Nagyszalonta, Bihar vm. (MNT I. 211, Szendrey 1924: 164).

335 Vác, Pest vm. (Nagy S. 1903: 56).

336 Vö. Bernád 2002.

337 Szemben más népeknél talált adatokkal, pl. a nyenyecekkel. Pl. az egyik hősének szerint a hintázó Lahanakkó kigyógyul kízó hasmenéséből (Lehtisalo 1947: 56. sz. 193–201). Ezt az adatot Demény István Páltól kaptam.

338 „Ki ne törjön az én lábam, csak a bíró botja.” (Borsai–Kovács 1975: 58.) További 3 szöveg Somogy és Veszprém megyéből (ZTI 453222, AP 1509c, Együd 1981: 12).

339 Egy szövegben: „Hajtsd meg jobban, Még annál is magasabban, az én hajam nőjön meg, Mint az árnyékom hossza, Még annál is hosszabbra, Mint a torony hossza, Még annál is hosszabbra, Mint a világ hossza.” Nádszeg, Pozsony vm. (ZTI 45328).

A képzelet és realitás összefonódása

A közösség esztétikai igényei a ritmikus mondókákban megjelenő formulákban, költői képekben, fikciókban jutottak kifejezésre. A főbb fikciótípusok fő témái a függőleges és vízszintes szférákban utazás,³⁴⁰ az időutazás a jövőbe, a természetfölötti lényekkel való találkozás,³⁴¹ és annak kihatása az életük, mindennapjaik alakulására, a szépségekben – (gyöngyben, virágban) dúskálás,³⁴² a vízbeesés–kihúzás,³⁴³ vízbeugrásra biztatás,³⁴⁴ a gonoszt jelképező állat (macska, csacsi, szamár) elpusztítása; a húsételek tésztaételekre való jelképes felváltása,³⁴⁵ állatkihajtás és ellés,³⁴⁶ mezőgazdasági munkák végzése. A hintázás lehetőséget nyújtott a virtuskodásra, s ennek a révén, ifjúsági beavatási próbaként is megfelelt. Némelyik játék tanúsága szerint a serdülők vízzel való leöntése is egyfajta beavatásnak számított,³⁴⁷ s ez a motívum a hintáztató szövegekben is előfordult.³⁴⁸ Az udvarlásra még éretlen suhancok vízzel itatása sem csak a játék témája,³⁴⁹ hanem a mindennapi élet szokása is volt.³⁵⁰

Az erkölcsi vétségek közül a cédaságot³⁵¹ az evésben való mértéktelenséget, az irigy, a vad, barátságtalan viselkedést bélyegezték meg. Utóbbiak rendszerint a gonoszokat (amilyen a pad alatt lakó barát, túl a vízen lakó halász, a torony tetején lakó kisasszony) jellemezték. Az életprogram lényege a munkaerkölcs, a kiegyensúlyozott családi élet elérése, fenntartása vágya és a vallásosság. A mondókákban szó van szántásról, vetésről, aratásról, boronálásról, kapálásról, kiskertbe tők, vékába

340 96 szöveg, összmagyar.

341 43 szöveg, melyekben a fenti elemek egymást helyettesítve, vagy beleértéses formában vannak jelen, Biharon (Faragó–Fábián 1982: 108) kívül Szatmár (ZTI 45311), Csongrád (Török K. 1872: 305), Nyitra, Zemplén (Bakos 1953: 65, 68), Borsod (MNT I. 102) és Bereg (Czébely 1995: 134.) megyéből.

342 20, javarészt Székelyföldi szövegben (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882: 256; Kiss Á. 1891: 53; Kónsza 1957: 504; Gazda 1980: 219, 174; Seres 1984: 261; ZTI 45317).

343 Egyik leggyakoribb, összmagyar motívum. Az 556-ból 71 szövegben fordul elő. Pl. Nagyvárad, Bihar m. (Faragó–Fábián: 1982: 102–103).

344 Szintén összmagyar motívum, 23 szövegben fordul elő. Pl. „*Hinta, palinta, Régi Duna, kis katona, Ugorj a Tiszába!*” Kolozsvár (KFA 03732/2; Faragó József gyűjtése, 1959).

345 „*Amott ül egy kisasszony, Süti, főzi a hurkát. Kértem tőle, de nem ad, Még azt mondja, pofon vág. Pofon ám a lányát. Kapom a baltáját, Vágom a macskáját, Teszem a kosárba, Viszem a vásárba. Kérdi tőlem egy vénasszony, Mi van a kosárba? Túrós lepény, derelye, De nem eszik belőle.*” Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 151).

346 8 szöveg, Fejér (MNT I. 203; ZTI AP 73871), Bács-Bodrog (Burány 1973: 12–13, Matijevics 1976: 56, ZTI 5410/43) megyéből. Pl. Burány 1973: 25.

347 Vö. Gazda 1980: 364–365.

348 Pl. „*Víz, víz, tiszta víz, vigyük fel a toronyba, Öntsük be a nyakadba.*” Pürkerec, Brassó m. (Seres 1984: 261).

349 „*Félre, kakas a jércétől, igyál vizet a vederből.*” Érkeserű, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 103).

350 Gazda 1980: 120.

351 „*Amott van egy hintó, benne ül egy ringyó, Hej, ringyó, ropogó, Tömösvári bugyogó.*” Törökkanizsa, Torontál vm. (Bodor 1996: 32).

virág ültetéséről, állat (elsősorban ló és disznó,³⁵² valamint marha,³⁵³ szárnyas,³⁵⁴ kutya és macska) tartásáról.³⁵⁵ A jövőbeni „utazás” a gazdálkodás mellett építkezést, táncot, gyönyörködést, szépen öltözködést, utazást, házasságot, gyermekáldást és imát helyez kilátásba.

A párosítás a hintázás egyik legfontosabb, reálisan is megvalósuló funkciója, azáltal, hogy alkalmat teremt a fiatalok ismerkedésére és közeledésére. Erotikus élményt kelt a lovaglólülésben való elhelyezkedés, az egymás ölében, *fecskefészekben* ülve hintázás, de a költészetének szimbolikája annak további mozzanatait sem hagyja figyelmen kívül.

A hintázás fontos funkciója a kimondott szó erejével való tavaszserkentés: a pacirta megszólalásra biztatása, a küszöbön álló események (időjárás megfordítása, ellés) számolással, a kender hosszának a hinta erőteljesebb kilengésével való biztosítása.

Rejtőző mélyrétegek

Felsejlenek a tárgy és szokás további – nem tudatos – szimbolikus jelentésrétegei-funkciói is, melyek a reális és transzcendens világ közötti átjárást, az égi gazdálkodási minta földi hasznosítását, a gonosz azonosítását és eltávolítását fejezik ki.

Az oroszok húshagyókeddi deszkán ugralós hintázó játékát, melyet maga a cár avatott fel, Vlagyimir J. Propp az az ősi szláv halotti torokra, az elhunytak tiszteletére rendezett agonisztikus játékokra vezeti vissza.³⁵⁶ A ktonikus (földalatti) istenségeknek tekintett halottaktól, tiszteletük fejében termékenyítő segítséget vártak.³⁵⁷ Úgy tartották, a megsemmisült lények nem testileg támadnak fel, hanem mintegy átmennek a növényzetbe, benne feloldódnak, erőt adnak.³⁵⁸ A magyar néphit is ismeri a halálból következő termékenység gondolatát. Pl. Gömör megyében úgy tartották, hogy „ha valaki gyümölcsfára akasztja fel magát, az a fa igen sok gyümölcsöt fog hozni.”³⁵⁹ Feltűnő, hogy a külsőrekecsini csángó férfiak az oroszokhoz hasonlóan, szintén húshagyókedden *libbantottak* a kerítésátlépőn, amint a kajdacsiak is ekkor állítottak *ördöglovat*,³⁶⁰ amin legények *forgatták* a leányokat, és hogy az egyszerűbb, *Hinta-palinta...* kezdetű mondókák főként mérleghintán való *lipinkázáskor*, vagy

352 A mondókák szerint a ló nemcsak a közlekedést biztosítja. Pl. „*Minek az a ló? Szekérbe fogni. (Szekérbe való).*” Debrecen-Nyulas, Hajdú-Bihar m. (MNT I. 13), Nyitra vm. (ZTI 45294). A *malackának* ki lehet venni a *hájacskájáját*, azzal megkenik a lányokat, asszonyokat szállító *szekérkéket*, a *hurkácskáját* pedig megeszik. Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 65).

353 A mondókák ellő állatai általában szarvasmarhák.

354 Pl. „*Triska, fiam, Triska, Hajtsd ki a tehenet, Hová, édesanyám, Kis kemence mellé. Ott tarkázik, ott barkázik, Sárga lábú kiskakas.*” Topolya, Bács-Bodrog m. (ZTI IX. 5410/43).

355 25 szövegben is szerepel kutya, kiskutya, 15-ben macska vagy cica.

356 Propp 1963b: 60–61.

357 Propp 1963b: 62.

358 Propp 1963b: 62.

359 Székely 1896: 379.

360 MNA, 69. Andrásfalvy Bertalan gyűjtése.

pedig a hintáztatással kapcsolatos dajkarímek között hangzanak el a kezdőformulára rímelő étel- és italnevek: *cukros/túrós/lekváros palacsinta*,³⁶¹ *karácsonyi kis morzsa*,³⁶² *mézes, mákos laposka*,³⁶³ *tejbe való haluska*,³⁶⁴ *karácsonyi szalonna*,³⁶⁵ *kolozsvári káposzta*,³⁶⁶ *debeceni- vagy egy-/két krajcárért paprika*,³⁶⁷ vagy *háromfertyály pálinka*.³⁶⁸

A húshagyókeddi palacsinta, mely az oroszoknál a tor ősi étele,³⁶⁹ a magyar néphit szerint a boszorkány felismerésének, s így egyszersmind a környezet rituális megtisztításának eszköze. Udvarhelyszéken azt tartották, hogy ehhez a húshagyókeddi vecsernyére el kell vinni azt a pálcikára tűzött rongydarabot, amellyel zsírba mártogatva a fánkot vagy kürtös kalácsot „lepcsögtetni” szokták sütés közben, és a templomban körül kell nézni.³⁷⁰ A Mezőségen ugyan e célból a húshagyókeddi esti palacsintát a gerenda alatt tartották, majd húsvét első napján az ingujjában vitték a templomba.³⁷¹ A szeszestalból Moldvában máig juttatnak a halottaknak is: „Hogya italfélét ittak, borfélét vagy pálinkát, akkor öntöttek le egy cseppet a földre. Azt mondták, ez mennyen a hóttaknak.” „Annyi cseppet cseppentenek le a földre, hány hóttra emlékezni akarnak, hogy azok es iganak abból a borból.”³⁷² Másfelől a pálinka a népi gyógyászat sokoldalúan hasznosított gyógyszere, s ugyanakkor, a néphit szerint, az ördög találmánya, mely a földre sokféle bajt, még halált is hozhat.³⁷³ Káposztát egyes mondókákban a nem túl jóindulatú szellemlényeknek: a vízbefúlt *papleánynak*, meg a vízen túli Balázsnak a torára készítették. Pl.:

Mit főzzünk a torára?

Káposztát a nyomára.

Hi ki a Balázs torára!”

Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 06189/79.); Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08780/2).

A mondókamotívumok és a hiedelmek tehát lehetővé teszik a hintáztatás Vlagyimir J. Propptól jelzett funkciójának egykori meglétét is.

A hinta a szférák és létállapotok között közlekedő eszköz, mely által meg lehet halni és új életet lehet nyerni. Az ördöghinta a pokolba irányítja az azt megérdemelőket. A mondókákbeli vízbeesés, vízbehalás, akárcsak egy marosszéki cigány mesében, lehetne a gonosz elpusztításának a következménye is. Ebben a mesehős a

361 Gazda 1980: 220/308 és 310, Faragó–Fábián 1992: 98/1114–1115, Konsza 1957: 355. stb.

362 Hévízgyörk, Szentendre, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54).

363 Gazda 1980: 220.

364 Hévízgyörk, Szentendre, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54/70).

365 „*Valakinek jó volna, pásztoroknak ha adna.*” Uri, Pest vm. (ZTI 3524).

366 Faragó–Fábián 1982: 98.

367 Faragó–Fábián 1982: 98.

368 Csíkrákos (SD 111).

369 Propp 1663b: 60.

370 Balásy 1895: 53–54.

371 Keszeg 1999b: 201.

372 Magyarfalu, Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 228–229).

373 Bukovina (Bosnyák 1977: 142).

rablókat két cserefára láncból kötött ülőszékes hintával pusztítja el: „*Felült mind a huszonnégy rabló a hintára. Mikor egyszer meghintáztatta őket, mind a huszonnégyet a Fekete tengerbe dobta.*”³⁷⁴ Egy szamojéd hősnének szerint vashintával akartak elpusztítani egy kérőt, az azonban nem rettent meg: „*Megragadtam estemben,/ Megmarkoltam a vashintát,/ hajítottam a tengerbe,/ repült süvítve a habokba.*”³⁷⁵ A gonosz birtokába kerülve, a hinta ellenséges eszközzé válik. Pl. a szamojédoknál a tenger túlsó partján 14 óriás ártatlan embereket hintáztat.³⁷⁶ A hintáztatás célja lehet a rivális megbetegítése,³⁷⁷ a kötél elvágása, majd a hintázó elnyelése, megölése.³⁷⁸ A hinta alatt *embercsontok kandikálnak, sok friss csont villog elé.*³⁷⁹ Ám a hős keze nyomán a hintát tartó vörösfenyők ezer szilánkra törnek, végezve a tulajdonosaival is.³⁸⁰ A gonosz és jó versengéséből, hogy ki vágja el elsőként a kötelet, a pozitív hős kerül ki győztesen.³⁸¹

A hinta a haláltól való megóvás eszköze. Legalábbis a görög mitológiában Zeuszt az anyja fára akasztott aranybölcsőbe rejtette el Kronosz elől.³⁸² Ket mítoszok szerint hintán *ringatják életre* az élettelen tárgyakat, pl. a cserépkorsót meg agyagbábút, illetve a libatrágycát, és ismételt ringatással keltik életre a halottat.³⁸³

A hintázás ókori görög eredetmítosza szerint az ottani hintaünnep, a Dionüszosz bor isten tiszteletére rendezett Aiora célja a halál megemlékező rítussal való helyettesítése. Ezt az ünnepet engesztelő áldozati adománynak szánták a borkészítést feltaláló, és meggyilkolt kultúrhérosz-istenség, Ikariosz, illetve a tragédia nyomán testvére, Erigóné, és átka nyomán számos más lány átok alatt álló akasztásos öngyilkossága emlékére. A meghalt istenség feltámadt és az akasztásos öngyilkosságok sorát egy arra emlékeztető rítussal, jelképes akasztással (hintázással) helyettesítette be. A hintaünnepkor maszkok lengtek a fenyőfán.³⁸⁴ A lengőhinta és az öngyilkosság motívumai más forrásokban is felbukkannak. Így a görög Phaidra történetében, aki viszonzatlan bűnös szerelme következtében felakasztotta magát, „s azt beszéltek, az Alvilágban egy fán függő hintán himbálózott föl-alá, játékosan utánózva saját halálát”.³⁸⁵ Több kutató szerint Phaidra egy égei föld termékenységestennő örököse, akinek öngyilkossága a vegetációs ciklusok váltakozásának megfelelő újjászületésben nyeri el értelmét.³⁸⁶ Robert Graves egy további értelmezési lehetőséget is felkínál: a hintaünnepi italáldozatot Hekabénak, a halál istennőjének szánták, mi-

374 Nagy O. 1978: 129–130. Az adatra Demény István Pál hívta fel a figyelmemet.

375 Bereczki 1982: 387.

376 Demény 2002c: 439.

377 Thompson 1932–1936: K. 855.

378 Thompson 1932–1936: G. 327, illetve K. 1638.

379 Bereczki 1982: 386.

380 *Szeroteta. (A jég szigeti gazda.)* In: Tereschenko 1990: 73/145–155. sor. Demény István Pál fordítása kéziratban.

381 Thompson 1932–1936: K. 1648.

382 Kerényi 1977: 66.

383 Ivanov 1984: 219.

384 Graves 1970: 416.

385 Kerényi 1977: 342.

386 Chevalier–Gheerbrant 1995: 203, *leagän* címszó.

után a gyilkos marathóni pásztorok minden évben feláldoztak maguk közül egyet az Ikariosz leánytestvérének, Erigóné istennőnek.³⁸⁷ A lényeg tehát a halál felváltása jelképes cselekedetekkel és étel- meg italáldozattal. A moldvai és bukovinai románok, eredetmondájuk szerint, a Jézust eláruló Júdás bűnhődésének, akasztásos öngyilkosságának³⁸⁸ emlékére hintáznak: „A fára akasztott Júdást a szél három napig ringatta. [...] Ezért gyűl össze a nép, hogy megemlékezék arról, hogy járt Júdás.”³⁸⁹ Az Aiora esetében az étel- és italáldozattal egybekötött hintázás a halálából feltámadt, majd a halált jelképes ünneppel behelyettesítő istenségtől ered. Hasonlónak a magyarban csak a Jézus Krisztus kereszttáldozata és feltámadása szentháromnapjára időzített bukovinai hintázás szempontjából van nyoma. Ahogyan ilyenkor az ókori görög kisleány tengelyen forgó, virágokkal díszített fecskét hordtak házról házra, köszöntőjükért ajándékot kapva, úgy hirdették Krisztus feltámadását húsvét reggelén piros tojás ajándék fejében a rokonok meg a gyermekek. És piros tojással jutalmazták az ügyes hintázókat is. Nálunk a gyermekek nem hordtak feltehetően a lélek feltámadását hirdető madárjelképet, de ilyent akasztottak fel nagypéntektől a következő nagypéntekig asztalaik fölé.

A hintázásnak ez az időzítése a a természet ciklikus újjászületése mintájára a halál legyőzhetőségének, a feltámadásnak és az örök élet hitének jelképe. A magyar hintázó hagyományok korunkra – Philippe Aries szavaival élve – elszakadtak a költészetükön még átsugárzó vallási szimbolikától, elveszítették közösségi jellegüket, világivá és individuálissá váltak.³⁹⁰

Az időzítésükben, szórványos mágikus cselekedeteikben és poétikus szövegeikben a más népek rítusaira csak korlátozott mértékben emlékeztető magyar hintázási hagyományok még így is egy lelkiekben, szellemiekben gazdag kultúra világlátásának összetett tanúbizonyságai.

---

387 Graves 1970: 417.

388 Mt 27,3-5.

389 Marian 1994: 213, 219–220.

390 Idézi Kriston Vízi 1988: 170.

Fehér liliomszál

4. kép. „Fésülködjél meg szépen.” Fehér lilomszál
Decs, Tolna vm. (Lajos 1940: 40 utáni számozatlan képoldalok közül a 6. fénykép).

Bevezetés

A tavaszi leányjátékok pszichikai és kulturális háttere¹

A hagyományos játékok a tavasz vajúdásától annak kibontakozásáig és végső győzelméig tartó időszakra sűrűsödtek. Ez egyfelől az idő kinyílásának volt köszönhető, mely révén a télire házba beszorult fiatal nemzedék, fokozatosan bevégezve a benti, eszközjavítási vagy szövő-fonó feladatait, végre délutánonként kimehetett a szabad levegőre, az utcákra és közeli terekre, és a nap nyúlásával mind több időt tölthetett egymással. Mivel ennek az időszaknak az első fele a hangos mulatságokat, táncalkalmakat tilalmazó böjtidőre esett, az együttlét és szórakozás legalkalmasabb lehetőségét a játékok jelentették. Ezek egyik, énekes-táncos csoportja számára helyszíniül szolgáltak már maguk az utcák is, amelyeken hangos énekszóval végig lehetett járni az egész falut, eljutva a lakott település mindkét széléig, és be-, meg visszavonulva a templom előtti térig. Az egyszerű kézfogásos *falujárás*nál érdekesebbek és népszerűbbek voltak a különböző térformában zajló *bújó-vonuló* játékok, amelyekben két vagy több játékos által formált kapu alatt búj át a többiek láncá. Az utca szélessége különböző térformák kialakítását is lehetővé tette, az előrébb-előrébb haladó kapu egyszerű megkerülésétől kezdve annak nyolcas formában való körbejárásáig, vagy éppen a gyarapodó kapu „támpillérei” közötti hullámvonalú haladásáig, vagy a két félrész összefonódásáig. Kedveltek voltak a játékosok láncának útvonalát mindinkább összeszorító *kanyargó* járású, meg a *rétesalakra* be és kicsavarodó *játékok*. A nagyobb terek helyet biztosítottak a különböző *körjátékok*nak, melyek jelentős része a *leánykérés* vagy *párválasztás* kérdését jelenítette meg. E tavaszi énekes-táncos játékok helyenként el- és eltérő füzérekbe szerveződve követték egymást, és nemcsak a saját alapszövegeik, hanem különböző csúfolódó vagy éppen szerelmi dalok is zenei alapjukként szolgáltak.

Nemcsak amiatt sűrűsödtek a tavaszi idősakra az efféle játékok, mert az időjárás kedvezett nekik, míg a nyári nagy melegben az ifjaknak sem kedvük nem volt hozájuk, sem idejük a rájuk háruló sok mezőgazdasági munka miatt, hanem azért is, mert témáiknál, formáiknál és alapvető jelentésüknél fogva többek voltak egyszerű játékoknál, a népszokásoknak a határán helyezkedtek el. A természetnek a télből a tavaszba, az embernek az egyik állapotból a másikba, az előző halálától az utóbi életre keléséig elvezető átmenete állapotát jelképezték, a, köztes időszak szorongásait, bizonytalanságait, melyben a fensőbb hatalmak segítségét csak megtisztult állapotban remélhették.² A nemzetközi szakirodalom a tavaszi játékok egy csoportját, köztük elsősorban az *ugróiskolát*, meg néhány *körjátékot* *labirintus játéknak*

1 A tanulmány első változata: Gazda 2010.

2 Az antropológiai irodalom ezzel kapcsolatos megállapításait idézi Böszörményi é. n.

nevezi. A labirintus motívummal kötik össze az antik szerzők az ógörög *darután-*cot is, mely „azt a *halálosat* jelenítette meg, amitől megmenekültek” (vö. Kerényi 2014). Dömötör Tekla gondolatain haladva, a magyar tavaszi lányjátékok jelentős része ebbe a csoportba tartozik. Ide sorolhatjuk a *kanyargó járású*, mind kevesebb átjárási lehetőséget biztosító, valamint a *rétesbe* beszorító, majd abból kicsavarodva felszabadító játékokat, továbbá a *bújó-vonuló hidasjátékokat* is, melyek egy másik világba való átlépésre célzó, „akadályozott utazást” jelenítenek meg, olyan utat, melyen győztesen vissza lehet térni az életbe. A labirintus tánc „az avatandó jelképes halálára és újjászületésére is utal” (Dömötör T. 1974: 151). E táncok és a kapcsolódó énekek – idézi fel Dömötör Tekla a nemzetközi szakirodalom eredményeit – „részben párosító táncok, a bennük való téma fő mondanivalója csendül fel: a hős elindul menyasszonyt keresni, eljut a labirintusban rejtőző szörnyhöz, legyőzi, s most már elnyerheti a fogva tartott leányt, a »menyasszonyt« is” (Dömötör T. 1974: 151, 157–158). A *Fehér liliomszál* is akadályozott utazást jelenít meg, méghozzá egy leányt, aki vízen átkelve végrehajtja a tisztálkodására, megtisztulására vezető utasításokat, majd párra lel. „Természetesen, ezek a jelképek a 20. századi gyermekjátékokban világosan, »eredeti« formában nem juthatnak kifejezésre, ha ugyan eredeti formáról egyáltalán beszélhetünk a mitológémák esetében, melyek kezdetől fogva alapvetően többértelműek.” (Dömötör T. 1974: 151.)

Fenti tavaszi játéktípusok füzérszerű egymásutánisága, és gúny- meg szerelmi dalokkal való kibővítése ekképpen a természet és emberi élet átmenetei összetettségét érzékelteti.

A játék szövegeiről általában

A *Fehér liliomszál* megnevezésű körjáték Zenetudományi Intézet Játékarchívumában található 342 változatának nagy többsége csak az alapszövegből áll. Ez a megtisztulás parancsáról, annak jelképes mozdulatokkal való végrehajtásáról és az azt követő párra találásról szól. Pl.:

11. kotta. A *Fehér liliomszál* alapváltozata

$\text{♩} = 88$

Fe - hér li - li - om - szál, u - gorj a Du - ná - ba!
 Támaszd meg ol - da - lad két a - rany - pál - cá - val.
 Meg is si - ma - kod - jál, meg is mo - sa - kod - jál,

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 289/541).

A játék végén *Fehér lilomszál* a kiválasztott játékos kötényébe megtörölközik, majd helyet cserélnek. Az adatközlők nagyrésze azt állítja, hogy e játékot kisebb lányok játszották iskolai szüneteken vagy libaőrzés közben. A Borsod megyei Borsodnádason állítólag a 19. század végén, 20. század elején, a tanítótól tanulták.³ Régebbi hagyományáról szól egy Csongrád vármegyei, tápéi adat, miszerint 1870–1920 között 10–16 éves lányok, a szabadban játszották. Egyik híradás szerint a hó elolvadásától kezdődően már járták. Kiss Áron gyermekjátékgyűjteménye (Kiss Á. 1891), melyben 29 változatban szerepel, valamint a Magyar Népzene Tára *Gyermekjáték* kötete (MNT I.) több, mint 50 leírása arról tanúskodik, hogy sokkal összetettebb játékról van szó. Pl. egy jászberényi változat folytatásában tánc következik, melyet több lírai dal követ.

Erre a lilium a körben állók egyikének a kötényébe törölközik, s ezt azután derékon kapja s a körbe viszi tánczra, mire a kör újra összefogószik és tovább éneklék:

Sergesd meg rózsádat, Kedves violádat (XII.)⁴ szavakkal táncra szólítva fel a kör közepén álló játékost.

Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 310/11).

Hasonló, népdalokkal gazdagított játékot jegyzett le Bakos József:

12. kotta. A *Fehér lilomszál* játék- (XVIII.) és népdalokkal (XLV.) bővített változata

³ AP 11775d.

⁴ A zárójeles római számok a mellékelt táblázatokban összegzett játékmotívumokra, illetve az azokat kiegészítő népdalszövegekre utalnak.

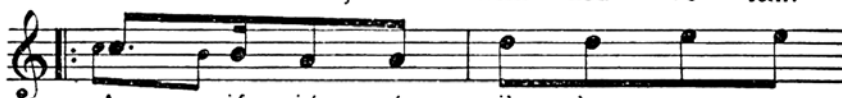
Pör-gesd meg ró - zsá - dat, Kis ka - csa fű - dik
 ked - ves vi - o - lá - dat. az a - rany tó - ba,
 any - já - hoz ké - szül
 Len - gyel - or - szág - ba.

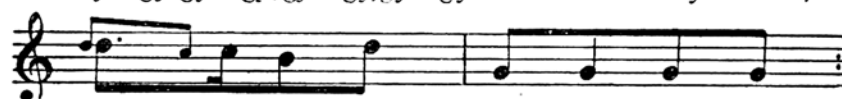
Len - gyel - or - szág, a - kit sze - retsz, kapd el.
 szép vi - rág - szái,

Én az u - ram nem sze - re - tem,
 én a csók - ját nem ked - ve - lem.

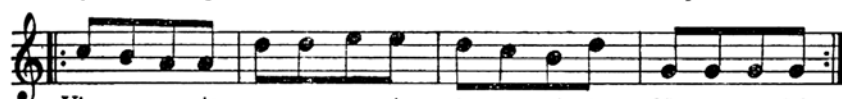
Az if - jú - ság il - let en - gem,
 Bár sze - ret - ne, bár el - ven - ne,
 Gyöngy, gyöngy, gyöngy, gyöngy asz - szo - nyá - nak,

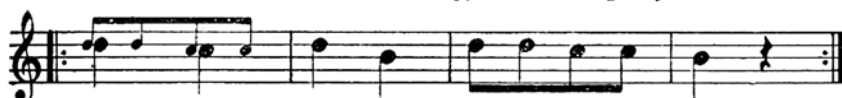
bar - na le - gény sze - ret en - gem.
 bár pi - ros pa - pu - csot ven - ne.
 gyöngy - ko - szo - rú a lá - nyá - nak.

Szép vi - rág szál, a - kit sze - retsz, azt kapd el.

Ki az u - rát nem sze - re - ti, sár - ga - répát főzön ne - ki,
 jól megfőzze, pap - ri - káz - za, hogy a kórság jobban rázza.

Szek - fű, szek - fű a lá - bam a - latt,
 a - me - lyik a leg - szebb, tő - lem csó - kot kap.

*A legények és a leányok egy nagy kört alkotnak, benn a körben egy pár táncol.
 Kürt, Komárom vm. (MNT I. 238-239/450).*

„A táncra szólító sortípus után – írja Borsai Ilona – a legkülönbözőbb szöveg-részletek következhetnek, különböző lírai dalokból. Néha egész versszakok [...] (pl.: *Haj, rózsá, rózsá...*), vagy versszak-füzetek [...] (pl.: *Ég a gyertya...*); máskor csak töredékek régi szokásokat vagy hiedelemvilágot őrző szövegekből, mint pl.: »Adjon Isten csendes essőt, mossa össze mind a kettőt« (párok összeéneklése analógiás varázslással), vagy: »Hármat üzentem (= három pénzt tettem) a hegedűbe, mégse mehettem az elő (= első) táncba« (lakodalmakban és multságokban szokásos táncrend és a zenészeknek való fizetés módjának emlékei). Gyakoriak az ún. játszi szóképzések is, mint a [...]: dádili fecske, úri fica, török maca stb. A tánc végét rendszerint sajátos szövegmotívumok jelzik, amelyek kifejezésre juttatják, hogy aki eredetileg a kör közepén volt, annak most már át kell adnia a helyét; ilyenek pl.: megfordítom, kitaszítom!; ki, бүдös, ki!; co, ki, tavalyi kutya!; állj ki már!; stb.» (Borsai 1984: 57). (Lásd XIX, XV, XXXIII, XXIV, XXIII.)

Az alapszöveg másik, jóval ritkább, *Lázáros* változatsorozatjában szintén a tisztálkodás parancsa és végrehajtása a téma. Ám az ide tartozó, rendelkezésemre álló 18 alkotás egyikéhez sem kapcsolódnak különféle, emberi viselkedéssel kapcsolatos népdalok, nincs szó bennük szerelemről, nem táncolnak a kör közepén, és a váltás is rendszerint sima kimenetellel, illetve a következő főhősre való rámutatással megy végbe. Pl.:

13. kotta. *Lázár, vedd föl lábad*

Lá - zár, vedd föl - lá - bad,
tá - maszd meg ol - da - lad,
sej, u-gorj a Du - ná - ba, -na - ba.
Mos - gyál - koz - zál is meg,
fé - sül - köd - jél is meg,
sej, tö - rül - köz - zél is meg.

Kisebb leányok kézfogással körben állnak, és énekelnek. Egy leány a kör közepén áll, és mindazt utánozza, amit az énekben mondanak. Az ének végén az megy a körbe, akinek a kötényébe megtörülközik.

Polpszakállas, Hont vm., Manga János gyűjtése (MNT I. 300/ 540).

A legteljesebb, a játék kimenetelét, legfőbb lényegét is jelző változatából azonban kideríthető, hogy a mosakodás a tisztálkodás a halálból való feltámadás előfeltétele:

*Lázár, vedd föl lábadat,
Emeld fel a karodat,
Fésülködjél meg,
Mosakodjál meg,
Hadd lássam a sírodat,
Hogy velem gyűhessél.*

Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 48263).

A játék a szakirodalom tükrében

Kiss Áron, az általa bemutatott 29 *Fehér liliomszál* változat kapcsán, elsősorban és elsőként a játék népszokás által is megerősített szimbolikus tartalmára hívja fel a figyelmet. Ezt írja róla: „Érdekes darab a »Fehér liliom« játék is, bár ennek is nagyon bajos lenne a régi alakját visszaállítani, vagy a rendelkezésünkre álló sok változatból egy alapformát leszűrni. Mint a közlött változatokból látszik, nagyon el van terjedve az egész országban. Alapját talán a megtisztulás, újjászületés eszméjével lehetne azonosítani. A Tisza, vagy a Duna partján sok helyt még ma is szokásban van, hogy nagypénteken napfeljötte előtt a nagy lányok kimennek a folyampartra, s abban a hitben, hogy a fürdés által megtisztulnak, meg is szépülnek, a folyam hullámaiban megfürdenek. A babona aztán azt tartja, hogy a fürdés után amelyik legénnyel ilyenkor először találkoznak, az lesz a férjük. Ha pedig már rávetették valakire a szemüket, megszerezik annak kendőjét, s fürdés után abba törülköznek. Kétségtelenül ez a szokás az alapja a »Fehér liliom« játéknak is; csak hogy a játék nem a nagypénteket, hanem virágvasárnapját jelöli ki a fürdésre.” (Kiss Á. 1891: 516.)

A csak az alapszövegből álló játéknál jóval gyakoribbak voltak a tánccal és lírai dalokkal gazdagított változatok. Ezek a következő gondolatokat ébresztik benne: „E mellett ez a játék is el van levpe a lakadalmi szokások mindenféle foszlányaival. Ilyenek a kakasszó, a kendőfa (kívvül *a fám* forgatatlan...), az aranylánc, melyet az esküvőknél a fejedelem személyesen viselt a nyakában, továbbá az alma, dió, a tányér említése, s a hegedűbe való pénztevéés, stb.

Az e szám alatt felsorolt többi játék még világosabban tünteti fel a lakadalmi szokásokból való eredetet. Teljes megértésükhöz a lakadalmi szokások ismerete adja meg a kulcsot. Gömör megyében a kérők elrepült kedves galambjukat keresik, s képes beszéddel köszöntenek be a lányos házhoz, a hol szintén tudják a módját s »míg egy szál gyertya el nem ég«, nem lesz meg a válasz. Azután a lányos háznál »kendőfát« is szoktak állítani. Szerdán történik a menyasszony kikérése (Szerda szerelmebe...). Ilyenkor újra kezdik kötődést. A Duna felső mellékén a bögöst viszik be, vagy

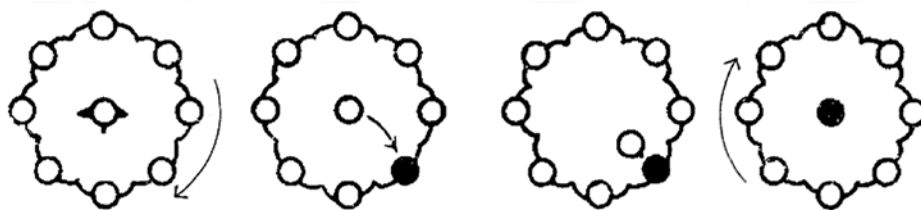
valami vénasszonyt, s ugyancsak kérdik a vőlegénytől, ez-e az ő menyasszonya? Van, hogy több letakart leányt állítanak a vőlegény elébe, s ki kell találnia, melyik az övé. Ott vannak ezek a mozzanatok mind a mi játékainkban is. Mikor aztán viszik végre a menyasszonyt, a legelől menő kocsis kivágja a kendőfát, s bezegz lesik a gyermekek, hogy ők is kaphassanak a kendőből.” (Kiss Á. 1891: 516–517.)

A Magyar Népzene Tára a *Fehér liliomszál*at, mozdulat- és cselekményanyaga, meg a játékosai életkori sajátossága szerint a csoportos játékok legegyszerűbb típusának tartja, melyben az szerelők közül az *egyik a másik helyébe* (II.) áll. Ezen belül ez jellegzetesen *Szerepjátszó és váltó játék* (II.A.) melyben az egyik játékos *sima váltással* (II.A.a) kerül a másik helyébe. Vagyis a „csoport maga lényegében változatlan, a belőle kiváló, egy bizonyos szerepet játszó gyermek azonban cserélődik, átadva másnak a tiszavirág-életű, többnyire a dal előadásáig tartó szerepet. Egyik lép a másik helyébe, úgy, hogy az előd kijelöli utódját, ez a szerepváltó váltás a játékok e típusának fő ismérve.” (MNT I. 704–705, 715–716.)

A Magyar Néprajzi Lexikon az énekes- és egyes változataiban – *táncos váltós mozdulatutánzó körjátékok* közé sorolja, melyek „történeteket, énekes szövegeket adnak elő mímeléssel, kifejező gesztusokkal” (Igaz 1982a, Haider 1980).

A MTA Zenetudományi Intézete Játékarchívuma vezetője, dr. Lázár Katalin a *Párválasztó játékok* típusömbjébe helyezi el őket, mivel a játékvégi törülközés „párválasztást jelent” (Lázár 1990, 1997).

14. rajz. A *Fehér liliomszál* játék térformája

(Gazda 1980: 289/125. ábra. Lakatos Irén rajza.)

A szerepjátszás és az értelmezés kérdésével foglalkozik Borsai Ilona is (Borsai 1984: 51). Arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a szöveg stilizált megjátszása általában idegen eredetű vagy műdal-alapú játékokban fordul elő, hasonló jellemzi az egész magyar nyelvterületen jól ismert régi magyar játékdalon alapuló, *Fehér liliomszál* játékot is „Ez a szövegtípus – írja – az ősi hiedelemvilág analógiás szépség-varázslásának és víz-tiszteletének emlékét őrzi. Ez utóbbi egyik megnyilvánulása volt az ún. »lustratio«, azaz: megtisztulás vízben fürdés, mosdás által.” Kiss Áronhoz hasonlóan ő is kiemeli, hogy a lányok nagypéntek hajnali, patakban vagy folyóban való mosakodása *szépség*-, egy szembejövő legény kendőjében való törülközése pedig *szerelemvarázslás* (Borsai 1984: 51).

A játék helye a tavaszi énekes-táncos játékok között

A *Fehér liliomszál* játék a tavaszi játékciklusnak minden bizonnyal része volt. Az alapszövege a tisztálkodás szerepének hangsúlyozásával egészítette ki azok témáját, utanzói mozdulatai stilizálásukkal bővítették ki azok kifejező eszközeinek leltárát, a hozzátartozó dalfűzerei közvetlen rokonságukkal rendelték a hidasjátékok, táncai pedig a párválasztó körjátékok mellé, utóbbiak együtt pótolva a böjti tilalom alá eső táncmulatságokat.

E játéknak a játékfűzerekben nincs meghatározott helyük, de leginkább a falun végigfutó bújó-vonuló játékokat követték. A Zala vármegyei Kiskomáromban a *kan-yargós vonulásos Lilázás* előzte meg. Ebben az eladó lányok húsvétól pünkösdig minden vasárnap, délutáni litánia után, a jó és rossz közötti ingadozást kifejező térformában, kígyóvonalban, a szintén váltakozást kifejező magas-mély hangrendű *li-lá* ikerszót rikoltozva szaladtak mind sebesebben, majd ezután a templom előtti téren körbefogózva *Fehér lilimoztak*. E sorrendiség megerősítette Borsai Ilona vélekedését miszerint – „*lustratios*” jellegű, vagyis megtisztulós engesztelő célzatú játékról van szó (vö. Borsai 1984).

Több adat szól a hidasjátékok társaságában való előfordulásáról. A Nógrád vármegyei Kisternyén a *Bújj, bújj, zöldág* után került sorra *Bársony ibolyácska* néven. A Zala vármegyei, szigligeti *Pántyózás* elnevezésű hidasjáték-fűzérben a *Gyűjj által, gyűjj által, te szép aranybúza*, a *Kis gece fürdik*, és a *Szabad péntek, szabad szombat* mögött, és az *Erre gyere, angyalom* kezdetű játék- és népdalok előtt foglalt helyet.⁵

Gyakori eset, hogy a *liliomszál*nak szólított szereplő több hidasjátékban is jelen van, mintegy nyomatékosítva, hogy miért is kell fehér liliomszálát tisztálkodásra felszólítani. A *Bújj, bújj, zöldág* kezdetű játékváltozatok egyikében a megnyitandó kapu és megkerülendő vár gazdája nem más, mint *Liliomszál*. Pl.:

[...]
*Nyítsd ki, rózsám, kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Liliomszál!*
Vizslás, Nógrád vm. (ZTI 57795).

Ugyane játék mátraszerei (Nógrád vm.) változatának *Liliomszála* nem lehetett makulátlan, másként nem kapott volna hátbaütést a neve említésekor a kapuhoz érkező játékos a hidasoktól.⁶

⁵ ZTI 057744/1.

⁶ ZTI 47224.

A *Zöld* (más esetekben *kék*) *paradicsom, liliom...* kezdősorú hidasjátékban liliommal hozzák kapcsolatba a *kiállott az ismerem, beállott a szerelem* eseményt, amely valamelyik fél hűtlensége miatt ingatagnak ítélik:

*Zöld paradicsom, liliom, liliom,
Megcsalt a szívem, jól tudom,
Kiállott az ismerem, beállott a szerelem,
édesem.
Egy két szál vesszőre taposni,
Tűzre vagy méregre forogni.
Vagy életem, vagy halálom,
tőled babám, meg kell válnom...*

Bódvaszilás, Abaúj-Torna vm. (ZTI 047139).

Az elválás tényét a *tűzre vagy méregre forogtam* szövegrésznél éppen a kapusor elejére ért pár szétválása és kétfelé irányuló hátravonulása is kifejezi.

Némelyik, *Liliomszál várába* bekérezkedő férfi már időnap előtt bejáratos lehetett oda, és a tulajdonosnőnek bűt, bánatot okozott: *kezébe almát, avagy ölébe labdát hajított, melyek kerekded formájukkal a gólya túl korai érkezését jelezték előre:*

*Gólyás fejit lehajtottam,
asszonykámnak bűját adtam,
Bűjának bánatát,
Kezébe az almát Hajtottam, hajtottam.
Nyítsd ki, asszony, kapudat,
Hadd kerüljem váradat,
Liliomszál!*

Úri, Pest vm. (ZTI 047238).

Az ilyen vétkesek előtt a játék folyamán lecsapódott kapu. Még kritikussabb esetekben a *Liliomszál szóbanforgó várát* pénzért többen is kibérelték:

*Nyissad, asszony, kapudat,
Hadd kerüljem váradat,
Ezt a várat kiadják,
Kétszáz tallérért adják,
Liliomszál.*

Úri, Pest vm. (ZTI 47141).

A bújó-vonuló játékok egyik, virágvasárnapon, húsvéthétfőn és/vagy pünkösdkor játszott páros vonulós („lugasos”) *Liliomozásnak*, vagy *Bűjj, bűjj, liliomnak*⁷ nevezett változatában a bűjásra felszólított *Liliomot* arról vallasztják, hogy *hányat nyílt*, illetve arról, hogy *hányat termett a mogyoró*. A válasz ilyesmi: *Csak tizet, csak huszat, csak huszonharmadikat*.⁸ A vallasztott hamvas szíromú, de egyszerűen bódító illatú női jelképiségű virág nyílásának, meg a mogyoróbokor – tojásdad for-

⁷ Zalahaláp, Veszprém vm. (ZTI 47110).

⁸ Ozora, Tolna vm. (ZTI 47111). Ez a motívum majdnem szószertint egyezik az 1813-ban lejegyzett *Haj, liliom* című virágének szövegével (Szabó T. A. 1969: 282/158).

májával a férfi herére emlékeztető – kemény, csonthéjas magú termésének azonos száma talán a szerelmi együttlétek mennyiségére, talán a fiatal pár várható termékenységére vonatkozik. Hasonló kérdést tesz fel Liliomszáltól a *sokféle vonulások, hősét a kezeken sétáltató Egre cica*:

*Egre cica, fodormenta,
Hányat termett a magyaró
Tízet, huszat, huszonkettőt,
Ej, liliomszál!*

Zalaszabar, Zala vm. (idézi Lázár 1990: 612/39).

Ugyanerről szól a körformából kiinduló, majd a két kaputartó lány kifordulásával végződő *kapuzó játék* is:

14. kotta. *Hetet érett a mogyoró*

He - tet íé - rétt a ma - gya - ru,
még - zűő - del - lik a vi - ho - la.
Ha miég ěc cĕr még - zűő - del - lik,
he - tet vi - rá - go - zik, ah, li - li - om - szá'!

Göcsej, Zala vm., Gönczi Ferenc nyomán (MNT I. 315/560).

A falu végére kimenő és ott valamennyi ideig elidéző liliomszál is várhatóan hetet virágzik majd:

15. kotta. *Nem megyünk el messzire*

Nĕmĕnűnk ě messzi - re, hej, li - li - om - szá'!
csak a fa - lu vĕ - gi - re,
ott sĕ lĕ - szűnk so - ká - jig,
Ha miég ěccĕr mĕgzűődellik, hetet virá - gozik, hej, li - li - om - szá'!

*Nem megyünk el messzire,
csak a falu végire, ott sem lézünk sokáig,
hej, liliomszál.
Ha még egyszer megzöldellik, hetet virágozik,
Hej, liliomszál.*

Párszombat, Zala vm., Gönczi Ferenc nyomán (MNT I. 312/555).

Tartalmi-szerkezeti összetevők

A *Fehér liliomszál*, más népi játékokhoz hasonlóan nem nélkülözi a művészi elemeket. Szövege nem vonatkozatható a fizikai világra, nem szó szerint értendő, kifejezései kevésbé metaforák, mint inkább homályos érzelmeket kiváltó, a fantáziát megmozgató hangulati elemek, szimbolikus képek, melyek mögött titkos, de nehezen megfogható, inkább csak villózó jelentéseket sejtünk. Mivel a virágok nem szoktak vízbe ugrani, mosakodni, fészülködni, megtörülközni, e játék nem fogadható el valószerűnek, és bizonyos elemei – így a vízbeli aranypálcára támaszkodás – sem szokványos cselekedetei az embereknek. Nem kétséges, hogy ez az alkotás díszítőjelzőivel, fülbemászó dallamával, mozdulatokra utasító felszólításával, szabályaival vonzó lehetett a hagyományos kultúrában felnövő gyermekek számára. De mert nem értették teljesen, a hagyományozódás során torzulásokat szenvedett, motívumai kiegészültek, átformálódtak, vagy ellenkezőleg, kirostálódtak. Hiszen játékként, eltérően a szertartástól, nem volt kötelező változatlanul újrajátszani. Azt, hogy a különböző változatok motívumaiban jelentkező eltérések mely esetben véletlenszerűek, és melyekben tartalmilag indokoltak, belső összefüggéseik alapján következtethetjük ki. Jelentéseik, jelentésrétegeik nyomozásában gyakoriságuk vagy ritkaságuk nem perdöntő: egyetlen motívum is lehet kulcsfontosságú. Mindezt egy-két változat helyett nagyobb forrásanyagra kell támaszkodnunk, mert előre nem láthatjuk, melyik változat kínál fel ehhez vezető újabb fontos részletet.

Munkámhoz a Zenetudományi Intézet Népi Játékarchívumában őrzött 342, sajnos, gyakorta csak az alapszövegre korlátozódó alkotásnak az egymást kölcsönösen kiegészítő párhuzamos- és többlet szövegmotívumait, továbbá játzsási körülményeit, mozdulatait és gesztusait néztem meg.⁹ E különböző természetű, de együtt ható, esetenként egymást megvilágító részleteken kívül arra is figyeltem, miként segíti értelmező munkámat a népköltészet és a magaskultúra jónéhány hasonló, a nép körébe is eljutó motívuma.

A alapszöveg és a hozzá lazán kapcsolódó daloknak a változatait, valamint azok kísérső mozgásait az áttekinthetőség kedvéért két táblázatba szerkesztve mutatom be. Az elsőbe az alapszöveget, a másodikba az azt kiegészítő népdal-, tánczó- és további játékszövegeket soroltam.

9 A teljes játékanyag tipológiai leírása és tudományos nyilvántartása felkerült az internetre is (<http://www.zti.hu/archivum/archivum.htm>, [jatek.xls](#)), de az utóbbi időben eltűnt onnan. Magam egy, a motívumok értelmezését szolgáló pótadatbázist szerkesztettem, Works 3.0.1. programban, mely az idetartozó játékok teljes szövegét és játzsási körülményeit foglalja magába.

1. táblázat. *A Fehér liliomszál játéktípus motívumváltozatai*

Az alapforma. Szöveg	Térforma-, mozdulat- és cselekvés-változatok
I.	
Kiinduló helyzet	<p>A. (1+2) Homogén közösség Álló kör (általános). A leendő főhős a kör tagjai közt áll (általános). A kör közepét <i>várnak</i> nevezik (Arka, Abaúj-Torna vm. – ZTI 48262).</p> <p>B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A leendő főhős a körön kívül áll. (1 előfordulás, Dióspatony, Pozsony vm. – Barsi 1989). – A leendő főhős a körben áll. – A játék két koncentrikus körből áll; a belsők játsszák el a főhős szerepét (Tallós, Pozsony vm. – Gágyor 1982 I.: 131–132/386.)
II.	
Alapjellemezők	<p>II–IX. A. A kör tagjai nem fognak kezét.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Befelé néznek, a továbbiakban minden mozdulatot maguk is eljátszanak (Ozora, Tolna vm. – ZTI 48331). – Forognak (Hajdúszoboszló, Hajdú vm. – <i>Nyr.</i> 1885/XIV.: 523/1). – A kör középponttal balra jár. Nagyon ünnepélyes, lassú járó lépés, a mozdulatok is lassúak, az arckifejezés ünnepélyes, a játék hangulata ünnepélyes (Császár, Komárom vm. – ZTI 48258). – A kör (közösség) énekel, összefogózva, jobbra halad rendes járó- vagy csárdás lépésekkel (általános). – A kör csárdás lépésekkel lépeget. Pl. a jobb láb oldalt lép, a bal nem zár a jobb mellé, hanem beforgatott sarkas lépést végez. A lépések kicsik (5 adat Nógrád, Heves és Baranya vm.; pl. Ocsárd, Baranya vm. – ZTI 48215). – Megnevezik a főszereplőt. – Utasításokat adnak. <p>II–IX. B. A főszereplő kiválik a körből és a kör közepén helyezkedik el. Rendszerint egy (általános), néha két – pl. <i>fehér liliomszál és fekete virágszál</i> (Karcsa, Zemplén vm. – ZTI 48259) – vagy akár öt személy is van a körben.</p> <p>II–IX. Végrehajtja az utasításokat.</p>

III.

A főszereplő megnevezése**B.**

– Virágnév:

1. *Fehér liliomszál* (általános);
2. *Sárga liliomszál* (1 eset Kistrákos, Vas vm. – ZTI 019835); *Kék liliomszál* (5 eset, Felvidék és Csík, pl. Csíkszentgyörgy – Sebestyén Dobó 2001);
3. *Fehér liliomszál + fekete tulipán*, illetve *fehér tulipánszál* (10 eset, Felvidék, pl. Szűcsi, Heves m.; Tiszabercel, Szabolcs vm. – AP 15188, ZTI 70710);
4. *Kék-, arany-, árva- vagy bársony ibolyácska* (8 eset, Felvidék és Dél-Dunántúl, pl. Vajaszló, Baranya m. – AP 11698 B).

– Személynév:

5. *Lázár* magában (15 eset, Felvidék és Budapest környéke, Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. – ZTI 48251, 48263).
6. *Giza* (1 eset, Bajót, Esztergom vm. – ZTI 048232).

– Fogalmilag vegyes nevek:

7. *Lázár + valamely említett virágnév* (7 előfordulás, Felvidék, Budapest környéke és Erdélyi Mezőség, pl. Neszmély, Komárom m. – ZTI 48234).
8. *Lázár + hosszúlábú* (1 előfordulás, Esztergom vm. – Bakos 1953: 144–145).

A-B.

A kör tagjai a főhős a szoknyáját vízszintesre kifeszítve tartják, míg a szöveget megjátssza (Szenna, Somogy vm. – ZTI 019835, MNT I. 225).

B.

A főhős

1. Középen forog (Hajdúszoboszló; Magyarkanizsa, Bács-Bodrog vm. – ZTI 5408).
2. Simán jobbra-balra lépeget, „csípőjét mórrikálja” (Szúpatak, Nógrád vm. – ZTI 48209).
3. Középen csárdás lépésekkel jobbra-balra lépeget (két leírás: Tar, Heves vm.; Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48279, 48271).

IV.

Felszólítás vízbe ugrásra

1. *Ugorj a Dunába* (általános),
  - *a Tiszába* (49 változat, általános);
  - *át a Rábán* (4 változat, Nyugat-Dunántúl),
  - *a tóba* (Nádudvar, Hajdú vm. – Kiss Á. 1891: 309/10),
  - *a sánca* (Pest vm. – MNGY I. 325/33; tekintve, hogy ezek félreénekléseknek néznek ki, külön nem adatoljuk),
  - *a táncba* (1-1 változat);
2. *Szállj le, ugorj a Tiszába* (Gedeon telep Izsák – ZTI48250);
3. *Ülj le most a vízbe, Ülj az oldalába* (Ajak, Szabolcs vm. – MNT I. 912) (az öt lány leguggol).
4. A vízbeugrás indoklása:
  - *Feredjél meg benne az ünnepnapjára* (2 változat, Szilágyosmlyó, Szilágy vm.; Horgosi Királyhalom, Csongrád vm. – *Nyr.* 1887/XVI.: 139, közléteszi Hirschmann Dániel; AP 8805/1),
  - *Fehér lábad mossa(d), Meg is szappanozza(d)* (Répáshuta, Borsod vm. – ZTI 048243).

A.

– A főhős kivételével egész közösség mímeli az ugrást.

B.

- Csak a főhős mímeli az ugrást (általános)
1. – A körben, vagy azon kívül álló főhős csípőre tett kézzel, páros lábbal beugrik a körbe és leguggol (általános) – kétszer ugrik.
  2. – A főhős közepén lassú léptekkel erre-arra lépeget (Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312), *billegballag* (ZTI 48235).
  3. – A kezdetől a körben álló főhős nem ugrik, hanem forog (Magyarkeze, Bács-Bodrog vm. – ZTI 5408, IX. 5408/31).

A-B.

– Senki sem mímeli az ugrást
 – Két koncentrikus kör közül csak a belső mímeli az ugrást
 (1 előfordulás, Tallós, Pozsony vm. – Gágyor 1982 I.: 131–132).

V.

Felszólítás láb- és karemelésre

- a. lábemelésre:

Vedd (vess fel-, szedegesd-, emeld fel a (jobb) lábad(at, talpadat) (13 változat, csak a Lázáros és pl. Gizás szövegekben: Kemence, Hont vm.; utóbbi: Bajót, Esztergom vm. – MNT I. 914, ZTI 48232).
- b. karemelésre

Emeld fel karodat (4 változat, ebből 3 Lázáros (pl. Drágszél, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Borsai-Igaz 1955: 44, Lázár 1996: 69).

A.

– A körben álló gyermekek fél lábba álltak (Deménd, Hont vm. – Bakos 1953: 144).

B.

- a1. A főhős jobb lábát felemeli, térdből hátrahajlítja és a bokáját jobb kézzel megfogja (Mezőcsávás, Maros vm. – Veress 2002: 153).
- a2. A főhős mindkét lábával felszökken (Nyíregyháza – Dancs 1982; nem szerepel az xls-s táblázatban).
- a3. A főhős fellábon áll (Izsa, Komárom vm. – ZTI 48224).

b1.

– A főhős magasba emeli mindkét karját (Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 48251, 48263).

VI.

Felszólítás támaszkodásra

(84 változat, a szövegingadozásoktól eltekintve általános)

1. Támaszd meg magadat,

- az állad,
- oldaladat (Lázár) (Deménd, Hont vm.),
- oldalát az álomvilágnak,
- bordádat, dordádat,
- két karodat-, daruszörű villádat (Felsőőr, Vas vm. – Barsi 1992: 29),
- kitolóvelládat (Csipkerek, Vas vm. – AP 547/Ba),
- dudádat,
- almát (Magyaregregy, Baranya vm. – AP 11157/e-g),
- országát,
- váradat (Vajaszló, Baranya vm.);

2. Feszítsd ki derekadat (a Lázáros szövegben). (Naszvad, Komárom vm. – ZTI 48192);

3. A támaszték megnevezése:

- két aranypálcával (23 előfordulás mindenhol, pl. Farkaslaka, Udvarhely vm. – MNT I. 223),
- aranytuskóval (5 előfordulás Vas és Sopron megyéből, pl. Vitnyédről – AP 4227/i),
- aranyvillával (Oszkó, Zala vm. – ZTI 68612),
- aranyágú vasvillával (Doboz, Békés vm. – MNT I. 97),
- kele⁹ vasvillával (Gimes, Nyitra vm. – Jókai 1979, ZTI 48295),
- aranyvirágba (pl. állad, (13x)~alomvirágba~ólomvirágba 2 (állad, oldalad),
- aranyvilágba,
- gyönyörű fűzfába (Túrkeve, Jász-Nagykun-Szolnok vm. – AP 9677/a),
- fűszálba,
- két rozmaringszálba (Magyargyermónostor, Kolozs m. – Olosz–Almás 1969: 188/263),
- két aranyalmával (Nemespátró, Somogy vm. – AP 16237/i),
- stb;

4. A támaszkodás időpontja:

- ezen a nagy napon (1 változat, Rév, Bács-Bodrog vm. – ZTI 48194).

A.

1. A körben álló gyermekek kettenként a vállukat összetámasztják (Túrkeve, Szolnok vm. – ZTI 45979).
2. Támaszd meg oldaladat (Deménd, Hont vm. – jobb oldalra dőlnek. Mg. 6790/A/4).

B.

1. magadat: A főszereplő jobbra is, balra is megdőlt. (Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Hintalan–Lázár 1980: 104, 117).
  - Kele vasvillávalra számfűlet csinálnak és billegetéssel ijesztgetik egymást. Ekkor szétbomlik a kör, szétszaladnak (Gimes, Nyitra vm. – Jókai 1979).
  - A főhős vállig, fülig vagy halántékig fel emelt, felfelé néző mutató és középső ujjába „támaszkodik”, illetve két mutató ujját szeme két sarkából kitoló vellaként előretolja, stb. (Csipkerek, Vas vm. – AP 547/Ba).¹⁰
  - A főhős a vasvillánál ismét ugrik (Doboz, Békés vm. – MNT I. 97).
  - A főhős csípőre tett kezeire támaszkodik (Izsa, Komárom vm. – ZTI 48224).
  - Csípőre tett kézzel oldalra hajlik (támaszkodik) (Decs, Tolna vm. – ZTI 48194).
  - Guggoló helyzetben csípőre teszi a kezét (Decs, Tolna vm. – Lajos 1940).
  - Jobb- és balkeze mutatóujjával ajkát alátámasztja (Tallós, Pozsony vm. – Gágyor 1982 I.: 131).
  - Szétteszti a kezét és úgy csinál, mintha támaszkodna.
  - Két kezét háta mögé teszi és hátradől (támaszkodik ZTI 4).
  - A két kezét a két aranypálcával háta mögött földre teszi és ilyen guggoló helyzetben hátrahajlik, szinte ráül két sarkára (Nyomár, Borsod vm. – Lajos 1940: 47–48).
  - Egyik kezét csípőre teszi, a másikat fel emeli (Nemesvámos, Veszprém vm. – ZTI 48257).

A-B.

- A főhős háttal nekidől a kör valamelyik tagjának (Vitnyéd, Sopron vm. – ZTI 48253).
- Odamegy a körben álló másik kettőhöz és nekik támaszkodik (Magyarkanizsa, Bács-Bodrog vm.).

9 A kele szó jelentését nem sikerült megfejtenem. De így neveznek egy halfélét. Valószínűleg 'szúrós, éles'.

10 Két sepsiszentgyörgyi kisgyermek szerint e gesztus az őrdög „jellemző”.

VII.

<p>Felszólítás fésülködésre</p> <p>1. Fésülködjél (simakodjál) is meg (általános).</p> <p>2. A fésülködés eszközének minősítése:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>az aranyfésűvel</i> (6 változat, Sopron, Gömör és Hont megyéből, pl. Ipolykeszi, Hont vm. – MNT I. 485). <p>3. A felszólítás indoklása:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>mert borzas vagy</i> (1 változat, Doboz, Békés vm. – MNT I. 97). 	<p>B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Fésülködés egy kézzel, hajsímogatás (általános) – Guggoló helyzetben fésülködés. (Decs, Tolna vm. – Lajos 1940: 42–43). – A főhősnek a kör egy tagja, két kezét könyökben feltartva <i>tükröt tart</i> (2 változat, Vitnyéd, Sopron vm. – ZTI 48239, 48238). <p>Bakos József szerint az angol játékbis is előfordul ez a kép (Bakos 1953: 154/2. jegyzet).</p>
--	---

VIII.

<p>Felszólítás mosakodásra</p> <p>1. <i>Mosakodj meg szépen</i> (általános).</p> <p>2. A mosakodás eszközének minősítése:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>az aranymosdóban,</i> • <i>az aranylavórban</i> (Észak- és Nyugat Magyarország, pl. Kőrmend, Vas vm. – ZTI 19811). <p>3. A felszólítás indoklása:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>mert piszkos vagy</i> (1 változat, Doboz, Békés vm. – MNT I. 97). 	<p>A.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Az álló kör tagjai két tenyérrel arcukat mossák, dörzsölik (Túrkeve, Szolnok vm. – ZTI 45979). <p>B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A főhős guggoló helyzetben úgy tesz, mintha mosakodna (Decs, Tolna vm. – Lajos 1940: 42–43). – A főhős álló helyzetben utánozza a mosakodást. – Arcdörzsölés. <p>A-B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A megálló kör egy tagja két tenyerét (vagy ruháját) tányérszerűen a főhős elébe tartja, aki ebből mossa az arcát (Vitnyéd Sopron vm. – ZTI 483239, 48238).
---	--

IX.

Felszólítás törülközésre

1. *Meg is törülközzél (szépen).*
2. A törülközés eszközének megnevezése:
  - *valaki kötőjébe, kötényébe, ezüst-, arany(os)-, szép-, selyemköténykébe* (általános),
  - *valakinek kendőjébe,*
  - *az arany kendőbe* (21 változat, pl. Nagyváty, Baranya vm. – ZTI 48261),
  - *a fehérkendőbe* (1 változat Ipolykeszi, Hont vm. – MNT I. 485),
  - *selyem patyolatba* (1 előfordulás, Kishegyes, Bács-Bodrog vm. – ZTI 58186),
  - *rózsa levelével* (Gimes, Nyitra vm. – ZTI IX. 4997/A/13).
3. Az eszköz tulajdonosa:
  - *valaki* (általános),
  - *a legszebbik* (Vitnyéd, Sopron vm., ZTI 48253),
  - *Katika, Bözsike* és ismét *Katika* (Galgahévíz, Pest vm. – AP 12439j).
4. A felszólítás indoklása:
  - *mert vizes vagy* (1 változat, Doboz, Békés vm. – MNT I. 97).

A.

1. A kör tagjai leállnak, ezt sohasem utánozzák.

B.

- A főhős (ha guggolt, feláll), a kör egy tagjának a szoknyájába vagy kötényébe törülközik (pl. Decs, Tolna vm. – Lajos 1940: 42–43).
- A főhős kétszer felugrik, majd valamelyik körbenálló kötényében megtörülközik, párt választ, akivel együtt táncol (Drágszél, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Bor-sai–Igaz 1955; Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271).
- *A sej, törülközzél meg te-re* párt választ.

A-B.

- Hely- és szerepcsera a főszereplő és a kör egy tagja közt.
- Lázár – a végén kimegy a körbe, útközben rámutat valakire (Izsa, Komárom vm. – ZTI 48224).

X.

Felszólítás felöltözködésre

1. Öltözködjél aztán a selyemruhába (1 változat, Ipolykeszi, Hont vm. – MNT I. 485).

XI.

Felszólítás imádkozásra

1. *Sej, térdepelj le szépen* (Abaúj-Torna vm. – MNT I. 948). (Fehér liliomszál – a játékbán minden tisztálkodó eszköz arany).
2. *Imádkozz meg szépen az aranyasztalnál* (1 előfordulás, Hárskút, Gömör vm. – MNT I. 486).

XII.

Felszólítás táncolásra

1. *Sergesd meg rózsádat, Hej, szakaszd vi-oládat* (5 előfordulás, pl. Maconka, Heves vm. – MNT I. 526).

B.

- A kör közepén álló választ egyet maga mellé a körbe, és táncolnak egyet (pl. Mátraszőlős, Nógrád vm. – MNT I. 527).

2. táblázat. A Fehér liliomszál játéktípushoz lazábban kapcsolódó népdalok, táncszók és játékok motívumváltozatai

<p>Daltípusok</p>	<p>Térforma-, mozdulat- és cselekvésváltozatok</p> <p>Szereplők: A. – a közösség B. – az időlegesen „főhős”</p>
<p>XIII.</p>	
<p>XIII. Alapjellemzők A beválasztott kijelölése, tánc és szerepcseré (az előző főhős kitesztítása a körbe).</p>	<p>A. Kör, mint II–IX. B. A népdalos résznél akit bevonnak a körbe, az marad bent (Algyó, Csongrád vm. – Kiss Á. 1891: 311–312).</p>
<p>XIV.</p>	
<p><i>Seregjetelek, lányok, Fehér tulipánok, Csencsem-bencsem, két aranygyűrűtök</i> (1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI 38945).</p>	<p>B. – A körben ketten vannak. Párcserélés dalonként. (Maconka, Heves vm. – ZTI 38945.)</p>
<p>XV.</p>	
<p>– <i>Ég a gyertya</i> – 2 típus, 8 változat (főleg Észak-Magyarország).</p> <p>1. típus: <i>Ég a gyertya, ég, El ne aludjék, Kicsinyke még az én párom, Három esztendeig várom, Hej, rózsám, violám, csókolgasd meg az orcám.</i> (Sály, Borsod m. – ZTI 59221);</p> <p>2. típus: <i>Ég a gyertya, ha meggyújtják, Ezt a lányok szépen fűjják, Fűjjad, fűjjad, jó katona, Hadd vigadjon ez az utca. Ez az utca de szép utca, Rozmaringgal van ki rakva, Azt is tudom, ki rakta ki, Pesti Pala pingálta ki.</i> (Szűcsi, Heves m. – ZTI 48270.)</p> <p>– <i>Elégett má kettő, virrad má, Kivehetsz má belőle, violám.</i> (1 előfordulás, h. n. – AP 3682.)</p>	<p>A. – A kör csak jobbra-balra mozgott. – A kezdetén kézenfogva körbejártak (Karcsa, Zemplén vm. – ZTI 48259). – Mind párokat alkottak. Egyet balra, kettőt jobbra lépve csárdást jártak. (Szűcsi, Heves vm. – ZTI 48270). A <i>gyöngyöt, gyöngyöt</i> résznél átváltak és ridalépésben forognak.</p> <p>B. – A középén álló párt választott. Egyet balra, kettőt jobbra lépve csárdást jártak. (Szűcsi, Heves vm. – ZTI 48270). – Akit bevont a népdalos résznél a körbe, az maradt bent. (Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm.). – Kézen és vállon fogva egymást, szemben álltak, apró rezgő-csárdás lépésekkel egy helyben köcögtek (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271).</p>

XVI.

– *Bár az ördög (zsidó) (2+9változat).*

Pl.:

*Ha az ördög (zsidó) olyan volna,
Kosarába (ülepébe) tenne,
Minél jobban rimánkodnál,
annál jobban vinne.
Vidd el, ördög, vidd el,
Kosaradba tedd el, dugd el,
Mennél jobban rimánkodik,
Annál jobban tedd el.*
(Borsodnádasd, Borsod-Abauj-Zemplén vm.
– ZTI 72511.)

A.

– *Lépésben körbe forogtak* (apró lépésekkel jobbra futottak), intettek, hogy menjen el. (Hódmezővásárhely, Csongrád vm. – ZTI 48294).

B.

– *Ördög vidd el-re Fehér liliomszál* bevitte a körbe a párját (Borsodnádasd, Borsod-Abauj-Zemplén vm. – ZTI 72511).
– A főhős a kör előtt haladva negyedenként sorba mutogatott mindenkire (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807).
– Itt mindeki bevitte a párját a körbe táncolni. (Sály, Borsod vm. – AP 8951).

XVII.

*Lánynak való a rózsá,
legénynek a bokréta
Tyúkszar a markotokba.*
(Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)

B.

Tyúkszarnál egyszer jobb térdhajlítással, irányváltoztatásnál bal térdhajlítással forogtak. Utolsó szónál a bevásárolt forgó lendületével kidobja a bevásárolt. A nevek a játékosok valódi nevei (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271).

XVIII.

*Gyöngyöt, gyöngyöt az anyjának,
Gyöngykoszorút a lányának,
Soha világ életemben
nem néztem volna legényre.
Most akartam egyre nézni,
Tele van a falu véle.*
(13 változat, Észak Magyarország és Pest környéke, a jelenlegi lelőhelye: Szűcsi, Heves m. – ZTI 48270).

(V)ÉN az uram nem szeretem, Én a csókját nem kedvelem, Ifi asszony illet engem, Barna legény szeret engem. Ha szeretne, bár elvenne, Bár piros papucsot venne. Aranyláncot tizenkettőt, Három aranyos fejkötőt. (11 változat, Észak Magyarország és Pest környéke; a jelenlegi: Sály, Borsod m. – AP 8951.)

*Három háznál hat kemence,
Összejártam, még sincs este.
Ha nincs este, van menyecske,
Boldog Isten teremtette.*
(8 változat, Észak Magyarország, a jelenlegi: Sály, Borsod m. – AP 8951.)

*Ki az urát nem szereti,
Sárgarépát főzzön neki,
Jól megsózza, paprikázza,
Hogy a hideg jól kirázza.*
(2 változat, Észak Magyarország; a jelenlegi: Maconka, Heves m. – ZTI 38945.)

A-B.

– *Ridalépésben* forogtak (jobbláb a bal előtt tágan keresztbe lép+ balláb balra oldalt lép. Ismétlés azonos lábbal és irányban.) (Karcsa, Zemplén vm. – ZTI 048259.)

B.

Vén az uramra vállfogással, sima lépéssel forogak ellenkezőleg is, a *bár piros papucsot venne-nél* ismét szembefordulnak. Az előbbi lépés, köcögés, csak még tüzesebben, erőteljesebben, térd- csípőmozgással és rugózással. (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)

XIX.

<p><i>Hej, rózsá, rózsá, ékes (piros)vagy Hajnali csillag, fényes vagy, Jól tudod babám, enyém vagy, Mér adtad másnak magadat? (7 változat, Nógrád és Heves vm.; a jelenlegi: Karancseszi, Nógrád vm. – ZTI 38939.)</i></p>	<p>A. Kézfogással körben, jobbra haladnak. B. <i>Hej rózsára</i> elengedték egymás kezét, első részben jobbra, másodikban balra forogtak (Medveshidegkút, Nógrád vm. – AP 13980).</p>
---	---

XX.

<p><i>Elejtettem kendőmet, feliből, feliből, felít harmadából. Gádzséra, pillangóra, dorongára, ijujujuju. (1 előfordulás, Tápé, Csongrád vm. – MNT I. 521.)</i></p>	<p><i>Elejtettem-re</i> kiránt valakit a körből, azzal táncol, a többiek is párosan táncolnak (Tápé, Csongrád vm., 1880 körül – MNT I. 521).</p>
--	--

XXI.

<p><i>Babéllevél, tiszta búza, Majd kinyílik a viola (Ajak, Szabolcs vm. – MNT I. 912.)</i></p>	<p>B. – A babéllevélre 5 legény beugrik a körbe, és az addig guggoló, mozdulatutánczó, megtörülköző lányokat megtáncoltatja (Ajak, Szabolcs vm. – MNT I. 912/548). – A bentlevő párt választ, tánc.</p>
---	--

XXII.

<p><i>A violát akkor szedik, Mikor reggel harmat esik, A legénynek akkor adják, Mikor a tehenet hajtják. (5 változat, Észak-Magyarország; a jelenlegi: Sály, Borsod vm. – AP 8951.)</i></p>	<p>A-B. Ekkor mindenki beviszi a párját táncolni. Vagy ekkor választ egyet a körből (Sály, Borsod vm. – AP 8951).</p>
---	--

XXIII.

<p><i>Termett (hajlott) a meggyfa, Hajlott az ága, Kendermorzsa, szép menyecske, Ölelj, csókolj, akít szeretsz, Ezt szeretöm, ezt csókolom, Megfordítom, kitaszítom. (6 változat, Nógrád, Heves és Borsod vm.; jelenlegi: Medveshidegkút, Nógrád vm. – AP 13980.)</i></p>	<p>B. – <i>Karéjba</i> álltak. Kézfogással, magasba tartott karokkal, csárdáslépésekkel (jobbra kettőt, balra kettőt) táncoltak (Medveshidegkút, Nógrád vm. – AP 13980). – A körbenállók csárdást jártak. – A kör belsejében forgócsárdást jártak (Karancseszi, Nógrád vm. – ZTI 38939). – A főhős (körbenálló) csípőre tett kézzel csárdás lépésekkel lépeget. – párválasztás: • Ölelj, csókoljra kettőt serdül, végül – a régi főhős eltávolítása: • <i>Megfordítom, kitaszítom</i>-ra a beválasztott párját megfordítja és kitaszítja (Tar, Heves vm. – ZTI 48279).</p>
---	---

XXIV.

<p><i>Két pénzt tettem a hegedűbe, Téli maca, téli maca téli tajigája. (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807.)</i></p>	<p>A. Mind táncolnak, páros táncban (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807). B. A főhős <i>téli macánál</i> párt választ (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807).</p>
---	---

XXV.

*A mi tyúkunk bibices,
Gyöngyöt, gyöngyöt az anyjának,
Gyöngykoszorút a lányának,
Zibet-zabot a lovának,
Adtunk pálcát az apjának.*
(2 változat, Borsod vm., a jelenlegi: Sály,
Borsod m. – AP 8951.)

Gyorsabb tánc (Sály, Borsod vm. – ZTI
59221).

XXVI.

*Sötét az erdő, hangos a mező,
Kis királyné, kapitányné, Kivel hazamennék.
Ez kell nekem, ez, Haja lapu, lapuja,
A kőrösi kapuja,
Gyertya, faggyú, Bözsike kiégett,
Marika bennmaradt.*
(3 előfordulás, Lőrinci, Nógrád vm.; Cegléd,
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.; a jelenlegi:
Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)

XXVII.

*Cickám, cickám, fogtál-e egeret?
Fogtam, fogtam, de elszalajtottam.
Add nekem ezt, elkapom ezt
Ez az én violám,
Sztaszita péntek, siralomcsütörtök, dob-
szerda.*
(2 előfordulás, Észak-Magyarország; a je-
lenlegi: Maconka, Heves vm. – ZTI 38945.)

XXVIII.

*Sárga csikó, csengő rajta,
menyasszonyért (vőlegényért) mennek
rajta,
domizsár, do domizsár,
Hova mennek menyasszonyért,
Hajdúéknál Bözsiér, mennek rajta,
domizsár, do domizsár*
(1 előfordulás)

XXIX.

*Az galambom,
az galambom,
Gyün a komaságra:
Az galambom:
Sindelkupi (?)*
(1 előfordulás, Tápé, Csongrád vm. –
Kálmány 1881: 87/45.)

XXX.

*Török ország
Gimondadom,
Dájdalom,
Dájdalom,
Kupa gilicöcske.*
(1 előfordulás, Tápé, Csongrád vm. –
Kálmány 1881: 87/45.)

XXXI.

*Ki-ki fa, zöld ága, Már minálunk tárolnak,
már minálunk dúdolnak,
a nászasszony hallja.
Egye meg a diktör, szív szomorítja,
Száll a madár, recsegél, laposai recsegél,
rózsa víz.
Ángyomasszony friss menyecske, hoppai
vándor.
(1 előfordulás, Zálkod, Szabolcs vm.– ZTI
74610.)*

XXXII.

*Egy mély kútba tekintek,
Kenderszálat szakajtok,
Szedek virágot,
Kötök koszorút,
Fejére teszem
A gyöngykoszorút,
Zsímelje, zsámolja,
Hús van a fazékban.
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945).*

XXXIII.

*Adjon Isten esőt, esőt,
Mossa össze mind a kettőt
Dirib-darabokra.
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945).*

XXXIV.

*Uccu bizony, piros csizmád szakadjon
(Nógrádmegyer, Nógrád vm.)*

XXXV.

*Elől kakas járja,
Hátul kaparnyássza,
Sajdalom, sajdalom,
Sárga gerlicécske.
(Tápé, Csongrád m. – Török J. 1971: 806–807.)*

XXXVI.

*Sűrű szita, fatariszya,
Hajtsd ki, Boriskája!
(Tápé, Csongrád m. – Török J. 1971: 806-
807.)*

XXXVII.

*Ha én aztat tudtam volna,
Hogy az alma édes volna,
Párját szakasztottam volna,
Szeretőmnek adtam volna.
(Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. –
Kiss Á. 1891: 312–313.)*

XXXVIII.

*Két szál aranyvesszőre tapostam,
Két aranyalmát találtam,
Vagy életem, vagy halálom,
de én eztet nem kívánom.*
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)

XXXIX.

*Szeretóm igaznak látszik,
De csak akkor, mikor játszik,
Szemben szeret, az angyalát,
Mások előtt földig aláz.*
(1 előfordulás, Abádszalók, Jász-Nagykun-
Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312–313 és
MNT I. 548.)

XL.

*Gyere, babám, a szőlőbe,
Szédjünk szőlőt a kendőbe.
Arany almát gebelünkbe,
Csörgős diót a zsebünkbe.*
(1 előfordulás: Abádszalók, Jász-Nagykun-
Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312–313 és
MNT I. 548.)

XLI.

*Földig alázom magamat
Szánom az én galambomat,
Hosszú útnak nagy a pora,
Nagy az én szívem fájdalma.*
(1 előfordulás, Abádszalók, Jász-Nagykun-
Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312–313 és
MNT I. 548.)

XLII.

*A katonák regimentje igen cifra,
Benne forog (xy), nagyon nyalka,
Sej, libuskám,
Fordulj ki hát, Iluskám,
Eszemadta.*
(2 változat Borsod és Heves vm; jelenlegi:
Sály, Borsod vm. – ZTI 59221.)

XLIII.

*Kikirices rózsás parlag,
A szeretóm benne ballag,
Gyócs az inge, gyócs gatyája,
Aranyos a bokrétája.
Nem jó volna zsákocskának,
Sem abrakos tarisznyának,
Recefcice vagyon benne,
Kihull az arany belőle.*
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)

XLIV.

*Bújj, bújj, zöld fa, zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
csak bújhatok rajta.
Nyítsd ki, rózsám, kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Szita szita, péntek,
szerelem csütörtök, dobszerda.
(3 előfordulás, a jelenlegiek: Abasár, Heves
vm. – AP 1857f; Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)*

XLV.

*Kis kacsá fűrdik fekete tóba,
Annyához készül Lengyelországba,
Szél János azt üzente,
Fordulj angyal módra.
(Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)*

XLVI.

*Erdő mellett nem jó lakni,
Mert ott sok fát kell hordani,
Vagy egy ölet, vagy egy felet,
Azt öleld meg, akit szeretsz.
(Szarvasgede, Nógrád vm. – MNT I. 881.)*

XLVII.

*A cigányok, a cigányok
Jönnek a városból.
A toronyban a toronyban hárman is áll-
nak.
Hej, baksa, baksa, Bibori baksa,
Pecsenyesütő Salári Kata.
(Algyó, Csongrád vm. – Kiss Á. 1891:
311–312).*

A motívumok jelentése nyomában

Szimbolikus nevek – ártatlanok, esendők, tisztátalanok

Játékunk főszereplője leggyakrabban valamilyen virág (liliom, ibolya, árvácska, tulipán), egyszer madár (csóka), jónéhányszor ember (*Lázár, Giza*).

A virág üdeségével és illatával égi dolgokra, avagy kiemelkedő földi személyekre, valamint a földi lét örömeire, illetve traumáira: szerelemre, barátságra, halálra, rövid élettartamával pedig a múlandóságra emlékeztet. A liliom, megjelenése szerint a tisztaság, ártatlanság, szüzesség szimbóluma, mellyel szembenáll fűszeres illata, valamint a nemzést felidéző bibéje. Ezáltal a szellem (jellem, érzelem,) és az érzékek együttesét, meg ellentétét is jelezheti,¹² amit a fentebb említett liliomról szóló játékdalok igen nyilvánvalóan kifejeztek.

A hamvas szépségű, kellemes illatú kék ibolyát koratavaszi zsenge fűben való rejtőzködése miatt a szerénység, tartózkodás kifejezőjének tartják. Mint sokfelé mássutt, a Kis-Küküllő menti Bonyhán is húsvéti locsolóiknak a lányok előre elkészített kis ibolyacsokrot tűztek a lajbijukra vagy ujjasukra.¹³

A virágszimbólumok magyar népi kultúrabéli jelentéseinek nyomon követésére kitűnő forrásokként szolgálnak a magyar népdalok, melyekből ezúttal a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Folklor Archívumában őrzött anyagot tekintem át.¹⁴ Az ibolya mint az általa jelképezett lány jelképe, szívvidítóul, lélekgyógyítóul szolgál¹⁵ a szerelmes legény számára, őt kívánja látni választottja kertjében,¹⁶ ezért járja

12 Forrás: <http://liliomkert.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1101703>.

13 Forrás: <http://www.e-nepujasag.ro/op/article/kis-k%C3%BCK%C3%BCLL%C5%91-mente-sz%C3%A9kely-n%C3%A9pviselete-2>.

14 Ennek a Demény István Pál által tervezett számítógépes adatbázisba általa felvitt anyagnak az alapján 6838 egystrófás, 334 többstrófás népdalt és 52 népies műdal közt válogattam. Demény István Pál halála után, a Folklor Archívum félnormás alkalmazottjaként kb. 2000 alkotást magam vezettem be.

15

*Zöld erdőbe ibolya, ibolya, de ibolya.
Ide érzik illata, illata, de illata.
A szívemet vidítja, vidítja, a lelkemet gyógyítja.
Jaj, az életem felvidítja.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5543).

16

*Olvad a hó, tavasz akar lenni,
De szeretnék kék ibolya lenni,
Kívírtni babám kis kertjébe,
Tűzne fel a bánatos mellére.*

Kászonimpér, Csík-Gyergyó-Kászon vm. (KFA 627/10).

érte a kerek erdőt.¹⁷ Ezért búsong ha nehezen kel ki,¹⁸ ha tartózkodó, ha tövisek közt növekedik,¹⁹ ha nem olyan, amilyenre vágyott,²⁰ vagyis ha köztük a szerelem nem, vagy nehezen akar megvalósulni, dugába dől, elmúlik, amit hervadása fejez ki.²¹ Az ibolyához hasonlító árvácskát a barátság és a ragaszkodás szimbólumának tartják. Francia eredetű neve *pensée* jelentése is 'gondolat', 'emlékezés'.²² A leszakított és a legény karjai közt *gyenge levelét elhullató*²³ tulipán az időelőtti testi szerelembe eső leány metaforája: ha az ugyanis húzódozna e „tulipánszereptől”, kockáztatná, hogy a legény elhagyja.²⁴ Erotikus jelképiséget két széttárt combra és közte a női nemi szervre emlékeztető formájának köszönheti. A díszítő művészetben, a tulipánba beleéke-

17

*Ezt a kerek erdőt járom én,
Ezt a barna kislányt várom én.
Ez a barna kislány ibolya,
Én leszek a vigasztalója.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5182/2).

18

*Vettem egy ágy ibolyát, nem kött ki,
Hívtam a galambomat, nem jött ki.
Verje meg hát a Teremtő,
soha nem vót hű szerető,
Az apád, az anyád csillagát.*

Nádasdaróc, Kolozs vm. (KFA 1014/1).

19

*Kis kertemben ibolya,
Tövis között van nyitva,
Kiszedném én, nem lehet,
Megszúrja a kezemet,
Kit szeretnék, Az az enyém nem lehet.*

Szék, Szolnok-Doboka vm. (KFA 89/2).

20

*Vettem ibolyát, várom kikelésit,
Várom a babámnak idejövetelét.
Kikött az ibolya, de nem az a teljes
Eljött a szeretőm, de nem az a kedves.*

Vista, Kolozs vm. (KFA 2231).

21

*Elhervadt a kék ibolya,
Nem szeretlek többé soha.
Láncot vetek bús szívemre,
Megmutatom, bírok velle.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5371/4).

22 Forrás: <http://eletszepitok.hu/az-arvacska-mint-szimbolum-erdekessegek-az-eheto-csaszarviragrol>.

23

*Kiskertemben kinyílt a tulipán,
Szakasztottam egy vasárnap délután,
Elhullott a tulipán gyenge levele,
Elmúlt a mi szerelmünk örökre.*

Csíkdelne, Csík vm. (KFA 07007//2/3).

24

*Sűrű csillag ha leesik, elterül,
Az én babám, ahol lát is, elkerül.
Ha elkerül, nem tehetek én róla,
Nem lehetek sem tulipán, sem rózsa.*

Kászonimpér, Csík vm. (KFA 614/2).

lódó szívet Hoppál Mihály a két szerelmes egybeolvadásaként, nemi közösülés képi szimbólumaként értelmezi (Hoppál 1990: 47–52). Ha mindez ma már nem tűnik is egyértelműnek, a 16. századi prédikátorok előtt nem volt kétséges a virágénekek buja üzenete (Sylvester Jánost *idézi* Bernáth 1981: 17; vö. még Tánczos 2006: 281–282).

A lilium a játékokban legyakrabban fehér, de lehet kék, fekete, sárga is.²⁵ A fehér a feketével szemben a jó, a testi és lelki tisztaság jelképe, vagy a megtisztulásé, az öröme, a hajadon lányoké, a lakodalmas jelvényeké, valamint a gyászé is. Ugyanakkor gonosztávoltartó szerepet is tulajdonítanak neki. Szimbolikus értelmét Keleten ruházták át a fehér liliumra (Erdélyi 1961: 173). A kék mint az ég színe, a messzeség, elérhetetlenség, titokzatosság, állandóság, tartósság, szelídség, hűség, megbízhatóság jelképe (Erdélyi 1961: 584–585). A sárga szín (virág, növény, tárgy, ruhadarab) az érettség kifejezője, a népdalokban a falusi erkölcs határait túllépő érzékiség, bujaság jele (Erdélyi 1961: 177–179, 189). A zöldessárga szín (viola, rózsza vagy tárgy) gyakran negatívumot jelent: halált, irigységet, hitszegést,²⁶ a halványsárga szerelmi bánatban fonnyadó leány, hervadást, halált (Erdélyi 1961: 177, 192), csalódást. Az epe sárga színéből kiindulva közbeszédi szinten is e színt az irigységre, rosszindulatra szokták vonatkoztatni. A halott sápadtságának analógiájaként Csökölyben gyászszínként is alkalmazzák (Erdélyi 1961: 189). A fekete a sötétség, a halál, a gyász, a bánat színe, a szégyené. A fekete madár (holló) látása gyakran baljóslatú jel. A fekete felleg is bánat előjele (Erdélyi 1961: 586–595). A kereszténységben e szín a bűn, pokol és bűnhődés jelképe is (Kuszmán 1997: 139).

A fehér lilium a szimbólumlexikonok szerint (Pál–Újvári 1997: 307, Biedermann 1996: 112, Dávid 2002: 153–154) Krisztus, Szűz Mária és Szent József jelképe, a szentek – pl. Szent Antal, Árpádházi Szent Margit és Szent Imre – attribútuma, uralkodóházak – pl. az Anjouk – címerképének eleme. „A legendák szerint liliumok nőttek a Gethsemane kertben is, ahol Krisztus szenvedett a keresztre feszítése előtti éjszakán. Jézus végső óráiban, a szenvedésének, mélységes bánatának és gyötrelmének verejték-cseppjeiből nőttek ezek a szépséges virágok.”²⁷ Magyar népdalainkban összetett, változatos jelentésű szimbólum: jelképezheti a felnövő, vonzó, törekenyen karcsú leányt,²⁸

25 Forrás: <http://liliomkert.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1101703>.

26 Forrás: <http://www.lelkititkaink.hu/szin.szimbolum.html>.

27 Forrás: <http://arykana.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1057935>.

28

*Kövecses víz martján felnőtt liliumszál,
Kövecses víz martján felnőtt liliumszál.
Ki akar asszani, Ki kell onnat venni,
Ki kell onnat venni, Új helybe kell tenni,
Új helybe, kőkerthe, Kertem közepibe,
Szemem elejibe.
Hátha megfogani Nékem szerencsémre.
Nékem szerencsémre, Másnak buszujára.*

*De nem az a virág, Ki e kerbe virág,
Hanem az e virág, Ki zutcákon sétál,
Genge gyócsba járkal.*

Klészse, Bákó m. (KFA 6833).

aki – egy magyar nóta szerint – *ide-oda hajladozva* keresi párját.²⁹ Mint tisztaság- és szüzességjelképből, belőle fonják a menyasszony *fehér koszorúját*.³⁰ Emlékeztet a feleség, menyecske (*ölelő*) *két karjára*.³¹ Összezúzódása szerelmi válság-,³² *leszakítása* haláljelkép,³³ a halott legény vagy leány kíméletre szoruló *sírvirága*.³⁴

Ahogy a keresztelésekor megtisztult, de élete során sokszor megbotló embernek ki-ki kell mosdódnia a – főként szerelmi vonatkozású – bűneiből, a játékban is nem csak *fehér*, hanem *ékes liliomszálnak* is szüksége van tavaszi megújulást hozó rituális tisztálkodásra, és ehhez csupa *arany* tisztálkodó eszközöket kap.³⁵ De már az *aranyágú vasvillába* megtámaszkodandó leánynak több lehet a rovásán.³⁶

29

*Vásárhelyi sétatéren Béla cigány muzsikál,
Hajlik ide, hajlik oda egy liliom virágszál.
Visa, Kolozs vm. (KFA 2359).*

30

*Met moszt kötik az ién koszorúmat
Ágból, bogból, fejér csemetiéből
Tiszta tiszta fejér liliomból.
Sz e virágja hull-e ez ölömbé,
Sz ez illatja száll-e vig szívemre?
Szálljon, szálljon, cak megvigasztaljon
Cak ez Iszten nékem egyet adjon.
Trunk, Bákó m. (KFA 6593).*

31

*Magasan fel repül a fecske,
Szeretőnek jobb a menyecske.
Liliom két karját kitarja,
Kedves babáját keblére zárja.
Bögöz, Udvarhely vm. (KFA 05475/1).*

32

*Kiskertembe liliomot ültettem,
Minden reggel harmatléval öntöztem
Mert a minap egy nagy égháború
Összezúzta, s azért vagyok szomorú.
Halmágy, Brassó vm. (KFA 06537/2/3).*

33

*A halál már szok márciuszokat,
leszakasztott liliomokat,
Jöjj, féljeteك gyenge virágok,
Mert mind vagytok mulandóságok.
Egyházi népének részlete, Trunk, Bákó m. (KFA 6530).*

34

*Nyitva van, nyitva van temető kapuja,
Bárcsak engem is odatemetnének,
Hej, abba a fekete sírba.
Sírom felett, hej, haj, Teli van virággal.*

*Magyarói de büszke lányok
Hej, szedik rólam a virágot.
Szedjétek, szedjétek, Rólam a virágot,
Csak azt az egy szép fejér liliomot,
Hej, soha le ne szakítsátok.
Marosmagyaró, Maros-Torda vm. (KFA 9193/3-5).*

35 Vitnyéd, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 19811).

36 Doboz, Békés vm., Bartókné gyűjtése, 1917 (MNT I. 579–580/967).

A piszkosság, borzosság, vizesség az erkölcsi természetű bűnösségét fejezi ki. Mégis, vétkei terhétől való felszabadulása reményét sugallják a támaszkodására megítélt eszközei, az égi szépséget és ragyogást kifejező *aranyágú, de alapjában az ördögöt jelképező, kemény vasvilla*. Egy másik, tiszaszalóki³⁷ változatban, melyben csak *nagy vasvilla jár Fehér liliomszálnak*, a közösség is az ördögöt várja, hogy *vigye el és dugja el a híd alá* (XVI). Ám a csatlakozó füzér további dalai (*Ha én aztat tudtam volna: XXXVII; Szeretóm igaznak látszik: XXXIX; Földig alázom magamat: XLI; Gyere babám a szőlőbe: XL*) mintegy megértetik emberi gyarlósága természetét, boldogságvágyát. Szerelme szánja és megbocsájt neki; a *szőlőbe* mehetnek együtt, ahol *aranyalmát, csörgős diót* tehetnek a zsebükbe, vagyis termékeny (házas?)élet vár rájuk.

A játék részeként közölt népdalfüzérben azonban nem mindig kapcsolódnak követhető logika szerint a képek.

A *kék liliomban* a hűség és ártatlanság jelét látják,³⁸ amit a rendelkezésünkre álló 9 játékszöveg igazol is. Ugyanakkor a népdal utalhat a szerelmesek közti nézeteltérésre is,³⁹ a *sárga liliom* pedig a szerelem elmúlására.⁴⁰ „Egy lilimos játékszövegben a »sárga« nyíltan érinti a lényegét: a szín rikítóan érzékelteti a hozzá fűzött nemzetközileg azonos értelmű jelképiséget” – írja Erdélyi Zsuzsanna (1961: 190), mármint azt, hogy a rossz hírű lány udvarába hamarosan *bába jár*.⁴¹

37 Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 13/312–313).

38 Forrás: <http://web.axelero.hu/geli1/glk/glkRip/RipHunszinek.htm>.

39

*Kék liliom, fehér nárcisz,
Nem bánom, babám, ha vársz is.
Te kezded meg az elválást,
Te bánod meg, babám, nem más.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5696/1).

40

*Sárga liliomnak sárga a virágja,
sárgarigó szállott le reája.
Forró szerelmünknek elégett a lángja,
mer a rózsám nem szeret már.*

*Kis kertemből minden tövet kiszednék,
majd nő oda virág még,
Csak szívemtől szerelmemtől én megszabadulnék (mert)
Sárga liliomnak, az én galambomnak
párját sehol se talállok.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5839).

41

*Ez az asszony nem is tudja,
hogy a lánya milyen kurva,
Sárga rózsá, liliom.*

*Majd megtudja nemsokára, Liliom
Bába jár az udvarába, sárga rózsá, liliom.*

(Erdélyi 1961: 189–190.)

A fekete szín általában a bánat és gyász kifejezője,⁴² szemben a fehér örömmel, de vonatkoztatható a fekete és fehér szín a tisztátalanság–tisztaság, illetve vétesség–ártatlanság ellentéppárra is. Vajon a *Fehér liliomszál* és vele együtt *fekete tulipán* (más esetekben *fekete virágszálként*) megszólítás két főhőshöz szól, vagy egyazon kettős erkölcsiségű, ingatag lányhoz, akiben, ha a sorrendiséget is nézzük, a bujaság hatalmasodik el? A jobbik én visszanyerésének érdekében szólítják fel a főhősöket az *aranyasztalnál* való imádkozásra.⁴³

A *fehér liliomszál* és *fekete tulipánszál* a *Lázár* név mellé kerülve, akit egy változat *hosszúlábúnak* titulál,⁴⁴ hasonló kettősségre utalhat, és ezesetben az emberre vonatkoztathatóság nem kétséges.

16. kotta. *Hosszúlábú*

Hosz-szú - lá - bú, u - gorj a Du - ná - ba.

Lá - zár, vess fel jobb lá - bo - dat, Fé - sül - köd - jél,
támaszd meg két ol - da - la - dat. mo - sa - kod - jál,

hej, tö - rül - köz - zél.

Karva, Esztergom m., Bakos József gyűjtése (MNT I. 330/578).

42 Pl.

*Bú életem, bánat napom,
Fekete gyász alatt lakom,
Fekete gyász, fehér öröm,
Bánat az nekem, nem öröm.
Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden órám,
Nézem a csillagos eget,
Sírok alatta eleget.*

Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 8469).

43 ZTI 48236.

44 *Hosszúlábúnak* titulája a népdal a gólyát, mint a lányok „szégyenbehozóját”:

*Hosszúlábú, piros csőrű gólya,
Kedves babám, ne menj el a tóra,
Oda járnak fürödni a lányok,
Gólya madár, ne hozz szégyent rájok*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5336a).

A Nyitra vármegyei Karván a *Lázár* játékot fiúk (is) játsszák (Bakos 1953: 144–145), s ebből arra következtethetünk, hogy a főhős megnevezése nemi megkülönböztető jel volt. A *Fehér lilionszálak* ugyanis, a leírások szerint, lányok. Egy deméndi, Hont vármegyei adat szerint a Lázár név a játékban nem cserélhető fel másra.⁴⁵ Ebből feltehetjük, hogy nem akármiről, hanem egy jeles személyről lehet szó. A játék alábbi, homokmégyi változatában példázatot sejtethetünk:

*Lázár,
emeld fel karodat,
vedd fel lábadat,
Hadd lássam a sírodat
Hogy velem gyűhessél!*

Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 48251).

A sír fogalma és a Lázár név a bibliai Lázár történetében kapcsolódik össze. A halott Lázárt Jézus felszólítja, hogy sírjából jöjjön ki, ezzel csodásan feltámasztva őt. Ebben az esetben nincsen szó tisztálkodásról, szemben más változatairól, amelyekben viszont csak az szerepel, a sírből kivezetés nem.

Szintén csak a tisztálkodás jeleneteit találjuk az egyetlen *Gizát* megszólitó egyedi változatban is.⁴⁶ Mivel a Gizella név legalábbis ritka a falusi lányok körében, a Lázár példáján felbátorodva, felmerül bennünk a kérdés, hogy Giza nem szintén egy bibliai példázat hőse-e. Az Ószövetségi Szentírásban, a Királyok Könyvében találunk egy Giezi nevű személyt, Elizeus próféta szolgáját, aki – a Jordán vizében az Isten embere tanácsára megfürdő és evvel a poklosságától megtisztuló – Naámántól alattomban ruhákat és pénzt csal ki, minek következtében ráragad a betegség (2 Kir. 5). Giezinek el kell szenvednie az általa elkövetett bűn büntetését. A folyóvízben (Jordánban, Dunában) való (rituális alkalmon végzett) fürdésnek (tehát) általában testet-lelket tisztító hatást tulajdonítanak. De szemben a virágvasárnapján a szoknyáját a csípőjére emelő, és a tanács értelmében otthon heverés helyett a *dologra menő* liliummal, a csóka hiába mosdik *fehér galamb módra!* A kissé homályos értelmű játék leírása a következő:

Így mosdik a csóka

A gyermekek (leányok) egymás kezét megfogva, körbe állnak. Négy leány a körön belül körbe jár, a többiek pedig dalolják:

*Így mosdik a csóka,
Fehér galamb módra,
Ugyan, mi a lilium?
Ugyan, mi a lilium?*

A belül menő leányok az orrukat kezökkel mossák. Aztán dalolják:

*Tedd fel a kezedet
Az arany csípődre!
Ugyan, mi a lilium?
Ugyan, mi a lilium?*

⁴⁵ ZTI Mg. 6790/A/4.

⁴⁶ Bajót, Esztergom vm. (ZTI 48232).

*Ekkor a leányok kezüket a csípőre téve mennek körül:
Fogd fel a zöld szoknyát
Virágvassárnapiján!
Ugyan, mi a liliom?
Ugyan, mi a liliom?
Ruhájokat felhúzza mennek körül:
Kösd fel a bocskorod,
Dolgra kell menned.
Nem kell itthon heverned,
Nem kell itthon heverned.
Déda, Maros-Torda vm. (Kiss Á. 1891: 306/2).*

És hiába *mossa nagypénteken holló a fiát*, mert egy másik mondás szerint *Rossz hollónak rossz tojása*, egy harmadik szerint pedig *Holló nem mossa el a feketéjét*, vagyis O. Nagy Gábor értelmezésében: „aki alávaló, hitvány, bűnös, az nem lesz többé szeplőtelen, feddhetetlen” (Nagy G. 1976: 830–831/288). A liliumképi embernek viszont van esélye a megtisztulásra.

Szimbolikus cselekvések: az esendők megtisztulási módjai és esélyei

A játék főhősét *a Dunába, Tiszába*, kivételesen *tóba* vagy *sáncba ugrásra*, illetve a Rábán való átugrásra, majd tisztálkodásra: fésülködésre, mosdásra, törülközésre biztatják. Dunába (Tiszába) ugrásra szólítják fel a hintáztató mondóka kiskatonáját is, sőt, a kétféle játék a tisztálkodás motívumaiban is összekapcsolódhat:

*Hinta-palinta,
Régi Duna, kis Katica,
Ugorj a Dunába!*

*Támaszd meg magadat
a Duna partjába!
Fésüld meg magadat,
Mosd meg az arcodat!
Törülközz meg Kiscica farkába.
Mohol, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 13).*

A Kis Katica a hintáztatóbeli *kiskatona* behelyettesítője, akinek az *égi Dunába* kell beleugrania.⁴⁷ A Fehér vármegyei, táci néphit szerint „ott fönt éppen úgy folyik a Duna, mint itt a földön”.⁴⁸ Szent időszakokban, pl. karácsonykor, és húsvét táján a földi vizek is csodatevő erejű *aranyvizek*, amit a néprajzi szakirodalom azzal magyaráz, hogy a karácsonykor születő Jézus keresztáldozatával „megnyitotta az em-

---

47 Pl. Siter, Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 99).

48 MNA 59. 184.

beriség számára az élővizek megrekedt paradicsomi forrását, s aki megmerítkezik benne, az újjászületik általa” (Tánczos 2000b: 129).

A Jász-Szolnok-Nagykun megyei Jászdózsán azt tartják, hogy nagypéntek, de főleg annak éjszakája, éjfélje, hajnala, amikor Jézust *megfogták*,⁴⁹ amikor ő a Nógrád vármegyei vársányiak szavával élve *szenuedett*,⁵⁰ igen alkalmas a tisztátalan erőkkal való szembeszállásra. Ezen az éjszakán, *Jézus halálakor* a külsőrekecsini hiedelem szerint a *az antigerc uralkodik*.⁵¹ *Boszorkányok fürödnek a folyóvízben, és köpülnek a fűzfákon*,⁵² és *holló mossa a fiát*.⁵³ Azonban *Krisztus szent Mihály arkangyallal be van menve a pokolba, hogy kössék le Lucifert*.⁵⁴ A népi logika szerint Krisztus megváltása aktualizálható a mindenkori ember konkrét helyzetére és körülményeire, ha az illető, a saját környezetében, a szent eseményre emlékeztető tér- és időbeli metszetben meghatározott szimbolikus cselekvéseket hajt végre. Általános hiedelem, hogy nagypénteki, főleg aznap hajnali takarítással, valamint a *Kígyók, békák, távozzatok* felszólítással eltávolíthatók a csúszómászók és bolhák. Fontos célkitűzés az egészség biztosítása. *„Rühesség, himlő megelőzésére, nagypénteken reggel, mikor Jézust megfogták, megmosdottunk”* emlékeznek a jászdózsaiak, hozzátéve, hogy betegségeiktől *az Úr Jézus nevében* mosakodva⁵⁵ próbáltak megszabadulni. Végsősoron nem más ez, mint analógiás, erkölcsnemesítő tisztálkodás, a gonoszlelek hatástalanításáért alámerülő Jézus tettének cselekvő felidézése. A 19. század végi feljegyzések szerint e hajnalon a Pozsony vármegyei Pusztapáton a „Dunára mennek mosdózni a pati lányok, s akkor egész évben nem lesznek betegek”,⁵⁶ a Somogy vármegyei Erdőcsokonyán pedig „kimennek még kora reggel a tóra, és háromszor kiöblítik a szájukat vízzel és egész évben nem fog fájni a foguk”.⁵⁷ A Nógrád vármegyei Bussán különösképpen fontosnak tartják a *persenéses* gyermek megmosdatását.⁵⁸ A Trencsén vármegyei Németprónán és vidékén a napfelkelte előtti keresztútjárás közben, a helybeli folyóvízhez érve, *bőrbetegség, kiütés, csúz ellen* lábat mosnak. Az otthon maradók napfölkelte előtt hozott vízben fürödnek.⁵⁹ A Fehér vármegyei sörédieknek „le köllött térdnyi, kinn az ég alatt, Krisztus urunk kinszenvedéséért 5 Miatyánkot, öt üdvözletet és öt hiszekegyet. Akkor meg a vízbe megholtakért ugyan-

49 Gulyás 1976: 147/1415.

50 Hoppál 1982: 246.

51 Bákó vm., Moldva (Halász 2005: 403).

52 Richter 1898: 80.

53 A magyar folkórtéren általában elterjedt szólást a népdal szerint is az elvetemült emberre alkalmazzák:

*Nagypénteken mossa holló a fiát,
Ez a világ kígyót-békát rámkialt.
Mondja meg hát ez a világ szemembe,
Kinek mit vétettem én életembe.*

Olasztelek, Háromszék vm. (KFA 03664/1a).

54 Magyarfalu, Bákó m., Moldva (Halász 2005: 403).

55 Gulyás 1976: 147/1415.

56 Verebélyi 1998: 152.

57 Verebélyi 1998: 314.

58 Baloghy 1910: 254–255.

59 Richter 1898: 80.

azt. Térdenállva. Azt mondta édesapám, ezt a jó Isten meghallgatja.”⁶⁰ A Nógrád vármegyei Varsányban így szólították fel egymást e hajnalon: „Gyerünk le a patakra mosakodni. Ugrottunk fel. Frissek legyünk. A szemünk ne fájjon!”⁶¹ Ilyenkor a jószágot is megfürdették, egészségük, frissességük és szépségük biztosításáért.⁶² A szépségvarázslás főként a lányokra vonatkozott: „Ha valaki nagypénteken reggel napfölkelte előtt megmosdik a folyóvízben, akkor megszépül.”⁶³ Nógrád és Borsod vármegyében szokás volt még, hogy a lányok patakszéli füzek alatt a hajukat fésülik, mert hitük szerint ettől nő hosszúra.⁶⁴ A fent idézett hiedelemszövegek a játék következő motívumainak az értelmezését segítik: felugrás, lábmosás, folyóvízben mosakodás, fésülködés, letérdelés, imádkozás, ünnepnapra készülődés.

Ezek alapján egyetérthetünk a néprajzkutatás eddigi álláspontjával, mely a *Fehér liliomszál* játékot a nagypénteki – vagy mint alább kifejtjük, általánosabban a szent időszakokbeli – víz csodatevő erejével hozza kapcsolatba, a Kiss Áronéval, akinek a véleményét már idéztem, az Ipolyi Arnoldéval, aki így fogalmaz: a *Fehér liliomszál* játék az ősi hitvilágnak azt az elemét őrzi, amely szerint „bizonyos módon és időben teendő a mosdás, merítés, a szerencse s jövőendő kiismerése, a baj elhárítására” (Ipolyi 1929: 286).⁶⁵ Tud arról, hogy mind a nagypéntek hajnali, mind a karácsony esti és Szent István napi éjféli mosakodás a lányok körében férjjeslással kapcsolódott egybe (Ipolyi 1929: 286). Kiss Áron mellett, aki a másik fél kendőjében való törülközés férjszerző kihatására utal (Kiss Á. 1891: 516 és 306), Lajos Árpád is értesült e népszerű szerelmi varázslásról.⁶⁶ Szerinte az aranykendő és a varázserő kölcsönösen feltételezik és magyarázzák egymást. Kiss Áron aggályoskodását a hiedelem és a játék meghatározta fürdési időpont különbözőségére (*nagypéntek helyett virágvasárnapon*) nézve,⁶⁷ feloldja az a tény, miszerint a néphagyományban gyakori, hogy az egyes szent időszakciklusok határai képlékenyebbek. Ennek megfelelően a leányjátékok, mágikusnak vélt funkcióikat a tágabb értelemben vett húsvéti ünnepkor bármely jeles részperiódusában, de különösképpen a virágvasárnapon és az azt követő nagyhéten „fejthették ki.”

Fehér liliomszál ünnepnapra való kiferedésének szorgalmazása tehát igazolja Kiss Áron megállapítását, miszerint a játék „alapját talán a megtisztulás, újjászületés eszméjével lehetne azonosítani” (Kiss Á. 1891: 516, lásd még Borsai 1984: 51). A dobozi (Békés vm.) változat szerint a főszereplőnek azért kell megmosakodnia, mert

60 Gelencsér–Lukács 1991: 324.

61 Hoppál 1982: 246.

62 Tátrai 1990: 156.

63 Puztamonostor, Komárom vm. (Verebélyi 1998: 319).

64 Baloghy 1910: 255, Istvánffy 1911: 293–294.

65 Az adatért Lázár Katalinnak mondok köszönetet.

66 Decs, Tolna vm. (Lajos 1940: 42–43),

67 A fentebb már idézett játékrészletre gondol:

Fogd fel a zöld szoknyát

Virágvasárnapján!

Ugyan mi a liliom?

Ugyan mi a liliom?

(Kiss Á. 1891: 306.)

piszkos, azért kell megtörölköznie, mert *borzas*, (talán) azért kell az oldalát megtámasztania, mert gerinctelen, azért kell megtörölköznie, azért kell megszépülnie, mert csúnya.⁶⁸ Mindezek, persze, nem elsősorban testi, hanem lelki értelemben érthetők. Erre utal Lázár *hosszúlábú*ként való minősítése is. Rendszerint a *gólyát* jellemzik így, nemcsak közbeszédi szinten, hanem népdalokban⁶⁹ is, kapcsolatba hozva a nem feltétlenül törvényes gyermekáldással.⁷⁰ Botlásaira utal a *sáros tolla* is.⁷¹

A játékhóstit a cselekvései során használt kellékei is jellemzik. Pl. egyeseknek *vasvillával*, másoknak *aranypálcával*, *-villával*, *-tuskóval* kell megtámaszkodniuk; lévén ezek a sajátjaik. De mindenkinek *aranymosdótálban* kell megmosdania, *aranyfésűvel* megfésülködnie, *arany*-vagy *selyemkendőbe* törölköznie, mert az ezekben vagy ezekkel tisztálkodva jutnak a mennybe. A vasvilla a hiedelmek, meg a *Virágnevezés* játék beköszöntője szerint is az *ördög* attribútuma. Pl. a kalotaszegi ketesdi „*Ördöghamáhdjánál* (Ördöghalmahídja) [...] három vasvillás ördög rejtőzik”;⁷² a *Virágnevezés* játék két bekopogójának egyike az *ördög a vasvillával*, a másika az *angyal az aranypálcával* szavakkal fedi fel kilétét.⁷³ Főleg az ördög vonatkozásában beszédek egyes gesztusok, mozdulatok is. Pl. a megtámaszkodó két mutatóujját a szeme két sarkából *kitoló vellaként* előretolja. A többiek „szamárfület csinálnak és billegetéssel ijesztgetik egymást. [...] Szétbomlik a kör, szétszaladnak” – nyil-

68 MNT I. 197.

69 Pl.

*Hosszúlábú, piros csőrű gólya,
Kedves babám, ne menj el egy szóra.
Oda járnak fürödni a lányok,
Gólya madár, ne hozz szégyent rájok.*

Inaktelke Kolozs vm. (KFA 5336a).

70 Így pl. a következő új stílusú népdalok szerint:

*Ledőlött, ledőlött a szénaboglya teteje,
Gólyamadár, sej, haj, fészket rakott belőle,
Gólyamadár, sej, haj, szépen kepel a háztetőn,
Elhagyott, elhagyott éngemet a szeretőm.*

Egrespatak, Szilágy vm. (KFA FL 01571/1).

Vagy:

*Ityóka, pityóka, ripityóka,
Szerelmes vagyok egy szép kislányba,
Hogyha nem volnék szerelmes,
hát a gólya se legelne a tilosba.*

Marosmagyaró, Maros vm. (KFA 10017).

Továbbá:

*Már minálunk learatták a zabot,
Mindenütt felrakták az asztagot,
Tetejébe fészket rakott a gólya,
A szeretőm rászoktatott a csókra.*

Szilágyballa, Szilágy vm. (KFA FL 01664).

71 Pl.

*Házunk előtt, házunk előtt folyik el a nagy árvíz,
Abba fürdik, abba fürdik még a gólya madár is.
Mindig fürdik a gólya, mégis sáros a tolla,
Az én csárdás kis angyalom legszebb lány a faluba.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5051/2).

72 Sebestyén Dobó 2004.

73 – *Dúr, dúr, dúr, dúr! –Ki van kint? – Ördög a vasvillával.* (Zetelaka, Udvarhely vm. – SD 628.)

ván, menekülnek. E kétféle eszközanyag tehát kétféle erkölcsi minőséget jelez (meg persze varázserőt is). A *Fehér liliom*-játékhoz kapcsolódó népdalok szóban ritkán nyilatkoznak a jót és a rosszat megtestesítő angyalról meg ördögről, mindössze az fordul elő, hogy valakit az ördöggel el akarnak vitetni (XVI.), aki ellen a kör tagjai jobbra meneküléssel, vagy elhessegetéssel védekeznek.

A játékot kiegészítő dalok többsége mindenesetre valamilyen vétséget fogalmaz meg. Ilyenek: a szüzesség elvesztése (*Elejtettem kendőmet*: XX.), a csapodárság, hűtlenség (*Két szál aranyvesszőre tapodtam*: XXXVIII., *A katonák regimentje igen*: XLII., *Szeretóm igaznak látszik*: XXXIX, *Két pénzt tettem a hegedűmbe*: XXIV.), a munkakerülés és haszontalanság (*Erdő mellett nem jó lakni*: XLVI., *Kikericses rózsás parlag*: XLIII.), kiaszott személyek nevetséges cifrázkodása, stb. Utóbbi példázó szövegtörödek:

*Láttam szarkát a száraz fán,
Gyöngy galáris volt a nyakán,
Szépen ki volt pallérozva,
Úgy sétált be a városba.*

Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 310/11).

Olykor a koreográfia is aláfesti a szövegben kifejezett tartalmat. Pl. A *Vén az uram, nem szeretem* (XVIII.) kezdetű dalban a páros táncot járók sima lépéssel, egymással ellentétes irányba forognak, de eljutva az *Ífi legény szeret engemig* (XXIV.) szembefordulva, erőteljesebben, térd-, csípőmozgással és rugózással járók. A kör közepére bekerült Fehér liliomszál *mórikálja*, kellei magát. Sok esetben a játékok ugyanazon fordulata változatoként más és más mozgásformával párosul, pl. a kör tagjai sokféle módon állhatnak, vonulhatnak, vagy táncolhatnak kerekén. Ezeket általában nem tudom értelmezni. Legnagyobb relevanciája érzésem szerint a kör balfelé (II.), a halál irányába való lassú, méltóságteljes haladásának (vö. Kerényi 2014) van, kifejezvé a megrendült közösség fájalmát, illetve a temetés hangulatát, elvezetve a a játék halottkultusszal való értelmezéséig.

Mindezekről a vétségektől kell az esendőknek megtisztulniuk folyóvízen való átvonulással, mosakodással, fésülködéssel és törülközéssel, és ebben a közösség (a kör) tagjai is segíthetnek. Az aktuális főhős megtámaszkodhat a kör valamely tagja hátához, egyikük beléphet melléje *aranytuskót* tartani (VI.B.), fésülködéséhez, önmagával való szembenézéshez az általa kiválasztott, hozzá lelkiileg is közelálló játszótárs *„tart tükröt”* (VII.B.) egy másik kínál fel mosdóvizet (VIII.A-B.), és még másik osztja meg vele kendőjét vagy kötevényét (IX.B.). *„Azokkal voltunk együtt, akikkel tettünk, azokkal összefogtunk”* – emlékeznek vissza.

A megtisztult játékosok a fentebb említett hiedelmek, valamint a játékhoz kapcsolódó dalok tanúsága szerint párra lelnek (*Termett a meggyfa*: XXIII.), amit lakodalmi szertartás (*Ki-ki fa, zöld ága*: XXXI., *Adjon Isten csendes esőt*: XXXIII., *Ég a gyertya, ha meggyújtják*: XV.) meg táncos multság követ (*Sergesd meg rózsádat, Forgasd meg, forgasd meg*: XII.) stb. A párra találást néhány jellegzetes szövegmotívum fejezi ki, melyre a főhős beválaszt valakit maga mellé, akivel egy

darabig együtt táncolnak, majd szerepet cserélnek. Ilyenek: *Valakinek kötényébe meg is törülközzél*: IX; *Sergesd meg rózsádat, ej, szakaszd violádat*: XII; *A violát akkor szedik*: XXII; *Ég a gyertya ég*: XV; *Babéllevél, tiszta búza*: XXI.). A régi főhős eltávolításának jellegzetes szövegfordulatai: *Vesd ki, váram*: XVIII; *Bözsike kiégett, Marika bent marad*: XVIII; *Lánynak való a rózsza, legénynek a bokréta*: XVII; *Tyúkszar a markotokba*: XVII. Lázár esetén a távozó főhős rámutatással jelöli ki utódját.

Igaz, hogy karácsonyhoz és nem a tavaszi ünnepkörhöz kapcsolódik, mégis, a *Fehér liliomszál* játék összefüggésében érdemes felidézni azt a népi imát, mely a hajnali tisztálkodást és *megkendőzést* a bűnöktől való megtisztulásként, a mennyország nyitott kapuján áttekintve a világ Megváltójával való találkozás misztikus élményeként értelmezi:

*Felkelék én jó regvel hajnalban,
Megmosdódtam minden bűneimtől.
Megkendőztem arany kendezőmmel,
Kimenék az ajtóm elejibe.
Föltekinték magas Mennyszágba,
Nyitva látám Mennyszág kapuját,
S azon belül Mennyszág ajtóját...*
Lészped, Moldva (Nyisztor 2003).

Ő, a Megváltó a megtisztultak feltámasztását ígéri. A Lázáros játék hőse rituális tisztálkodásának vitathatatlan célja a sírból való kikelés, a feltámadás, Jézus követése. Lázár cselekedeteinek három motívumát, a mosdást, törülközést és pálcával való megtámaszkodást a magyar népi halottkultusz alapján is értelmezhetjük. Egyfelől ismeretes az az elképzelés, miszerint a halottnak az e- és másvilágot szétválasztó vízen, a Jordán vizén kell átmennie, abban megtisztulnia. Mivel egykor Jézus ebben a vízben keresztelkedett meg és emellett tanított, ennek a víznek a halott földi bűneitől való megszabadítójának, annak lemosójának tekintik (Balázs L. 1995: 226–228). Szimbolikusan ezt az képzetet a halott test lemosásának ténye jeleníti meg. A moldvai csángók a lelke mosakodásához és megtörülközéséhez számára egy pohár vizet és egy törülközőt tesznek ki. Ezt a mára már legtöbb helyen elhomályosult szokást figyelhetjük meg pl. a Bákó megyei Klézsén. Az átkeléshez szolgáló képzeletbeli híd szerepét a koporsójába tett törülköző tölti be. A síkszentdomokosiak úgy gondolják, hogy a halott léleknek a vízen átkeléshez támasztékra van szüksége, ezért két *gyertyapálcát* tesznek a koporsójába. „Avval menyen az Úrjézus elejébe, avval a két pálcával, amikor az ítélet napja eljő.”⁷⁴

Az evilágot a másvilágtól elválasztó, rendszerint megáradt vízen való átkelés motívuma román halotti énekekben és eljegyzési kolindákban is megjelenik. Előbbieket rituális előadásuk időpontja alapján *hajnalénekeknek* nevezik. Szerepük a lélek túlvilágra irányítása és a szó mágikus erejével a sikeres átkelésre való bátorítása.

74 Balázs L. 1995: 227.

Ezekben az énekekben legtöbbször állatok a lélekvezetők, amelyek átvezethetik egy fenyőtörzs hídon, vagy átvihetik az áradó vízben hátukon, szarvukon (Demény 1999b: 116–119). A román eljegyzési kolindák szép és szorgalmas (kendőt hímző) nagyleányát az áradó vízben szarva hegyére akasztott selyembölcsőben szarvas viszi át, akitől egy vízbegázoló legény veszi át, a maga számára (Almási 1979: 126/125, idézi Demény 1999b: 127).⁷⁵ Bár egyetlen esetben sincs kimondva, meglehet, hogy a hintázó mondókák égi Dunába ugró legénye is a vízbeesett, vízbehalt leányt menti ki és támasztja fel az égi Dunában a maga számára. Ez esetben a víz a halál–feltámasztás közege. Az árvíz vitte leány legény általi kimentése majd feleségül vétele magyar népdaloknak is témája:

*Viszi a víz a borzási rétet,
Benne viszi a régi szeretőmet,
Édesanyám, én kifogom a párom,
Párom nélkül hogy éljem világom.*

Szilágy m. (Almási 1979: 126/125, idézi Demény 1999b: 127).

A szerelmi dalokban a víz „már nem két világot, hanem két – hajadon/házasság állapotot választ el: a vízen túli világ már nem feltétlenül a halottaké, hanem a kedves világa. [...] ez a motívum [a szerelmi dalokban] mindig azt jelenti, hogy egy akadályt legyőzve lehet eljutni a szeretett személyhez.” (Demény 1999b: 134–135.)

75 A szöveg így hangzik:

*Sebes folyó a köveken
A habok a fenyők csúcsáig csapnak
Viszik az ágas fenyőket.
„A fenyők és a lucfenyők között
Ússzál, szarvas, ússzál,
Ami az agancsodon van, meg ne fulladj.
De mit visz az agancsán?”
Selyembölcsőt visz.
Hát a bölcsőben ki ül?
A feketeszemű Nuța ül benne,
Varrja és hímezi
A legényeknek való inggallérokat,
A császári kendőket.
A szarvas a szájával szólta:
– Ha fontos neked, hogy meg ne fulladjon,
Szállj le a lovadról,
S menj be övig a folyóba.
A legény meghallgatta,
Leszállott a lováról,
S bement a folyóba,
Egészen övig.
Megragadta a bölcsőt
S kivette Nuțát belőle,
Feltette a lovára,
És a szájával így szólt:
Maradj, szarvas, egészségben,
Mi az enyém volt, elvettem.*

Copeceni, Vâlcea m. (Marinoiu 1974: 70–71, idézi Demény 1999b: 126–127).

Tartozunk még a tisztálkodási rítusok egyik, eddig még nem elemzett kelléke, a kendő szimbolikus szerepének felvázolásával. A (fejrevaló és törülköző) kendő minden átmeneti rítusnak tartozéka. Elsősorban mint rituális törülköző jelenik meg. Kiválasztott személy (a halottmosó, illetve a násznagy) töröli meg vele a halottat, meg a menyasszonyt, sőt, a menyasszony is megmosdatja, majd megtöröli a násznépet. A lakodalmi mosdatást a 19. század végén a hatalom egészségügyi meggondolásból tilttatta be. (Részletesebben lásd Gazda 2008a: 378–381.) Valamennyi eset tisztító célzatú. A kendő esküvői és temetési adomány, amit a ceremónia lebonyolítói és résztvevői kapnak a nap (immár halott vagy még élő) hősének javára. A hiedelmek szerint a testből kiszálló lélek is kendőn pihen meg. A halott koporsója mögé emiatt akasztanak fel a moldvai csángók *lélekkendőt*, míg az oroszok azt tartják, hogy az esküvőkor használatos rituális kendőn az ősök lelke mint a menyasszony pártfogója, védője jelenik meg (Sangina 1981: 19–24). Mágikus tisztító- és gyógyítóerejéről egy bibliai példázatban ezt olvashatjuk: „Isten rendkívüli csodákat is művelt Pál keze által. Elvitték kendőit és kötényeit, amelyeket viselt, és a betegekre tették, mire azok meggyógyultak és a gonosz lelkek kimentek belőlük.” (ApCsel 19,11-13.).

Szimbolikus cselekvések: az élőáldozat felváltásának motívumai

Az őskor népei, valamint a természeti népek egyes csoportjai a természeti csapásokat a természet pogány istenségei haragjának, szeszélyének tulajdonították, kiknek a jóindulatát emberáldozattal próbálták visszaszerezni. Az élőáldozatot azonban már az ókorban igyekeztek más áldozati tárgyak alkalmazásával behelyettesíteni, vagy a rítust csak szimbolikus végrehajtani. E kulturális változás reminiscenciái a folklórban is megtalálhatók, olyan típusú történetek formájában, melyekben az istennek vagy sárkánynak áldozatul felajánlott lányt egy jeles legény menti meg a haláltól. Ilyen történetet ismerünk a Krisztus előtt III. századi Kínából, amely szerint a vízben élő istenséghez költséges rituálé keretében akartak „férjhezadni” két lányt, ám ezeket a császár kimentette (Demény 1999a: 22). A magyar népmesékben a vizet a közösségtől megvonó sárkánynak kellett szűzleányt áldozni, akit azonban a mesehős megmentett. Nem igazolható a játékszövegek alapján, hogy Fehér liliomszálnak a *Dunába ugrásra* való biztatása az emberáldozatként vízbedobott lányok szimbolikus imitálására irányulna. Hacsak nem ilyesmire utal egy rábaközi, meg egy kalocsai adat. Mivel előbbit csak feldolgozásból ismerjük, hitelessége bizonytalan. Ez így hangzik:

*Liliom, liliom, majd megválok tőled,
Liliom, liliom, majd megválok tőled!
Most ötet, most ötöt liliomnak személyébe
Győrbe, gyöngyibe, A Dunába dobnák.*
(Mayer 1977.)

Másikuk adatközlője a játékot így jellemzi: „a nagy víz mellett élő emberek liliomnyílaskor a falu legszebb három lányát talpig fehérbe öltöztették. A leánypajtások kikísérték őket a vízpartra, ahol eljátszották a vízbedobást. Utána örömlükben karikára táncoltak. Így akarták megigézni a vizet.” A kísérő lányok félkaréjba álltak, az elsőben állt a kék liliomszál, a fején kék koszorú. A vele egyvonalban levő félkörben a sárga liliomszál, és a középső karajban a fehér liliomszál. Miközben „a többi lány szépen, komótosan büllögött, amelyik liliomot kiénekeltek, az csinálta, amit mondtak. A dal után karikába fogták a liliomot és karikára táncoltak.”⁷⁶ Közben a következő éneket énekeltek:

*Szép kék liliomszál,
Ugorj a Dunába,
Támaszd meg magadat
a szép holdsugárral,
Simakodjál és mosakodjál
A szelíd habjába.*

*Sárga liliomszál,
Ugorj a hullámba,
Támaszd meg oldalad
A szép napsugárral,
Mosakodjál, simakodjál
Folyó tisztájába!*

*Fehér liliomszál,
A tengernyi habba
Támaszd meg oldalad
Az egész világgal.
Simakodjál, mosakodjál
Hajnal mosolyában!*

Kalocsa környéke (Pécsiné Ács 1978: 77).

A vízbedobást mindkét játékban már csak jelképesen utánozták.

Élőáldozatot helyettesítő rítus Róheim Géza szerint a virágvasárnapi *kiszejárás* is, amelynek során menyasszonynak öltöztetett szalmabábut dobnak a vízbe, majd annak szétsodródó ruhadarabjait próbálják kihalászni, azt jósolva, hogy aki nek ez sikerül, rövidesen férjhez megy és csecsemőt rengethet. A kisére eltávolítását követően a kiséjárás rítusszövegei szerint a falu végi házban megjelenik a rengőbölcső:

*Kié, kié ez a ház? Haj, villő
A jámbor emberé.
Benne van egy vetett ágy,
Az mellett ringó bölcső.*

---

76 Pécsiné Ács 1978: 77.

*Falu végén selemsátor, Haj, villó!
Jáj, de piros a mező,
de nem a rózsától,
Hanem az ibolyától, Haj, villó, stb.⁷⁷*

Kodály Zoltán gyűjtése, pl. Alsóbodok, Geszt, Nyitra vm. (MNT II. 1953: 171/130).

Záró gondolatok

A töredékekben ránk maradt folklóralkotások mélyrétegei tehát kulturális közegükben is csak igen bizonytalanul értelmezhetők. Művészi alkotásokként, üzeneteik sejtelmesek, villózóak és többrétegűek. Sokféle párhuzamos jelentésük egyfelől a kultúra összefüggő szövetének több történeti korszak nézeteit beépítő, rétegzett jellegével magyarázható. Másfelől a mindenkori játékos és az értelmező fantáziájának a terméke, aki az általános emberi gondoknak, vágyaknak a a népekre és korszakokra szabott megjelenítési módjait, kivételéseit keresi bennük. A *Fehér liliomszál* játékban alig ismerhető fel a pogány emberáldozat emléke, de annál inkább megragadhatók a mágikus világlátásból táplálkozó hiedelmek, valamint a keresztény hagyományban továbbélő erkölcsnemesítő üzenetek.

⁷⁷ A forrásokban megmutatkozó különböző eljárásmodok egységesítése érdekében a kötetben egységesen köznyelvi átírásban szerepelnek a szövegek.

**A magyar hidasjátékok szimbolikus
jelentéseinek nyomában**

5. kép. „Vagyok bátor, jó vitéz, hogy hídon megyek át.”

Kartal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Lajos 1940: 40–41 között az 5. fénykép).

6–7. képek. *Bújj, bújj, zöldág*

Esztelnek, 1980. Fóris Pál felvételei (SZNM_216_015, SZNM_216_014).

8. kép. *Játszva felkészülés az örökség továbbhagyományozására a Székelyudvarhelyi Református Tanítóképző óráközi szünetében*

Idős Kováts István felvétele, 1940-es évek (Fogarasi 2007: 118).

Bevezetés¹

A magyar népi gyermekjátékok kutatásának egyik legérdekesebb, legtöbb töprengést kiváltó témáját a Közép-Európa-szerte igen népszerű, formáit, változatait is számbavéve meglehetősen bonyolult, sokrétű *hidasjátékok* alkotják. Ezeknek két alapvető formájuk van: a megszakítás nélkül haladó *bújó-vonuló*, illetve a kapulecsapásos *kapus-hidas*. Lényegük, hogy két vagy több egymás mellett álló játékos *kaput*, illetve *hidat* alkot a két egymás felé eső félkeze- tenyere imádkozásszerű összekulcsolásával. A többiek összefogózással *láncot* formálva a cselekmény megfelelő szakaszaiban, a természetet biztatva-élesztgetve, vagy valamely emberi szándékot követve énekszó közben folyamatosan bújva-vonulva sietnek átjutni alatta. A kapus-hidas típusúaknál ezt a bújás-vonulást megelőzheti a zárt kapu előtti párbeszéd vagy ének, majd a kapunak az átvonulás folyamatát megszakító későbbi lecsapódása, mely az elakadt játékos *vámként*, *váltságért* – lélekként – való visszatartásához vezet. A játék egyes mozzanatainak során játékosai szerepet cserélnek a kapu- vagy hídlábakkal, erősítik-bővítik a sorukat, új átjárási területeket biztosítva, vagy éppen téve kötelezővé a lánc tagjainak. A foglyul esett léleknek választási joga van valamelyik kaputartóhoz csatlakozni, nem sejtve, hogy álnevük mögött az *ördög vagy az angyal* rejtőzik. Ez csak később derül ki, amikor azok többszöri próbatétellel mérlegelik megérdemelt helyét és annak értelmében őket vagy angyalként a mennybe, vagy ördöggént a pokolba irányítják. A keletkező két csoport tagjai kölcsönösen próbálják az ellenfeleiket is megnyerni a maguk számára.

A játék alaptémája tehát a hídon, illetve annak nyitott, vagy kinyíló és lecsukódó kapuján, valamely cél érdekében való áthívás, átkérezés vagy átvonulás, annak lehetősége, akadályozottsága/feltétele, menete és végső eredménye. E téma különböző változatokban, különböző motívumok formájában, azok változatos módú összekombinálásában, gyakorta csonkult formában, sok esetben más játékokkal vagy folklóralkotásokkal – főként népdalokkal – kiegészítve jelentkezik, és ennek megfelelően sokféle emberi problémát vet fel. Melyek ezek? A különböző csatornákon megjelenített képes kifejezési formák jelentésének a változatok különböző összetevőinek: szövegének, a játszás helyének, idejének, módjának, szereplőinek, eszköztárának számbavétele segítheti. Szükséges a belső kontextusának az ismerete is melynek tényezői a világkép, a szokáshagyomány, játékkultúra, folklór és mélylélektan. Elemzésemben figyelmet fordítok olyan játéktípusokra is, melyek egyebekben különböznek tőle, de valamelyik, a hidasjátékban is fontos motívumra épülnek, pl. vagy csak a kapun átbújás cselekménymozzanatát, vagy csak az angyal-ördög kiszellektálásának folyamatát, még más esetben csak a két fél harcát tartalmazzák, ezzel hozzájárulva a hidasjátékok háttérvilágának a felderítéséhez. A mágikus-mitikus vi-

1 A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása keretében készült. Az első két alfejezet korábbi közlése: Gazda 2017.

lágkép és rituális cselekvés elemei igen gazdag jelentésfelhővel és szerepkörrel rendelkező szimbolikus képek formájában jelentkeznek. Milyen sejtelmes üzeneteket közvetítenek a magyar hidasjátékok a különböző korokból származó emberek problémáiról, világnézetéről, és mit a népi művészi gondolkodás szimbolikus hátteréről? Minderről a szakirodalom eddigi eredményeiből kiindulva, a játszás körülményeit, majd a szövegösszefüggéseibe ágyazott főbb témaegységeit áttekintve próbálok választ adni.

A hidasjátékok és kutatási előzményeik

E játéktípus iránti érdeklődés kezdeményezője 1859-ben a német Wilhelm Mannhardt volt, aki 27, zömmel németországi, de összehasonlításként 1-1 dán, angol, szláv és magyar hidasjátékot² is közölve – mint Kiss Áron mondja – „mythológiai nyomokat keres e játékban s görög, zsidó és mohamedán hagyományokra hivatkozva azt állítja, hogy e játék a lelkeknek a mennyországba vagy a pokolba való jutását jelképezi” (Kiss Á. 1891: 513–514). Mannhardt további feladatként jelöli ki annak a tisztázását, hogy a hidasjátékokban milyen arányban vannak pogány- és keresztény elemek (Mannhardt 1859).

A magyar játékszövegek rendszere Kiss Áron szerint

Wilhelm Mannhardt figyelemfelkeltésének minden bizonnyal jelentős szerepe volt abban, hogy a hidasjátékok imponálóan tekintélyes helyet foglalnak el az elsőként, 1891-ben megjelenő *Magyar gyermekjáték gyűjteményben*. Ennek létrehozója Kiss Áron jeles magyar pedagógus, polgári tanítóképzőintézeti magyar tanár és igazgató, később vallás- és közoktatásügyi miniszter, a népnevelésügyi mozgalmak lelkes, szakavatott képviselője, pedagógiai szakíró volt, aki e kötetet a néphagyományok pedagógiai hasznosítását kívánta előmozdítani. Gyűjteményébe részben a korábbi közlések anyagát, részben – az általa gyűjtőmunkára serkentett – 100 tanítótársa levelezéssel beküldött anyagát szerkesztette bele. Kiss Áron csaknem 80 magyar hidasjáték szöveget közölt (Kiss Á. 1891: 201–247), 8+1 „változatba” beosztva. Nem volt könnyű dolga, mert a különböző motívumok, hívószók, cselekményrészek a játékszövegekben váltakozó módon kapcsolódnak össze, csaknem lehetetlenné téve az egyértelmű rendszerezést. Az egyes címek alá besorolt alkotások önmagukban töredékesek, de valamennyiük együtteséből az összes mozzanatot tartalmazó koherens egész kerekedik ki.

---

2 A magyar játék Edvi Illés Pál 1837-ben, oktatási célból közölt játékleírásának a fordítása (Mannhardt 1859: 314).

Kiss Áron helyesen hívta fel a figyelmet a legjellemzőbb kulcsszavakra, melyek alapján játékcsoportokat választott szét, a következő megnevezést adva azoknak: *Aranykapu-játék, Újhold-játék, Hídépítés, Hidasmester, Szent Erzsébet-játék, Révészjáték, Lengyel László-játék, Eressztek kaput*, illetve *Falu hossza*. Lássuk ezeket sorban.

Aranykapu-játék • Az első csoport az *Aranykapu* játékokat tartalmazza. Az ebben közölt 11 alkotás jellegzetes témája a *zöldág, aranybúza, szegfű, lilium, gyönyörű kis madár, szederice-levelice* stb. átcsalogatása egy képzeletbeli, kozmikus aranykapun. A meghívottak szívesen tennének eleget a kérésnek, de bizonytalanok abban, hogy nyitva van-e a kapu. A kozmosz, a természet és az ember közti kapcsolat személyes partneri viszonyként tűnik fel, melyben az ember képes előmozdítani a természet tavaszi megújulását: hívó- vagy biztató szavaival, cselekvéseivel maga is hozzájárul a természet szépségeinek, értékeinek, életének kibontakoztatásához. Pl.:

Bújkálós játék

*Gyere ki, gyere be,
Szegfű, aranybúza!
Bemennék, bemennék,
Hogyha megnyillanék.*

*Nyitva van, nyitva van,
Csak bújj által rajta!
Bújj, bújj, zöldág, zöld levelestül,
Nyitva van az aranykapu,
Csak bújj által rajta.*

Sopron, Győr-Moson-Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 202/3).

17. kotta. *Jöjj által, jöjj által, Te szép aranybúza*

Két kis leány egymásnak nyújtja a kezét s feltartja magasra. A többi játészó tőlük 10-12 lépésnyi távolságban félkört alkot. Most a két kis leány, s a többi játészó felváltva énekelik:

Jöjj ál - tal, jöjj ál - tal, Te szép a - rany búza! Ál - tal mennék
ál - tal, Hogy ha megnyil - la - na! Nyitva van, nyit - va van,
Csak jöjj ál - tal raj - ta!

Ekkor a félkörben állók összefogott kezekkel átbújnak a két leányka feltartott keze alatt, s a játék újra kezdődik.

Potyond, Győr-Moson-Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 201/1).

Újhold-játék • Ez az alkotáscsoport a *fényes, kapunak* a kozmikus szférához, a *fényes, avagy a megújuló* holdhoz való tartozását világitja meg, amin az átkelni vágyó utasok – főképp növények – csak régi kártételeik jóvátételének ígéretében kapnak szabad utat. Pl.:

Nyiss kaput, Újhold!

Fiúk és leányok felállnak vegyesen, hosszú sorba, kezeiket összefogva, s a két legnagyobb (fiú és leány) a jobb szárnyra áll.

Ekkor egy pár messze megy tőlük (10-15 lépés), arccal feléjük állván összefogott kézzel. Ez a pár az újhold.

Ekkor a nagy sor vezetője kiáltja az újholdnak:

Nyiss kaput, Újhold!

Ez felel:

Minapába itt járatok

Hídam lábát lerontátok,

Meg sem ácsolátok.

Ekkor a hosszú sor megindul és megy gyorsan az Újhold felé, és az egész mondja ekkor:

Ácsok vagyunk, ácsmesterek,

Diófából kifaragjuk,

Meg is aranyozzuk.

Ezalatt keresztül érnek a két Újholdon, és csatlakoznak a más végére, és ekkor ők mondják a más végén valóknak a fentebbit.

H. n. (Kiss Á.1891: 206–207/2).

Hídépítés • Az ide tartozó játékcsoport arról tájékoztat, hogy hogyan keletkezett az égi átjáró: az úr- (új) asszony küldte megbízottait aranyhidat építeni. Pl.:

Hidas-játék

Két gyermek összefogja a kezét, s föltartja; ez a híd. A többiek, az utasok, egy láncra fogóznak. Az utasok a híd felé közelednek. A kettő (a híd) énekelve kérdezi:

Mért küldött az úr-asszony?

Haja, gyöngye, gyöngye!

Az utasok felelik:

Aranyhidat csinálni,

Haja, gyöngye, gyöngye!

Hidasok:

Minek néktek az a híd?

Haja, gyöngye, gyöngye!

Utasok:

Nekünk azon átjárni.

Haja, gyöngye, gyöngye!

Nyisd ki, asszony, a kapudat,

Haja, gyöngye, gyöngye!

Itt a hidasok felemelik a kezüket, s az utasok alatta átbújnak, s énekelik:

Hagy kerüljük váradot,

Haja, gyöngye, gyöngye!

A két utolsót feltartják, s ha újra kezdik, ez a kettő játssza a hidasok szerepét.

Pécska, Arad vm. (Nyr 1876: 44, Kiss Á. 1891: 208/2).

Az új asszony, akit kapunyitásra kérnek, nem más, mint a *Új ház, fényes ház* (az újhold) *fényes kapitánynéja*:

18. kotta. *Mért küldött az új asszony?*

Mért küldött az új asszony? Ha - ja gyöngye, gyöngye!
A - rany hí-dat csi - nál-ni. Ha - ja gyöngye, gyöngye!
Mi - nek az az a - rany híd? Ha - ja gyöngye, gyöngye!
Nek-tek a-zon át - jár - ni. Ha - ja gyöngye, gyöngye!

Nyisd ki, asszony, ka-pu-dat, Hadd ke-rül-jem vá-ra-dat.

Új ház, fényes ház, Fényes ka - pi - tány-né!

Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 208–209/3).

A várát, mely kivet, vagy befogad, kettős tüzes gyűrű övezi:

*Héj, vára, vára,
Ezrek vára
Kettős kívül,
Tüzes gyűrű
Vesd ki vára,
Vesd be!*

Jászapáti, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 210/7).

Akinyitandó kapu úrnőjét legtöbbször egyszerűen csak *asszonynak* vagy *leánynak*, a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Tizzaszalókon a *királyné leányának* szólítják.³ Kapuja mögött szerelemre csábító virágok pompáznak:

*Rózsafának illatja
Az én szívem bizgatja.
Hej, tulipán, tulipán,
Teljes szegfű, szép virág,
Tele kertem zsályával,
Szerelemnek lángjával.*

Tizzaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 211/8).

Az utazás és a kapun átengedés feltétele itt is a korábbi rombolás helyrehozatala, melyhez többek közt *bürököt* és *bodzát* (zöld növényeket) szándékoznak felhasználni.

Hidasmester • Az ide besorolt változatokban a hídon való átutazást felügyelő *hidasmester* az átengedés alapfeltételül szintén az egyszersmind a zöld növények szerepét is betöltő utasok előzetes kártételeinek helyrehozását, a rongálás következtében veszélyessé vált hídlábak megjavítását kéri, majd a jóvátétel ígérését követően átbújásra biztatja őket. Az elromlott hidat az esetek többségében *Istentől* vagy *Boldogasszonytól* ingyen kapott értékes anyagokból, pl. *arany-gyöngyből*, *sáraranyból*, különböző zöld növényekből meg fémekből ígérik megjavítani.

15-20 kis leányka félkörbe áll egymás kezét fogva. Jókora távolságban tőlük két leány szemközt foglal állást, szintén kezet fogva. Most a félkörben állók énekelve kérdezik:

A.: Itthon vagy-e, hidas-mester?

B.: Itthon vagyok, csak most jöttem.

A.: Eressz által a hidadon!

B.: Nem eresztlek, mert leszakad!

A.: Ha leszakad megcsináljuk.

B.: Mivel tudnád megcsinálni?

A.: Arany gyönggyel, gyöngyharmattal.

B.: Hol vennéd az arany-gyöngyöt?

A.: Isten adná szent markából.

Most a félkörben állók futva közelednek összefogódzva egyenes sorban a két leányka felé, akik hátrálva mondogatják:

Bújj, bújj, bokrostul.

Kukoricaszárastul.

Mikor aztán a futók elérik a hátrálókat, ezek mind egy híd alatt áteresztik a sort, kivéve a két utolsót. Most ezek csinálják a hidat, és a játék ismétlődik.

Lelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

Szent Erzsébet-játék • *Szent Erzsébet* e játékcsoportban a híd tulajdonosaként, a szerelem patrónusaként jelenik meg. Az átkeléssel kapcsolatos huzavona ezúttal is fennáll, de a híd kijavításához szükséges aranyat éppen ő adja, ingyen.⁴ Nagyobb hangsúly jut a kaput nyitó leány szépségének, meg a szerelem boldogságának, és megjelennek benne az esküvői szimbólumok: a kaputartók által magasra emelt *kendő*, meg az átvonulóknak szóló biztatás: a *szűjjétek-szapuljátok* felszólítás (Kiss Á. 1891: 219–220). Ugyanis esküvő előtti szokás volt, hogy a leánybarátnők szövessel segítettek be a menyasszonyjelölt kelengyéjének elkészítésébe (Kallós 1987).

A játék másik újdonsága, hogy *szilaj csitkókat* is áthoznak a hídon. Meglehet, hogy ez a motívum egy későbbi fejlemény következménye, amikor is a tulajdonos már Erzsébet királynő, az átvonulók pedig *jó Ulászló seregei*.

---

⁴ Cserépfalu, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 221/5).

Hidacska

(Fiújáték)

Két gyermek egymással szemközt letérdel, s ez a híd. Ezután jön egy csikós, aki lovakat vezet. A csikós így szólítja meg a hidat.

Csikós: Gyihi, gyihi, gya?!

Híd: Szent Erzsébet hídja

Csikós: Általmegyünk rajta.

Híd: Nem bánom én,

Ezt a néhány

Szilaj csikót

Áteresztem

Rajta.

Ekkor jó sebesen át kell a csikósnak surranni a hídon, mert máskülönbön megfognák a csikókat. Ez így megy, míg utoljára minden csikót elfognak.

Kisoroszi, Pest vm. (Kiss Á. 1891: 219–220/3).

Révészjáték és Lengyel László játék • A szereplők e két játékcsoportban valóságos, de egymással szembeálló történeti személyek vezette népek, magyarok és németek. Az ellentét oka a trónkövetelés. A magyarok már meg is koronázták a jelöltjüket, Lengyel Lászlót, ám a Habsburg-párti Erzsébet révészei nem akarják átengedni a Duna hídján. Az ellenségeskedés mint játékos téma, a lakodalmakban is megjelenik, a násznépnek a menyasszony házához vezető hídon való átkelés akadályozottsága miatt. Ezt a kettősséget találjuk két szomszédos faluban talált szövegváltozat összeházasításában:

Lengyel László-játék

Násznép: Jó Ulászló király seregiből jöttünk,

Útunkban elfáradtunk. Jó révészek vigyetek át a Dunán!

Legény: Ki népei vagytok?

Násznép: Lengyel László jó királyé

Legény: Hun van a királytok, Lengyel László?

Násznép: Hozzuk a királyt gyémánt koronával.

Legény: Az is a mi ellenségünk.

Násznép: Miről való ellenségtek?

Legény: Ti pogányok vattok.

A minap is itt jártatok.

Hídunk lábát eltörtétek,

Meg sem csináltatok.

Násznép: Mivel tudtuk eltöretni?

Legény: Az ő piros pejlóval.

Násznép: Ácsok vagyunk, ácsorogjunk?

Fenyőfából, zöld bocfából

Kiácsoljuk, ingyen aranyozzuk.

Legény: Az zöld bocfa elrothadó.

Násznép: Megcsináljuk rézólomból.

Legény: A rézólom elolvadó.

Násznép: Megcsináljuk sáraranyból.

Legény: Hun vennétek sáraranyat?

Násznép: Fel-felmennénk Boldogasszony Kiskertjébe,

Kérvén kértük, adván adta,

Kisteknővel mérték,

*Rúddal taszigálták.
Legény: Hazudtok, mert loptátok.
Násznép: Egy Istenünk, egy a lelkünk;
Se nem loptuk, se nem csaltunk:
Isten adománya.
Legény: Az aranynak vámja vagyon,
Vámot veszünk rajta.
Násznép: Akár vesztek, akár nem,
Által megyünk rajta.
Egy kis lányt férjnek adunk,
A Dömötör Klárit.
Egy szép legényt házásitunk,
Dali Kovács Gábort.
Mi a kaputok váltsága?
Legény: Egy koszos malac!
Egy akó bor!
Egy kemence kalács!
Három piros alma,
Meg egy szép lány!
Násznép: A kis malac most szopik,
A hordó bort most szűrik,
Az alma most bimbózik,
A szép lányt most öltöztetik,
Nem adhatjuk nyomban.
Legény: Átmehettek a hídon,
Vámot veszünk rajta.
Násznép: Akár vesztek, akár nem,
Által megyünk rajta!*

Bágyog és Rábaszovát, 1933, Nagy Gyula gyűjtése, Kiss Lajos kompi-
lációja (Kiss L. 1953: 374).

Híderesztés • E játékcsoport egyedi, töredékesebb változatai a híd megrongálódá-
sával és a rongálókkal foglalkoznak. Pl. a *Szabad átmenni a lyukas hídon?* elneve-
zésű játék címében utal a lényegre, *az életveszélyességhatáráig megrongált lyukas
hídra, melyet kétfelőlről az angyal és az ördög felügyel.*⁵ Nem csoda, hogy az an-
gyal, akitől engedélyt kérnek az átmenésre, megtagadja azt. *Az Eresszenek kaput!* já-
tékbán⁶ a hídlábak olykor hátba-hátba ütnek egy-egy utast, jelezve azok bűnösségét.

(Faluossza-játékok) • Végül, név nélkül, de külön számozással jelölt Kiss Áron
három játékváltozatot, melyekből kettőnek *Falu hossza*, illetve *Faluosszát játszani*
a címe, mivel a játékosok a játék során az egész falun, sőt olykor még a határ egy
részén is átszaladnak. A harmadikban. A *Kötélfonásban* az arcsorba összefogózt
utasok a sorban elhelyezkedő hídlábak mindeniként átbújva, velük összefonódva
mozgásképtelenné válnak.⁷

---

5 Békéscsaba, Békés vm. (Kiss Á. 1891: 243).

6 Háromszék (Kiss Á. 1891: 245).

7 Pebernyik, Békés vm. (Kiss Á. 1891: 246-247/1-3.)

Kiss Áron jegyzetei a játékok mitikus és rituális hátteréről, és nemzetközi párhuzamairól

Kötetéhez Kiss Áron gazdag, tartalmas és érdekes jegyzetanyagot közöl. A közreadott hidasjátékokról megállapítja, hogy „ugyanaz a közös jellegük van ezeknek is, mint középeurópai testvéreiknek, s ép azt a mythost lehet bennök megtalálni, melyet Mannhardt a német változatokban látni akar, de egy nagy különbséggel. Nálunk a mythicus részhez lakadalmi szokások tapadtak, s ezek, kivéve az aranykapu játék egy-két darabját, a többiben mind feltalálhatók” (Kiss Á. 1891: 513–515). Mi több, mondja, „a mi hidasjátékunk szebb, mint középeurópai testvérei. Változata sokkal több, kiállítása fényesebb. [...] A magyar alak az eddig ismeretes hidasjátékok közt a legváltozatosabb és legteljesebb.” (Kiss Á. 1891: 515.)

Kiss Áron figyel a kötetbe szerkesztett hidasjátékai nemzetközi párhuzamaira. Két ilyen említ. Az egyik a *Győri gyönggyel, gyöngyvirággal* motívum, mely a német *Mit Perlenring und goldenem Stein* ('Gyűrűgyönggyel és arany kősziklával', értelme szerint 'drágakővel') képre emlékezteti. A jelenleg rendelkezésünkre álló szövegekben ezeknél pontosabb egyezéseket is találunk, az alábbi két szöveg tanúsága szerint:

[–....]

- Miből tudnád megcsinálni?
  - *Gyűrű gyöngyből, gyöngyvirágból,*
  - Hun vennéd a gyűrűgyöngyöt?
  - Isten adná szent markából.
  - Bújj, bújj bokrostul, bokrod itt maradjon!
- Lesencetomaj, Zala m. (ZTI 047202; kiemelés tőlem – G. K.).

- Király, király, Eressz átal a hídon!
- Nem lehet, mert leszakad!
- Ha leszakad, majd fölragad!
- Mivel ragadna föl?
- Győri gyönggyel, *kősziklával.*
- Hol veszed a győri gyöngyöt, *kősziklát?*
- Isten adja szent markából.

Nyárád, Veszprém m., 1959 (MTA ZTI AP 7796n; kiemelés tőlem – G. K.).

Kiss Áron másik összehasonlító megfigyelése a Wilhelm Mannhardt által közölt szláv szöveg *Nojadunda haja* refrénjére vonatkozik (Mannhardt 1859: 313), mely hasonlóan hangzik, mint a magyar *Haja gyöngye, haja*. Ennek alapján a magyarban ő szláv hatásra gyanakszik (Kiss Á. 1891: 514–515). A szláv változatban, a némethez hasonlóan *kősziklával*, a magyarban *rozmaringszállal* javítják meg a hidat:

- *Gyerünk hidat csinálni, haja gyöngyöm, haja.*
- *Minek nektek az a híd, haja, gyöngyöm, haja.*
- *Nekünk azon átjárni, haja, gyöngyöm, haja.*
- *Miből lesz a két lába, haja, gyöngyöm, haja.*
- *Két szál rozmaringszállból, haja, gyöngyöm, haja.*
- *Haja, gyöngyöm, haja.*

Vizslás, Nógrád m. (ZTI 11759e).

A szövegértelmezés tekintetében Kiss Áron elfogadja Mannhardt állítását, miszerint a Közép-Európában népszerű hidasjáték a lelkeknek a mennyszágba vagy a pokolba való jutását jelképezi, de hozzáteszi annak lakodalmi vonatkozásait.

Szláv rokonmotívumok és értelmezések Melich János tolmácsolásában

Csaknem ötven év múltán Melich János szlavista nyelvészként figyel fel a *Haja, gyöngyöm, haja* refrénű hidasjátékokra, gyűjt belőlük több Nógrád megyei magyar példát, és hasonlítja össze az érintkező tót, horvát, kisorosz és morva párhuzamaival. Ismerteti, hogy mit mondanak, mit „hisznek” a szláv folkloristák a magyarral rokon változatokról. Pavol Dobšínský a játékot a tót ifjúság egyik legkedveltebb, *királyi* játékanak nevezi (Melich 1939: 100; kiemelés az eredetiben). Bartholomaides László a refrénjét örömujjongásnak gondolja, és a játék szövegösszefüggéseiből a tótok etnogenezisére, pontosabban a csehek 15 századi beszivárgására és tótok közé való beolvadására vonatkozó hivatkozást vél kitapintani. Királyasszony szereplőjét Erzsébet királynéval, II. Albert özvegyével azonosítja, aki 1440-ben, jogai védelmére a zsoldjába fogadta a cseh Giskra János huszita rablóhadát (Melich 1939: 97).

Jana Kollár szerint a játékban felismerhető ujjongás a szerelem, házasság és vigasság pogány istennőjének, *Ladának* szól (Melich 1939: 9). A kisorosz Vrabely Andrejevics egy lábjegyzetben említi, hogy Gyungya egyesek véleménye szerint az ósszlávok bálványképe (Melich 1939: 102). A játékot, a „tót iskolákban mint a tótság kereszténység előtti, tehát nem keresztény származású emlékét tanítják” (Melich 1939: 96). Karl Julius Schröer azt állítja, hogy a magyar és szláv (tót, kárpátaljai kisorosz) hidasjátékok közelebb állnak egymáshoz, mint a némethez (Melich 1939: 104).

Melich János a négy nyelv párhuzamos szövegelemeinek a hang- és jelentéstörténeti elemzésével, valamint a középkor- és újkori versfordítások sajátosságainak megfigyelése alapján bebizonyítja, hogy a játék e, Kiss Áron rendszerében *Hidépítésnek* nevezett „fajtáját” a magyar nyelvhatár mentén élő horvát, szlovák, ukrán és morvaföldi vlach népek a magyarból vették át. A refrénnek – *Haja, gyöngye, haja* – csak minálunk van értelme: jelentése a kedves biztatása. A *Gyöngy szó személynévi jelentésben* már 1295-ben is létezett, és köznévként máig gyakran használt kedveskedő kifejezés, az ’oh’, ’hej’ jelentésű *haja* indulatszót pedig szerinte legelőbbről a *Haja, haja virágom* kezdetű 16. századi körmöcbányai táncszókból ismerjük (Melich 1939: 108–112). Melich egy 1818 körülről származó trencsényi morva szokásleírás alapján megállapítja, hogy ott a *Hoja, D’und’a, hoja* egy házról házra járó kántáló virágvasárnap-i ének refrénje volt. A leírás szerzője a szöveget a magyar hidasjáték kántáló énekekre való utólagos hatásából származtatta (Melich 1939: 86).

Ujváry Zoltán hozzájárulása a kölcsönhatások és a játék funkciója kérdéséhez

Ugyancsak a *Hídépítés* vizsgálatára, Melich János gondolatainak összefoglalására és kiegészítésére vállalkozik 1975-ben Ujváry Zoltán. Feltérképezi az ide tartozó „variánsok” magyarországi elterjedését és Nógrád megyei gócközpontját, hangsúlyozza, hogy a két – szlovák és magyar – szomszédos nép énekének szövege, versmértéke, melódiája és refrénje közös eredetre utal. Az a tény, hogy Csehország felé haladva ez a hasonlóság fokozatosan megszűnik, kizárja a szláv eredetetés lehetőségét (Ujváry 1975: 6). Viski Károlyra hivatkozva állítja, hogy a játékra, táncra, mozgásra, cselekvésre biztató *haja, heje* kifejezés „szinte elmaradhatatlan része a magyar népi lírai költészetnek, különösen a régi formákból sokat őrző gyermek ének-hagyománynak. [...] A *haja, gyöngyöm, haja*, illetve *haja rózsa, haja* stb. féle sortoldalékok, illetőleg refrének a magyar folklóre-ban közismertnek tekinthetők” (Ujváry 1975: 8). Fontos megjegyzése, hogy a magyar sámánhit jeles kutatója, Diószegi Vilmos a hidasjátékok kapcsán „bizonyos mértékig hajlik a mitológiai magyarázat felé, amikor azt mondja: »ha egyáltalán tartalmaz mitológiai vonatkozásokat, ha valóban a ’pogányság csökevénye’, akkor nem a szlovákok, még kevésbé a szlávok, hanem a magyarok ’pogánykori emléke’«” (Ujváry 1975: 12).

A szlovák szakirodalomnak a játék jelentésére vonatkozó, ismertetett állításait Zilynskyj Orestre hivatkozva néhány újabbal egészíti ki: „voltak, akik a játék hídját a szerelem hídjának tartották. A híd azért épülne meg, hogy azon a fiú átmehessen a leányhoz. A hasonló kapujáték értelmét is ezzel magyarázzák: ha kinyitják a kaput, a szerelemben beleegyeznek, ha nem, a kapu zárva marad. [...] A híd összekapcsoló szerepére mutat az ukránok értelmezése is, amely szerint a híd a házassági frigy szimbóluma. A hídépítés motívumát ugyanis megtaláljuk a lakodalmi szokásokban is. [...] A játék jelentésének és eredetének magyarázatában új szempontot vet fel Zilynskyj, aki mind a híd-, mind a kapujátékoknak szociális tartalmú magyarázatot ad. Úgy véli, hogy a játék utánpótlása a hídvámok rendszerének. A hidakon való átkelés, a városkapun való átjutás bizonyos vámhoz van kötve. A játékban ez a vám a »hídon« áthaladó utolsó leány, akit elválasztanak a többiektől.” (Ujváry 1975: 11.)

Végül Ujváry felveti annak valószínűségét, hogy e játék télvégi/tavaszi időzítése révén gonosz szellemek távoltartását, a jó győzelmét biztosító hagyományok körébe tagolódik be, a termékenység kibontakozását elősegítő rítus részeként. Úgy véli, „a felmerült problémák szükségessé teszik a részletes, funkcionális szempontú vizsgálatot s feljogosítanak bennünket a további kutatásra” (Ujváry 1975: 13).

A magyar hidasjátékok aprólékos vizsgálója: Kiss Lajos

Kiss Lajos, a Magyar Népzene Tára Gyermekjátékok kötetének egyik legbuzgóbb munkatársa, szerkesztője és feldolgozója, fokes tanulmányt szentel 107 játékvariáns összetettsége, szövegmotívumai, cselekménye, térformái és zenei anyaga aprólékos

összehasonlító elemzésének. Ezek zömét a különböző publikációkból merítette, de 8 változatot magamaga is gyűjtött a Szigetközben. Időrendbe szerkesztve közli a felhasznált anyag bibliográfiáját. Az összehasonlítás kiindulópontja a legteljesebbnek tartott, már idézett kompilációja, a *Lengyel László-játék*, ehhez viszonyítja a Kiss Áron tipológiájában szereplő változatcsoportok szerkezeti összetettségét, hasonlóságait és hiányait, és közli az szövegelemei változatait. Megállapítja, hogy „a *Lengyel László-* és a *Révész-játék* a szöveggel a legszorosabb kapcsolatban állnak, míg az *Aranykapu-* és *Újhold-játék* a mi játékunk végső fázisát adják, a *Hidépítés* pedig rövidített alakját. A *Szent Erzsébet-játék* a Lengyel László nevet hagyja el, a *Híderesztés* már a szöveget is csak töredékesen alkalmazza, a *Faluhozsza* pedig a játékot magát is.” (Kiss L. 1953: 373.) A *Bújj, bújj, zöldág* szerinte *utójáték*, mely a legtöbb változatban megvan. A szövegértelmezés vonatkozásában ismerteti a Lengyel László kilétére vonatkozó nézeteket, akit egyesek I. Ulászló lengyel királlyal, mások Szent Lászlóval azonosítanak, őmaga ez utóbbit tartja valószínűbbnek, az Érdy kódex egy adatára támaszkodva. De szerinte erre utal a *Jordán vize* említése is – ezen vagy ennek a hídján szeretnének átjutni az utazó seregek –, melyet II. Endre szentföldi hadjáratával hoz kapcsolatba. Ugyanakkor arról is tudomása van, hogy a Dunán átkelés megnehezítése párhuzamba állítható az Ulászló – és az Albert király Erzsébet nevű özvegye ellenségeskedésével. Levonja azt a következtetést, hogy egyik legrégebbi gyermekjátékunkról van szó. Régiségét bizonyítja – jegyzi meg – egy mitikus mozzanat is: a *Boldogasszonynak*, ősvallásunk tündérének vagy istenasszonyának említése (Kiss L. 1953: 376). *Szent Erzsébet* nevét a lakodalmi szokásokkal hozza kapcsolatba: szerepeltetésével „valami házasságelősegítőnek fogalmát őrizhette meg a gyermekjáték” (Kiss L. 1953: 385). Kiss Lajos értékeli a játékszövegek művészi eredményeit: a párbeszédreszek drámai feszültségét és a költői szépségű hasonlatokat. A cselekmény, mozgás és térforma vonatkozásában Kerényi György tipológiáját (MNT I. 751–754, 769–772, 785) veszi alapul, ebbe sorolja be az általa vizsgált darabokat.

Végül a zenei anyagot szegényesebbnek ítéli meg. Viszont Cikolaszigeten és környékén sikerül olyan változatokat gyűjtenie, melyekben a bevezető parlandó mellett megvan a játék fődallama és az utójátéké is. Ez fellelkesíti: hiszi, hogy „sok elvesztettnek hitt népi kincsünk lappang még elrejtve, és várja a felfedezést, megörökítést. Ezért vitatja Kiss Áron szkepticizmusát, aki az akkori időkben óriási munkával, küszködéssel, erőfeszítéssel létrehozott játékgyűjteménye zárótanulmányában azt mondta: „»Úgyis csak töredékek mindezek, mint maguk a játékok szövegei, melyeket az idő hatalmas kalapácsa szétzúzott.« Igaz, hogy a fejlődés során a formák szétpattannak, de elemeikből, anyagukból új és új alakzatok keletkeznek a népköltés hatalmas kohójában. Mint *Kodály* írja [kiemelés tőle]: »A népdal intenzívebb megismerése világot derít sok csonka, törmelékes részletre. De kérdés, hogy minden esetben a kerek egész-e a régiebb, mindig csak romlás eredménye-e a rövidebb.« Ezek a szavak útmutatást adnak arra, hogyan kell tovább gyűjtenünk: lelkiismeretesen megörökíteni, nem lebecsülni a legkisebb, látszólag csekély értékű töredéket sem. Így derül világosság sok homályos részletre és így tehetjük népi kultúránk alapjává néphagyományunk kincseit.” (Kiss L. 1953: 398.)

Mészáros István népi gyermekjátékaink „Lengyel László” királyáról

Mészáros István a középf- és újkori históriás énekek, illetve a nép között forgolódo prédikátorok, iskolamesterek „Chronikáinak” kutatása nyomán megállapítja, hogy Lengyel Lászlónak a lengyel Jagellótól és a magyar Izabellától származó I. Ulászlót, Vladislaust nevezték a magyarok, akit Hunyadi János a magyar Rendekkel egyetértésben 1440-ben hazahívott Lengyelországból, és királlyá koronáztatott, hogy ezzel megakadályozza az utód nélkül meghalt előző király, Albert özvegye, Erzsébet megbízottjának, Habsburg Frigyesnek a trónfoglalását. A hidasjátékbeli utalások az ebből keletkező, a főurakat megosztó 4 éves háborúra, „Ulászló csapatának ellenséggel való szembenállására és legyőzésére vonatkoznak.” Ugyanis ilyen csatát nyert meg Ulászló Esztergomnál is, Budánál is. Az óbudai rév a cseh zsoldosokat megfogadó Erzsébet tulajdonában volt, ezért kellett tisztázni az átkelők kilétét. „A sok ősi elemet tartalmazó hidasjáték tehát a 15. században gyarapodott a Lengyel László motívummal” (Mészáros 1963: 278). Feltételezése szerint ezt valamelyik iskola tanítója állíthatta össze a 15. század táján, mendikáló-rekordáló diákjai számára” (Mészáros 1963: 275). Felvetődik a játékbeli Erzsébet név azonosításának kérdése is, óröla van-e szó benne, s ha igen, miért emlegetik e nevet gyakrabban Szent Erzsébetként. Borsai Ilona véleménye, hogy a királyné alakját a történelmi háttér elhomályosulásával helyettesítették egyre inkább a szegényeken segítő Árpádházi Szent Erzsébettel (Borsai 1984: 91).

A dallam és mozgás mint a rendszerezés alapja a Magyar Népzene Tára szerint

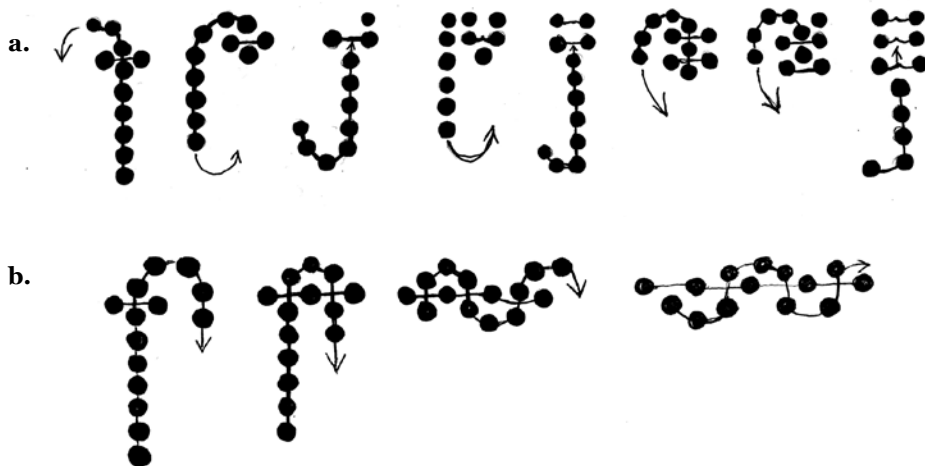
A Kiss Árontól számítva is több, mint 100 év óta folyamatosan megörökített hidasjáték korpusz rendkívül egyenetlen, a gyűjtés céljából, módjából, igényességéből a gyűjtő kilétéből következően. Az egyes játékleírások többé-kevésbé tartalmazzák a játék szövegét, de kérdéses, hogy mennyire betűhíven, és sok esetben hiányzik belőlük a dallam, a játszás körülményei és mikéntje leírása. „Tudvalévó – írja Kodály Zoltán –, hogy a dallam nélkül közölt népdalokban sok a hiba, a ritmust sok esetben nem lehet megállapítani, a dallam a szöveg épségének őrzője. Sokkal inkább mondhatjuk ezt a játékdalokról. Itt a szótagszám kötetlensége miatt a ritmus gyakran bizonytalan, dallam nélkül sohasem tudhatjuk nem hibás-e a szöveg. Valószínű, hogy a dallam nélkül közölt gyermekdalokban még több a szöveghiba, mint a népdalokban. Ezért még a dallamnélküli gyermekverset, kiolvasót is kottával kell följegyezni, mert ritmusa akkor is van, s nem mindig egyértelmű. Igazi élő-hangzó formáját csak a fölé írt ritmusjelzés adja meg. Sőt, még a dallamára is figyelni kell! Mert a dallamnélküli mondókák hanglejtése gyakran eltér a közönséges beszédétől, azt tehát jelezni kell.” (Kodály 1951: XVI–XVII.) A Bartók Béla és Kodály Zoltán szerkesztette első nagylegzetű összegzés, a Magyar Népzene Tára I., *Gyermekjáb-*

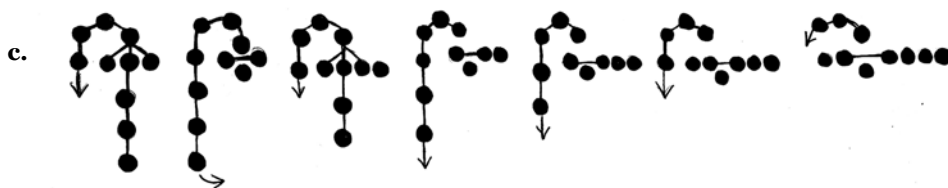
tékok című kötete kiküszöböli a fenti hibát, viszont csak a kottával lejegyzett gyermekjátékokat közli. Ez kollektív munka eredménye, melyben dr. Kerényi György, a kötet sajtó alá rendezője mellett Rác Ilona, dr. Járdányi Pál és dr. Kiss Lajos is egyforma erőbevetéssel dolgoztak. A kötet a játéktípusok rendszerezésével úttörő a világirodalomban. Fő szempontja a dallam magva: egy-egy jellemző dallamképlet, mely rendszerint meghatározott, többé-kevésbé változatlan ritmusképlettel társul. Summásan rendszerezi mozdulatanyagukra alapozva az énekes-táncos játékok cselekményét is, mely szerinte tükrözi a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő közösségi magatartását, a játszók egymás közti kapcsolatát is. Érdeme a magyar és külföldi anyag összehasonlítása is (MNT I. 874–875).

A hidas-kapus játékok egyrészt a Magyar Népzene Tára játékkrendje III. csoportja *Egyik a másik mellé* néven „a már közösséget alkotó nagyobb gyermekek csoportos fogyó-gyarapodó játékaik” között tárgyalja. Ezekben „maga a csoport változik: a vonuló láncból kiépült híd lesz”. A hídon (kapu alatt) átvonulók közül az utolsó kettőt visszatartják: ezek vagy teljesen átveszik a kaputartók szerepét, vagy gyarapítják azok sorát. A kapuk számának növekedését kifejező *Hídepítés* (III.C1.) megvalósulhat a pillérek elő-, avagy oldalirányú szaporodásával. Az *Aranyalma, aranykörte* (III.C2.) névvel megnevezett *Hídepítés*- változat sajátossága, hogy benne a visszatartott játékosok tudattalan választás alapján kerülnek jobb- vagy baloldalra, és ez pozitív vagy negatív minősítést tükröz.

15.a–c. rajz. *A hídepítés változatainak térrajza* a MNT osztályozási rendszerét követő ábrák nyomán (Simó Enikő rajzai): *a pillérek gyarapítása*

- a. *eléfelé* (MNT I. 751/III.C1.),
- b. *egyik oldal irányába* (MNT I. 752/III.C1.c),
- c. *mindkét oldal irányába* (MNT I. 754/III.C2.).

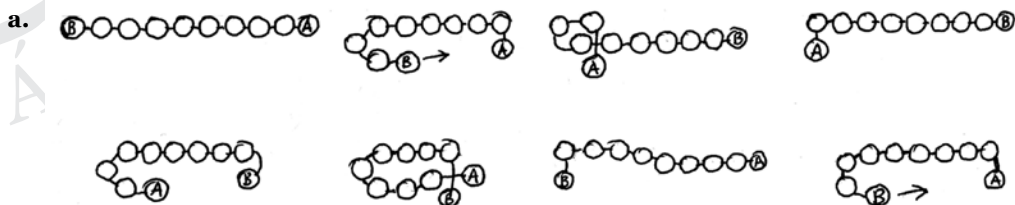

A Zárójátékokban (III.C5.) végül az ellentétes póluson állók megmérkőznek egymással. A játék, számtalan változatban, „az ítélkező, a rendet kereső embert” jeleníti meg. Lakodalmi szokás része is lehet. A Magyar Népzene Tára a hidasjátékok másik IV.A1-2 számú csoportját, játékkrendje IV. *Egyik a másik mellett* csoportjába sorolta, mint „a felnőttek világa határán” álló korosztály jellemzőjét. Ennek a közössége már egységes, a játékosok helyzetét sem váltás, sem fogyás-gyarapodás nem zavarja (MNT I. 704, 706, 772). Vonulások, táncok és színjátékszerű alakoskodások jellemzik. Az átbúvók egyirányban folyamatosan vonulnak át a kapu alatt, különböző térformákban: soros, körös vagy oszlopos (lugasos) formációban (MNT I. 704, 706, 772, 769–772).

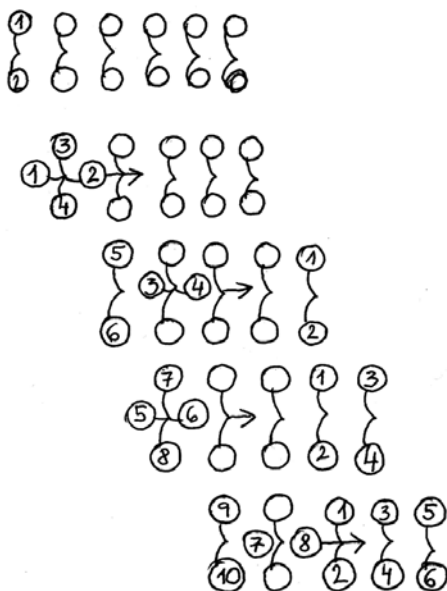
16. a–b. rajz. *A falu hosszán való folyamatos áthaladás – térrajz változatai* a MNT osztályozási rendszerét követő ábrák nyomán (Simó Enikő rajzai):

a. *hosszú sorban* (MNT I. 769/IV.A1.a α),

b. *párosan, az oszlop tagjai által formált lugas alatt* (MNT I. 770/IV.A2.α).

b.

Külön csoportba kerülnek az V. csoport *Kapcsolódó és átalakuló játéka*i. Ezeket az *Átalakult hidasjátékokat* a MNT-ban az egyazon játékesemény alkalmával meg-szakítás nélkül egymásra következő hídépítéses, de *a szokásostól eltérő befejezésű* – csigavonalba csavarodó *Rétes* és a párbeszédés *Itthon vagy-e hidasmester* játék (V.B2.) képviseli (MNT I. 704, 706, 785).

A játékmag mint vezérfonal az MTA Játékarchívuma rendszerében

Kiss Áron és a Magyar Népzene Tára lezárt gyermekjáték-köteteivel szemben, a MTA Zenetudományi Intézete Játékarchívuma folyton gyarapodó, terjedelmes, elvileg teljes magyar forrásanyagot őriz. Gondozója, dr. Lázár Katalin, az 1970-es évek végén új típusrendet dolgozott ki számára. Ez a játékeseményt a állítja középpontba, melyen belül a játék leglényegesebb elemét, a *játékmagot* teszi a rendszerezés alapjává. „A típuscsoportokat összetartó jellegzetességek a legkülönfélébbek lehetnek; nem előre meghatározott skatulyákba kell(ett) behelyezkedniük, hanem a játékanyagban létező kapcsolatoknak megfelelően alakultak ki. A játékmag fő típusán belül érvényesülnek a (régbben is használt) egyéb rendező elvek, végül pedig a lelőhely.” (Lázár 1997: 29.) A hasonló cselekményű játékleírások egymás mellé utalásával határozza meg a játék *típusát*, melyen belül különböző sajátosságok, pl. eltérő szövegváltozatok, daltípusok, földrajzi elterjedés stb. határozzák meg az egyes *változatok* speciális jellegét. A típusok több közös jeggyel rendelkező fölöttes kategóriájába a *típuscsoportokat*

sorolja, azoknak egymáshoz közelálló formáit pedig *játéktömbökbe*. Legalapvetőbb lényegük szerint összesen hat játéktömböt különít el: az *Eszközös-, Mozgásos-, Szellemi-, Párválasztó játékokét*, valamint a *Mondókákét* és a *Kisorsolókét*. Ezek közül minket elsősorban a *mozgásos játékok típusokéja* érdekel, melynek *típuscsoportjai* az *Ölbeli gyermekek játéka*, a *Fogócskázás*, a *Különféle ügyességi és erőjátékok*, valamint a *Sokféle vonulások*. Utóbbiak a játék és a rítusok, szokások, illetve az ünnepi szórakozási formák között álló ünnepi, sétaszerű felvonulások, gyakorta csattanó és tánc lépés nélkül. Típusait jellegzetes kötöttségük: pl. *kanyargós-, csigavonalas járás, kezeken sétáltatás, meg a kapu alatt haladás* jellemzik. Általában utóbbiak alkotják az általunk vizsgált, a magyar népi játékkultúra talán legnépesebb és legváltozatosabb, alsocsoportokba sorolható típusát, a *Hidasjátékokat*. Lazán tartozik közéjük a *Faluhoszsa játék* kapunélküli változata, amely esetében a leányok egymásba karolva, vagy egymás után vonulva, esetleg lugas (két oszlop) külső oldalánál haladnak előre vagy hátra. Lázár Katalin következetesen, a legapróbb részletekre kiterjedően osztályozza anyagát. Rendszere a játék összetettségéből indul ki. Ez esetben a vonulás milyensége a vezető kérdés, ez adja meg a típust. Megkülönböztet a folyamatos haladás jellemezte *bújó-vonuló*, valamint a kapuzárással járó *kapus-hidas, meg a kettő ötvözetéből álló* formát. A bújó vonuló formában átbújhatnak egy-, két-, sok-, két szembenálló csapatba szerveződő-, illetve *gyarapodó kapu* alatt, a kapu kapcsolódhat az átbújók sorához, vagy állhat külön tőle. A kapuváltás keletkezhet szerepcserével, bújással, cserével, vagy mögéállással. Ezek már az altípust meghatározó szempontok. Számára a szövegkülönbségek a változatokat jellemzik.

A hidasjátékok a szakirodalom tükrében Összegzés és kitekintés

A további lépés előtt szükségesnek látszik a téma viszonylag gazdag szakirodalmában felvetett szempontok – a játék és tipológiai bemutatása, nemzetközi párhuzamai, mitológiai, pszichikai, rituális és történeti vonatkozású értelmezései – szűkszavú összegzése.

Gyűjtemény és tipológia

Bármely gyűjtemény hozzáférhetőségének előfeltétele a rendszerezés. A magyar szakirodalomban a hidasjátékok első nagyobb seregszemléjének kezdeményezője, Kiss Áron, a szervezése során összegyűjtött 80 hidasjátékot szövegtípusok szerint csoportosítva tette közzé. Annak ellenére, hogy az archaikus imákhoz hasonlóan, ezek-

ben „a kép- és motívumanyag rendkívül sokféleképpen ötvöződik”, a „különböző képi elemek keverednek, [...] egy másik szövegben másfajta kombinációkat hoznak létre”, és emiatt tartalmi szempontból nehéz eldönteni, hogy a nagyobb szövegegyeségek központi magjának mit is tekintünk (vö. Tánczos 2000a: 226–227). Rendszerét a híd és kapu körüli problémák újabb és újabb meghatározó jegyeire építi: mi a funkciója, kik és milyen körülmények közt élnek a gazdáik, ki készített és mi célból, kiket biztatnak az átjövételre és kik szeretnének saját kezdeményezésükből átvonulni rajta, ez milyen feltételek mellett sikerül vagy sem, mi a váltásádjíj, mi a foglyul esettek további sorsa? E játék lényege két, híddal összekötött szembenálló – mitikus és reális – világ közti kapcsolat megteremtése: Egyfelől a természet újjászületése érdekében, a kozmikusból az ember által uralt szférába csalogatja be a tavaszt. Másfelől az emberi lélek mitikus szférába való átlépésének képét teremti meg, annak minden feltételével, áldásával vagy veszélyével és buktatójával.

Kiss Lajost a változatsoportok tartalmi–szerkezeti aránya érdekli, amit a legteljesebb változathoz, a Lengyel Lászlóhoz igazít, egymás mellé állítva valamennyi változat legaprólékosabb részleteit. Ezt egy következő kutatás értékesítheti.

A Magyar Népzene Tára a legnagyobb hangsúlyt a *dallamagok* szerinti rendszerezésre teszi, melyek után bemutatja a népdalokkal, továbbá a más népek daláival rokon gyermekdalokat és a tandalokat is. Kiderül, hogy a szöveg-cselekmény és dallamtípusok igen változatos módon kapcsolódhatnak. A cselekményt a *játékmozdulatok* formai-tartalmi tényezőinek mentén rendszerezi, mely a játékosok életkoronkénti csoportokba szerveződésére is rámutat.

A Zenetudományi Intézet Játékarchívuma rendszerét Lázár Katalin a *játékma*g – a játék legfontosabb eleme – alapján határozza meg: Ennek változatos mivolta (eszköz-, mozgás-, gyors reagáló képesség, párvalasztás-, alkalomhoz társuló monódóka) az alá-fölé rendelődő szempontok típuscsoportonként eltérő hierarchiáját is nehezen áttekinthetővé teszi. Ezt a 10–12 számjegyből álló rendszám tükrözi. Az egyes játékváltozatok visszakereshetőségét az archívum vezetője által Excelben szerkesztett adatbázis könnyíti meg.

A magyar hidasjátékokról szóló szakirodalomban a tipologizálás alapját a térformákhoz kapcsolódó cselekvések képezik. A szöveg – a szélesebb csoportokat felölelő mozgás és cselekmény-részletek után – csak változatalkotó tényező. A tartalmi elemzés a rengeteg változat, és a résztémaegységek rapszodikus ismétlődése miatt nehezen oldható meg. Pedig valójában ezek hordozzák a játék mondanivalóját, a többi játékkomponens csak megtámogatja-megjeleníti a szövegben is elhangzottakat. A jelzett változatsoportokon kívül gyakorta játszanak hidasjátékként más játéktömbbe tartozó játékot. Különösen gyakoriak a *Kis kacsá fűrűdik* és a *János úr készül* kezdetűek. A vámul esett játékosok osztályozásánál és a fölöttük való ítélkezésnél ugyanazokat a motívumokat használják fel, mint a *Szellemi játékok* tömbjébe sorolt *Tiltó játékok*, amilyen a *Sántapipás* (a MNT-ban *Pám-pám, paripám* néven), a *Virágnevezés*. Végül az ellentétes besorolású csapatok harcát képező ún. *Záró-játékok* leginkább az *Ügyességi és erőjátékokhoz*, valamint a *Fogócskákhoz* hasonló motívumokat tartalmaznak (MNT I. 755–760). Főleg a felnőtt fiatalok *Faluhossza* játékei

vagy egyszerű vonulásai során gyakorta hangzanak el erkölcsi vétségeket megfogalmazó, továbbá szerelmi vagy csúfolódó tematikájú népdalok, melyek száma akár 6-8 is lehet. Ugyanezek a fiatalok a rendelkezésükre eső tér meghatározott pontján (pl. a hegyre vagy játszóra érve, vagy a faluközpontba visszaérkezve) bizonyos alkalmakkor a hidasjátékot más játéktípusokkal, legfőképp *párválasztó körjátékokkal* váltják fel, vagy kapcsolják össze. Ilyenek a *Hej szénája*, *szénája*, *széna szakadéka*; *Csillag Boris*, *Érik a meggyfa* stb. kezdetű körjáték.

A poétikai hasonlóságok háttere

Az európai elterjedtségű hidasjátékok hasonlóságai felismerésének egyik alapját poétikai-motivikai tényezők alkotják. Kiss Áron egyfelől megállapítja, hogy a „magyar alak az eddig ismeretes hídjátékok közül a legváltozatosabb, legteljesebb” (Kiss Á. 1891: 515). Egyes magyar motívumoknak (*gyűrűgyöngy*; *haja*, *gyöngye*, *haja*) némettel, illetve szlávval való hasonlóságára figyel fel. Utóbbiról megállapítja, hogy az szláv hatás minálunk. A mai gazdagabb forrásbázis a németből való kölcsönzést valószínűsíti csak: az arany kőszikla motívum németből való szó szerinti fordítás (az eredetiben ez ’drágakő’ jelentésű). A szlavista Melich János fonetikai, nyelv- és poétikatörténeti, tartalmi jegyei és elterjedés-sűrűsége alapján bizonyítja, hogy a *Haja*, *gyöngye*, *haja* refrénhez hasonló szláv motívum magyar eredetű. Ezt egy 1818 körülről származó trencsényi morva kántáló virágvasárnap-i szokásleírás tételesen is igazolja: a magyar hídjáték szövege ráépült a rítusszövegre (Melich 1940: 86).

Ujváry Zoltán rámutat a játékra, táncra, mozgásra, cselekvésre biztató a *haja*, *heje* kifejezés indulatszó magyar népi lírában, különösképpen a játékdalokban elterjedtségére, és régiségére, és Diószegi Vilmos feltételezése nyomán (Diószegi 1958: 410) esetlegesen annak pogánykorig visszanyúló eredetére figyelmeztet. Diószegi szerint ez „a refrén, a »hej, regő rejtem« sorának eredeti jelentése szerint révülésre, vagyis a természetfeletti lények idézésére szolgált. [...] Ugyanakkor a magyar történeti adatok azt mutatják, hogy a *haj* típusú indulatszó a honfoglaló magyarság valamiféle isten-kiáltó szava volt. Sámánhitű rokonnépeink rituális énekeikben, nevezetesen a sámánénekekben ugyancsak szerepel az indulatszó, mégpedig a magyarhoz hasonlóan refrénszerűen, sőt a rögtönzött sámánénekeknek éppen ez az egyetlen állandó része. Ennek az indulatszónak – magyar példákhoz hasonlóan – hívó jellege van: a pogány magyarok csatakiáltásához hasonlóan a szellemeket hívja vele a sámán.” (Diószegi 1958: 432.)

Hejgetésnek nevezik a moldvai magyarok a *hejgető* legények házról házra járó, fúruylással, dobolással, ostopattogatással és rigmusokkal járó újév-köszöntő szokását (lásd ÜMTSz 1988: 912, *hejgetés* és *hejgető* címszavak). Énekes és hangszeres zene kíséretében mehetett végbe a révülés, és isten-kiáltás, akár csak a moldvai *hejgetés*. „A hangszer-történeti kutatás feltételezése szerint a hegedű szavunk valószínűsíthetően a tájnyelvi »héget, hejget« (von, húz) alakból keletkezhetett a 15. században. [...] a korai »hegedűs« említésének nem mindegyike jelenthetett vonós-

hangszer-játékos, mert még a 17. századból való adatok vizsgálata is arra mutat, hogy a szót »hangszeres zenész« vagy »énekes« jelentésben is használták.” (Brauer-Benke 2014: 43–44.) Belső-Ázsiában a hangszeres népzében még a máig ismeretes, hogy egyazon húros hangszer pengetéssel és vonóval is működtethető. A különböző mongol-török népek vonóshangszereiknek a magyar koboz, húr és hejget szavakkal összefüggő megnevezést adtak. (Brauer-Benke 2014: 45) „A belső-ázsiai vonós lantokat a szomszédos régi kazár (türk) nyelven beszélő népekkel együtt a magyarság a Volga torkolata és az Azovi tenger közötti óshazában ismerte meg, és hozta magával a Kárpát-medencébe.” (Brauer-Benke 2014: 44–45.) Ebből csak a 15. században kezdtek különválni a már csak vonóval megszólaltatott *hegedűnek* megnevezett fidula- (vonós hangszer) típusok és a koboznak nevezett (pengetős) lanttípusok (Brauer-Benke 2014: 55–56).

A *Hej, haja, haja* indulatszó a szerelmi-erotikus virágénekekben már a kedvest szólította meg (Szabó T. A. 1969). Elemzett játékaiban 15 különböző dolgot vagy személyt szólítottak meg *hej, haja, haja* indulatszóval: virágokat – *rózsát, liliomot, tulipánt, ibolyát* – haszonnövényeket – *meggyet, lent, széna gyöngyöcskét* –, állatokat – *csücskét* (disznót), *kis gilicét*,- személyeket – *Juli-Bulikát, Vasas Lajost, Bélát* –, a magyar és német népet, dolgokat és létesítményeket – *meszelőt, várat*, és nem utolsósorban a *lilét*, meg a *kiszit*. Utóbbi kettőt nem mint megidézendő, hanem inkább mint elhajtásra méltó hiedelemként. A kérdés további elemzést érdemelne a poétikai jegyek/szimbólumok történeti alakulását illetően.

A képi egységek és tartalmi jegyek számbavétele és összehasonlítása további nemzetközi kapcsolatokat, egyezéseket, rokonvonásokat tárhat fel. Néhány ilyenre a MNT is utal (MNT I. 874–875).

A Lengyel László-játék művészi értékeire Kiss Lajos hívja fel a figyelmet: „A szöveg fő részéhez tartozik a fokozódó feszültségű drámai párbeszéd. [...] Páratlan gazdagságot találunk a különböző változatok költői szépségű hasonlataiban, színjátékaiban, népi etimológiai szellemes szóferdítéseiben. A híd helyreállításánál csak úgy tobzódunk az arany, ezüst, gyöngy pazar bőségében. Megkapó az ellentét a révészek rideg gyanúsítása után következő gyermeki bizalommal telt, mitikus elemeket belekapcsoló feleletek páratlan változatosságával szemben.” (Kiss L. 1953: 379.)

A szövegtelmezés rokon- és szembenálló esetei

Az értelmezés egyik irányvonala mitológiai jellegű. A német Wilhelm Mannhardt a játék alaptémájaként a lelkek mennyországig, avagy pokolig vezető útját jelöli meg. Ezzel Kiss Áron is egyetért, megjegyezve, hogy ehhez a témához nálunk „a mythikus részhez lakodalmi szokások tapadnak” (Kiss Á. 1891: 514). Két szláv kutató feltételezése szerint a játék a szlovákok pogánykori bálványképének, illetve a szerelem pogány istennőjének címzett örömujjongás. Magyar vonatkozásban sejtelemként villan fel a pogány sámánének költői elemeinek lehetséges továbbélése. Kutató elődeink, egymás nyomában hozzák szóba a hidasjátékok néhány további mitológiai

vonatkozását. Ilyenek a sámánizmusból származtatott szitával és dobbal, meg visszafelé számlálással való varázslás, az égbe vagy pokolba vezető aranyhíd, a játékosok angyallá vagy ördöggé minősítésének középkori istenítéletekre emlékeztető zárómotívumai (Dömötör T. 1974, Lázár 1990: 618–619), Isten és *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* (vö. Kálmány 2011: 85–114), „a honfoglalást megelőző idők termékenységistennője” (Tánczos 2006: 185–186) valamint Szent Erzsébet segítő támogatása. Bizonytalankodnak abban, hogy a hidasjátékok az ide-oda kígyózó, nyitott láncformában mozgó labirintusjátékok közé sorolhatók-e, az ugróiskola és a más vonulós játékok mellett, vagy sem.⁸ „Egyes kutatók szerint ezek utánozzák az égitestek mozgását, a madarak repülését; mások szerint az avatási szertartásokra, az avatandó jelképes halálára és újjászületésére utalnak.” (Borsai 1984: 101.)

Az értelmezések egy másik csoportja feltörő érzelmekkel, vagy azok szimbolikus kifejeződésével kapcsolatos. A szlávok az örömujjongást hangsúlyozzák. Van náluk olyan feltételezés, miszerint a szóban forgó híd a szerelem hídja, amelyen át a házasságig el lehet jutni. Hasonló értelmezési lehetőséget sugall a magyar változatok lakodalmi rítusokban játszott szerepe, számos azokra visszautaló motívuma is.

Magyar vonatkozásban Ujváry Zoltán hívja fel a figyelmet a játék és a tavaszközszöntő, illetve termékenységvarázsló rítusokhoz való kapcsolódására.

Végül, a kutatók a Lengyel László altípus esetében történeti kapcsolatok lecsapódására is gondolnak. A megénekelt 15. századi eseményeket a szlovákok etnogenezisükkel hozzák kapcsolatba, vagy éppenséggel pogánykorinak tartják. Minálunk a Lengyel László kiléte a fő téma: az, hogy Szent Lászlót, avagy Ulászlót nevezik így. A bizonyítékok utóbbira utalnak: Mészáros István rámutat arra, hogy a történeti esemény és a játék elemeivel párhuzamba állítható és megállapítja a történetet folklórba való beépülésének iskolai gyökerét (Mészáros 1963).

Mint középkori jogi eredetű fogalmat tartják számon a *hídvámra* való hivatkozást.

Zárszavak

Dolgozatom célja a természet- és élet tavasza kiteljesedésére várakozó, azt sürgető ember képekben kivetített vágyainak, gondjainak, aggályainak és sokféle elága-zó képzettársításainak az értelmezése. Bár az egyes elszigetelt alkotások kompozíciójából is kikerekedhetnek önálló történetek, kisugározhatnak hangulatok, vagy kifejeződhetnek párhuzamos példák által nyomatékosított erkölcsi nézetek, felviláncolhatnak a koruk körülményei által is befolyásolt emberi problémák, a beleérző megértéshez inkább a teljes anyag képrészzeinek, és a belőlük építkező nagyobb *képi egységeinek* (Tánczos 2000a: 221) a szövegösszefüggésekbe helyezései, egymásra vetítései, kölcsönös kiegészítései vezetnek el. Természetesen, nem önmagukban, hanem tágabb szövegkörnyezeti összefüggésükben. A játékosok kiléte, a játszás ide-

8 A labirintusjátékok Borsai Ilona kismonográfia méretű játéktanulmányában külön címen szerepelnek: ennek altípusai a „Rétes” és a Kanyargó járás három gyermek körül (Borsai 1984: 101–102).

je, alkalmi, eszközei, a cselekménye, zeneisége, térformája, a játékosok gesztusai egyaránt megerősíthetik, kiegészíthetik, vagy éppen tagadhatják, megsemmisíthetik következtetéseinket. Munkámban a lehetőségek szerint figyelek mindezekre.

A forrásbázis

Hidasjátékot terepen csak Esztelneken gyűjtöttem még az 1970-es évek végén. Ezt leszámítva kezdetben csak a Székely Nemzeti Múzeumban általam kezelt *Síppal-Dobbal* nevű erdélyi magyar játékgyűjtő verseny eredményei, valamint a különböző játék- és vegyes folklórgyűjteményekben közölt példák álltak a rendelkezésemre. Mindezek többségében, sőt még a legnagyobb magyar játékgyűjteményében, az MTA ZTI Játékarchívumában is számos, a játék értelmezéséhez fontos adat hiányzik. Ennek oka az önkéntes gyűjtők folklórban való járatlansága. A játékarchívumban eligazodást dr. Lázár Katalin munkája gyümölcseként a teljes gyűjtemény (benne 1191 kapushidas játék) számítógépes Excel-adatbázisba való feldolgozása könnyíti meg, mely a leltárszám, típuszám, a játék gyűjtési adatai (év, hely, adatközlő, gyűjtő) mellett a forrásban további meglevő vagy abból kikövetkeztethető információkat (cím, a kapcsolódó szövegek kezdősora, cselekménye, dallam- vagy ritmusképlete, térformája, mozgás, gesztusok, eszközök, térhasználat), meg a játszás körülményeit (játékosok életkora, neme, száma) és a megjegyzést tartalmazza. A 2004-ben, 2006-ban, 2007-ben és 2008-ban egy-egy hónapos játékarchívumi kutatásom során azt tapasztaltam, hogy dr. Lázár Katalin mind az archívumot, mind az adatbázist önzetlenül bocsájtja a kutatók rendelkezésére. A hidasjátékokkal nem végezván a helyszínen, hazatértem után még 250 leírást küldött el nekem. Mindezekből egy 720 tételes Works-adatbázist állítottam össze (a leggyakoribb szövegváltozatokat mellőzve, melyet a feldolgozás során további forrásokkal gyarapítottam. Ezek a teljes hozzáférhető anyagnak kb. két harmadát teszik ki, mely hozzávetőlegesen elégséges egy játéktípus elemzéshez-értelmezéshez. De azzal is számolnunk kell, hogy a hiányzó alkotások módosíthatnák a képet, hiszen, mint tudjuk, egyetlen alkotás is kínálhat fel forradalmi újdonságokat.

A forráskezelés vonatkozásában be kell vallanom, hogy a Magyar Népzene Tára I. kötetéből kiemelt alkotások javarészt kotta nélkül, a finomabb tájnyelvi hangjelölések nélkülözésével közlöm. A helyesírási szabályokat nem ismerő gyűjtők kézíratait csakúgy, mint az elavult szabályzatok szellemében íródott nyomtatványok szövegeit, hacsak nem egyértelmű, hogy tájnyelvi sajátosságról van szó, a jelenlegi köznyelvi és helyesírási konvencióknak megfelelő formába írom át.

A hidasjátékok szimbolikus háttere

Mint már említettem, a játék bármelyik természetű összetevője hordozhat a jelenésre vonatkozó fontos szimbolikus értéket. Kiemelkedő helyet foglalnak el pl. a játék körülményei: ideje, helye, a játékosok kiléte, öltözete, eszközei. Lévén szó tartalmilag a tavasz kezdetéhez fűződő alkotásokról, a játszás időpontjaiba ágyazva jelzem a rendelkezéseimre álló más információimat.

A játszás ideje

A fiatalság koratavaszi, nagyböjtben kezdődő, és pünkösöd tájkán véget érő szórakozásai közt hangsúlyos szerepet töltöttek be a különböző vonulások. Típusaik és altípusaik nem különültek el határozottan e hosszú időszak kisebb periódusaiban. A kizárólag böjti-, koratavaszi újholdhoz kötődő-, virágvasárnapi-, húsvét vasárnapi- és hétfői-, fehérvasárnapi-, áldozócsütörtöki- és pünkösdi vasárnap délutáni játékok csak bizonytalanságokkal határolhatók el egymástól. Ez részben a hiányos leírásoknak köszönhető, de a mégis rendelkezésünkre álló adatokból kiderül, hogy gyakorta ugyanazt a változatot egyik vidéken böjtben, a másikon éppen húsvét vasárnapon vagy azután játszották. Így az alábbi korszakolás nem tekinthető kizárólagosnak, főként az adattárból kiolvasható sajátosságokat tükrözi.

A nagyböjti vasárnapok repertoárja

A farsangot követő nagyböjtben, az elcsendesülés, a befelé nézés időszakában a leányok csoportos, énekes sétái, különböző énekes-táncos játékaik, valamint a jellegzetes szokásai kivételével mindenféle közös mulatozás tilos volt: „Szép holdvilágos estéken nem szabadott akármit dalolni, csak ilyen játékfélét, de azért daloltuk, hogy hangot adjunk, hogy a legények tudják, hogy kint vagyunk az ablak alatt” – magyarázták a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei galgamácsaiak, akik *vagy két porta hosszat párosan összefogózva játék nélkül énekelve oda-vissza sétáltak*.⁹ A Nógrád megyei Nemtiben egymás kezét fogva libasorban mentek az egész falun végig, és daluk a túlhajszolt élvezetek veszélyére figyelmeztetett:

*Méz, méz, méz, termett méz,
Termett méznek boldogsága,
Lehullott virága.
Ez az áldott bor,
Ki mindenre foly,
Ha jót iszol belőle,
A torkodra forr*

Nemti, Nógrád vm. (ZTI 12970g).

9 ZTI 2839f.

A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei jászszentandrásiak ugyanerre a dalra oszlopban vonultak át a kapu alatt, mely egyeseket a „mennyországba vagy pokolba” juttatott.¹⁰ A Nógrád megyei Mátraverebélyen e dal éneklését követően tartott kaput kívülről egy *kérő*, belülről egy *anya* egy kör tagjai fölött, és haladt velük ellentétes irányba. Megállapodásuk után immár a libasorba rendeződő csapat és az *anya* vonult el a *kérő* és a *menyasszony* által tartott kapu alatt. Miközben a csoport és a menyasszony elvált egymástól, ezt énekeltek:

*Soha vissza nem jöhetünk
Itt viszik az öreg Bibort kávéházba,
Bíborba, bársonyba, gyöngyös koszorúba,
Négylovas hintóba, Sárga bigyogóba.*
Mátraverebély, Nógrád vm. (ZTI 47270).

Eszerint a menyasszony egy élemedett korú, neveléses öltözetű, a telet jelképező eltávolítandó szalmabábúhoz, a *kiszíhez* hasonlító nő volt, akárcsak a *Pilikézés* címszereplője. Ez utóbbit általában a háromszögben elhelyezett 3 pont – három álló vagy guggoló kisebb gyermek, fa vagy bokor – körül bőjti *kanyargó járás*ként játszották: „A két szélsőt körülkerülik, a középsőt kikerülik, így kifli vagy félhold alakban haladnak, esetleg a sor eleje és vége összekapcsolódik. Több pontot, esetleg gyermeket is kerülhetnek csillagalakban.” (Igaz 1982b: 593–594.) Ugyanerre a dalra Mátramindszenten hidasjátékot játszottak, mely körberendeződésbe és leguggolásba torkollott.¹¹ Cselekményéből hiányzott a dal szövegében szereplő *kifordítás* – feltehetően a közösségből való eltávolítás – motívuma. Itt ehelyett tőle a kört alakító közösség különült el leguggolással. A játékdalban megszólított lény, *Pilikém* zabolátlan erkölcsű, halálra való anyó. A *lencse* a *rakoncával* meg hússal párosítva, formai alapon a bujaságot fejezi ki, szemben a szexuális ártatlanságra utaló zabbal.

*Pilikém, Pilikém, Pilikémnek tánca,
Anyó, anyó, másik anyó,
Forduljon ki rajta.*

*Lencsét főztem, nem volt húsam,
Hé, rakonca, hé rakonca egy csokorba.*
Mátramindszent, Heves vm. (AP 12971f).

A bőjti időszakban gyakorta énelkeltek ki különböző vétkeket. Így pl. Hollókón a díszbe öltözött leánycsapat kettős sorba fogózva haladt előre, és a *Három szál vesszőre tapodtam* dalra hol szétvált, hol újra egyesült, hogy végül körré alakulva, sokszor kinyújtott karral összefogózva, hujjogatással gyorsan forogjon:

*Három szál vesszőre tapodtam,
Jaj, de nagy méregre támadtam,
Vagy életem, vagy halálom,*

---

¹⁰ ZTI 47270.

¹¹ AP 12971f.

Vagy tetőled el kell válnom,
Édes galambom.
Huja, huja korsó, Nincsen borsó.
Hollókó, Nógrád vm. (ZTI 068662/1).

De Nógrád, Heves, Borsod megyében gyakrabban minden más kapcsolódás nélküli páros vonulások – *lugasos* – hidasjátékot játszottak a dalra. Ez a bujaságból eredő hűtlenségről – egy helyett három szál vesszőnek, vagyis lánynak a megkönyözéséről, meggyalázásáról – és ennek következtében a kedvestől való elszakadás veszélyéről, annak veszteségéről szól.

Nógrád-, Heves-, és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében a *Mért küldött az úraszony* kezdetű változatban kapun átbúvás közben az alábbi, furcsa szövegű és ukrán dallammal rokonítható dalt énekeltek:

Lehajtom fejem,
Sátorba képem [más változat szerint: kélek, avagy léptem],
Ölibe laptát hagyítottam.
A szolgáló búját látta
Nagy bánattal pironogatta.
Ecseg, Nógrád vm. (ZTI 072518, MNT I. 659/1115, 864).

Érzésem szerint e kép megesett leányra vonatkozik. Ugyane megyében, Kozárdon a *piros-barna menyecskét egy kendő cseresznyével* kínálják.¹² „Egyes gyümölcsök az életre, termékenységre, szexualitásra vonatkozó általános jelképiség mellett, illetve ezen belül sajátos jelentéstartalmakat is kifejezhetnek. A magyar népdalokban a meggy és a cseresznye szintén szerelmi szimbólumok, a meggy- és cseresznyeszedés jelentése pedig 'csókolózás'.¹³ A cseresznye jelentése: „Csók, száj, üdeség, vidámság”.¹⁴

Erkölcstelen, vagy legalábbis törvénytelen férfi–nő kapcsolatra utal a Komárom megyei Martoson játszott *Körtefázás* nevű páros vonulások játékban a *körtefán termő piros meggy képe, melyben a férj panaszkodik* kibírhatatlan feleségéről, aki, mondja az ének végén, még az *ördögnek sem kell*.¹⁵

Két játékos körbenálló társai feje fölött vitt el kapu gyanánt egy vesszőt a *Léluska*, *Léluska* elnevezésű játékban, melynek címadója a szlovákok zöldágjárás-játékja kezdősorában szereplő név. A vessző lecsapásával jelölték ki a következő kaputartót, a *töklevelű, bablevelű héluskát*.¹⁶ A vessző a hidasjátékokban általában a halál kezében szokott lenni, aki kérőként ezzel jelöli ki áldozatát.

Már a böjt időben gyakran játszottak az életet jelképező zöld növényeket behívó hidasjátékokat. Csíkszentimrén a korán sötétedés miatt a *Nyiss kaput, angyal kez-*

12 ZTI 047075.

13 Forrás: <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/16Elet.pdf>.

14 Forrás: <http://www.lelekkut.eoldal.hu/cikkek/szimbolumok/ismerteto.html>.

15 MNT I. 293/533.

16 Nyékvárkony, Pozsony vm. Forrás: <http://csemadok.sk/nepzenei-adatbazis/helelele-leluska-ora-cemben-bembuska>.

detű hidasjátékot *Korombújdokolásnak* nevezték. A *Bújj, bújj* kezdetű játéokban *zöld ágat, aranybúzáat*,¹⁷ Panyolán *szederice-levelicét* biztattak bejövételre: Pl.

*Bújj, bújj, szederice, levelice,
Bújj, bújj, bújj.*

Panyola, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 203/7).

Böjti analógiás férjvarázslás, leánykérés volt a Nyitra megyei Béd és Menyhe *Ulicskázása* vagy *Hajúvárázása*. Nagylányok játszották egy-egy magukkal hozott kisebb lánnyal, akit Bédén a *báránkjáuknak*, Menyhén a *keresztgyereküknek* neveztek. A kisebbek guggoltak, a nagyobbak mögöttük álltak és kötényükkel letakarták azok fejét. Bédén 3 kövecset adtak a báránkjáuknak, mondvá: „*ez muzika, ez mézeskalács, ez cúkor*”.¹⁸ Menyhén meg a *keresztmamuska* megkérdezte a kislányt, hogy *van-e szeretője*, majd magasra dobva egy követ, ezt mondta: „*Ilyen magas ágya legyen a keresztlánnyomnak, ha férhez megy, ilyen magas létrán járjon bele!*”¹⁹ Ezt követően leánykérő kapusjáték következett, az alábbi énekelt szöveggel:

Ulicska, ulicska, mako, mako, makolicska.

– *Újvári bíró, mit keres?*

– *Lyányodat.*

– *Melyiket?*

– *Szebbiket, keskeny magosabbikat.*

Innét onnét asszonyok, Lédec uram üzente, üzenetet üzente.

Lyányodat kéretyi, követyi.

– *Melyiket?*

– *Szebbiket, keskeny magosabbikat.*

Add nekem azt,

– *Sz...t kapod azt.*

– *A mi lányunk oly szép, oly kegyes, oly becses,*

A vaskapun ki nem mehet tíz arany gyűrője néki, kopogós csizma néki.

Szolgaleány táncol, nyomát se nyomja, fehér karját se nyújtja.

Nyújj ki, bújj, bújj, bújj, bújj, bukrostú, bukrogyik [bokrod itt] maradjon.

Béd, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (Kodály 1913: 359–360,

MNT I. 392–393/659).

19. kotta. *Ulicska, ulicska*

U-lics - ka, u-lics - ka, ma-ko, ma-ko, ma-ko - lics - ka.

Uj - vá - ri bí - ró, mit keres? - Lyányodat. keskeny, mago - sabbi - ka,
---Mē - lyikēt? - Szebbi - ket,

17 ZTI 047137.

18 Béd, Nyitra vm. (MNT I. 392–393/659).

19 Menyhe, Nyitra vm. (Tátrai 1990: 149).

In-nét on-nét asz-szonyok, Lyányodat ké-re-tyi, kő-ve-tyi.
Lé-déc u-ram ü-zén-té — Mē-lyi-két? Szēbbi-két,
ű - zē - nē - tēt ű - zē - nē - tē.

kes-kény ma - go - sab - bi - kat. Ad ne - kēd azt,
sz...t ka - pod azt.

A mi lyá-nyunk oly szép, oly kē-gyēs, oly bē-csēs,

a vas-ka-pun ki nem mē-het tiz a-rany gyü-rő-je né - ki,
ko-po-gós csizmá- ja né - ki,

szol- ga - le - gény tán- col, nyo - māt sē nyom-ja,

fē - hlr kar - jāt sē nyujt- ja.

ad lib
Nyú- ki, bújj, bújj, bújj, bújj, bukros-tú, buk- rogyik ma - rad - jon.

Béd, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (MNT I. 392–393/659).

A párválasztás témája körül forogtak a *karikázók*, amilyen a tardoskeddi *Szina-lázás* volt: ebben a kör belsejében elhelyezkedő játékos párt választott a körből, majd együtt forogtak benne.

A *Kajátás* elnevezésű, *Ki népei vári vagytok?* kezdetű *hidasjátékan* a Hont megyei Tésán mind az alsó kútnál lakó tótok, mind a községháza övezetében lakó magyarok részt vettek. Előbbiek a német, utóbbiak a magyar népet képviselték. Játékosan vetélkedve figurázták ki, kicsinyelték le egymást. »A megcsináltatjuk«-ra mondtunk mindenfélét, tiszta aranyból, vagy amit akartunk, mindig csak azt felelték: »Az sem tetszik.« A csúfolkodás része volt az is, hogy kikajátották az egymás szeretőit: »Kajátottunk, amíg vót lány, oszt sokszor avval kajátottuk, aki nem vót

szeretője, akire haragudott.” Ráadásul a párosító énekekben szokásos *aranykácsa* metafora helyett itt a felek a *döglött kácsa* titulust kapták. Pl.:

*Pásztor István döglött kácsa
Galó Magdol hitvestársa!
Kikajátottuk az egymás szeretőit. Kajátottunk, amíg vót lány, oszt sokszor
avval kajátottuk, aki nem vót szeretője, akire haragudott.”*
Tésa, Hont vm. (ZTI 47430).

Gesztusokkal érzékeltetett hadakozásba torkollott a galgahévíziek *Tivi-tovi tács* illetve *Lengyel László* játéka:

*Tivi-tovi tács,
Hévízi takács,
Legyünk bátor, jó vitézek,
Hídon menjünk át.
Ki népei vagytok: stb.*
A válaszolgotós, veszekedős résznél (vagyis a két szembenálló csapat vitájánál) ki-ki a párjával szembeállt. A tács, haza, tácsra a társával összeverekedett, zsebkendővel összevissza keveredtünk, egymást zsebkendővel ütöttük, nagyokat neveltünk, és ezzel fejeződött be. Akkor újra elindultunk.
Galgahévíz, Pest vm. (AP 12439f).

Újholdkori játékok

A ciklikusan megújuló hold télvégeken hasonlósági alapon kínálta fel a természet megújulásának, az élet újjászületésének reményét, amit a Nógrád megyei, dejtári *Újhold járás*,²⁰ avagy *Újhold köszöntő*²¹ elnevezésű játéokban az *asszony* (itt feltehetően a Hold) „kapunyitását” és az utca *rozmaringgal* való *szegélyezését* mágikusan is elősegítették a szétváló kapusor közötti átjárással és az egész falu bejárásával, vagyis a kimondott szó és megjelenített bevonulás erejével. Márpedig a rozmaring mint a menyasszonyi koszorú és a vőlegénybokréta alapanyaga, a tiszta, viszonzott szerelem és hűség jelképe.

*Nyisd meg, asszony, kapudat,
Hadd kerüljem váradat!
Új hold, fényes nap, borsos kapitányka.
Leszek bátor jó vitéz, hídon megyek átal.
Ez az utca de szép utca,
Rozmaringgal van kihúzza.*
Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47193).

A hidas-kapus játékok között számos további, több altípus összekapcsolásával az *új holdat* és *fényes napot* kapunyitásra és az aranybúzáat átjövésre biztató változat ismeretes, melyek többségét húsvét táján játszották

---

²⁰ ZTI 47193.

²¹ ZTI 47195.

Virágvasárnapi játékok és rituális szokások

A szomszédos szláv népeknél virágvasárnapokon a falvak fiatalsága házról házra járva, kántálással köszöntötte a falustársait, fejezte ki jókívánságait. A tótok ezen a napon vitték ki a *Szép Morénát*, a halál megtestesítőjét és hozták be az *Új Nyarat*.

A magyar nyelvterület egy részén, Nyitra, Hont, Nógrád, Pest és Heves megye egyes községeiben, ha a böjt negyven napja során senki nem halt meg a faluban, virágvasárnapon a leányok egy *kiszének* nevezett szalmabábút öltöztettek menyasszonnak vagy menyecskének, vitték a faluvégéig vagy annak határáig, és pusztítottak el szertartásosan: égettek el, vagy dobtak a vízbe. Vigyázni kellett, hogy kivitelkor a bábu ne forduljon vissza a falu felé, illetve, hogy a vízben ne akadjon fenn. (A nyelvterület más részein e rítus a farsangvégi húshagyókedden zajlott). A kihordás részleteihez (ki adta a ruhát, ki öltöztette fel a bábút, ki vitte, mi lesz a ruháival) versengések és jóslások kapcsolódtak, melyek fő témája a lányok férjhezmenetele volt. A Nyitra megyei, magyar lakosságú Bodokon a kiszit *banyának* nevezték, ő képviselte a halált, a himlőt és dögséget, ezt vitték ki megsemmisíteni a faluból. Manga János, a kérdés kutatója megállapította, hogy az erotikummal való kapcsolata is kétségtelen (Manga 1941: 307). A Nyitra megyei Zoboralján a kiszebábú kivitelét követően, visszafelé jövet a leányok behozták a *villőnek* nevezett *zöld ágat*. A szokásnak a rítusdalok szerint a *böjt kivitele*, a *sódar behozatala*, a határ jégesőtől való védelme, meg a fiatalok boldogságának, házasságkötésének és termékenységének a biztosítása volt a tétje (Manga 1941: 310). Róheim Géza szerint a villőzés tót közvetítéssel került a magyarsághoz, miután a szlávok ural-altáji, török forrásból tanulták. A szó eredeti jelentése 'meghalni', 'hulla' volt, és a tót hiedelem szerint a vilik a halott menyasszonyok lelkei. Róheim a bábu vízbelökésének értelmét a megfordítva ábrázolt születésben – a magzatvíznek a halál utáni állapotra való kivetítésében – látja (Róheim 1925: 241). A Nyitra vármegyei alsóbodoki villőző ének ezt igazolni látszik:

20. kotta. *Kié, kié ez a ház?*

1. Ki - é, ki - é ez a ház? Háj, víl - lő!
 Á jām-bor em - bé - ré.
 Ben - ne vān egy ve - tett āgy,
 āz mel - lett rin - gó bōl - csō.

Fā - lu vé - gin se - lēm - sā - tor. Háj, víl - lő!

Alsóbodok, Geszte, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (MNT II. 171.)

*Kié ez a ház, haj, villó
Falu végén jámbor embereké,
Benne van egy vetett ágy,
Amellett ringó bölcső.*

Alsóbodok, Geszte, Nyitra vm., Kodály Zoltán gyűjtése (MNT II. 130).

A virágvasárnapi szokások elhalványodásához az egyházi hatóságok tiltása (Prága, 1366; Poznan, 1423; Felsősjajó, Gömör vm., 1599) is hozzájárult, annál is inkább, mert a halált ábrázoló bábuk eltávolításában a középkorban a papok is részt vettek. De még az első világháborút követő betiltásáról is van adatunk a Hont vármegyei Ipolybalogról.²²

A rítus velejárója volt a faluba visszatérőben a *kaput-nyitás*. Az említett Ipolybalogon ekkor a *Mér küldött az Úrasszony* kezdetű játékdallamra bújtak át a kapu alatt (Manga 1941: 291). Nógrád megyében, a Galga mentén és Felsőőrön (Vas vm.) *Bújj, bújj, zöldágaztak* (Ág–Barsi–Koncsol 1997: 46b).

A szokás időpontja ingadozott. A kiszit a Nógrád megyei Lőrincin húsvét utáni vasárnapon, litánia után távolították el azzal, hogy saroglyára ültették és letakarták az azt alakító kislányt, a következőképpen:

Kiszi

A játékosok a piactérről indultak, végigmentek a falu főutcáján, majd ismét visszatértek a piactérre. Két sorba álltak fel szembe egymással. A szemben levők keresztelve kezét fogták. A keresztelt kezekre lépegetett egy 3-4 éves kislány, a kiszi, akinek két lány fogta a kezét, vagy vele együtt lépegetett a sorban állók mögött. Közben a következőt énekelték:

*Haj ki, kiszi, haj, ki,
Győ be sodor Jancsi,
Meghászosodott a barát,
Elvette a kapu farát,
Haj, kiszi, haj, ki.*

Miután a kiszi végiglépegetett a kezekre, egy szőnyeggel letakart saroglyára ültetik, és letakarják egy abrosszal, ugyanezt a dalt énekelve. Így vonultak végig a falun, majd ismét visszatértek a piactérre. Itt a kiszit letették és a Bújj, bújj zöldágat kezdték játszani. A lányok sorbaálltak az utolsó pár bújni kezdett a dalra. A bűvő pár közül a hátsó hátranyújtotta a kezét és megfogta az utána bűvő pár közül az első kezét. Ugyanígy minden pár összekapaszkodott, úgy, hogy a kaput tartókból egy kör lett. Apró csárdás lépésekkel mozgott az előbbi dallamra

Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 47345).

A Nógrád és Galgamenti *Kiszijárásnak-Villőzésnek* szerves részét alkotó, de arról le is vált, önálló életre kelt, kapun átbúvó *zöldágjárás* a húsvéti ünnepek egyik legkedveltebb játékává vált. Balatonfelvidéken, Kisalföldön a húsvét másodnapja délutánját töltötte ezzel a fiatalság (Barsi 2007).

Zoboralján a virágvasárnapi télmetést a lányok *Zöldág-járása*, a *Villőzés* követte.

²² Forrás: <http://soundgraph.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1166473>.

A nagyobb lányok egy kifújt hímes tojásokkal, szalagokkal díszített fűzfaágot, a Villőt vitték végig a falun. Közben ezt énekelték:

*Kizöldült a mező, De nem a rózsától, hanem az ibolyától.
Villő, villő, tavasz vagyon, húsvét leszen, jaj, Villő!
Minden háznál megálltak, és elmondták köszöntőjüket. A gazdasszony a zöld ágról letört gallyacskával megütögette a lányokat, hogy egészségesek, termékenyek legyenek, férjhez menjenek, majd megajándékozta őket hímes tojással. Ezt a lányok kis karkosárba gyűjtötték.
Zoboralja, Nyitra vm. (Kaprálík 2012).*

A házról házra járó villózók regölesre emlékeztető köszöntője szerint a zöldág meghozza: a fiatalok vágyainak beteljesedését:

*Ez ki háza?
Jámbor Gál háza.
Ez ki háza, ki háza?
Jámbor Gál János háza, villő, villő!
Várj meg, villő, várj meg a rúzsás pallagon, villő, villő.
Majd elvisszük a kevecét, villő!
Majd behozzuk a zöldágot, villő!
Gyerekeknek hajlós pálcát, villő!
A lányoknak marok vesszőt, villő!
Legényeknek fényes fegyvert, villő!
A lányoknak gyöngykoszorút, villő!
Menyecskéknél végig fátyolt, villő!
Menyhe, Nyitra vm. (MNT II. 176/137).*

A virágvasárnapi játékoszeállítások sem voltak mentesek a csúfolódó kritikától. Ezt tükrözi az alábbi, trizsi játékfűzés, melynek időzítését virágvasárnapra utaló szövege sugallja. Ennek az első – a falu széléig irányuló részét hidasjátékként, a második – visszatérő részét kézfogósó sétaként, majd a végén a dalszöveg utasításának megfelelően szoknyájukat felfogva a kezükkel a derekukra emelve párban haladó tánclépések formájában fejezték be. A *Kiskata* vagy *Gergely uram* néven megnevezett játék jelzői – *sáros lábú, fekete tóban fürdő kiskacsa* – megkérdőjelezhető erkölcsi tartású egyénre utalnak. A *Gergely uramnak* – a játékbeli híd őrének – számadással tartozó asszony házi kötelességei – gyermekringatás, szövés-fonás – helyett cifra csizmában táncol, mulatozik. Ezt teszi – a lova ellátása helyett – a huszár is. A *Haja, mia lilium* hajának boglyassága átvitt értelemben szintén jellembeli fogyatékosságnak a szimbóluma. A szöveg egészében így hangzik:

*Gergely uram, nyiss kaput! Számat adok róla,
Tudok szőni, tudok fonni, Tudok matollálni.
Három orsó, hat gombolyag, talán lesz egy párna,
Ringasd uram, a gyermeket, Hadd menjek a bálba,
Hadd ugorjak egyet-kettőt a piros csizmába!*

*Jaj, de szerencsés vagyok, Hogy utaim nem nagyok,
A szomszédba ballagok, Rózsám mellett mulatok.
Érik már a cseresznye, Csörög is a levele,
Nincsen széna, sem abrak, A huszárok lovának.*

*Fogd fel a szoknyádat Virágvasárnapján,
Haja, mia, liliom, Eszemadta.
Fésülködjél meg már, Me igen boglyas vagy,
Heje, mia, liliom, Eszemadta!*

Trizs, Gömör és Kishont, majd Borsod-Abaúj- Zemplén vm. (ZTI 47130).

Húsvéti és pünkösdi játékok

A tavaszi játékok az első világháború előtti időkig leginkább a húsvéti ünnepkör, annak első- és második ünnepén, meg fehérvasárnapon sűrűsödtek, de pünkösddel bezárólag valamennyi vasárnap délután tartósan jelen voltak. Ekkortól oldódott fel a tánctilalom, de korcsmázní még az úrvacsoravételek napján nem szabadott. Húsvétkor elsőnek, hosszasan hidas-kapus játékot játszottak: ezzel indultak a reggeli istentiszteletről kijöve, a templomtól vagy keresztől, vásártértől, esetleg az első lány házától, a helység minden utcáját befutották, körbejárták, majd visszatértek a kiindulópontig, a templom- vagy kálváriatérig, a keresztig, haranglábig. A játék második nagy hulláma az esti litánia után kezdődött. Sőt, a Somogy megyei Karádon már előtte, ugyanis a láncba állt lányok két társuk által tartott kapu alatt vonultak be a templomba.²³ A falu utcáinak bejárta után – a Veszprém megyei külsővatiak háromszor is megkerülték azt – a településföldrajzi viszonyoknak megfelelően elhelyezkedő játszóhelyre – rétre, a gyöpre, a szőlődombra – vonultak ki, ahol további játékokkal mulatták magukat estig, amikor a csárdában kezdődött a húsvéti bál.²⁴ A résztvevők száma folyton duzzadt a csatlakozókkal, elérhette a 60-100-at is, és a szembeforduló, párbeszédet folytató két csapat tagjai közt akár 50-60 m távolság is lehetett, esetenként már nem is hallották egymás hangját. A játékosok közé már a 8-12 évesek is beállhattak, de az így ünneplő fiatalság zöme 14 éven felüli hajadon volt. Elsősorban leányok, de több esetben legények, sőt fiatal házások is bekapcsolódtak a játékba. Így a Zala megyei Galambokon húsvéthétfő délutánján még fiatal emberek és menyecskék is részt vettek benne (Vajda 1978: 333/104). A Baranya megyei Mánfán igyekeztek hangosan énekelni, mivel az a hit járta, hogy ameddig a dal elhallszik, nem veri el a jég a határt. Másfelől, azért is, hogy egészségesek legyenek egész esztendőben. A falu egészségét behálózó hidas-kapus játékok, az ünnepi szokásrend részeiként a tavasz behozatalát szemléltették. Ezt sugallta a játékosok ünneplő öltözete, a körülhordozott tavaszjelképei – meg húsvét és mátkáló vasárnap között a zsebkendőbe csomagolt piros tojás és narancs –, a játék térformája és cselekménye, illetve a szövege. A Somogy vármegyei Szóládon, a Zemplén vármegyei Kisgéresen, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Bagon és még sokfelé a lányok, köztük a Máriás

---

²³ ZTI 70595.

²⁴ ZTI 047213, EA 3.514/4.

lányok, húsvét és pünkösöd délutánján is tiszta fehérbe öltöztek. Pünkösdkor a menyecskék piros kendője virított.

E jeles ünnepek eljöttéről gyakorta a játék bevezetőszora is megemlékezett:

*Ma vagyon, ma vagyon húsvét első napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Szólád, Somogy vm. (AP 1465b).*

Illetve:

*Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösöd napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Jó legény, jól megfogd a lovad kantárát,
Hogy el ne tapossa a pünkösdi rózsát.
Kapoly, Somogy vm. (AP 8458p).*

A húsvét örömeihez tartozott a lányok új csizmája is, melyre a hidasjáték egyik hozzáadott versszaka is kitér:

*Újj a csizmám, mast vették, fényes is a talpa,
Azért vették azt nekem, hogy táncoljak rajta.
Somogysszentmiklós, Somogy vm. (AP 9203g).*

Ez világítja meg egy másik, ellentétes betétszöveg értelmét:

*Varga suszter, varga,
Rossz a cipőm sarka,
Varga suszter fölragassza,
Csak a szurok tartja.
Diszkel, Zala vm. (ZTI 47096).*

Feltehetően a tavasz győzelméből sarjadó felfokozott lelkiállapotot fejezi ki a lehetetlenség határát súroló vállalkozókedv:

*Fölszántom a cser alját parrag gyanánt,
Belevetem gyűrű gyöngyöm szegfű gyanánt.
Galambok, Zala vm. (Vajda 1978)*

Ez a kép, még Bernáth Béla szerint is több, mint erotikus szimbólum: a lélek földbe veteményezésére utal (Bernáth 1981: 33–35).

Reálisabb hangot üt meg a lenvetés sikerében bízó pünkösdi játékszöveg:

*Elvettem lenemet, Haj, lenem, haj,
Haj, lenem, meg a lenem, meg a lenem, haj.
Elvettem lenemet felibül,
Haj, lenem, sárga lenem maj megaranyzik.
Kivirágzott a cseralja hajnalba,
Virágjától, bimbájától messze tüdöklük.*

*Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu, csak bujdatok rajta.
Rajta, rajta, rajta, Rajta, szívem, rajta.
Lápfő, Tolna vm. (ZTI 020642, 021036).*

A leggyakoribb húsvéti hidasjátékok a *Jöjj el által, jöjj el, te szép aranybúza!*, illetve a *Bújj, bújj, zöldág!*, avagy a *Bújj, bújj, liliom!* voltak. De további előcsalogatott növény vagy virág volt a *szederinda*, a *mogyoró*, *szegfű*, a *rozmarin*, állat a *gyönyörű kis madár*, *búbos tyúk*, *medve*. A *Bújj, bújj zöldág* üzenetét párhuzamosan fejezte ki meg a játék szövege, a kellékként felhasznált feldíszített két pár zöldág, a közösség zöldágas kapuk alatti sietős átbújása, valamint a tavasz hírnökeinek a falu hosszában-széltében, minden ház előtt való meghordozása és mindenütt való marasztalása:

*Bujj, bujj, bokrostul, bokrod ittmaradjon!
Bujj, szívem, barázdán, gyorsan megyek átul,
Bujj, bujj, bokrostul, bokrod itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, lábad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, nyakad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, fejed itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, kezed itt maradjon.
Nemesgulács, Zala vm. (ZTI 047048, 047049).*

*Bújj bújj bokrostul,
Bokros itt is, amott is,
A mi házunk előtt is,
Csákány, Somogy vm. (ZTI 047034).*

A zöldágot a vidéken jelenlevő tavaszi kizöldült, és hosszú színes selyempántlikákkal körülcsavart ágak, meg virágkoszorúk jelenítették meg. Az ág lehetett virágvasárnapi szentelt barkaág, kizöldült bükk-, fűz- fenyő-, vagy *szelence* (orgona) ág, olykor a karácsonyi fenyő megőrzött példánya, cédrusfa, a virágkoszorú készülhetett *koronavirág*ból vagyis *császárszakáll*ból (*Fritillaria imperialis*), avagy pedig *nárcisz*ből. Mind a sor kezdetén, mind a lánc végén állt egy-egy kaputartó pár, akik váltakozva beengedték a zöldágot, illetve megjelenítették a behozatalát, utalva áldásaira.

Egyes vidékeken, főleg Zala megyében valamely kapusjátékhoz csatolt egész ének-ciklusok többszöri eléneklése alatt folyamatosan bújtak át a kapun. Pl.:

1. *Átmentem a zalavári töltésen.
Elvesztettem fehérnyelű kis késem.*

2. *Sárgarépát nem jó dombra ültetni.
Özvegyasszony lányát nem jó szeretni.
Mert az özvegy maga is legényt szeret,
Szenved is a szegény lánya eleget.*

3. A főszegen összevezett három lány,
Melyik szoknyát vegye rá húsvét napján.

4. Magyaródon végigmenni nem merek,
Mert azt mondják, hogy szeretőt keresek.
1-4. refr. Bújj, bújj, bokrostul, bokrostul,
Bokros itt is, amott is, a mi házunk előtt is,
Szaladj hídon áti.

A lányok az utca szélességében két sorban kézfogással énekelve vonulnak. Az elől levő sor magasra emeli a kezét (kaput alkot), a hátsó sor kezét eleresztve átbújik alatta, majd ők csinálnak kaput, s a volt első sor bújik át alattuk. Régebben 16-18 versszakot is énekeltek erre a dallamra, míg végig nem értek az utcán.

Balatonmagyaród, Zala vm. (Vajda 1978: 333/107).

Míg az előző dalciklust felfoghatjuk a jókedv egyszerű kifejezésének, a Somogy megyei Zimányban húsvét délutánján is különböző erkölcsi ficamokat: hűtlenséget, iszákosságot, cifrázkodást szóvá tevő, vagy az öregeket kicsúfoló négy dallal kerülték meg a falut:

Elmenyünk arra fő, Elmenyünk arra fő,
Hej, Tisza, Duna mellé, Hej, Tisza, Duna mellé.
Csikós gulyás voltam, Csikós gulyás voltam,
Éj, kilenc esztendeig. Éj, kilenc esztendeig.
Gunyhót is csináltam, Gunyhót is csináltam,
Ej, kiben angyalommal Gyakran elsétáltam.

Egy fazék répát főztem Katona szeretőmnek.
Az is ellopták tőlem Még a högyre kimentem.
Ott se voltam sokáig, Csak huszonnégyóraig.
Ott sem ittam több pint bort, Csak huszonnégyice bort.
Attól sem voltam részeg, Csak a fejem szédélgett.

Fekete fátyol nyakravaló nem nekem való,
sárga csatos ragyogós gyöngy Az nekem való.
Mester, szereted-e a jó bort? Szereted-e a szép asszonyt?
Iszom a bort, rugom a port, Szeretem én a szép asszonyt.
Ihajnári, cifor nári, Szereted-e Mári?

A vénasszonyszintég ujján, Mint erdőbe a podvás tuskó.
Ha szél éri, széjjel hordja, eső esik, összemossa.
Ihajnári, cifor nári, Szereted-e Mári?
A vénember szintén olyan, Mint erdőben a felnőtt gomba,
Ihajnári, cifor nári, Szereted-e Mári?

Zimány, Somogy vm. (AP 4135g).

De az ünnepi időszaktól inkább várták az átbújás a fiatalok párosító dallal való összeéneklése hatékonyságát.

*Kukodáné káposztát főz, Hej, liliom,
Feje fölött megy el a gőz, Hej, liliom!
Heje hej, liliom, akár a cimbaliom.
Hányja veti kalákáját, Kinek adja Kati lányát,
Ne búsuljon szegény feje, hej liliom,
Varga Pista lesz a veje, hej, liliom, akár a cimbaliom.
Hej, liliom, akár a cimbaliom.*

Borzavár, Veszprém vm. (Békefi 1977: 12).

Az egyik jellegzetesen pütkösdi faluhossza játék témája a kedvesre való rátalálás, annak a dicsérete és az ezzel kapcsolatos életöröm:

*1. Leveles a ricsi erdő, leveles,
Kinek nincsen szeretője, most keres,
Ládd nekem nincs, most akarok keresni,
Még egy este véle fogok beszélni.*

*2. Ez a kislány tejbe fürdik, nem vízbe,
Törülközik fehér mályva levélbe,
Fehérebb is, fehérebb is az orcája a hónál,
Pirosabb is a pütkösdi rózsánál.*

Mennek végig a falun, járják a falu hosszát. Dalolnak, sorfalat képeznek, két oldalról a leghátsó pár elindul előre. Elöl ismét beáll sorfalnak Lányok, fehér ruhában járják, pütkösd harmadik napján.

Kisgéres, Zemplén vm. (ZTI 47146).

A játék körülményei. Összegzés

A játékosok főként fiatal leányok, helyenként fiatal legények voltak. Az első világháború után, a polgárosodás körülményei közepette a játék mint szórakozásforma átszállott a kisebb lányok körébe. A játék körülményei közül legnagyobb jelentősége a természet télből tavaszba való átfordulása szimbolikusán is megterhelt időszakának van: a kozmoszsal együtt lélegző ember analógiás alapon várja, sürgeti és éli át a tél, a sötétség, a természet és a Krisztusban hívők halálból való feltámadás iránti reménységét és előrevetített örömét. A mindenvasárnap délutánonkénti istentiszteleteket követő, még szűkebb körű, rövidebb ideig tartó szórakozás a jeles napok idejére csaknem az egész falu fiatalságára, a falu teljes hosszára és az ünnep egész napjára kiterjedt. Az ünnep jelentőségének növekedése az aktív résztvevők mellett az őket csodáló felnőttek számát is megsokszorozta. Sőt, húsvétkor a Zala megyei Galambokon rövid időre még az idős asszonyok, férfiak is beálltak. A nagyobb létszámnak és hangosabb éneknek mágikus szerepe is volt: egész évre vonatkozó egészségvarázslás, a jégeső elhárítása. Pl. a Baranya megyei Mánfán húsvétkor az első pár kapuja alatt kettesével, sorban egymás után átvonulva, az alábbi dallamot szokták énekelni, minél hangosabban. Az a hit róla, hogy ameddig az ének hangja elhallszik, olyan messzire megy a jégverés.²⁵

---

²⁵ A MNT I. 724 alatt közölt szöveg nem tartalmazza a jégverésre vonatkozó részt, szemben ugyanennek az alkotásnak a ZTI 11692-es leltárszámán feljegyzett leírásával.

21. kotta. Haja, gyöngye, haja

1 Ha-ja, gyöngye, ha - ja! Azér küdött ki-rál - né,
hi-dat csinál - tat - nyi, ha - ja, gyöngye, ha - ja!

2. Haja, gyöngye, haja!
Még van a hid csinyáva,
csak bujj átol rajta,
haja, gyöngye, haja!

3. Haja, gyöngye, haja!
Mi ja hidnak váltsága?
Három piros alma,
haja, gyöngye, haja!

Bujj, bujj, zöld ág, zöld le - ve - les - se,
nyidva van az a-rany-ka-pu, csak bujj á - tol raj - ta.
Mozs-dó-zik a kő-gyes, fe - hér bor - ba mozs-dó-zik,
haty-tyú-já - val ken-dó-zik,
gyócs in - ge, pár-tá - zattyá, Panni kis kor - só - ja.

Mánfa, Baranya vm. (MNT I. 431-432724, ZTI 11692).

Az egyes időszakok repertoárja a kevés adat sokfélesége miatt csak fenntartásokkal választható szét, és témáit várákozáson alul köti meg az időszak jellege. A korai sötéttedéssel járó február végének böjtös, befelé néző periódusához, a leginkább az emberi vétségek – mértéktelenség, bujaság, összeférhetlenség, hűtlenség, munkakerülés, pizkosság, stb. – kiéneklése találna, de hasonlót csaknem minden más időszakban is találunk. Ugyanígy, a képzeletbeli szövetség-kötés, kérelem és egyezkedés a növekedést példázó-ígérő újhoddal és a hozzá intézett kapunyitási kérelem máskori alkalmakkor, pl. jelentős mértékben nagyböjtben is érvényes. Virágvasárnapon Nyitra és Zobor vidékén eltávolítják, kiviszik a dögség, éhezés hasonmását, és tőle megszabadulva, biztatgatják hívogatják átjövetelre és kényszerítik a szó mágiájával ittmaradásra az *aranybúzá*t és a *zöldá*gat, a *liliomot*. Zalán az erdő *megarany*zását várják. Húsvétkor is leginkább a Kiss Áron rendszere szerinti *Aranykapu* játék járja. De bármilyen más emberi probléma szót kaphat ekkor.

A pünkösdi virágba borulás reményt ad a szerelem kiteljesedésére, a párok összekelésére, férjvarázslásra.

A hidasjáték ünnepi jellegét az alkalmon kívül az öltözet és a kellékek jelenléte – a leányok helyenkénti hófehér ruhája, a kapuként feltartott zöldág-, virágkoszorú, esetenként kendő vagy pálca – is helyettesíthette.

A hidas-kapus játékokat időzítésük, mágikus funkcióik, tömeges jellegük, szimbolikus formulákból épülő szövegük a rituális játékok közé rendelik.

A hidasjátékok alapmotívumai

A hidas-kapus játékok párhuzamosan többféleképpen értelmezhetők. Az alábbiakban ennek a lehetőségeit vesszük számba. Ehhez a szövegmotívumokból indulunk ki. Leszámítva a falukerüléseket, kötelező motívumuk a *híd* és/vagy *kapu*. Az adatbázis 721 tételéből 651 tartalmazza egyiküket vagy másikukat, 298-ban fordul elő a hídra, 353-ban a kapura hivatkozás. Ezért elemzésünkben ezekből indulunk ki.

Átjárás a világok közt

Közlekedés mélységek és vizek fölött

A játékok egyrésze valamilyen áthatolhatatlan, vagy nehezen áthatolható, vagy az ember elérhetetlen közegen való átkelésről szól. Ez a közeg egyetlen Zala megyei, nagyatádi szövegváltozat szerint egy *igen* mély, *halálfélelmet* keltő *árok*,²⁶ egy esetben pedig a föld mélyében levő medvebarlang, gyakrabban valamilyen *víz*, melyek között a *Jordán* folyót,²⁷ a *Dunát* és a *Tiszát* nevezik néven. Legtöbbször azonban a közeg nincs ugyan meghatározva, de ráértéssel kiderül, hogy valamelyik égitest – inkább a *hold*, kevésbé a *nap*, és a *föld közötti* átjáróról van szó. Az átjutást segítő létesítmények a *gát*, *rév*, *híd* vagy *kapu*. A szövegek mind a gátat, mind a révet híddal együtt emlegetik. Előbbire példa a dejtáriak szemrehányása:

Elrontottátok a hidunkat, gátunkat, meg se csináltátok
Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47193, 47195, 47196, 47198).

Ugyanez derül ki a naszvadi kérezkodás és visszautasítás szövegéből:

---

26 MNT I. 959.

27 Pl. Horpács és Vítnyéd, Sopron vm. (Nyr 1875: 430–431 és ZTI 57562).

– Eresszetek át, jó révészek!
 – Múltkorában erre jártatok,
 Hidunk lábát eltörtétek,
 És fel nem ácsoltátok.

Naszvad, Komárom m. (ZTI 447293).

A gát is, a rév is technikailag egyszerűbb létesítmény a hídnál, és nálánál nagyobb múltra tekint vissza. A nagyobb vizek két partja közt, nehezebb áthidalhatóságuk miatt, réven közlekedtek. A *révet* az egymással szemben kijelölt parti kikötők közt kapcsolatot teremtő mozgó járművek *csolnakok*, *kompok*, *komp-hidasok* vagyis *hajóhidak* alkották. A hajóhidak fahajók mintájára erős deszkákból készített, rekeszekre osztott 80-120 cm-es oldalakkal, felül erős padlókkal, hidassal lefedett szállítóeszközök voltak. Tiszacsegén a révészek évszázadokon át hosszú nyelű fakampóval, *kákóval* és kézzel is segítették *átfejni* ezeket a Tiszán átfeszített kötélén.²⁸ A réven való átkelésért vámot kellett fizetni (Kovács L. 1981). Adatbázisomban 22 szöveg szól ez utóbbi közlekedő eszközről: megnevezés esetén a Dunán átvívó – konkrétabb esetekben az *óbudai révről*²⁹ és a *jó budai révészekről*.³⁰ A híd szó e folyam esetében feltehetően csak hajóhidakra és nem állandó építményekre vonatkozik. E honfoglalás előtti, iráni jövevényszó első adata Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárbán 1332-ből a Kolozs megyei Zsuki Soushidat említi.³¹ Az első állandó dunai hidat Kr. u. 194-ben Trajánusz római császár építtette, majd Regensburgban 1137–1147 között állítottak egy kőhidat (Páll 2007: 13–14). Az angol hidasjátékbeli *London hídjá* is kőhíd akárcsak a románok egyetlen hidasjáték-változatban ismert *Podul de piatră*-ja. Ezekkel szemben a magyar szövegekben a híd lábát ácsmesterek fából, zöld növényekből, fémekből, köztük aranyból, drágakövekből építik, javítják. A hídépítés-technikai ismeretek nálunk a hagyományos ácsmesterségi tudásanyag részét képezték. Az ácsolt fahidak a középkorban széles körben voltak elterjedve, de csak kisebb vizeken. Erdélyben több híd fedél védett meg a csapadéktól. A magyarországi Duna első, gránitkő- és acél hídjá, a Lánchíd csak 1840-ben épült.

A kapu köznapi szerepe a valahová való behatolás megakadályozása vagy engedélyezése.

Az egyik játékszöveg *aranyhídról* szól. Ez minden bizonnyal felfelé, a menny irányába vezet.

Mé' küdett az urasszony, haja, gyengye, gyengye?
Arany hidat csinálni, haja, gyengye, gyengye.
Minek nektek az a híd, haja, gyengye, gyengye?
Nekünk azon átjárni, haja, gyengye, gyengye
Nyitsd ki, asszony, kapudat, haja, gyengye, gyengye!
Hadd kerüljük váradat, haja, gyengye, gyengye!

Pécska, Arad vm. (Kiss Á. 1891: 208/2).

28 Forrás: <http://csegerev.blogspot.ro/p/rolunk.html>.

29 Cikolasziget, és Püski, Moson vm. (ZTI 47267; AP 809b1 és 809b2).

30 Libád, Esztergom vm. (MNT I. 128–129/256).

31 SzT 1993: 95, *híd* címszó.

Az említett konkrét dolgok és létesítmények képéhez tehát az emberi tudat mélyrétegei elvontabb egzisztenciális jelentéseket társítanak, és azokat az ellentétek irányában tágitják ki. Ilyenek a szembenálló kozmikus dimenziók (fent–lent, nap–hold, világosság–sötétség, nappal–éjjel, evilág–túlvilág), az egymást kizáró- vagy felváltó létállapotok (élet–halál, magzat–csecsemő, egyedülálló–családos, gyermek–felnőtt, fiatal–öreg), az időciklusok (múlt–jelen– jövő, tél–tavasz–nyár–ősz). Gyakori, hogy a játékokban a reális világban megélték következményei az érzékszervekkel nem tapasztalható világba vetődnek ki, és fordítva, a kozmoszban történtek az emberi életre sugároznak ki. Vagy – mert mindkettőt egyszerre jelentik – váltakozva vonatkoztatják hol az egyike, hol a másikra.

Folyóvizek és túlvilág

A folyóvíz szüntelen tovaáramlásával a múltékonyság, örökös változás, az alternatív létállapotokba való átmenet képzetét sugallja. A széles víz innenső partja, kezdetleges közlekedési körülmények közepette a saját terület határának tűnik, szemben a másik part idegen világával. A kiterjedt mély víz tömegével, átjárhatatlanságával, a meredek árok pedig mélységével, életveszélyességével megtorpanásra késztet, halálfélelmet kelt. Ezt fogalmazták meg a magyar népdalok is:

*Átalmennék én a Tiszán, nem merek, nem merek, de nem merek,
Attól félek, hogy a Tiszába esek, hogy a Tiszába esek.
Lovam hátán – seje-haj – félrefordul a nyereg,
Tisza, Duna habjai közt elveszek, a babámé nem leszek.*
(Kodály–Vargyas 1976: 454/1, idézi Demény 1999b: 140.)

A piszkos és formátlan víz a halál vize (Tánczos 2006: 65), de egyszersmind a születés közege is,³² a tiszta víz az életé, a megtisztulása.

A magyar hidasjátékokban a Duna meg a Tisza mellett egyes esetekben a *Jordán vizén* szeretnének átkelni.³³

A vízen túli világ archaikus képzet szerint a túlvilág. Ez a képzet az ősi magyar hitvilágnak is fontos eleme volt (Tánczos 2006: 65), bár másik jellegzetes felfogás szerint a lelkek egy életfa ágain üldögélve várják az újjászületésüket. Az ókori görögöknél, mint köztudomású, a Sztüx folyón Kharón, az alvilág istene ladikján vitte át a holt lelkeket, a halott nyelve alá tett obulussal (pénzdarabbal) fizetett bérért. Utóbbi elképzelés párhuzamai máig ismeretesek a magyar és szomszédos népeknél is.

A túlvilágról az ókori magas civilizációk népei, „a »komplementáris« gondolkodásnak megfelelően nem alkottak maguknak egyértelmű, rendszerezett képet. A mezopotámiai Gilgames eposzban például [...] hol kellemetlen hely, melyben a lelkek egyöntetűen »vak madárként« bolyonganak, agyagot esznek, homokot isznak; hol a földi életút – és a hozzátartozók áldozatai, gondoskodása – alapján kijáró jutal-

---

32 MitLex I. 277, víz címszó.

33 Pl. Horpács és Vitynyéd, Sopron vm. (Nyr 1875: 430–431 és ZTI 57562).

mak és büntetések helye, végül megint máshol maga a teljes megsemmisülés [...]”. A görögök alvilágában is „szomorúan tengődnek az árnyékszerű lelkek, csak egészen rendkívüli személyek kerülhetnek az elíziumi mezőkre, a boldog túlvilágba. A római túlvilág tagolt: külön-külön hely jut a természetes halállal elhunytaknak, a meggyilkoltaknak, az öngyilkosoknak, a temetetleneknek és a boldog lelkeknek. Előbbiek ártó szellemként visszajárnak.³⁴ Az Ószövetség Apokaliptikus írásai értelmében az elhunytak lelke a Seolban várakozik a feltámadásra és a végső ítéletre. Földi élete alapján kerül elbírálás alá. De már itt megkülönböztetett helyük van az igazaknak és a bűnösöknek. A gonoszok lelkei különböző kínzásokon esnek át, az igazakéinak békesség, sok öröm és az angyalok oltalma az osztályrészüik. (Szigeti 2001: 75–77.) A kereszténység szerint is a földi életben dől el az ember örök sorsa, jövődéli helye a pokol vagy mennyország, avagy ideiglenesen a tisztítóház. A moldvai csángók úgy tudják, hogy a túlvilág régiói lépcsőzetesek. „Osztyalozva vannak, mint az emeletes ház.”³⁵ „7 rend van a mennyországban, s hét rend a pokolban.”³⁶ „Ki hogy üdvözül, olyan magasságban lesz. A szentek, ezek vannak közvetlen az Isten mellett, s a többiek mind így sorban, ki hogyan csinálta. A legalacsonyabb, aki éppen csak üdvözült, az legalul van, de az is az üdvösséget élvezi.”³⁷ „A mennyország fényes, mint a nap.”³⁸ „A mennyországban virágok vannak, szép zöld fű, melyikek tiszták, hogy tiszta lelkek, azok ott vannak, ülnek szépen, imádkoznak.” A lelkek szép virágos kertben vannak, és „mindenki, kinek adtak [a hátramaradottak] istennébe abroszkát, lepedőcskét, leteríti, s az étel ríta, kit adtak istennébe [Isten nevében], ott van az abroszkán.”³⁹ Erről esznek, és „mikor kell, aztán indul a búcsú el, [...] s mindenki az ő csokrával megy a búcsúba. Búcsúba mennek, s még visszajönnek, aztán még vigadnak. Mikor kitelik a búcsú, s kitelik a mise, akkor vigadnak.”⁴⁰ „Ott a lélek tiszta boldogságban van, a lelke ott örül.”⁴¹

A purgatóriumban a lelkek büntető tűzben, erős szenvedésben tisztulnak meg.⁴² „Ott van a pokol, hét singég a föld alatt.”⁴³ A pokolba jutó „olyan kútba esik belé, mint a kocsikenőcs, fekete, abba süllyed be”.⁴⁴ Itt is „több módú hely van. Van, aki bűnösebb, az nagyobb tűzben van, aki nem olyan bűnös, az kisebb szenvedésben. Aki nagyobb szenvedésben van, az lejjebb van, alább, setétebb pincébe, annak tüzet csinálnak alája. Az emberek, akik nem olyan bűnösök, azokat csak tűz-gyújtani

34 Forrás: <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/életmodtortenet-oskor-es-okor/a-halal-es-a-tulvilag-felfogasa-az-okori-civilizaciokban/elkepezesek-a-tulvilagrol-az-okori-civilizaciokban>.

35 Diósfalu, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/28).

36 Somoska, Bákó m. (Bosnyák 1980: 13/7).

37 Lészped, Bákó m. (Bosnyák 1980: 13/8).

38 Somoska, Bákó m. (Bosnyák 1980: 13/6).

39 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 14/20).

40 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 14/20).

41 Lészped, Bákó m. (Bosnyák 1980: 15/24).

42 Lészped, Bákó m. (Bosnyák 1980: 15/24).

43 Lujzikalagor, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/27).

44 Pokolpatak, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/35).

teszik, hogy égessék a tüzet a bűnösök alatt.”⁴⁵ „...aki legalul van, ott legnagyobb a tűz. Ottan nagy bűnösök szenvednek, akik embert öltek, vagy házat égettek, vagy nagy bűnöket cselekedtek.”⁴⁶ „A nagy bűnösök ott vannak vasra felrakva és ott sütik.”⁴⁷ Vagy „tüzes ostorval verik”.⁴⁸ A „kígyók rágják, a hétfejű sárkány belécsapkolódik és szívják, s az emberek síválkodnak, vácognak”.⁴⁹ „Az urak a pokolban es jó helyen lesznek, mint itt a földön. A szegényember ott es kell dolgozzon. Az urakat az ördögök felhúzzák nyársra, forgatják, tüzelik, s a szegényember hordja a rózsát.”⁵⁰

Csíkszentdomokoson úgy tartják, hogy a halott lélek, mielőtt a tisztítótűzbe jutna, a bűnöktől való megszabadulásért a *Jordán vizén* megy át (Balázs L. 1995: 226–227). Ez, egy baranyai adat szerint a purgatóriumból a mennybe vezető átkelőhely is lehetett: ha egy lélek már nincs a purgatóriumban, de még nincs a mennyben, a Jordán vizében áll [kiemelés tőlem.] (Róheim 1925: 173, Pócs 1990: 640). A halottnak e megváltás vizén való átkeléshez a csíkszentdomokosi néphit szerint szűksége volt két *pálcára*, amilyen „Jézusnál volt, amikor rásuhintott a vízre” (Balázs L. 1995: 227). Más elképzelés a pálcát mankóként, segítőeszközként fogja fel. Neve – *gyertyapálca* – jelzi, hogy eredetileg a halotti mellékletek közt szereplő gyertyát erősítették hozzá, ami Krisztus világosságának szimbólumaként⁵¹ védi meg a lelket a gonosz erőktől, és/vagy segíti a mennybe. „A gyertyapálca – írja Balázs Lajos – fontos fizikai kelléke, segédeszköze a túlvilági lélektisztulásnak.” (Balázs L. 1995: 256.) A csíki székelyek, akárcsak a moldvai magyarok, temetési és lakodalmi pálcáikhoz máig *gyertyát* erősítenek. Moldvában mind a menyasszonynak, mind a vőlegénynek van *virágospálcája*. Csíkbánkfalván és a Kolozs megyei Kercesden is a Jordán vizén kel át a halott lélek. Testét előbbi helyen a lelki tisztaságot jelképező fehér vászonnal védik meg a megázástól, utóbbiban azért nem adnak fekete zoknit rá, hogy ne kelljen hosszasan mosnia a lábát (Tánczos 2006: 65). A piszkos láb ez esetben a lelki értelemben vett tisztátalanság jelképe. Jézus az utolsó vacsorán szeretete és alázatossága jeléül a 12 apostolnak lábait megmosta és ezen lábmosást nekik is megparancsolta.⁵²

A Jordán vize mint Jézus keresztelővize nyerte kiemelt jelentőségét. Ez cseng vissza a katolikus liturgikus hagyományban is, melyet esetenként szemléltetnek is. A sepsiszentgyörgyi Szent József plébániatemplom 2016. évi feltámadási szertartásán pl. a plébános kis üvegcséből a *Jordánból merített* vizet öntött a keresztelőkút vizéhez. Szimbolikusan ugyanezt fogalmazza meg az egyik húsvéti locsolóvers is, keresztény alapon magyarázva az öntözés lényegét:

45 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/31).

46 Pusztina, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/29).

47 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/32).

48 Magyarfalu, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/33).

49 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/34).

50 Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 16/37).

51 A feltámadási misén a gyertya meggyújtásakor ezt éneklé a pap: *Krisztus világossága*. A hívek ezt válaszolják: *Istennek legyen hála*.

52 Forrás: <http://www.kislexikon.hu/labmosas.html#ixzz43YpMfes5>.

*Most jöttem keresztül nagy hideg havason
Már tizenöt napja, hogy mindig utazom.
A Jordán vizéből egy csepp vizet hozék
Melyben a kis Jézus megkeresztelteték.*

Rugonfalva, Udvarhely vm. (KFA 05275/10).

A vízkereszttség lelki tisztítórítus, amit a kereszténységben Keresztelő Szent János vezetett be. A kereszttség az első keresztény szentség: a vízben való alámerülés révén az eredendő bűnben fogant ember szimbolikusan meghal és megtisztultan újjászületik, és ha a földi élete során Jézust igyekszik követni, majdan nemcsak Krisztus kereszttségében, keresztáldozatában, hanem feltámadásában is részesül.

Csikszentgyörgyi hiedelem szerint a koporsóba, a halott alá terített fehér törülközőkendő a lélek számára hídként szolgál a Jordán vize fölé (vö. Balázs L. 1995: 258). *Fehér vászon* szimbolizálja a Jordán feletti hidat a moldvai és gyimesi csángómagyar temetkezési szokások tükrében is: „*kétméteres lepedőt kell adni istennébe, hogy azon a vízen átmenjen a halott. Ha nem adnak, csak az utolsó ítéleten tud átmenni. Ha egy ad (a rokonságból), átmehet ezer éven át az egész nemzetség. Abból lesz a híd. Ráterítik a vízre, és a lélek olyan könnyű. És olyan tiszta, hogy azon átmegy, mint a poros úton és nem süllyed le.*”⁵³ A moldvai csángók nemcsak a holttest kivételének állomásain: a háza küszöbén, a kapu előtt és a templom ajtóban terítik le a gyászmenet útjában, hanem a kút, meg a sírgödör felett is áthúzzák, majd adják oda valakinek, mert *az híd a halottnak a másvilágon*. És még az egy éves megemlékezésen is kútba mártanak egyet, „mert hátha valami víznél fennakadt, nincs hídjá és nem tud tovább menni.”⁵⁴ De e szokásokat – a kútba mártás kivételével az 1990-es évek végén is alkalmunk volt látni Klézsén. A Nyitra megyei Pereszlényen a tisztítótűzbe tartó asszony dobja maga elé, hogy „*megvédje a tűztől*”.⁵⁵

Analógiás alapon szentháromnapon, vagyis nagypéntektől húsvétig, Jézus halála és feltámadása időszakában a néphit szerint minden forrás, vagy minden folyóvíz, az élő víz Jézus által megnyitott paradicsomi forrása (Tánczos 2000b: 120) gyanánt, megtisztítja a benne megmártózót, egészséget, sikereket és békességet hoz számára. Ez valamelyest érvényes a hidasjátékok szélesebb játszási periódusának, a tágabb értelemben vett húsvéti ünnepkörnek az idején is.

A Jordán vizénél gyakrabban szerepel a hidasjátékokban a Dunáé és Tiszáé, aminek a révészeit szintén a folyón való átvitelre kérik. Hogy ezek részben a Jordán vizéhez hasonló szerepet töltenek be, a *Fehér liliomszál* kezdetű játék bizonyítja: a hősnőt itt a Dunába ugratják, és az oldalát a gyertyapálcának megfelelő *két aranypálcával* támasztatják meg, megmosakodásra, megfésülködésre, és valaki kötényében való megtörülközésre biztatják. A hintázó mondóka pedig a kiskatonát szólítja fel a(z) *(r)égi Dunába* ugrásra biztatja. A Fejér megyei Tácon úgy tudták az égről,

53 Bosnyák 1980: 226/1895, idézi Gazda 2006: 62.

54 Wichmann Györgyné 1907-ben gyűjtött anyagát közli Róheim 1925: 174.

55 Csáky 1999: 95, idézi Gazda 2006: 62.

hogyan ott fönt éppen úgy folyik a Duna, mint itt a földön.⁵⁶ A mondóka nem részletezi a Dunába ugratás célját, de más szövegváltozatokban ángyom asszony kislánya esik és hal bele a Dunába, hogy majd *síppal, dobbal, szép muzsikaszóval*, vagyis varázslattal kihúzzák. A zeneszó varázscélú alkalmazása feltehetően a vízbefúlt feláramlására irányul.

A dunai révészekhez intézett kérésnek van egy reálisabb jelentése is, amennyiben a hídon átkelés célja az Ulászló és Erzsébet királynő csapatainak megküzdése egymással.

Demény István Pál a vízen átkelés szimbolikus hátterét kutatva foglalja össze Octavian Buhociu nézeteit, aki a román kolindákra vonatkozva megállapítja, hogy a vízbe ugrásnak beavató jellege van: „a tengerbe úszás a halált és az újjászületést is jelenti.” Demény szerint „a vízbe ugrásnak valószínűleg lehet ilyen jelentősége is, de itt elsősorban az átkelésről van szó, a túlsó világba való átjutásról, a menyasszonyért” (Demény 1999b: 133). A másvilági boldog továbbélés reménye kap itt hangot. „Amikor a kolinda tartalmát összefoglalja, Buhociu is azt mondja, hogy »a legény, aki erős lován úsztatva átkel a tengeren, és elér a leányok körtáncához, a legszebb leány férjéül választja.«” (Demény 1999b: 133.) A magyar játékdal a Dunába ugró *Fehér liliomszála* is, megtisztulása után párira talál, akinek a kötényében megtörülközhet.⁵⁷ A magyar népdal szerint, a vizet átugró legény is boldogságot szerez a maga számára:

*Széles a Duna, keskeny a partja,
Nincs olyan legény, ki átugorja.
[Gáspár Józsi] átugrotta,
A csizmáját nem sajnálta,
Ez ám a legény.*

*Leteszi szűrét a lova mellé,
Lehajtja fejét [Margitka] mellé,
[Gáspár Margit] jár utána,
Karikagyűrűt hord utána,
Ez ám a leány.*

(Lükő 1981, idézi Demény 1999b: 133–134.)

Hidak, kapuk, utak

„A Jordán vize – mondja Balázs Lajos, vagy, tegyük hozzá valamely más, azt helyettesítő nagy víz – nem elkerülhető hely: rajta minden léleknek átmenni kötelező. Ugyanaz a képzet – teszi hozzá –, amiről Mircea Eliade ír, csakhogy ő egyetemes összefüggésben vizsgálja a hiedelmet, a lélek kapun vagy hídon való átjutásának képét ragadja meg.” (Balázs L. 1995: 256).

---

56 MNA gyűjtőfüzet: IV.59/184. Ezúton köszönöm meg Czövek Juditnak a gyűjtőfüzetek átnézésének a lehetővé tételét.

57 Lásd a *Fehér liliomszálról* szóló tanulmányomban: 82, 84, 86, 97.

A reális és képzeletbeli világok közti kapcsolat létrejötténél a pap bábáskodik. A főpap, pap latin neve *pontifex*, szószerinti jelentésben: ‘hídkészítő’ (Jankovics 1990a). Olyan földi ember, aki áthidalja a világok közti különbségeket, megteremti azok párbeszédét (Biedermann 1996: 160), lévén a lelkek dolgaiban is jártas. A híd tehát, akárcsak a kapu vagy a létra, átkelőhely, melyen reális földi személyeken túl, a hiedelmek szerint jó és rossz lelkek is közlekednek. Utóbbiak kísértései ellen a partra helyezett kereszttel, keresztvetéssel és imával védekeznek.

A különböző közlekedést szolgáló létesítmények: rév, híd, ha megfelelőek, az átkelés sikerének kulcsai. „Nemcsak összekötnek, hanem egyúttal szimbolikus megjelenítői az új létformába való átmenetnek, ami csak pontosan meghatározott szertartások útján vihető bölcsen végre.” (Biedermann 1996: 161.)

Az átjutás nem veszélytelen. A keskeny hidak a valóságban is életveszélyesek az alábbi népdal szerint is:

*Széles vízen keskeny palló, bel' esem,
Rólad, rózsám, minden gondom leveszem,
Úgy leveszem, hogy még eszembe se jutsz,
Jóságodért fizessen meg a Jézus.*

(Kodály–Vargyas 1976: 23–24. sz., idézi Demény 1990b: 140.)

A keskenység a keleti hiedelmek szerint lélekpróbáló: csak a beavatottaknak sikerül átkelniük rajta. Az iszlám vallásban olyan keskeny, mint a kard pengéje. Aki nem büntelen, a mélységbe zuhan (Biedermann 1996: 161). A magyar népi kultúra is ismer veszélyes hidakat: lehetnek *borotva élűek, vagy készülhetnek egészen vékony fonalból*. A hidasjátékokban sokszor van szó eltört lábú hídról, de konkrét veszélyre csak egy békéscsabai *Híderesztés*-játék utal, a hidasmesternek szegezett kérdés szerint:

– *Szabad átmenni a lyukas hídon?*

Békéscsaba, Békés vm. (Kiss Á. 1891: 244/3).

A ludasjátékban a farkasok az általuk elragadott libákról állítják azt, hogy azok

– *Elmentek a lyukas híd alá tojni.*

Botpalád, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 244/3).

Fájdalmak által átjárható hídról azonban a hidasjátékban, vagy az ahhoz kapcsolódó zárójátékokban, meg azok önálló változataiban is lehet szó. Pl. a Pest megyei Hévízgyörkön a kaputartók *tüskés híd*-szerűen *ütögetik az átvonulók hátát*.⁵⁸ A Győr-Moson-Sopron megyei Jobaházán is minden átbújónak ütnek egyet a háttára. Hévízgyörkön az *Adj a pipámba tüzet* játékban *tüskés hídnak az angyalok*-

⁵⁸ A Balázs Józsefné tanítónő által a hévízgyörki gyermekcsoportnak betanított játékban; ZTI AP 11685a-b.

alkotta keskeny sorfalat nevezik, amelyből az átszaladó ördögöket *megcsipkedik, megbökődik*,⁵⁹ avagy, egy másik változatban a két szembentérdelő csapat alkotta keskeny folyosót, amelyen az átszaladó *sántapipás* szoknyáját próbálják elkapni, elrántani, hogy az hasra vágódjék.⁶⁰ Zsigárdon a *szegeshídon* a *bűnösnek* kell áthaladnia, jóvátétel (zálogkiváltás) céljából:

A gyermekek egymástól kb. másfél-két lépésnyire sorba állnak, egymás felé fordulnak, és ökölbe zárt kezüket ide-oda mozgatják, mintha dagasztanának. A „bűnösnek” ezen a „szegeshídon” kell átmennie, hogy zálogként beadott holmiját visszakaphassa.

Zigárd, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 336/755).

Ugyanígy, büntető célzatú a Somogy megyei lábadi *borotvahíd* is, melynek az áldozatát az *ördög* azáltal szerzi meg magának, hogy eltalálja a nevét.⁶¹ Az ördög gonoszsága büntetéseként *száz kihelyezett késen fekszik*.

Hasonlóan fájdalmas szárazföldi – *töviskes-, deszkás- meg gyémánt-* – utakról a *ludasjátékokból* értesülünk:

Libásdi

[...] A pásztor haza kergeti a libákat. Azonban a farkas kiugrik az árokból, s egyet-kettőt elkap a seregből. A gazdasszony ezt kérdi otthon

– *Hol maradt két liba?*

– *Elment a nádasba tojni.*

Ezután addig hajtja a libákat, míg a farkas mind el nem fogta. Ekkor a gazdasszony meg a libapásztor a farkashoz mennek, s kérdik:

– *Nem látott erre egy sereg libát?*

– *De láttam, arra ment a töviskes úton!*

Elindulnak, de nemsokára visszatérnek. Jaj, lelkem! – mondja a gazdasszony – nem láttunk mi arra semmit, s a lábunk meg teli ment tövissel? Most szedje ki

Mikor ki akarja szedni, jól a kezére vágna. Később megint arra mennek, s kérdik:

– *Nem látott erre egy sereg libát?*

– *De láttam, erre ment a deszkás úton!*

Elmennek arra is, de onnan is visszatérnek. Jaj, lelkem, nem láttunk mi arra semmit. A lábunk meg tele ment szálkával. Szedje csak ki.

De mikor a farkas ki akarja szedni, megint a kezére ütnek. Később megint arra mennek, s kérdezik:

– *Nem látott erre egy sereg libát?*

– *De láttam, erre ment a gyémántos úton.*

Elmennek arra is, de megint visszatérnek. – Jaj, lelkem! Nem láttunk mi arra semmit, a lábunk meg csupa vér, mind összeszurkálta a sok gyémánt.

H. n. (Kiss Á. 1891: 97).

59 Hintalan–Lázár 1980: 201 és ZTI AP 11.684f.

60 Hintalan–Lázár 1980: 201.

61 Lábadi Honismereti Szakkör 1976: 28–29.

A jelzett utak tehát nem járhatók végig nehézségek és fájdalom nélkül. „A túlvilágra vezető *körömhíd* és *tüskés út* általánosan ismert volt a magyar néphitben; mindkét nézet, különösen a tüskés út vagy az áthatolás más módon való megnehezítése egész Európában ismert. A hiedelmek kapcsolatba hozták a tüskés utat a halott harisnyával, cipővel ellátásával: mezítláb nem tudna végigmenni rajta” – írja Pócs Éva (1990: 641).

Ha fájdalomtól kevésbé kell tartaniuk a magyar hidasjátékok átkérező utasainak, életveszélytől igen, mert a megrongálódott híd egy korábbi, jóvá nem tett kártételük miatt leszakadhat. A Neudamm bei Köstrinn-i német változatban a károkozó a király és az ő lánya, tehát nem az átkérező (Mannhardt 1859: 302). Nálunk hasonló a királyról nem, legfeljebb annak – mármint Lengyel Lászlónak – a népéről lehetne állítani. A románoknál az egyetlen változatban létező hidasjátékban a kőhidat a víz viszi el, és a játék szereplői megfogadják, hogy még szebbet és jobbat csinálnak helyette. A magyar játék tehát a saját vétek jóvátételének szükségességét és a tökéletesebb helyreállítást hangsúlyozza, szemben a némettel. A mi utasaink azt ígérik, hogy nemcsak megjavítják, hanem *fel is aranyozzák* a hidat. De még így is *váltságdíjat* kell fizetniük, rendszerint a *legutolsót* marasztják vissza vám gyanánt.

A hídvám vétel bevett szokás volt. Már az ókori görögök úgy tudták, hogy az átszállító révésznek, Kharónnak obulus jár. A halottal eltemetett pénzmelléklet elterjedt kellék, de értelmezése népenként különbözik. A románok hiedelmei szerint ezzel a lélek útjában álló ördögvámosok megvesztegetését, majd az utolsó hídon egy leselkedő macska lelökését, illetve föld és víz vásárlását szolgálja (Ciubotaru 1978: 380 nyomán Gazda 2006: 56), míg a magyar néphit a megváltásra teszi a hangsúlyt. Nálunk a víz Jordán vize, a híd, egy besenyőtelki (Heves megyei) adat szerint *szent János hídjá*, ami a *mennyországba vezet*, a pénzt a kapunyitó szent Péter kapja, a halott avval váltja meg a mennyország kapuit (vö. Vasilie Popp nyomán Gazda 2006: 57–58.) A híd a játék szerint lehet még *lánchíd*, *Jordán híd*⁶² vagy *aranyhíd*.⁶³ A Pest megyei vecsésiek játékának neve: *Aranyhíd*.⁶⁴ A Lánchíd nem azonos az első dunai híddal. *Láncként* határozzák meg a játék elmondói a kéz a kézben összefogózatva átvonulók sorát, akik a visszatartásukat követően maguk is a híddá fejlődhetnek. A lánc témája Kiss Áron játékgyűjteményében külön csoportban, a *Láncjátékok* közt is megjelenik. Ebben egy *kovácsból*, *cigánytól* vagy *zsidótól* akarnak láncot vásárolni, de sokallják a csekély – rendszerint tréfas – árát, kevesebbet ígérnek érte. Az pedig nem adja:

*Inkább viszem dibigóra, dobogóra, (ipadomba, apadomba)
Ott vágom az aranytóbá (aranyporba, aranyhídra.)*

Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok vm.; Kecskemét, Bács-Kiskun vm.;
Nagykároly, Szatmár vm. (Kiss Á.1891: 189/5,6,7).

62 Pl. Bodmér, Fejér vm. (Kiss Á. 1891: 233).

63 Jászsalsószentgyörgy, Jász-Nagykun-Szolnok vm.; Pécska, Arad vm. (Kiss Á. 1891: 208).

64 Kiss Á. 1891: 217.

Az *aranytó* szintén valami égi víz lehet, mint ahogy az *aranyhíd* is az égbe vezet. A játék a lánccal meghúzásával és elszakításával, majd az árus megkergetésével ér véget.

Az *aranyhíd* megnevezés szemléleti alapját a Nap egyik parttól a másikig átnyúló fényes sávja, vízen való tükröződése adja.⁶⁵ Tündöklő színpompája és íves formája révén a szivárvány is ég és föld közötti híd-jelkép (Antal B. 1997d: 439). Ez a híd semmiképpen sem hétköznapi, hanem kozmikus jelenség, transzcendens fényjelkép (vö. Tánczos 2006: 132). Az *új hold* és *fényes nap* felügyeli, *fényes-*, *arany-*, *vagy tüzes kapujuk zárját ők nyitják meg*, ők adnak engedélyt az áthaladásra. Az *új aszszony (úrasszony)* csináltatja, *katonáknak* (vagy a lánccnak), *az új ház, fényes ház fényes kapitánya és úrasszonya várához átjárni*.

22. kotta. *Új vár, fényes vár*

Új vár, fényes vár, vi-téz ka-pi-tány-nyal,
mē-gyék ál-tal, jó vi-téz, mē-gyék hi-don ál-tal

Mohi, Bars vm. Kodály Zoltán gyűjtése (MNT I. 498/833).

A Hold ura többféle néven szerepelhet, pl. egy változatban *Gergely gazdának* nevezik:

*Hold, hold, fényes lánccal, fényes kapu zárja,
Nyitsd ki kapud, Gergely gazda, vámot adok rajta.
Mályinka, Borsod vm. (ZTI 047453).*

Zala megyében 35 szövegváltozatban az átkérező magát *jó vitéznek* nevezi:

*Magam vagyok, jó vitéz, megyek hidon átul.
Új hold, fényes nap, bocsáss kapun átul!
Salföld, Zala vm. (AP 2911a és további 34 változat).*

Az adatbázisomba bevezetett alkotásoknak egyharmadában szerepel a zöld, vagy arany növényzetet átengedő *aranykapu*. Az *arany-* meg a *tüzes kapu* Krizsofán György 1353-as pokoljárás-elbeszélésében nem más, mint a *Paradicsom kapuja*.

65 Forrás: <http://emf-kryon.blogspot.ro/2015/07/aranyhidak-1-aranykapu-aranyhid.html>.

György vitéz az egyházi és világi hatóságoktól nyert engedélyt pokolbeli utazásra. A pokolbeli kínzások és a purgatóriumi szenvedések leírását követően az írországi paradicsomban elmondhatatlanul szép, kifejezhetetlenül jó illatú virágokkal tele rétet látott, majd egy díszkertbe ért, „köröskörül egy nagy, köralakú fallal, tiszta aranyból, nagyon szépen és pontosan felépítve. Fényesebb, mint a Nap. Közepén egy nagy, bezárt tüzes kapu. »Nem volt igazi tűz, csupán ragyogó tűz fényes alakban« [kiemelés tőlem – G. K.]. Nem égetett, nem is perzselt, csak szép volt és kellemes. »Aki csak ránézett, oly gyönyörűségben, örömben volt része, amilyent ember nem képes elmesélni. De ez még mindig nem a Paradicsom, csak a képmása.« [...] az Angyal parancsára megnyílik a kapu. Hatalmas síkság terüle el előttük, középen oltár formájú. Nincsen se kő, se fű, sem arany vagy ezüst, csakis drágakövek, amilyenek az emberi világban nincsenek. »Olyan, mint egy gyönyörű festmény, a drágakövekből kirakva.« [...] »Mindegyik szentnek az arca 49-szer jobban ragyog a napnál.« [...] Végül megnyílik az Ég. Hatalmas ragyogó palota, közepében egy nagyobb és egy kisebb trónszék: egyikben egy szépséges király ül, másokban egy királyné arcának szépsége, mozdulatainak finomsága, ruháinak díszessége végtelennek tetszett. [...] A paradicsomi virágos mezőkre, az Égi Fény országába, a »szem-nem-látta, fül-nem-hallotta« gyönyörök mennyei-tündéri tájaira [...] fáradságos, küzdelmes, kockázatos úton lehet eljutni.» (Petrolay 2015.)

Az aranykapu a fenti túlvilágjárás szerint tehát a tökéletes lelki egyensúlyhoz vezető égi kapu. Ezt a melegével szeretetet sugárzó Nap adja meg. A jeruzsálemi óváros 8 kapuja közül az egyiket *Aranykapunak* nevezik. Ez a zsidó hagyomány szerint a Messiás eljövetelekor kinyílik, és a környéken nyugvó holtak támadnak fel legelőször.⁶⁶

A sarkadkeresztúri néphit *égi ajtóról* tud, melyen az *angyalok, meg a hóttak lelkei mennyországba* mennek.⁶⁷ A mennyország az itteniek szerint a harmadik égben van,⁶⁸ ahol a lélek a *szentség állapotában* él az *örökkévalóságig*, a *tökéletes alkalmazkodás* harmóniájában.⁶⁹

Két Pozsony vármegyei hidasjáték szövegben a kapu fénytelen, erős, durva vasból van. Ezt minden bizonynal a sötétség honában kell keresni. Jellemző, hogy az átkérező ácsok is *koporsókat* faragnak.

- Ácsok vagyunk, ásétozunk,
Koporsókat kifaragunk.
- Mivel aranyoztok?
- Rézzel és ólommal.
- Réz igen repedékeny,
Ólom igen olvadékonny.
- Vaskapunak a vámjai vagyunk.
- Mik a vámjai?

66 Forrás: <http://rabbi.zsinagoga.net/2013/12/23/101-teny-jeruzsalemrol-kozephaladoknak>.

67 Bondár 1982: 9/16.

68 Bondár 1982: 10/18.

69 http://www.uranusz.eoldal.hu/cikkek/xix_-a-nap.html.

– Egy szép lány, meg egy piros alma.
– Piros alma most bimbózik,
Barna kislány most búcsúzik.
Bújj, bújj, bokros!

Hidaskürt, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 341/757).

A játék gyűjtője, Gágyor József gyűjtése szerint az ehhez csaknem megszólalásig hasonlító másik változatának a befejező mondata így hangzik:

Bújj, bújj, bukros, kukurikú!
Erre a sor gyorsan elindult, hogy a nyitott kapun minél többen átbújjanak,
ugyanis a „kukuriku” elhangzása után a kapusok ismét lecsukták a kaput.
Vezekény, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 339/756).

Nyilvánvaló, hogy ezúttal alvilági kapuról van szó, ugyanis a sötétség hatalmai a kakaskukorékolás pillanatában fejezik be tevékenységüket. A hiedelmek szerint a pokol előtt vaskapu van. Ezt olvashatjuk az *Ördöginas* című mese alábbi sorában is:

Mikor a pokolhoz értek, megzörgette az ördögfiú a vaskaput.⁷⁰

Ez a bejárat, európai hiedelmek szerint valahol a mélyben, körkörösén táguló üregekhez, bugyrokhoz vezet, ahol az oda jutottak testét az örök tűz lángjai kínozzák (Antal B. 1997c).

A jelzett hidakon és kapukon kétféle alany háromféle dimenzió közti képzeletbeli utazása zajlik. Egyfelől az emberi lélek jár be egy égbe majd földre visszavivő elképzelt útvonalat, mely megtisztítja és (itt vagy ott) meghozza a társra találás örömét, másfelől a kozmosz küld ingyen természeti adományokat a földi emberek számára, azok kezdeményezésére. A hidas-kapus játékokban kapu, a híd kinyitásának fő célja a vegetáció, illetőleg az újjászülető élet vagy annak fenntartói behívása.

Vizsgált szövegeim egy csoportjában, 57 esetben, a lányok *zöldágjárásuk* keretében a „nyitva levő aranykapun” csalogatják át az *aranybúzá*⁷¹ és a *zöld ágat*:

Jöjj el átul, jöjj el, te szép aranybúza,
Átul mennék, átul, Hogyha nyitva volna.
Nyitva vagyon, nyitva, a szép aranykapu.
Uj hold, fényes nap, bocsáss kapun átul.
Vagyok bátor, jó vitéz, megyek hídon átul.
Bújj, szívem, barázdán, megyek hídon átul.
Bujj, bujj bokrostul, bokrod itt maradjon!

Nemestördemic, Zala vm. (ZTI AP 1730h).

---

70 Forrás: <https://egyszervolt.hu/estimese/az-ordoginas-iii-resz-nepmese-20110521.html>.

71 Zala, Somogy, Veszprém és Vas vármegyében, melyek közül a MNL csak az első kettőbeni elterjedtségéről tud (lásd Igaz 1979).

Avagy:

*Bújj, bújj, zöldág, zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu, csak bújhatok rajta!
Nyitsd ki, rózsám, kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Szita-szita péntek, szerelemcsütörtök, zab szerda.
Diszkel, Zala vm. (ZTI 47096).*

A búza *arany* jelzője itt az égi eredetet, valamint a tápláléknövény emberi élet számára csaknem nélkülözhetetlen voltát jelképezi. A *zöldág* a magyar népdalokban az újjászülető élet és fiatalság, boldog szerelem, remény és életöröm jelképe, szemben a száraz ággal, mely az élettelenység, pusztaság, reményvesztettség, boldogtalanság kifejezője (vö. Demény 2002b: 175–178).

A kapusjáték lírai énje a zöld ágat átbújásra és egy leányt, asszonyt vagy rózsáját kapunyitásra kérve, annak várát kívánja kerülni. A vár Reuss Gabriella megfogalmazásában „gyakorta magát a hölgyet, a vágy tárgyát testesíti meg. Annak kitaró hajlíthatatlanságát jellemzi. A várba való bejutás, vagyis a zárttság feloldása, ill. az oltalmazó falakon belülre jutás a vágy beteljesülését jelenti. Ilyen értelemben szerepel a vár a meghódítandó nő, a várbevétel pedig a testi szerelem jelképeként.” (Reuss 1997a.)

Egy ajaki *Szent Erzsébet hídja* című játék szövege *a mi várunkat diófélnek, ki lemarad, dióbélnek* nevezi.⁷² Hogy miért csak *fél diónak*, arra analógiát nem találtam; talán azért, mert Szent Erzsébet mint a házasság védőszentje egy másik fél dióval (férjjel) való találkozását, egyesülését készíti elő. A kép pontosabb értelmezéséhez azonban további analógiákra lenne szükség, ugyanis az értéket mint a rejtett lényeg, amelyhez csak fáradtsággal lehet hozzáférni, éppen a nehezen hozzáférhető dióbél hordozza. A magyar néphagyományban a dió Krisztus jelkép, „a dióbél pedig maga az isteni lényeg” (Reuss 1997b). A csonthéjas termés négy, befelé néző, kettős szimmetrikus felépítésű dióbelet foglal magába, melynek fele a *diófél*. Carl Gustav Jung szerint „a négyesség az istenképek sémája” (Jung 1999: 122, idézi Gazda 2008a: 336). A hasonló szerkezetű mandalát a teljesség archetípusának tartja (Jung 1998, vö. Gazda 2008a: 336). Gyimesben mandalára emlékeztető *egész hímek* díszítették a menyasszonyi ingek könyökét, Moldvában gyakorta ilyenek voltak a csángó jegykendők sarokhímei. Szentimrei Judit gyűjtései szerint a *servetekre* (jegykendőkre) a leány–legény közti kapcsolat tükrüként varrtak egytől négy elemből megépített motívumokat. A sorosan elhelyezett magányos *körmös hímek* még csak a leány legény iránti érdeklődését fejezték ki, majd azoknak a fokozatos szimmetrikus egymáshoz tapadása jelezte a kapcsolat komollyá válását. A jegykendőket már három vagy négy, kettős szimmetriatengely köré épített mintaelemből összeálló *szikrahím* díszítette (Szentimrei 1981: 327). A diót a magyarságnál többek közt szerelmi praktikáknál, férjjezláznál is alkalmazzák, a diófa alatti pihenés gyakorta a szerelmi együttlét színhelye. A kivirágzott diófa alatt ül *János diák* is, *rozmaringszállal*, melyből a

72 Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).

vőlegénybokréta készül, és *apró virággal, levendulával, szép violával* a kezében.⁷³ A rozsmaring az emlékezés, odaadás, tisztaság, újjászületés jelképe, a levendula a nőiességre, mely kifinomultságot, bájt és eleganciát képvisel;⁷⁴ az odaadásé, boldogságé, sikeré, szerencséé, bizalmatlanságé, míg a viola a mentésé, erőé, bölcsességé.⁷⁵ A *Szent Erzsébet kapuja* című játékban a dió, csonthéjas termésével a természet képzeletbeli intézőjétől származó áldásos, a tökéletesség képzetét keltő „épitmény”:

*Az erdei vajda egy házat épített,
Abba a kisházba négy embert kerített,
Cimbora, cimbora, ugyancsak cimbora!*

Ajak, Szabolcs vm. Danes Lajos gyűjtése (Haider–Borsai–Kovács 1977: 57–58).

Itt jegyzem meg, hogy folklórfilológiai nyomozásaiban Móser Zoltán Kiss Áron jegyzetei közül egy olyan változatot idéz, melyben nem erdei, hanem *erdélyi vajdá*-ról van szó, és nem házról, hanem *táborról*:

*Az erdélyi vajda
Egy táborot indíta,
Az új táborába
Egy asszonyt kívána.*

(Kiss Á. 1891: 501, Móser 2011: 28.)

Móser Zoltán ugyanazon forrásból hivatkozik Bornemissza Péterre, aki az *Ördögi kísértetekben a gyermekjátékok közt* említi „az eredeli János vajdá”-t, mintha csak egy most is szokásos játék kezdetét idézné (Kiss Á. 1891: 501). Móser megállapítja, hogy az *eredeli* szövegben János Zsigmondról lehetett szó, aki 1540-től 1553-ig Magyarország választott királya, 1556-tól 1571-ig pedig Erdély első fejedelme volt (Móser 2011: 28).

Ha igaznak is bizonyul a fentebb idézett két mondóka közti összefüggés, nem annyira az első másodikból eredeztetésére kell gondolnunk, mint inkább e képnek a dióról szóló találós kérdéssel való összekapcsolódására. Annál is inkább, mivel a képzelet kiutalhat az erdő számára is egy parancsnokot.

*Négy valaki lakik
vakolatlan házban,
ajtó, ablak nélkül
való palotában.* (Dió)⁷⁶

---

73 Somogyszentmiklós, Somogy vm. (ZTI 9203g).

74 Forrás: Kovácsné Ági honlapja. Színek és virágok jelentése, virágilletan (<http://kovacsneagi.qwqw.hu/?modul=oldal&tartalom=1098767>).

75 Forrás: <http://www.edenkert.hu/dizskert/pazsit-es-soveny/viragok-szimbolikaja-viragos-utmutato-szerelmeseknek-3-resz/3181>.

76 Forrás: http://ovisvilag.blog.hu/2008/10/17/oszi_talalos_kerdesek_oszi_mondokak_rigmusok_ovisoknak.

A hidasjátékokban még gyakrabban szereplő, és nevén nevezett csonthéjas gyümölcs, a *mogyoró* természetéről főként húsvétkor és pünkösdkor érdeklődnek. Ez – a dióhoz hasonlóan – a rejtett bölcsesség szimbóluma. Másfelől, „a népköltészetben a férfi genitáliákra emlékeztető alakja a dióhoz és makkhoz hasonlóan [...] szexuális szimbólumként jelenik meg” (Antal B. 1997a). Mind a dió, mind a mogyoró szerelmi és termékenységi jelkép (Orosz é. n.). Ez utóbbi egyfelől az eljegyzési ajándék szerepét tölti be, de az ünnepköszöntő kántálókat is megjutalmazhatják vele. Eljegyzéskor a menyasszony a vőlegénynek és szüleinek, beleegyezése jeléül is zsebkendőbe kötött mogyoróval kedveskedik.⁷⁷ Bizonyára erre a szokásra utal a Székelyföldön közismert újstílusú népdal is:

*Szárnya, szárnya, szárnya a madárnak,
Nincsen párja a székely kislánynak.
Tele van a, tele van a szája édes csókkal,
Zsebkendője csörgő mogyoróval.*

Egy ozorai játékszöveg párhuzamosan tudakolozik a lilium nyílásáról és a mogyorótermésről, és a válasz szerint ezek száma nem különbözik egymástól:

*Lilium, lilium. Hányat nyílt a lilium?
Csak tízet, csak huszat, csak a huszonharmadikat.
Mogyoró, mogyoró. Hányat termett a mogyoró,
csak tízet, csak huszat, Csak a huszonharmadikat.
Ozora, Tolna vm. (ZTI 47111).*

Tekintve, hogy a mogyoró termékenység jelkép, de lassan érik be, ami miatt a türelem és állhatatosság szimbóluma is (Antal B. 1997a), húsvét meg pünkösd táján még korai termésmennyiségről érdeklődni. Átvitt értelemben, a frissen összeházasodott fiatalok termékenységről sem lehet ekkor még szó, esetleg családtervezésükről. Mindkét növény lehet erotikus jelkép, a virág bódító illatú bibéje, a termés tojásdad formája révén (Proptsz 1997a),⁷⁸ és a két megkérdezett fél által bevallott mennyiség (*Csak tízet, csak huszat, csak a huszanharmadikat*) egyezéséből szerelmi együttlétekre is lehet következtetni. Ez esetben lehet csúfolódó élű is, utalhat bujaságra is. (Proptsz 1997a, Orosz é. n.)

Némelyik változat a szederice-levelicét biztatja átbújásra. A szeder tövises-fás szárával és fekete, ősszel érő gyümölcsével tüskésebb, aszottabb, idősebb személyiségre utal. Ezt fejezi ki a kéregre és várható hazaékezésre (elhalálózására?) utaló alábbi szövegváltozat

*Szederinda, levelinda,
Bújj, bújj, szitakéreg,
Mindjárt hazaérek.*

Egyek, Hajdú-Bihar m. (Barna 1979: 85, idézi Tátrai 1990: 149).

⁷⁷ Maconka, Nógrád vm. (MNA 11a).

⁷⁸ Lásd még: http://www.naturland.hu/hun/novenyek_mint_szimbolumok.html.

A szederinda „szórszítát kötöget”, hogy a vele szitált lisztből főzött málnán, ételen szeretőt tartson, akivel nappal kaszálgasson, éjjel hálogasson (Moldva és Bukovina).⁷⁹

A közösség nem nagyon értékeli az idejétmúlt szerelmi viszonyokat. Az ilyeneket fenntartókkal így csúfolkodik

*Heje, huja, kis gilice, tüske,
Maj meggyün a jó tavaszi föcske,
Akkor lögyön egy kis örömöcske,
Csókujjon mög az az öreg kecske.
Hab szerda, hátadra,
sodrófa nyakadra,
Ele tudu, rudu, dudu, du.*

Hosszúhetény, Baranya vm. (ZTI 047448).

Ki is utasítja, ki is zárja magából:

*Szállj ki már, vén vagy már,
Tavalyi kutya vagy már,
Táncolni se tudol már.*

Felsőtárkány, Heves m. (ZTI 012947a, 012947b, 012947c).

Hasonló történik az idejétmúlt *kiszi* eltávolításakor is.

A költői képek tehát a kitágított képzelet termékei. A vizek veszélyeket rejtegetnek ugyan, de tisztítanak, és nélkülük nem volna élet. Az általuk vagy a levegőtől szétválasztott és összekötött világok földrajzi és fizikai koordinátáiktól eltávolodva, a képzelet minden kötöttségtől szabad végtelen határait döngetik. De nem függetlenek az emberi léttől, mert a kozmosz megtapasztalható jelenségeiből indulnak ki, biológiailag örökletes, a tudatalattiban ott szunnyadó, de kulturálisan megformált, emberi szorongások és vágyak irányította képeket vetítenek ki. Ezek csodálatos fényeiben és színeiben, vagy sivar kopárságában, zordságában nemcsak testetlen lelkek közlekednek, akiknek egy része földi tettei következményeit viseli, hanem élő magamaguk is, remélve, hogy tapasztalatokkal gazdagodva, megtisztulva, győztesen térhetnek haza. A maguk javára befolyásolhatják a láthatatlan erőket: a természetet téli dermedtségből felébredésre sarkallhatják, saját fizikai, lelki, és társadalmi jólétüket mágikusan biztosíthatják. E boldogság egyik sarkalatos pontja a családi élet kiegyensúlyozottsága, a szerelem és házasság. A játék üzenetei között valamennyire találunk példát. Ehhez azonban tovább kell boncolgatnunk az általa felkínált információk lehetséges jelentéseit. Mint eddig láthattuk, köztes területen helyezkedtek el a rituális vagy a múltba homályába vesző képzetek: a násznép menyasszonyi ház hídján, a rég meghalt ellenséges katonaseregeknek folyón átkelése.

---

79 Forrás: http://folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=5312.

A túlsó part és népei

A játék homályos képet fest a híd és kapu képzelt végállomásairól, gazdáiról, a rajtuk átkelni vágyókról. Ezek a következők:

A Nap és a Hold • Az átkelni vágyók az égitestekhez, nevezetesen a Naphoz és a Holdhoz fordulnak kérésükkel. Így az egyik Zala, Nógrád és Somogy vármegyei altípusban, mely adatbázisomban 720 szövegéből 35-ben szerepel:

Új hold, fényes nap, bocsáss kapun át!

Egyébként a Holdat a Napnál gyakrabban említik, változó fázisai, meg a sötétségben jobban érvényesülő fényessége miatt is:

Hold, hold, fényes lánc, fényes kapu zárja.
Borsod m. (4 változat, pl. ZTI 047453).

A Napot a moldvai magyarok *áldott Napnak* mondják, a melegségéért, a fényéért,

„mert ő világol nekünk, s bírunk menni, ahova akarunk, mert látunk nappal”
(Bosnyák 1980: 22/79–80).

„A Napot, s a a Hódat s a szelet nem szabad szidalmazni, ment az mind szent, mind áldott.” (Bosnyák 1980: 23/108).

Mi több,

„a Nap, az Isten őszencége legény, a Hód az lány” (Bosnyák 1980: 23/107).

A Napot a biblia is Istennel és Krisztussal azonosítja. Egy csíkszentdomokosi verses legendában egyidőben égitest és a szenvedő Krisztus jelképe is:

*A Napot sírva kéri
Mária, hogy süssön ki.
Süss ki, ó égi forró Nap
Ne légy oka bánatomnak,
Nagy fájdalomnak!*
(Székely Lászlótól idézi Tánczos 2006: 139.)

A csíksomlyói búcsún résztvevő moldvai csángók pünkösdi vasárnapra virradóan, a Salvator-kápolnánál több perccel megfüstölt üvegen, zsebkendőn, fejkendő csücskén, napszemüvegen át keresik és ismerik fel a nap-felkelte napkorongban a galamb formában megjelenő Szentleket, vagy tüzes keresztet, a keresztjét cipelő vagy megfeszített Megváltót, Szűz Máriát, avagy a vizuálisan kevésbé megragadható „szentségeket”, lángnyelvet (Peti–Zágoni 2004).

A Naphoz különböző szokások kapcsolódnak. A bukovinai magyarok a vetés megkezdésekor szembefordulva vele, keresztet vetve kérnek áldást az Úrtól (Bosnyák 1984: 130/1190). Gyimesben Antal Mária ezt jegyezte le:

Én úgy szoktam köszönteni az áldott napot, hogy szembefordulok vele, le-térgyelek, és elmondom előbb a Miatyánkot, azután az üdvözetet, és azután ezt az imát:

*Istennek szent igéje,
Istennek szent rendelése,
Istennek szent eredménye,
fényes világ,
Ki a fényes ez világot megfényesítette,
Atyának, Fiónak, szentlélek Istennek neuben. Ámen.*

*Dicsértessék Jézusnak szent neve
Szent péntek (minden nap mondom a napot)*

*Köszöntelek Tégedet Istennek szent igéje,
Istennek szent rendelése,*

*Istennek szent eredménye, fényes világ,
Ki a fényes ez világot megfényesítetted,*

Édes áldott napom,

Adj szerencsét a mai napon,

Boldog munkálatot, értelmes eszet, okosságot, minden jóra menendőséget.

Öröjz meg a mai nap, öröjz meg, öröjz meg!

A mai napon szerencsétlenségtől és nagy szomorúságtól,

Írj be az Úr Jézus könyvébe,

Amelyikbe beírta az egész világ nevit,

Kezdetől végezetig. Ámen.

*Akinek tornáca van, ott, vaj a tötésen, vaj az udvaron, ha száraz üdő van,
ott végzem el az imát, met odasüt az áldott nap, minden ablakon bésüt, süs-
sön be az én ablakomba is az én áldott napom.*

Gyimesközéplek, Csík vm. (Antal M. 2004: 18).

A Nap a mennyország szimbóluma, napszaka a nappal, a színe az arany. A Hold, a Naptól kapja a fényét, ezért a képzetek szintjén is függőségben van vele szemben. Ő az éjszakai sötét végtelenben a szépséget, fényt jelképezi. A vajdasági, Nyugat-bácskai Doroszló képi nyelvezetén „a Hold az a Jézuska lámpása”.⁸⁰ Nagyrészt női princípium, a megújulási képessége: fázisváltozásaival a növekedés és termékenység kifejezője, számos hozzáfűződő nézetben alárendeltje is a születés-halál törvényeinek, az életből a halálba vezető utat jelképezi. A ciklikusság elvén működő kozmikus területek ellenőrzője: hozzá tartoznak a vizek (apály–dagály), a föld termékenységét biztosító erők (eső, harmat), valamint az idő (Újvári 1997). Az ezotéria szerint „minden újhold tökéletes alkalmat ad arra, hogy vágyaink megvalósításával foglalozzunk, hiszen ezen a napon különleges energiákat kapunk az Univerzumból.”⁸¹ A Hold különböző fázisaihoz különböző életciklusokat társítottak: az újholdhoz a

---

⁸⁰ Kovács E. 1981: 12/22.

⁸¹ Forrás: <http://joportal.hu/johirek.php?readmore=2402>.

születés, a teliholdhoz a beteljesülés, férfikor, a fogyó holdhoz a hanyatlás képzetét asszociálták.

A Hold a magyar néphitben a Szűz Mária – a biblia szerinti Napba öltözött, hold-sarlón álló asszony jelképe –, a kostelekiek foltjaiban *Babba Mária*, az *áldott* arcát látják, akit mindennapi gondjaikban inkább kérnek, mint a Jóistent (Daczó 1980: 231). A holdváltások közül legtöbb hiedelem a játékokban is szereplő *Újholdhoz* fűződik. Bizonyára Szűz Máriával azonosítják, aki imádkozhat érettük:

*Mikor meglátom a az újhódot, akkor én keresztet vetek, s akkor feléje fordulok:
Áldott szép Hódom,
segéts meg ebben a hónapban,
esedezzél Krisztus urunknál érettünk,
hogy adjon erőt,
Adjon egészséget,
Szerencsével tölthessük el ezt a hónapot!
És keresztet vetek.*

Lészped, Bákó m., Moldva (Bosnyák 1980: 25/121).

Az Újholdtól, egy-egy periódus kezdete alkalmával kérnek egészséget, bő áldást, pénzt és jó kedvet:

*Pénzvel köszöntjük, pénzt fogunk a kezünkbe. S mondjuk:
Adjon Isten jó hónapot,
Jó hónapba jó heteket,
jó hetekbe jó napokat,
jó napokba jó órákat,
jó órákba jó perceket.
Jó percekre jó pillantásokat.*

Gyimes, Csík vm. (Bosnyák 1982: 72/21).

*Szokták nálunk es mondani, amikor látják az újódat, hogy:
Új Hód, új király,
Neked legyen fényesség,
nekem legyen egészség.
Ha valami betegség jó rivám,
Azt küldd el a kígyóknak,
A sárkányoknak,
S nekem adj erős egészséget!*

Klézse, Bákó m., Moldva (Bosnyák 1980: 25/117).

Nem utolsó sorban szerelemvarázslásban is hozzá fordultak:

A szerelmes leány, aki mást nem tehetet, akkó újhódkor kiát az udvarra, oszt varázsigét mondott, hogy magához csalja a legényt. Köröszötöt vetett magára és ezt mondta:

*Új Hold, új kiráj,
Akit én szeretek,
Vezérűd hozzám.*

Közbe annak a nevit is kimondta, akire gondút.

Doroszló, Bács vm. (Kovács E. 1981: 183).

A holdciklusok analógiás alapon szabályozó szerepet töltenek be a gazdasági és mindennapi élet határnapjainak megtervezésében, valamint a jóslásban: újhold első három napjában pl. nem vetnek, mert a növény csak virágozni fog, de nem terem, annál inkább a növekedése időszakában, ami gazdag termést ígér, teliholdban pároztatják pl. disznót, mert akkor több malac lesz, holdfogytára kapálják a kukoricát, mert akkor nem nő meg a gaz, és öntik az ónt betegség ellen, de nem ölnek disznót, mert akkor a hús megférgesedik, stb.

Az óind hagyományban a Hold az égi világ kapuja, amelyen át az elhunytak be-
lépnek az égbe (Újvári 1997: 207). A holdfoltokat magyarázó hiedelmek szerint ez az
égitest a vétkes embereket szívta magába. Pl. a kapcáját sikertelenül szárító pásztort,
aki káromkodott, vagy a kését hajigálta fel a holdba emiatt,⁸² vagy a holdban látható,
emberhez hozzálövő vadászt.⁸³

Az égitesteket tehát a játék a túlvilág jelentős állomáshelyeinek tekinti. Esztelne-
ken pl. amikor a *dobszerda* szóra lecsukódik a kapu, a visszatartott játékost a kapu-
tartók távolabb viszik és suttogva megkérdezik:

„Hova mész? A Napba vagy a Holdba?”
*Ha az azt mondja, hogy „a Napba”, azt felelik: „mész te a Pokolba”. Ha vi-
szont a Holdat mondja, akkor a mennyországba küldik.*
Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 2008b: 305).

Ám a Nap semmiképpen sem a pokol színhelye, inkább feltételezhető, hogy az
érkezőt a kaputartók méltatlannak tartják a mennyországra. Gondoljunk csak vissza
a György barát középkori beszámolójára: eszerint a mennyországba *aranykapun* át
lehet bejutni, mely egy *aranypalotához* visz. Ebben egy király és egy királynő trónol.
(Vö. Petrolay 2015.) A holddal kapcsolatos mágikus kívánságok, és játékváltozatok
új királynak is nevezik az új *holdat*. Eszerint a holdnak férfias attribútumai is van-
nak. Ez a régiesebb japán értelmezéshez hasonlít, melyben a Hold férfi princípium.
Tánczos Vilmos az androgün istenségek közé sorolja, melyben „*az isteni jelleg ar-
chaikus kettős egysége* őrződött meg, így az androgün jelleg *a kezdeti tökéletes egy-
ségesség jelképe*” [kiemelés tőle – Tánczos 2006: 236].

Kapu- és hídőrök, lélekvezetők • A túlsó partra igyekvő utasok, valamint a túl-
világi kapun át földre átküldött zöld növények, a hídon, vízen átjőve, különböző sze-
repekőrű és nevű személyek közreműködése révén érnek célt. Ezek a következők:

Fényes-, Vasas (Borsos) kapitány- és kapitányné, Gergely gazda. Mind
fentebb láttuk, az *Új Várban* (Holdban) trónoló *új király* és neje udvarában, hacsak
nem vele azonos, lakik egy kapunyitó *fényes úr, fényes/Borsos kapitány* is. Nem túl

---

82 Gerlén, Bákó m., Moldva (Bosnyák 1980: 26/131, 134).

83 Gyimes, Görbe pataka (Bosnyák 1982: 73/26).

szelíd: *Vasasnak*,⁸⁴ *Borsosnak*⁸⁵ nevezik, így utóbbi felesége *Borsosné*, akitől éppen *Szederice-levelice* kérezkedik át.⁸⁶

Vasas mivolta valószínűleg hűvösségére, keménységére, borsos jelzője csípősségére utal. Borsod és Gömör vármegyében a kapunyitót *Gergely gazdának* (7 változat) nevezik, akinek a névnapja még március 12-re esik, indokolt tehát, hogy barátságatlan, lévén még csípős időjárás. Mint mondják, „Gergely pápa megrázza a szakállát”, vagyis havazik.

Bátor, jó vitéz, lélekpásztor, tanító, új (lévári, bávári) bíró. Az egyik játékrészlet a *fényes nap búcsúztató fáját*, mint a *bátor jó vitéz zöld adományát* biztatja a kapun átbújásra.

*Bújj, bújj, bújj, bújj, fényes nap,
Búcsúztató fája,
Vagyon bátor jó vitéz
Zöld adománya.*

Egy sereg, homályos szöveg alapján valószínűsíthető, hogy a zöld ágat adományozó *bátor, jó vitéz* lélekvezető. Az átkelőhelyen – írja Jankovics Marcell –, „melyen át a lélek a Földről az égbe jut az égiek és halandók között kiválasztott pap ver hidat: a latin *pontifex*, »főpap, pap« szó szerint hídkészítőt jelent (Jankovics 1990a). Erre utal több olyan, egymást kiegészítő, foként Somogy és Zala megyei szöveg, melyek szerint az Isten házában, a templomban tartózkodik, mely a *mennysország* szimbóluma (Tánczos 2006: 106) és hol hídtulajdonosi vagy -felelősi, hol lélekpásztori, tanítói, vagy éppen első hídrálpói minőségében mutat utat követőinek, figyelmeztetve annak veszélyeire is.

[...]
*Lévai templom.
Abba vagyon jó vitéz,
Hídon megyünk rajta,
Ha le nem szakadna.*

Tóalmás, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 047063).

Több játék motívumainak összehasonlításából derül ki, hogy a töredékes *Bújj, bújj, bokrosdi* kezdetű kép a bokros zöld ágra,⁸⁷ de méginkább bokrostól átküldött és itt marasztalt *aranybúzára*⁸⁸ vonatkozik. Ennek a *nagy hídon* kell átjőnie, hogy majdan a *malomba* jusson, és átbújásában a *lélekpásztor* segítkezik.⁸⁹ Együd Árpád mint párhuzamra hivatkozik (Szapu 1996: 147) az alábbi páros vonulósos játék dalszövegére:

84 Kozárd, Karancsalja, Nógrád vm. (ZTI 047075, AP 3027).

85 Pest, Nógrád és Veszprém vm. (15 alkotás).

86 Panyola, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 203/7).

87 Nagykajdacs, Tolna vm. (Kiss Á. 1891: 227/1).

88 Gyulakeszi, Veszprém vm. (Békefi 1977: 19).

89 Szenyér, Somogy vm., Együd Árpád gyűjtése (Szapu 1996: 147).

23. kotta. *Bújj, bújj, bokrosdi*

Bújj, bújj, bokros - di, bokros-di ma - lom - ja,
lé - lék-pásztor a vi - téz, csak búj - ja - tok raj - ta.

Nagyatád, Somogy vm. (MNT I. 496–496/829).

A lélekpásztor egyszersmind tanító is:

Lélekpásztor a tanító, csak bújjatok rajta.
Nova, Zala vm. (Vajda 1978: 95/105).

Az új, fényes várhoz tartozó, kapunyitásra kért új bíró,⁹⁰ valamint az átkérező lévai, lévári⁹¹ meg a bávári⁹² bíró⁹³ szintén leendő lélekpásztorok.

*Nyiss kaput, nyiss, bávári bírónak!
Nem nyitok nem, bávári taknyosnak! |
Új vár, fényes vár, borsos kapitány,
Leszek jámbor vitéz, hídon megyek át.*
Galgamácsa, Pest vm. (ZTI 47207).

Hidasmesterek, révészek. A folyami (pl. a dunai) hídon vagy réven *hidas-mesterek*,⁹⁴ és *révészek* eresztik, viszik át az utasokat.⁹⁵ „A révészek – írja a *Lélekrévész* c. internetes honlap – az Átmenet Metaforái is. Segítik az átjárást, az átkelést két pont között. Az átkelés jelölhet egyfajta utazást két döntő érzelmi, lelki, gondolati állapot között, ahol a segítők maguk a Révészek. [...] A Lélekrévészek nem mások, mint Lélekkísérők.”⁹⁶ Vagyis, mit fentebb említettük, a lélek dolgában járatos, híd-építők (pontifex) = papok (Jankovics 1990a). Katolikus vidékeken az *angyalt* kérik⁹⁷ kapunyitásra.

Alsó kapuőrök: a vén Krauz és Galóca. Mindkét név egyszer-egyszer szerepel a szövegbázisban. Az úton minden bizonnyal több kapu is van: az aranybúzának a

90 Bag, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm; illetve Zetelaka, Udvarhely vm. (ZTI 047156, ZTI 22581).

91 Kartal, Pest vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42)

92 Bosznia-Hercegovinai helység?

93 Galgamácsa, Pest vm. (ZTI 47207).

94 Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 047271).

95 Vác, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Nagy S. 1903, ZTI 047271).

96 Forrás: <http://www.lelekrevesz.com/a-reveszek>.

97 Pl. Lészped, Moldva; Csíkszentimre, Csík vm. (ZTI 047137).

vén Krauz lukján is át kell haladnia. Negatív minősítésére utal a kaputartók gesztusa is, akik kezükkel kaput csináltak, barackot nyomtak annak a fejére, aki a Krauznál bújt át a kapu alatt:

*Gyüjj átul, gyüjj átul, te szép aranybúza!
Átu bújnék, átu, hogyha nyitva volna.
Nyitva vagyon, nyitva, a vén Krauz lukja,
csak bujj átul rajta, csak bujj átul rajta!*
Kapolcs, Zala vm. (ZTI 47169).

Valószínűleg egy alsó kapu őre a híd savanyú gazdája, Galóca is.

24. kotta. Adj nekünk, adj nekünk

— Adj nekünk, adj nekünk a ka-pun át - men - ni!
— Nem a-dunk, nem a-dunk, nin-csen az úr itt-hon,
el-ment a ga - ló - ca a sa-vanyú bor - ra.

Bagota, Komárom vm. (MNT I. 1127).

A híd építtető Úr vagy Úrasszony • A Kiss Áron által *hídepítésnek* nevezett változatban a híd csináltatására a *királyné, úrasszony* (talán a Hold mint asszony?) vagy pedig az *uraság* küld ki embereket. Katonák, jámbor jó vitézek, kislányok, többes szám szám első, vagy második személyben emlegetett emberek átkelésére szolgál ez a híd:

*Azt üzeni az uraság, Haja gyöngyöm haja!
Hogy mi neki hidat csináljunk. Haja gyöngyöm haja!
Minek neki az a híd? Haja gyöngyöm haja!
Katonáknak átjárni. Haja gyöngyöm haja!*
Nagylóc, Nógrád vm. (Melich 1939: 92).

Szintén *uraságra, hídra, katonákra* és *vár*ra hivatkozik az előbbihez egyébként hasonló alábbi szöveg, melyet a vár azonosítása egyértelműen reális tartalommal tölt meg; itt a híd is a várhoz vezet át.

*Haja vár a vár, az egri vár,
Mit üzen az uraság, haja vár a vár?
Neki hidat csinálni, haja vár a vár.*

*Minek neki az a híd, haja, vár a vár?
Katonáknak átjárni, haja vár a vár,
A vár, a vár, az egri vár.
Mátraszőlős, Nógrád vm. (ZTI 12967f).*

Ugyanígy, felvetődik a kérdés, hogy a *Szent Erzsébet hídja* változatsorozatban ki a valódi tulajdonos: az Árpád-házi szent, avagy I. Ulászló ellenlábasa, Erzsébet királyné, akinek a felügyelete alatt álltak a dunai területek. Borsai Iona feltételezi, hogy az ő nevét csak a történeti tény elhomályosulásával helyettesítették be a szegénység körében népszerű *Szent Erzsébettel* (Borsai 1984: 91). Magam inkább azt hiszem, hogy fordított esetről van szó. A *seregek* átkelését és a *csitkók* átvitelét, valamint a *vezért* emlegető szövegek valóban Erzsébet királynéra vallanak. Pl. a *Kapu* című játékban:

*Ekkor a kapun átbújnak, s a kapusok elrabolják az utolsót, mire a vezér
mondja:
Sírjunk, ríjünk,
Elfogyott a mi seregünk!
(Kiss Á. 1891: 223/8).*

Főként seregek lesznek az átvonulók az *Itthon vagy-e, hidasmester*, illetve a *Lengyel Lászlót* emlegető változatsorozatokban is, melyekre alább fogunk kitérni. Más szövegek hőse azonban nem azonosítható Erzsébet királynéval.

Szent Erzsébet • Kiss Áron szerint Szent Erzsébet neve a hidas- és a várkörjáró-leánykérő játékokban lakodalmi szokásokkal van összefüggésben, akinek azokbani szerepe alatt valami házasság elősegítőnek a fogalmára emlékeztet (Kiss Á. 1891: 514, lásd még Bálint 2009: 312). „A házasságot – írja – az Alföldön asszonyok kezdték. Pemet asszonynak, gyalog sátánnak (Görbéné...) hívták az ilyent. Ez a játékok *szent Erzsébetje*” (kiemelés tőle – Kiss Á. 1891: 517). Ez az állítás, miszerint ő a neve a földi lakodalom fiatalokat összehozó, összekommendáló asszony metaforája lenne, nagyon valószínűtlen, hiszen Erzsébet kislány korától kezdve a szegények istápolásában, a cselekvő szeretetben és alázatban látta élete értelmét, majdan ezzel ellensúlyozva özvegyi sorsa szomorúságát is. Mégis, saját, rövid, boldog házasságának példáján a feleségek, a fiatal anyák, a ferences harmadrend és a szolgáló szeretet védőszentjének tekintik. Kultusza a 13. századtól kezdve szinte egész Európában elterjedt.⁹⁸

Áldozatos életét példázatban elevenítették fel a mezőkövesdi halottkultusz rituális koldusvetése során, mely egyszerre biztosítja az ősök lelki nyugalmát és a adakozó üdvözülését:

*Szegényt, árvát ápolgass,
Mennyországba így juthatsz.
Mezőkövesd, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kresz 1971: 13).*

98 Forrás: <http://www.magyarKurir.hu/kultura/arpad-hazi-szent-erzsebet-1234>.

A Püünkösödölő is áldozatos alázatát villantja fel:

25. kotta. *Húgom, húgom, húgom. Szent Erzsébet asszony. Részlet*

– Húgom, húgom, Szent Er - zse - bet asz - szony - ka,
 ha vált - sá - gom vol - na,
 ki is vál - ta - ná - lak.
 Mi - ért ad - tad más - nak ma - ga - dat, ma - ga - dat ?
 – A - zért ad - tam más - nak ma - ga - mat, ma - ga - mat,
 vi - sel - je az Is - ten gon - do - dat.

Vasegerszeg, Vas vm. (MNT II. 234–235/181).

[...]

*Húgom, húgom, húgom,
 Szent Erzsébet asszonyka,
 Ha vátságom volna,
 Ki is váltanálak,
 Miért adtad másnak
 Magadat, magadat?
 Azért adtam másnak
 Magamat, magamat,
 Viselje az Isten
 Gondodat...*

Ekkora legyen a kis királyné!

Vasegerszeg, Vas vm. (MNT II. 234–235/181).

Szent Erzsébet gyermekjátékokban való gyakori szereplése arra vall, hogy egykor igen népszerű lehetett. Ám „népi kultuszáról alig tudunk valamit: vagy elhalványodott, vagy pedig a kutatás még adós a felderítésével” (Bálint 2009: 312).

Mit bogozhatunk ki a gyermekjátékokból? Két típusban szerepel, egyfelől a *várkörjáró leánykérő*-, másfelől a hidasjátékokban. Előbbiben a *fényes vár – vagy* más változatban *Fehérvár – alól* érkezik a *kapitány* megbízásából leányt kérni. A fenti kifejezéseknek analógiaként való szerepeltetése alapját a Fehérvár királyi központ mivolta, illetve a hold ezüstfehér színe, valamint „királyi” tartózkodóhely képze- te-

szi lehetővé. Az égi és a földi, történeti jelentőségű vár alternatív említése a játék két ellentétes közeg közti átjátszására utal. Az alaposan megkopott változatok hiányzó képtörredékeit a mások alapján lehet betölteni. A játék egyik változata így szól:

Szép Örsébet asszony

Körben a lányok, a közepén szép Örsébet asszony. Amazok körbe forogva kéretik:

– Honnan jössz, hová mész

Szép Erzsébet asszony?

– Innét, onnét asszonyom.

Amazok megállva, ez forogva:

Fehérvárnak alóla

Kapitány uram izente,

Izenét küldötte,

Lányokat kéreti,

Szebbiket, jobbikat,

Karcsú magasabbikat.

– A mi lányunk, a mi lányunk nem eladó,

Csak házukba illendő.

Ki sem merjük bocsátani

Tíz arany gyűrű nélkül,

Hat ló hintó nélkül.

A hintóban hat ló legyen,

Mind egyszörű legyen.

– Kar kezemre, Róza lányom,

Tanulj embörségöt.

– Már mi evvel elmehetünk,

soha vissza nem jöhetünk.

(Ipolyi Arnold gyűjteményéből; Kiss Á. 1891: 371/46.)

Több játéktörredékben szintén *innen onnan, alula, Fehérváros alula* érkezik *Szent Erzsébet*, de kapitányról nincs említés. A lány anyja húzódozik, feltételeket szab, végül Erzsébet a kiválasztott lánnyal örökre távozik.

Az Erzsébetet említő játékváltozatok túlnyomó többsége inkább egy szelíd, a házasságot patronáló szent asszonyra utal, aki még a *gyenge menyasszony* jelzöt is kiérdemli:

Erzsébet asszony,

Gyenge menyasszony,

mi már inen elmehetünk,

soha vissza nem jöhetünk.

Itt csattogott, itt pattogott

leányoknak, legényeknek

sárga sarkantyúja,

gyöngyös bokrétája.

Hol jársz, honnan jössz,

szép Erzsébet asszony?

Innen, onnan, amonnan,

Fehérvárról alula,

Létániát üzenték,

*A te lányod kérették.
Melyiket? Szebbiket,
karcsú magasságút
A körön belül feltartott, összefogott kézzel egy legény, kívül egy leány megy.
A dal végén lecsapják a kezüket. Az ott álló pár fog most körbejárni.
Kishartyán, Nógrád vm. (ZTI 70636).*

Az ilyenyszerű leánykérést is magukban foglaló szövegek értelemszerűen csakis Szent Erzsébetre vonatkozhatnak.

A Szent Erzsébet hídját vagy kapuját emlegető hidasjátékokba jól beilleszkedik a kapcsolódó virágének, valamint a *szűjjétek, szapuljátok* felszólítás – mely, mint fentebb említettem – valószínűleg a leány barátnőinek szól, akik részt szoktak vállalni a menyasszony textíliáinak elkészítésében:

26. kotta. *Hej, tulipán, tulipán...*

Hej tu - li - pán, tu - li - pán. Tel - jes szeg - fű szép vi - rág !
Te - le ker - tem ró - zsá - val, Sze - re - lem - nek lángjá - val.

– Kié ez a kapu?
– Szent Erzsébeté
– Átalmennénk rajta!
– Minapába itt mentetek,
Hidam lábát eltörtétek,
Meg nem csináltátok.
– Ácsok vagyunk, fát faragunk,
Fenyőfából kifaragjuk,
Meg is aranyozzuk.
– Szűjjétek, szapuljátok!
Szűjjétek, szapuljátok!

Nógrád, Nógrád vm. (Kiss Á. 1891: 220–221/4).

Egy másik változatban a fenti virágének további képrészekkel, más hidasjáték- és falukerülő motívumokkal egészül ki:

*Tele kertem zsályával,
Szerelemnek lángjával
Nyitsd ki, rózsám, kapudat,
Hadd kerüljem váradat,
Rózsafának illatja,
Míg a szívem biztatja.
Kinek a kapuja ez?*

– A Szent Erzsébeté.
– Átmehetünk-e rajta?
– Bújj, bújj, zöldág,
zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
Átmehetünk rajta!
Nem megyünk mi messzire,
Csak a falu végire,
Nem maradunk sokáig,
Csak tizenkét óráig.

Gégény, Szabolcs vm. (ZTI 047043).

Az utasok: a bátor jó vitéztől Lengyel László népéig

A tárgyalt játékváltozatok egyrészéből az derül ki, hogy úttörőként a *bátor jó vitéz*, *lélekpásztor*, *bávari bíró*, *póka pásztor* akar átmenni a hídon. A bátor vitézek mellett az *aranykapu* alatt *bátor leányok* is fel merik vállalni az átvonulást, ha előzetesen átélték a boldog szerelem érzését, a barátnőik is a házasságukért fohászkodnak. Egyértelmű, hogy a megfogalmazott jókívánság, visszafelé számláló varázsszóveg és az aranykapu alatti átbújás meghozták sikerüket: a leány büszkén vállalhatja pároséletét.

Aranykapu

A leányok körbe fogózva, s gyorsan forogva, így dalolnak:

*Termett meggyfa, hajlott ága,
Kendermorzsa, szép kislányka,
Jövel, csókold, akit szeretsz.
Ezt ölelem, ezt csókolom,
Adjon Isten lassú esőt,
Mossa össze mind a kettőt.
Szita, szita, péntek,
Szerelem csütörtök,
Dob szerda.*

Ennek a végén két leány feltartva az összefogott kezeiket, a többiek sorba átbújkálnak az aranykapun és ezt danolják:

*Új ház, fényes ház, aranykapu rajta,
Bátor leány vagyok én, elmegyek alatta,
Olyak a legények, mint a csillagok,
Csoportosan járnak, mint a farkasok,
Olyak a leányok, mint az angyalok,
Mert párosan járnak, mint a galambok.*

Erre azután, mikor mind átmentek az aranykapun, kiki megfogja a szomszédját és megforgatja.

(Abonyi L. /Márton Ferencz/ *Fonó krónikájából*; Kiss Á. 1891: 425/16.)

Nem így a gyáva legények, akiket nemcsak sajnálkozva csúfolnak ki a leányok, a farkasokhoz hasonlítva őket, hanem molesztálják is. Az ilyenek a kaput nyitó leány iránti szerelmüket nem merik nyíltan felvállalni:

*Hej ne nézz rám, ne nevedsz,
 mert megtudják, hogy szeretsz.
 Rám néztél és neveltél,
 Megtudták, hogy szerettél.
 A bújó-vonuló leányok a legény kapujához énekelik:
 Nyitsd ki, legény, kapudat,
 Hej, gyere ki, gyere ki,
 Vasas Lajos, gyere ki,
 – Nem megyek én, nem biz én
 A leánytól félek én
 (Mer a tőkén ülök én) –
 Mit félsz tőlem, hisz nem bántlak,
 Subám alá takarlak.
 A kedvese elkapja a legényt és megpörgeti. Gyorsított lépéssel seregnék.
 Testtartás egyenes, büszke. Arckifejezés vidám, pajkos, lendületes játékos.
 A legénnyel szemben csúfolódó. Ahol nem áll kinn a legény, onnan tovább
 mennek. Utána kezdik előlről.*

Bükkzsérc, Borsod vm. (ZTI 047078).

A Haja, gyöngye, haja refrénú Hídepítés változatcsoportban az úr vagy úrasszony célja az építmény elkészítésével az volt, hogy megteremtse a földi hely meg a kozmikus világ közti kapcsolatot, kösse össze az addig megközelíthetetlen végpontjait, biztosítson lehetőségét a távoli út kapujába való bekérézésre, hogy az érkező megkönyékezhessen a mögötte álló várat. A kapun belül lakó személy, inkább nő, akinek az engedélyt kérték, lehetett: a) a holdbéli asszony (?); b) egy férfi érdeklődésének vagy beteljesedett szerelmének tárgya, „a rózsája”, vagyis egy leány vagy asszony;⁹⁹ c.) az új otthonába érkező menyecske;¹⁰⁰ d.) az ellenséges uralkodó nő, illetve kapuőrei. A bekérézés célja az ott lakó várának „kerületése”, meghódítása, *katonák általi bevétele*,¹⁰¹ vagyis az átjárás, a javak átáramlása, a szerelem, házasság sikerének biztosítása, vagy a hazáért való harc előfeltételének lehetővé tétele. Utóbbi esetben a résztvevők legtöbbször ismert történeti személyiségek szembenálló harci seregei. A *Szent Erzsébet-játékok* egy részében az átkelők nincsenek meghatározva, de egyes motívumokból (pl. a kendő felemeléséből, a „szőjétek, szapuljátok” felszólításból, a szerelmi témákból) az derül ki, hogy még csak lakodalmas népről van szó. Ez nyilvánvalóvá a mátyusföldi Deákin és Alsószelin válik, ahol a párbeszéd a *menyasszony násznagya* és a *vőlegényes ház egy asszonya* közt zajlik, és a tét a menyegzői seregnék a vőlegényesházba való bekérézése, majd a huzavona elhárítása utáni bevonulása. A deákiak játékában a bekérézők magukat *Angyalász és jó király népének* tartják!

Az alkudozás után ez a konkrét kérésük:

*Nyitsd ki, asszony, kapudat,
 Hogy vigyem be hadamat !*

Alsószeli és Deáki, Pozsony vm. (Bakos 1953: 168–169/m/2).

99 Kiss Á. 1891: 209–213/1–10.

100 Piliny, Varsány, Nógrádsipek és Endrefalva, Nógrád vm. (Melich 1939: 93/8, 94/10, 95/11–12).

101 Sóshartyán, Nógrád vm. (Melich 1939: 92/5).

Itt a *had* szó régi 'család, nemzetség' jelentése érvényesül, és a jelenet képzeletbeli hídon játszódik. A vám, mint más esetben, itt is egy *szép lány*, maga a menyasszony. Végül kinyílik az ajtó, és a had bevonul (Bakos 1953: 168–169/m/2). Emlékezzünk vissza, hasonlóképpen a két lakodalmas népet elváltató „hídon” való átkeléséről van szó a Kiss Lajos átírásában közölt játékban is, és itt a bekérezők *Lengyel László népe*nek tartják magukat (Kiss L. 1953: 374). A *Révész*-, illetve a *Lengyel László-játékcsoportok*ban hivatkozott királyok közül legfeljebb *Angyal László király* visel reális helyett beszélő nevet, csapata jó–rossz ellentét párban elfoglalt helyét tükrözve, de még valószínűbb, hogy ez esetben is a Lengyel László nevet cserélték fel benne. A *Lengyel Mátyás és Fehér László, Vesszős Tamás* név is félreéneklések eredménye lehet, ugyanis *Lengyel László jó királyunkra* több mint 30, folklórterületünk legkülönbözőbb pontjain gyűjtött változat hivatkozik. A további jeles történeti személyek – *Szent László, Ferenc József, Nándor István* –, vagy tisztségviselők – nádorispán – is csak egy-egy változathól ismertek.

Lengyel László király, mint reális történeti személy neve is először a régi, mitikus környezetben zajló játékokban jelent meg. A *Kapus*, vagy *Nyiss kaput, újhold* megnevezésű alkotásban a híd az *anyáé*, aki meghallva a *dib-dob* hangzású lábdobogást, a *kapusoktól* megtudja, hogy *Lengyel László jó király dobogtat rajta*. Az anyja az *Újholdat kéri* a kapunyitásra, amit a kapusok a régi kártételére hivatkozva utasítanak el. Az anya és kísérei a megrongált híd megjavítását magukra vállalják, amihez aranyért *Boldogasszonyhoz* folyamodnak. Ugyanakkor tudomásul veszik, hogy vámot kell fizetniük.¹⁰²

A klasszikus Lengyel László-játékokban már nincs szó újholdról, mindössze Boldogasszonyról, és két – a magyar és a német – nép közti ellenségeskedésről. De még itt is előfordul, hogy a két ellenséges csapat tagjai az angyalokhoz-ördögökhöz hasonlóan próbálják a maguk oldalára áthúzni egymást:

Hidas-játék

...összehordanak gízt-gaszt, s azt mondják, hogy tüzet raknak, s a két csoport két láncot alakítva, igyekeznek egymást átrántani a tűzön. Amelyik csoportnak sikerült, az a nyertes.

Bodmér, Fehér vm. (Kiss Á. 1891: 234/1).

A Boldogasszonytól kapott ingyen arany még a klasszikus változatokban is megőrződik:

Lengyel László

A leányok két részre oszlanak: az egyik magyar, a másik német nép: aztán felváltva éneklük:

Tisz, tisz, ti népei vagytok, hej, magyar népek?

Lengyel László jó királyunk, hej, német népek.

Az is nekünk ellenségünk, hej, magyar népek.

Miről volna ellenségtek, hej, német népek?

---

¹⁰² H. n. (Kiss Á. 1891: 228–229/3).

Hidunk lábát eltörette, hej, magyar népek.
Mivel tudta eltöretni, hej, német népek?
Ez ő piros pejlóvával, hej, magyar népek.
Megcsináltjuk sáraranybú, hej, német népek.
Hol veszitek sáraranyat, hej, magyar népek?
Boldog anyáinktú sírva kérjük, hej, német népek.
Mutassatok Boldog-anyát, hej, magyar népek.
Ekkor a magyarok egyet felkapnak maguk közül, rendesen a legkisebbet, és megmutatják.

Tesmag, Hont vm. (Nyr 1880: 569).

Mint már láttuk, Lengyel László alakjának azonosításával több kutató is foglalkozott. Valószínűleg a játék nem Szent Lászlónak, hanem az 1440-ben az akkor szörényi bán, Hunyadi János és tábora által megkoronáztatott I. Ulászlónak az alakját idézi fel, és az ő Erzsébet királynéval szembeni „négy esztendő, külső- és belső harcokkal terhes uralkodásának egy versbeszedett epizódja olvadt bele gyermekeink ősi hidasjátékába, amelyet valamelyik iskola tanítója állíthatott össze a 15. század táján a mendikáló-rekordáló diákjai számára.” (Mészáros 1963: 275). Az óbudai vár akkor Erzsébet királyné tulajdonában volt, és mert Frigyesék német zsoldosokkal erősítették meg hadaikat, a hidászoknak meg kellett kérdeznük, hogy ki népei akarnak átkelni a hídon. Mészáros István szerint mindegyik variáns alap gondolata: „Lengyel László és népe szembeszáll az ellenséggel és legyőzik azokat” (Mészáros 1963: 275), amint az az esztergomi és budai csata esetében így is történt.

27. kotta. *Lengyel László játék*

Parlando ♩ = cca 200 Nagy Katalin 13. é. Czafik Katalin 12. é. Ocskai Erzsébet 14. é.
Magn. 3024. 1) Berta Irén 12. é. Kiss Lajos 3)

-É-resz-sze-ték átt az ó - bu - da - i ré - vén!
-Nem e-reszt-he-tünk, mert nem tud-juk, ki né-pe-i vagy-tok!
-Len-gyel-or-szág jó ki-rá-jé! -Mi-ért vó-na
-Az is né-künk el-len-sé-günk!
el - len - ség - tők? -Mert a mi - na - pá - ba
hi - dünk lá - bát

Tempo giusto 6)

is er - re jöt - te - tek, még - sēm csi - nál - tot - tá -
is el - tő - ret - té - te [k] (c/ingett)

Jok meg. _Még - csi - nál - juk fe - nyő - fá - ból, ki - fa -
rag - juk a - rany - tu - li - pán - ból. _A fe - nyő - fa
nem i - gēn el - ál - ló. ál - ló. Bújj, bújj, zöld ág,
zöld le - ve - lecs - ke,

Nyit - va van az a - rany - ka - pu, csak búj - ja - tok raj - ta,
Je - sza - kadt a paj - ta, benn - ma - radt a maes - ka.

Püski, Moson vm. (Kiss L. 1953: 391/4).

Az ősi hidasjáték egyes motívumai történeti tartalmúvá váló átfordulásának több jelét meg lehet figyelni. Pl. a *hidasmester* a híd lábát a *patkós lovaktól* félti (így Győr-, Zala- és Baranya- vármegyei változatokban).¹⁰³ A *dobogtatás*¹⁰⁴ katonák átvonulására emlékeztet. Két nép királya közt folyik a párbeszéd, Lengyel László jó *király* népének átvonulását korábban az ellenfél nem a híd-, hanem a katonái kezé- nek-lábának eltöretésével akarta megakadályozni:

Ki kis népei vagytok?

A gyermekek két rendbe állva, két nagyobb gyermeket királynak választanak. Az egyik királyhoz még választanak egy ahhoz hasonló nagyságú gyermekeket. A másik királyhoz, aki legelől áll, a többi játszó gyermekek hozzá fogódnak. Ezután az egyik király kérdést intéz a másokhoz:

Ki kis népei vagytok

Felelet:

Lengyel László jó királyunk,

¹⁰³ Pl. Dobronyhegy, Zala vm. (ZTI 47225).

¹⁰⁴ Kiss Á. 1891: 228/3.

Van is nekünk ellenségünk.

A másik:

Miről való ellenségtek?

Felelet:

A mi nap is itt termettünk.

Kezünk lábunk eltörettük.

[...]

[Az átmenetelre az engedélyt Szent Erzsébet napja tiszteletére kapják meg.]

És ekkor a kettő összefogóznak s felemelik kezeiket és a másik király társaival együtt átbújik a kezeik alatt. És az a kettő tetszése szerint vághat el a másik király játszótársaiból, amennyit akar [...].

Feketeadó, Ugocsa vm. (Kiss Á. 1891: 229/4).

Előfordul, hogy amikor katonák kelnek át, a másik fél váltságdíjban szép lány, pirosalma, bor, stb. helyett *tollas katonát* kér.¹⁰⁵

Van olyan változat, amelyben az ellenségesség oka, hogy az arany, amit Boldogasszonytól kértek, mind Lengyel Lászlóéknál van. Ezért a végén ellenséges seregeként üldözik egymást:

Lengyel László

A két sereg aztán egymást kergeti, s mikor kifutották, kibirkózták magukat, újra két sorba állanak, s kezdik előlről vagy próbálják áttéríteni a saját oldalukra.

Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 236/6).

A játék láncszakító harezjátékkal is összekapcsolódhat:

Lengyel László

Két szemben álló, egymással ellenséges sort képeznek; mindenik „sereg” nevet kap, a két sereg szélsője... [között – a szokásos párbeszéd után –] megtörténik a vámvétel oly módon, hogy a vámot vevő sereg, azon szélén, ahol a párbeszéd folyt, két szélsője által kaput állít fel, mely alatt a vámot adó sereg átbúvik e szavakkal:

Sirassuk, sirassuk a mi sereginket.

Belőlük aztán elvág a vámot vevő csapat annyit, a mennyi neki tetszik, így örvendezve:

Örüljünk, örüljünk a mi sereginknek.

Most az ott maradt három-négy [játékos] – mert rendesen kell annyinak ott maradni – a vámot vevő seregnek, mely magát összefogózás által megerősíti, nekiszalad; ha a szükség úgy kívánja, ismételve is, azért, hogy azt elszakítsa, s ha elszakad, újra magához veszi az elvett vámot.

Panyola, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 237/7).

A láncszakítás az alábbi játék záradéka szerint fogolyszerzési mód:

Eltörtétek hídunk lábát

Leányok énekes-táncos, küzdő sorjátéka, de fiúk, lányok együtt is játszhatják. A játékosok arcvonalba (két sorban egymással szemben), egymás kezét fogva felállnak. A két sor között kb. 2-3 m távolság van. Az éneket kezdő sor, míg

105 Palli, Győr-Moson-Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 240/11).

az első sort éneklí, fél lábon áll, később leteszik a lábukat. Egymásnak felelve éneklík:

- *Eltörtétek hídunk lábát, hej, vári, hessek.*
- *Megcsináljuk sáraranyból, hej, vári, hessek.*
- *Hol vettetek sáraranyat, hej, vári, hessek.*
- *Boldoganyánktól kérve kértük, hej, vári, hessek.*

Ismétléskor sírva éneklík:

- *Ki népei vájé vagytok, hej, vári, hessek.*
- *Vesszős Tamás népei vagyunk, hej, vári hessek.*

A dal végén az egy-egy sorban álló játékosok erősen megragadják egymás kezét, a két sor egymásnak megy, a másik sorban levőket igyekeznek bekeríteni. A gyöngébb csoportban lévők csak úgy szabadulhatnak, ha elengedik egymás kezét, és megpróbálnak az ellenfél összefogott karja alatt kibújni. A foglyokat az elfogók a saját sorukba veszik.

A játék addig tart, míg valamelyik sor el nem fogy.

Kelenye, Hont vm. (Haider–Borsai–Kovács 1976: 144–146/98).

E változatok történeti témájuknak megfelelően realistább tartalmúak, mint a mitopoétikus vilásképi elemekben gazdagabb elődeik. A víz és híd (vagy rév) már nem a valódi és a képzelt világot köti össze, hanem két valóságos part közt teremt kapcsolatot, az átvonulók, részben menyegzősők, részben katonák, hús-vér emberek – igaz, hogy utóbbiak a játszás idejéhez képest néhaiak, ami, noha valószínűtlenül, lehetővé teszi azt is, hogy esetleg ne róluk, hanem a lelkükről legyen szó. A régi vilásképi elemekből csupán a Boldogasszony segítségét kérő, és azt aranyban remélő támogatásának motívuma maradt meg. A vetélkedés, és egymás emberei foglyul-ejtésének törekvése azonban már megintcsak áttevődik az angyal és az ördög által elnyert lelkekről a két ellenséges csapatra.

Az átengedés előfeltétele: az okozott kár jóvátétele

Az utasok átkérezkedését (*Eresszenek kaput*,¹⁰⁶ *Eressz által a hidadon*,¹⁰⁷ vagy: *Eresszetek át, jó révészek*¹⁰⁸) a *hidasmesterek*, illetve *révészek* vonakodnak teljesíteni, arra hivatkozva, hogy félnek a híd *leszakadásától, lába lerontásától*. Pl.:

Nem eresztlek, mert leszakad!
Általánosan ismert.

Előfordul, hogy a már említett mérges gazda jelenléte hiányában ódzkodnak az engedély megadásától:

Adj nekünk, adj nekünk, kapun által menni!
Nem adunk, nem adunk, nincsen az úr itthon.
Bagota, Komárom vm. (Bakos 1953: 162–163).

106 Étfalva, Háromszék vm. (Kiss Á. 1891: 245).

107 Lelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

108 Nagykajdaes, Tolna vm. (Kiss Á. 1891: 226/1).

Néha a hidat az átvonuló lovaitól féltik.

*Nem eresztlek, mert az én hidam igen aranyos,
a te lovad igen patkós, mind fölívágja*
Dobronyhegy, Zala vm. (ZTI 47225).

Vagy:

Talpa törik a hidammak.
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 214/1/2).

Gyakrabban egy korábbi alkalommal okozott, jóvá nem tett kárra hivatkoznak:

*– A minap is itt jártatok,
hidom lábát eltörétek,
fel sem csinálátok.*
Kadicsfalva, Udvarhely vm. (MTA ZTI IX. 60, 83. sz., Vikár áttétel, 1902).

Vagy:

*Kapum sarkát letörétek,
Föl sem építétek!*
Barcaújfalu, Brassó vm. (Kiss Á. 1891: 245–246/5).

Előfordulhat, hogy az utasok biztosak magukban, megérdemelvén a sikeres átkelésért kapott ajándékot:

*– Eressz átal a hidadon!
– Nem eresztlek, mert leszakad.
– Mit adsz, [hogy]ha nem szakad le?
– Három aranybárányt, (hozzá) egy kis pásztort.
– Kinyíltot (kapu) már, Gyühetsz (rajta) bátran.*
Lesencetomaj, Zala vm. (ZTI 47292).¹⁰⁹

Legtöbb esetben azonban megnyugtadják a hidasmestereket:

*Ha én aztat fölívágatom,
aranyfüsttel befuttatom,
a legszebbik lovam itt hagyom.*
Dobronyhegy, Zala vm. (ZTI 47225).

Ácsmesterként ígérnek, hogy megjavítják, fel is aranyozzák. A csángóföldi változatban felmerül a kérdés:

---

109 A sérült szövegritmikán részben betoldással (szögletes zárójel), részben elvonással (kerek zárójel) próbáltam segíteni, de még így sem sikerült teljesen.

– Honnan az akarat?
 – Földbül, s mennyből,
 kaspákkal kapáljuk
 Lapátokkal hányjuk,
 Gyimiljével mérjük,
 Szeprükkel szeperjük.

Trunk, Bákó m., Moldova (KFA 0253).

Lássuk, milyen anyagokat kívánnak felhasználni a híd biztonságosságának a helyreállításához:

3. táblázat. *Ígért anyagok a híd megjavításához*

Anyagok a híd megjavításához	Kommentárok: helyeslések, helytelenítések,	Helység, forrás
Fa	– Diófából kifaragjuk	Lécfalva, Háromszék vm. (Kiss Á. 1891: 245/4); H. n. (Kiss A. 1891: 206–207/2); Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI AP 11685a–b); Bordány, Csongrád vm. (ZTI 47425); Mezőcsávás, Maros-Torda vm. (Veress 2002: 206/1490); Kadicsfalva, Udvarhely; Szentistván, Borsod vm. (ZTI Vikár áttétel IX.60/83).
	– Megcsináljuk fenyőfából	A fenyőfa nem igen elálló (állandó), Sárfenyősziget, Pozsony vm. (ZTI 47268); a többi Győr-Moson-Sopron vármegyéből: Dunaremete (ZTI 47265), Püski (AP 809b1), Cikolasziget (ZTI 47267), Darnózseli (ZTI 47291), Lipót (ZTI 47370).
	– Megcsináljuk ficfából	Nyírbogát, Szabolcs vm. (ZTI 47239).
Cserje	– Megcsináljuk bodzafából, bodzából, böroki bodzából	Böroki bodza sok sárvizet csinál (Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. – ZTI 47271). Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 47206); Nyírbogát, Szabolcs vm. (ZTI 47239); Csóka – Lőrincfalva, Torontál vm. (Kálmány 1891: 109/147); Kartal, Pest vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42); Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 70718); Bakonyszentlászló, Veszprém vm. (ZTI 57357); Réde, Veszprém vm. (ZTI 47380); Galambok, Zala vm. (ZTI 68308); Ajak, Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).
	– Miből tudnánk megcsinálni? – Hozok neked aranyágot.	Honnan hozol aranyágot? Elmegyek a zöld erdőbe. Gölle, Somogy vm. (ZTI 47229), Csányoszró, Baranya vm. (ZTI 11692i1–2).

Lágyszárú növény. Virág	– <i>Miből lesz a két lába?</i> – <i>Két szál rozmaringszálból</i>		Vizslás, Nógrád vm. (ZTI 48242, 47237, 11759e).
	– <i>Rozmaringgal, gyöngyvirággal</i>	<i>Isten hozta szent markával</i>	Gyulakeszi, Zala vm. (AP 1487d).
Lágyszárú növény. Gyom	– <i>Bürökből</i>		Csóka – Lőrincfalva, Torontál vm. (Kálmány 1891: 109/147); Kartal, Pest vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42); Galambok, Zala vm. (ZTI 68308); Császár, Komárom vm. (ZTI 70718); Darnózselli, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 47291); Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 214/2); Ajak, Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).
	– <i>Csanából (csalánból)</i>		Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 47206).
	– <i>Sóskakáposztából</i>		Ajak, Szabolcs-Szatmár vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 55–56).
	– <i>Földi labodából</i> – <i>Káposztatorzsából</i>		Kapuvár, Sopron vm. (ZTI 47239).
Gomba	– <i>Vénasszonyposzából (pöf-feteg gomba)</i>		Bakonyszentlászló, Veszprém vm. (ZTI 57357).
Ásvány- vagy kagyló- gyöngy (Ekszer)	– <i>Győri gyönggyel + Gyöngyharmattal</i> – <i>Gyöngyvirággal</i> – <i>Kösziklával</i> – <i>Arany gyönggyel, gyöngyharmattal</i>	– <i>Győri gyönggyel megragadni</i>	Nagybarát, Győr vm. (Barsi 1967: 279/38).
		– <i>Győri gyönggyel, gyöngyharmattal megcsinálni</i>	Győr, Győr vm. (Barsi 1967: 263/2).
		– <i>Győri gyönggyel, gyöngyvirággal, (-ból) megragadni, megcsinálni</i>	Farád, Sopron vm. (AP 3786c); Vindornyaszfőllős, Zala vm. (AP 3786c).
		– <i>Győri gyönggyel, kösziklával fölragasztani</i>	Izsákfa, Vas vm. (AP 3875e); Nyárad, Veszprém vm. (AP 7796n, 7796e)
		– <i>Arany gyönggyel, gyöngyharmattal.</i>	Lelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).
– <i>Gyűrű gyönggyel + Gyöngyharmattal</i> – <i>Gyöngyarannyal</i>	– <i>Megrakatom</i> – <i>Megragadjuk</i> – <i>Megjavítom</i> – <i>Fölcsinálom</i> – <i>Megcsinálni,</i> – <i>Gyűrű gyönggyel, gyöngyharmattal</i> – <i>Isten adná jobbkezeből.</i>	Somogy vármegyéből: Attala, Somogy vm. (ZTI 47226), Fonó (ZTI 47391), Nagyberki (ZTI 15758); Kazár, Nógrád vm. (ZTI 727069); Juta, Somogy vm. (AP 4068a), Zádor, Somogy vm. (AP 11689i), Zalacséb, Zala vm. (ZTI 025170), Felsőpáhok, Zala vm., (ZTI 47389) Kazár, Nógrád vm. (ZTI 72706); Bajna, Esztergom vm. (MNT I. 513).	

Ásvány- vagy kagyló- gyöngy (Ékszer)	<i>Gyűrű gyönggyel, Gyöngyarany- nyal</i>	– <i>Fölagगतom – Győrben voltam gyűrűgyönggyért. – Isten adta jobbke- zéből.</i>	Középpulya, Sopron vm. (AP 1783f); Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Dolá- nyi 1996: 199).
	<i>Gyűrűgyöngy- gyel, mézhar- mattal</i>	– <i>Ha leszakad, meg- csináljuk. Mivel tud- nánd megcsinálni? Isten adná szent markából.</i>	Öszöd, Somogy vm. (ZTI 47203).
Ásvány	<i>Sáraranyból, aranyból</i>	– <i>Megcsináltatjuk sárarannyal Hol veszitek sárra- nyat...? Kérve kérjük nagy Istentől. Édesanyánktól sírva-ríva kérjük. / Boldog anyánktól sírva (kérve) kérjük. Fel-felfutunk Kisbó- dogba, Kisbódogból Nagybódogba, Kérve kérjük, adva adják, Rúddal tolják, me- dencével mérik. Boldogasszony vá- rából Felmentünk Boldog- asszony kis várába.</i>	Tesmag, Hont vm. (Kiss Á. 1891: 230/1/5); Galambok, Zala vm. (ZTI 68308); Mezőfele, Maros-Torda vm. (Veress 2002/1491); Kézdiszentlélek, Háromszék vm. (Balázs M. 1942: 131).
		<i>Holnap délre visz- szajövünk, száz kocsi aranyat hozunk, maj megcsináltassuk</i>	Kákics, Baranya vm. (ZTI 56828).
	<i>Ezüstből, sár- aranyból Vagy: arany- ból, ezüsből</i>	<i>Miből ácsodoztok? – Mind ezüsből, sár- aranyból. Hol vettétek mind ezüstöt, mind sár- aranyt? Boldog Asszonytól kérve kértük</i>	H. n. (<i>Lengyel László játék</i> , MNT I. 800–801). ¹¹⁰
		<i>Majd megcsinál- tatjuk aranyból, ezüsből, meg is aranyozzuk! – Hol veszitek az aranyat, az ezüstöt, mikor néktek nincsen? – Boldogasszonytól kérjük kölcsön ezt a keveset is.</i>	Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47193, 47194, 47195).
<i>Majd meg- csináltatjuk üstből, arany- ból, meg is aranyozzuk</i>	<i>Boldogasszonytól kérven kértük.</i>	Dejtár, Nógrád vm. (ZTI 47196, 47198, 47195).	

110 Lengyel László játék, Kölcsey említi először, 1830-ban a *Koszorú* közli (lásd MNT I. 800).

Tárgy, ruha	<i>Bőrökből, berekből, rongyos köpö- nyegből</i>		Becefa, Szigetvár, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 215/5).
	<i>Bőrből</i>		Bakonyszentlászló, Veszprém vm. (ZTI 57357).
	<i>Cigányaszony kontyából (maszk, ken- derszöszből)</i>		Réde, Veszprém vm. (ZTI 47380).
	<i>Rongyos kö- pönyegből</i>		Körmend, Vas vm. (Kiss Á. 1891: 215/4).
Háziállat	<i>a Katka kutyá- jukból</i>	<i>Ez nem tetszik miné- künk.</i>	Tésa, Hont vm. (ZTI AP 692b).
	<i>Balog szama- rukából urak szama- rukából</i>	<i>Ez sem tetszik miné- künk.</i>	Tésa, Hont vm. (ZTI 47430).
Étel	<i>Töltött ká- posztából</i>		Tiszaszalók, Jász-Nagykun- Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 211/1).

4. táblázat. *Anyagok a megjavítandó híd feldíszítéséhez*

Anyagfélé- lések		Kommentárok: helye- lések, helytelenítések,	Helység, forrás
Ólom és réz; Egy taliga lószar	<i>(Fenyőfából kifaragjuk, ingyen aranyozzuk?) – Mivel aranyozzátok? Ólommal és rézzel. – Mivel aranyoztok? Rézzel és ólommal. Egy taliga lószarral.</i>	<i>Réz igen repedékeny, ólom igen olvadékony. Vagy: A réz törékeny, az ólom olvadékony.</i>	Naszvad, Nyitra vm (Bakos 1953: 168–169); Alsószelei és Deáki, Pozsony vm. (Bakos 1953: 168–169, Gágyor 1982 I.: 757); Hidaskürt és Nagyfödemes, Pozsony vm. (ZTI 47138, MNT I. 128/256); Libád, Esztergom vm.; Kunszentmárton, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 236/5).
Arany, sárarany	<i>Ingyen aranyozzuk</i>	<i>– Honnét kapjátok azt a sok ingyen aranyat? Fel-felmentünk Boldogasszony kis malmára, kérvén kértük, adván adták, kis tekenővel mérték- Föl-fölmentünk Boldogasszonykához. Kérvén kértük, Adván nekünk, Mint jó barátjának. Hazudtatok, most loptátok. Nem hazudtuk, se nem loptuk, Isten ajándéka, Gyermekesek játéka.</i>	Mezőcsávás, Maros-Torda vm. (Veress 2002: 179); Lőrincréve, Fehér vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 52); Perbenyik, Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 227–228/1/2).
	<i>Kifaragjuk aranytulipánból.</i>		Dunaremete, Cikolasziget, Sárfenyősziget, Lipót, Püski, Moson vm. (ZTI 47267, 47268, 47370; AP 809b1–2).
	<i>(Bürökből, bodzából) Megfuttatjuk sáraranyból</i>		Galambok, Zala vm. (ZTI 68308), Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 214/1/2);
	<i>(Bürökből) sárarany koronából</i>		Császár, Jobaháza, Komárom vm. (ZTI 70718).

Hídjavító munkájukhoz tehát az átkérezők igen változatos anyagokat ígérnek. Lengyel László magyar népe még honfoglalás előtről ácsmesteri tudása birtokában faféléket: megfelelő keménységű, inkább bútornak és koporsónak való *diófából*-, meg a gyengébb, „nem igen állandó”, de a hídépítéshez még használatos *fenyőfából* fogja a szükséges alkatrészeket kifaragni, megjavítani és azt ígéri, hogy a legértékesebb ásványi anyagokkal vagy ékszerekkel – legtöbb esetben gyűrűnek való *drágakövel*, *gyönggyel*, *arannyal* és *ezüsttel* – erősíti meg és díszíti azokat. Az alkalmas és értékes anyaghasználat mindenképp a becsületére válik. A többi változatcsoportban, elsősorban az Úrasszony hídépítőinél felsorolt anyag – *bodzafa* és *bürök*, *csalán* és *földi laboda*, *sóskakáposzta*, *káposzta torzsa*, *töltött káposzta*, *Katka kutyája*,

Balog szamara, cigányasszony kontya, aranyozásra egy taliga lószar – reális mércével nem vehető komolyan. Hasonlóképpen nem a *bőr*, de az *Itthon vagy-e, hidas-mester* változatsorozatban a hídláb javítására szánt *rozmaring* vagy *gyöngyvirág*, meg *gyöngyharmat*, *mézharmat* sem. Itt három eshetőséggel kell számolnunk: a) a kozmosz földre gyakorolt jótékony hatásának, tavaszi helyreállítási működésének, a megemlített növények földből kibúvásának vagy újrarahajtásának és állatok megfiadásának a szimbolikus elősegítése az átkelőhely velük való megjavításával; b.) parodizálás; c) az említett javaknak egy kettős szimbolikus osztályozási rendszer egyikébe való beilleszkedése. Többféle szempont szerint különíthető el két-két ellentétes minőség: pl. az alapfunkciójában alkalmassága vagy alkalmatlansága szerint, esztétikai minősége – szép vagy csúf – szerint, vagy világnézeti töltete – közönséges vagy varázserejű –, hangulati értéke – vidám vagy szomorú – stb. alapján, és ezek egyikét vagy másikat formájuk, használatuk, kulturális, sőt szimbolikus töltetük szerint helyezük előtérbe. A *fűzfá*, a *bodzafá* meg az *aranyág* szemben a dió- és fenyőfával, eleve nem hasznosítható hídjavításra, mert igen gyenge, értéktelen: a bodzafából csak szerszámnyelet készítenek, a fűzfából csak háztartási eszközöket – teknőt, fakanalat, meg a vesszőjéből kosarakat. Ugyanakkor a fűz vessző kitűnően hasznosítható az omladékony partok megkötéséhez, mely kiszáradva igen szép látványt nyújt (Craus 1905: 960–964). A fűzfá lecsüngő ágai szomorúságot sugallnak, ezért ábrázolják gyakorta a temetői síremlékeken. A bodza, akárcsak a *bürök* kellemetlen szagú: utóbbi halálos mérgező is. A bodza is enyhén mérgező, a néphit az ördög, a gonoszlélek fájának tartja. Ilyen ételemben mindkettő a rossz oldalhoz tartozik. Mégis, utóbbinak gonosztávoltartó szerepet is tulajdonítanak. Szeretik a ház körül, gonoszjáró estéken kapura, ablakok fölé tűzni. A gyógyászatban mágikus praktikákat hajtanak végre vele, elhajtják az állatnyúveket, másra ruházzák át a kiütéses- és bőrbetegségeket. Sűrű gyökérhajtásai miatt pedig termékenységi szimbólum a szerelmi varázslatokban, a népi erotikában (Szendrey 1937: 157). Az *aranyág* nevű sárga virágú cserje (*Forsythia*), amelyért a játékhős a zöld erdőbe megy, sem szolgálhat építőanyagul, sem az *aranyvessző* (*Solidago virga-aurea*), ami itt nem szerepel, de nagyon valószínű, hogy előbbi helyett ez utóbbiról van szó. Hacsak nem a képzelet teszi arannyá, mint varázserejű eszközt. Az aranyvessző ugyanis a magyar folklórban pozitív mágia eszköze. A karácsonyi szertartási ének szerint a paradicsom mezejében rengő bölcsőben fekvő kis Jézus balkezeiben aranyvesszőt tart, melyet ha megsuhint, *zúg az erdő, cseng a mező* (Dömötör T. 1974: 140). Tündérmeséinkben is megjelenik ez a motívum: a meggyilkolt hősnő, Ámán sírkeresztjén megjelent aranyruhaszoborképe, két kezében két aranyvesszővel, melyek *olyan szépen zengedeztek, mint két szépen szóló muzsika*. (Benedek 1988 – *Támán és Ámán*). A mese szerint az aranyvessző bármivé átváltozhatik, ha a hős úgy kívánja. Az alábbi idézet azért érdemel helyet, mert a hidasjátékokban megjelenő, nem is akármilyen, hanem fényes királyi várba vezető híd képzetet is megvilágítja:

– Mivel semmiképpen nem tudlak megtartani, fogadj el emléke tőlem egy arany vesszőcskét. Ennek az a tulajdonsága, hogy szorultság esetén azzá változik, amivé változtatni akarod.

A királyfi megköszönte a királykisasszony adományát, a zsebébe rejtette, azzal búcsút vett tőle s útnak indult megint. Alig ért ki a városból, egy nagy folyóra talált. Azt is látta, hogy a túlsó parton az ég kárpitjai már leereszkedtek és tovább menni nem lehet, mert ott a világ vége. Elindult tehát vízjöttire a parton. Mikor egy darabocskáig felfelé haladt volna, egyszer a szemébe ötlött egy fényes királyi kastély a folyóvíz fölött, a levegőben függve. De minden vizsgálódása után sem látott semmi utat vagy hidat, ami a szárazfölddel összekötné, holott ugyancsak szeretett volna a fényes kastélyba bepillantani. Akkor eszébe jutott az aranyvessző, amit a hímvarró királykisasszonytól kapott volt. Elővette, ledobta a földre s azt gondolta: „Legyen belőle palló, átal a fényes királyi kastélyba.” Hát a vesszőből azon nyomban palló lett.

(Benedek 2012: A halhatatlanságra vágyó királyfi.)

A lágyszárú növények is haszontalanok a hídépítésben, de szimbolikus értékük – újraéledésük, kizöldellésük –, a virágok szépségük révén nyerhetnek jelentőséget. A rozmaringszál nem alkalmas hídlábnak, de illatával gonoszűző, örökzöld színével az élet-, az emlékezés, hűség, szeretet jelképe, az átmeneti rítusok szereplőinek emblémája. A gyöngyvirág mérgező bár, dísznövény és szeretetjelpép is egyben, ezt a szerepkört kitűnően betölti. Az igen olvadékony ólommal, meg az igen repedékeny rézzel szemben, melyek a pokol vaskapuja felé tartó *révészjátékokban* fordul elő (Gágyor 1982 I.: 757), a gyűrű gyöngy, gyöngyharmat, arany, ezüst szépséget sugároz, ragyogásával és bőségével a mítoszok világába emeli fel a játékváltozatokat. Az arany a nap színe, és mint fentebb láttuk, a mennyország kapuját, várát is ilyennek képzelik el. A drágakövek keménységükkel, sokszínűségükkel fénytörő sziporkázással a Nap és a Hold, a szakrális és világi hatalom a tökéletesség, a romolhatatlanság, állandóság (örökkévalóság) a fény és energia jelképei. Innen van bajelhárító szerepük is (Pethő 1997: 107). Az igazgyöngy gömb alakjával a tökéletesség, fehér fényével az ártatlanság, szűzies tisztaság, tengeri kagylóbani keletkezésével a női termékenység, felfűzve a generációs lánc jelképe. A néphit a gyöngynek gonoszelhárító szerepet tulajdonít (Reuss 1997d). A gyűrű kerek, önmagába visszazáródó formájával az örökkévalóságra, összetartozásra irányítja a figyelmet (Antal B. 1997c: 175). A gyűrűgyöngy eszerint kétszeresen is értékes szimbolikus képzet. Érdekes, hogy helyette több ízben győri gyöngyöt énekelnek. Az pedig állítólag a szódavízzel felhígított borban felfelé menő gyöngyöt jelenti (vö. Vörösmarty Mihály: *A főthi dal*). A fröccsöt egy győri bencés szerzetes, kiváló oktató, fizikus találta fel (Papp 2012), de ez az értelmezés itt igen kevésbé valószínű. A gyöngyharmat a hajnal ajándéka, a frissesség, üdeség, és az alábbi *Aranykapu* játékváltozatban:

Bujkálós játék

*Gyere, be, gyere be,
Gyönyörű kis madár!
Csináltam tenéked
Aranyból kalitkát
Ezüstből ajtaját.*

*Nem szoktam, nem szoktam
Kalitkában hálni.¹⁰⁰*

*Csak szoktam, csak szoktam
Zöld erdőben bújni,
Fenyőmagot enni,
Gyöngyharmatot inni.*

Sopron (Kiss Á. 1891: 203).

Felmerül az a kérdés is, hogy a hasznosság, esztétikai érték és mágikus töltet, annak minőségi és mennyiségi jegyei hogyan szolgálhatnak az átvonuló személyek jellemzésére, kihatnak-e elbírálásukra, vagy sem. Ugyanakkor nem mellékes szempont az sem, hogy az ellenfél felvetései valamint kiléte alapján mi számít a legnagyobb, és mi a legkisebb értéknek. A fenyőfát leszámítva, magától értetődően a hidaszoknak leginkább a *büröki bodza*, a *Katka kutyája*, meg a *Balog szamara*, továbbá a *réz és ólom* ellen van a legnagyobb kifogásuk. Előbbieket az úrasszony parancsára épült híd utasai ajánlják fel, utóbbiakat a pokolba vezető vaskapu vámosai utasítják viszsza. A legértékesebbek az Isten jobb markából ingyen kapott virágok (rozsmaring és gyöngyvirág), természeti adományok (mézharmat, gyöngyharmat) és ékszerkövek, ékszerek, amilyen a gyűrűgyöngy, továbbá a Boldogasszonytól kért és kapott arany.

Boldogasszony nem szűkmarkú: az aranyat *kis malmában őröli, teknővel* vagy *medencével* méri.

*Fel-felmentünk Boldogasszony kis malmára,
kérvén kértük, adván adták,
kis tekenővel mérték.*

Lőrincréve, Fehér vm. (Haider–Borsai–Kovács 1977: 53).

*Fel-felfutunk Kisbódogba,
Kisbódogból Nagybódogba,
Kérve kérjük, adva adják,
Rúddal tolják, medencével mérik.*

Mezőfele, Maros-Torda vm. (Veress 2002: 1491).

Az ellenfél – a Lengyel Lászlós játékban a német fél – ezt nehezen hiszi el:

*Hazudtok, mert loptátok.
Isten tudja, mi nem loptuk, se nem kuruzsoltuk. Isten adománya!
Szilágyballa, Szilágy vm.*

Ők ugyanis hasztalan kérik:

*Mi is kértük, de nem adott,
Azért, mert ti kutyák vagytok!
Zádor, Somogy vm. (AP 11689i).*

A német ellenfél nem ismeri a magyarok égi pártfogóját, Boldogasszonyt, ezért kéri kétkedve:

*– Mutassatok Boldog-anyát, hej, magyar népek.
A magyarok egyet felkapnak maguk közül, rendesen a legkisebbet, és megmutatják.
Tesmag, Hont vm. (Kiss Á. 1891: 230/5).*

A magyarokkal való szoros lelki kapcsolatának tudatát a népét Szűz Máriának felajánló *Szent István hagyta örökségül*, és e köteléket *Szent László király is megerősítette*. Ezért mint a nemzet védőasszonyához fohászkodnak hozzá a 18. század elején keletkezett régi magyar himnusz első két versszakában:

*Boldogasszony Anyánk,
Régi nagy Pátrónánk!
Nagy ínségben levén,
Így szólít meg hazánk:*

Refrén:
*Magyarországról,
Édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el
Szegény magyarokról!*

Az istenszülő, és a magyar nemzetet segítő Szűz Mária alakja egyszersmind a gondviselő égi édesanyáé is, akihez minden bajban és nehézségben fohászkodni lehet, aki jótevőként minden teremtett jóból, szépből, értékből bőven, ingyen adományként juttat az ővéinek. Ezért mondhatják a játék során is:

*Édesanyántól sirva-ríva kérjük,
És azt néktek által adjuk.*
Császár, Komárom, Jobaháza, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 70718).

Ügyes-bajos dolgaikban Babba Máriához is így fordulnak a gyimesiek, a Holdban képzelve lakhelyét. Alakjában Daczó Árpád Lukács ferences szerzetes atya még egy korábbi, pogány istennő, Szűz Mária elődjét véli felfedezni (Daczó 1980). A Jótevő Nő egyébként Gilbert Durand szerint minden kultúrában megjelenik, mint a termékenység- és teremtő istennő archetípusa (vö. Tánczos 2006: 185).

Összegezve a híd építéshez használt anyagok, dolgok jelentőségét, számbajöhet gyakorlati hasznuk/használatatlanságuk, szimbolikus töltetük (jó, értékes, szép, égbevívó: arany, ezüst, drágakő/durva kivitelű, repedékeny, pokolbavívó: vas, ólom), a szereplők egymáshoz való viszonyulása (csúfalkodó/nagylelkű), valamint mindahányhoz a szereplők természetfeletti szférával kapcsolatos mágikus hiedelmek, Istenben és Boldogasszonyban való hitének a pozitív kihatása.

Az utazás

Az átkelés eltökélése

A bekérezkedő utasok hallani sem akarnak arról, hogy ne mehessenek át. Ezt tükrözik az alábbi játékrészletek:

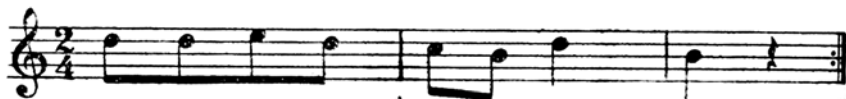
Szent Erzsébet hídja
– *Micsoda hídja ez?*
– *Szent Erzsébet hídja*

- Átalmennék rajta.
- Megvakusz alatta!
- Akár vakulok, akár nem,
- Mégis átmegek rajta.

Tiszaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 223–224).

Nem kevésbé elszántak az alábbi utazók sem:

28. kotta. *Itthon vagy-e, hidasmester?*

- Itt - hun vagy - e, hi - das - mes - tēr?
- Itt - hun va - gyok, csak most gyöt - tem.
- E - ressz á - tul a hi - da - ron!
- I - gēn pat - kős a kje lo - va.
- A - rany - nyal van mēg - fut - tat - va!

- Hányat termēt a magya - ró, haj, li - li - om - szál?

- E - ressz á - tal a hi - da - ron!
- I - gēn mély it - ten az á - rok,
- at - tul fé - lēk. hogy mēg - hal - tok

- A - kár é - lünk, a - kár halunk, de át - mē - gyünk!

- Eressz által a hidadon!
- Igen mély itten az árok,
- Attól félek, hogy meghalok.
- Akár élünk, akár halunk, de átme gyünk.

Hahót – Nagyatádon gyűjtve – Zala vm. (MNT I. 574–575/959).

Szent Erzsébet hídja.

Vezír: Gyiki, gyiki, gya?

Kapus: Szent Erzsébet hídja.

Vezír: Általmegyünk rajta

Kapus: Vámot veszünk rajta.

Vezír: Nem bánom, én,

Akár nyerek. Akár veszte,

Ezt a néhány szilaj csikó átvezetem rajta.

Ekkor nekirohannak a kapun átszaladnak. Ha a kapusok valamelyiket vissza tudják tartani, az is melléjük térdepel; de a fogás közben térden kell maradniok, nem szabad felállniok. A vezér mindaddig vezetgetni lovait, míg valamennyit el nem fogják a kapusok.

Piricse, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 219/2); Balatonlelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

A váltságdíj

A híd megjavításának ígéretét követően, az utasok átbocsájtást megelőzően az utasoknak tisztázniuk kell a váltságdíjat.

Van, aki ezt magamaga ajánlja fel:

*Ha leszakad, felrakatom,
A legszebbik csikómat otthagynom!*
Egervár, Vas vm. (ZTI 7470).

Két Pozsony megyei, hidaskürti és nagyfödemesi szövegben a vámot a *vaskapu* – tehát a pokol – kapujának kell fizetniük.

*Vaskapunak vámjai vagyunk.
Mik a vámjai?
Egy szép rózsza most bimbózik,
Királyleány most babázik.*
Nagyfödemes, Pozsony vm. (ZTI 47138).

Legtöbbször bor, alma és leány a vám, de ezek közül csak a leányt ígérik oda az átkelni vágyók:

– *A kapunak vámja is van.*
– *Micsoda vámja?*
– *Egy hordó bor, egy aranyalma, meg egy szép lány.*
– *A hordó bor most virágzik,
az aranyalma most bimbózik,
a szép leányt megadhatjuk.*
Lórincreve, Fehér vm. (Haider–Borsai–Kovács 1997: 52).

Az alma keresztény értelmezés szerint termékenységi jelkép, az ősszülők bűnbécsésének, és a halandóságnak a tárgyi okozója. A karácsonyi népének szerinti aranyalma meg aranyvessző kis Jézus kezében a bűn eltörlésének, és azzal a megváltásnak, feltámadásnak az előjelképei:

*Paradicsom nagy kertjibe
aranyszőnyeg leterítve.
Rengő bölcső reátéve,
Abban fekszik az Úr Jézus*

*Jobb kezében aranyalma
Bal kezében aranyvessző.*

*Azt a vesszőt megzugítsa
Zúg az erdő, cseng a mező.*

*Nem láttam én szebb termőfát,
mint a Krisztus keresztfáját,*

*mert ez vérrel virágozik,
Szentlélekkel illatozik.*

Pusztakamarás, Kolozs vm., Faragó József gyűjtése (MNT II. 510).

A kerekded, közepén magoskettévágott alma látványáról írja Tóth-Bogár Katalin 2010-ben: „Úgy-e, nem kell magyarázni, hogy az alma miért a nőiség egyik szimbóluma?” Szendrey Zsigmond pedig így foglalja össze a vele kapcsolatos főbb magyar népszokásokat: „A házassági szokásokban, szerelmi varázslásokban és jóslásokban [...] rendszeren a piros alma szerepel: piros almát ad a legény a kiválasztott leánynak, piros almába dugja a jegypénzt is, piros almába harap Lucától szentestéig az ura keresztnévére kíváncsi leány és bizonyos jelesnapokon a piros almáról való ivás leányra, állatra szépség- és egészségvarázsló, de piros almát tesznek az első fürdővizbe s első látogatáskor piros almával simítják körül a gyermek arcát, hogy telt, kerek és piros legyen.” (Szendrey 1937: 156.) A kezdőalkalmak *aranyvizébe* helyezett alma tisztító erejű. Ez pedig ugyanalótt fontos, mert az egyén, akárcsak az almafa terménye, egyik játékszöveg szerint romlott is lehet:

*Ablakimnál van egy nagy fa,
Piros alma terem rajta,
Olyan poshadt, mint az író,
Egye meg a szolgabíró.*

Felsőtárkány, Heves vm. (ZTI 012947a–c).

Az aranyalma mint a *Virágnevezés* angyal szereplőjének egyik lehetséges kézbelleje, tehát a mennybe visz.

Az idézett szövegrészletben megtagadják az alma vámként való átadását, mert, mondják, az csak most bimbózik, vagyis még csak elővetíti a szerelem, házasság, termékenység ígérését, mint Tánczos Vilmos mondja, „egy élettani folyamat végeredményét, a gyermeket” (Tánczos 2006: 280).

A híd őrzi *váltságdíjban*, avagy *kocsibérben* (Kiss L. 1953: 383–384) kérhetnek az utasoktól *piros-* vagy *aranyalma* mellett tíz db, vagy *egy kemence kenyeret*,¹¹¹ *egy hordó(akó) bort*, *egy koszos malacot*, *egy kanca lovat*, *egy kendő cseresznyét*, *egy pár aranyvesszőt*, fiú esetén *egy kórészálát*, vagy *egy tollas vitézt*, leány esetén *egy virágszálát* vagy *egy rózsát*, de legtöbbször *egy szép leányt*, aki „*most búcsúzik*”,¹¹² avagy *egy piros barna menyecskét*.¹¹³ Váltságdíj lehet az utasok hátrára ütés is.

111 Kisbodak, Moson vm. (ZTI 7109h).

112 Naszvad, Komárom vm. (ZTI 47293 és Bakos 1953: 168–169).

113 Piliny, Nógrád vm. (Melich 1939: 94/10).

– *Mi a kaputok váltsága?*

– *Üss egyet a hátába!*

Sonkád, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 242/15).

A kért javak többsége a rituális alkalmak lefolyása során is használatos, vámhoz hasonló kelléket: bort, kenyeret vagy kalácsot, meg némi aprópénzt a menyasszony hadának a vőlegényes házhoz vezető útját elkötő legények is kérnek, az útbaeső akadály elhárítását ígérve érte. A kért javakból azonban az utasok csak a szép lányt – magát a menyasszonyt – ígérik oda, akit esetenként *aranyalmának* vagy *virágszálnak* is nevezhetnek. Ha a játék folyamán egy legény és egy leány neve is elhangzik, azok egy összehozandó- vagy pedig már összeesküdt párra vonatkoznak. Ha katonai sereg akar átkelni, attól leggyakrabban lovat, vagy katonát kérnek.

Az áthaladás

A kaputartók összekulcsolt kezüket először még nem emelik magasba, csak lengetik vagy leengedik, hogy jelezzék, hogy a híd vagy kapu csukva van.

Többnyire jól meghatározott szavakra és gesztusokra nyitják ki (nyújtják magasba), majd csapják le. Az alábbi táblázat ezeknek a saját- és csatlakozó szövegfordulatoknak és gesztusoknak alváltozatok szerinti legfőbb eseteit mutatja be:

5. táblázat. A kapu kinyitása és lecsapása a szövetségsszűfűgéssek értelmében

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Az alapváltozat (zárolójáték)	Bújj, bújj, zöldág	Bújj, bújj, zöldág, 2a. Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske... 2b. Nyitsd ki, rózsám, kapudat... 2c. Szabad a híd. (Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Dolányi 1996: 199.) 3a. Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske... 3c. Aki bent maradt, az énekli: Nyitsd ki, rózsám... 3d. Sár-garépa, vörösbort, Mindjárt rád kerül a sor	1. A sor végéről egyet lecsapnak 2. Az utolsót elfogják, leeresztett híddal föltartóztatják, s akkor ezek lesznek a hidasok. (Somogy vm. – Kiss Á. 1891: 216/7.) – 3b. Rajta, rajta, Leszakadt a pajta, bent maradt a macska. (Táp, Győr, Kapuvár, Sopron vm. – ZTI 47235 és 47289.) 3e. „Szaladj, pajtás szamara, ha nem szaladsz, itt maradsz.” Akkor fogtuk meg utoljára, a kapu leeresztődött, s aki utoljára bentmaradt (pár), az lett a kapu. (Topolya, Bács-Bodrog vm. – AP IX.5409/37.)
	Bújj, bújj, zöldág... Nyitsd ki, rózsám...	1. Bokrod itt maradjon! (Nagykajdacs, Tolna vm. – Kiss Á. 1891: 218/11.) Bátor vitéz maradj itt, A nagy hídon átal! (Vecsés, Pest vm. – Kiss Á. 1891: 217/9.) Juliska, téged szeret a Miska...	– Juliskának szép a neve, Rakd ide, rakd oda, rakd az ölembe! (Felsőőr, Vas vm. – Barsi 1992: 44.) – Juliska, Beleesett a kútba. (Zaláta, Baranya vm. – AP 11698j.) – Juliska, Tizenhárom harisnya. Kihez mégy? Rózsához vagy viorához? (Bezi, Győr vm. – ZTI 73738.) – Juliska, Hosszúlabú ceruza. (Kemenessömjén, Vas vm. – ZTI 22761.)
	Bújj, bújj, bokrostul!		

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Aranykapu játék	Jöjj által, jöjj által!...	Nyitva van, nyitva van, csak jöjj által rajta!	A legutolsó átvonuló előtt csukódik le.
Új hold játék	Bújj, bújj, zöldág fényes nap!	– Új hold, fényes nap, bocsáss kapun át! – <i>Vagyok bátor jó vitéz, hídon megyek át!</i> (Nemesgulács, Zala vm. – ZTI 047049.)	<i>Az utolsó kis lányt a többitől elválasztva a maguk csoportjához csatolják, ezekkel a szöveggel: Kiveszem a váltáságot, Haja, gyöngyöm, haja!</i> (Nógrád vm. – Kiss Á. 1891: 209/4.) Vagy: tetszés szerinti időben.
Hídépítés	Mért küldött az úr-asszony?	– <i>Nyiss kaput, nyiss, lévai bíró!</i> (Bag, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 047156.) Vagy: <i>Miért nektek az a híd, haja, gyöngyöm, haja?... – Katonáknak átjárni, haja, gyöngyöm, haja!</i> (Sóshartyán, Nógrád vm. – MNT I. 431/723.) Vagy: – <i>Piros-barna menyecske, ne egy kendő cseresznye.</i> (Mátraverebély és Lőrinci, Nógrád vm. – AP 3919f, 3925i; ZTI 047206.) Vagy: – <i>Új vár, fényes vár, borsos kapitány, Leszek jámbor jó vitéz, hídon megyek át.</i> (Galgamácsa, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – MNT I. 431/723.)	–

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Hidasmester	<i>Itthon vagy-e, hidasmester?</i>	Körben állnak, kézenfogva, egy helyen kaput tartanak. A kör kapu melletti tagja a kapuval szemben befelé indul a sorral a kapun. Közben mondja a párbeszédet. <i>Isten hozta szent markából. Jöhet. (Gyulakeszi, Zala vm. – AP 1478d.)</i>	–
		<i>az elején csak átme gyünk,</i>	<i>az utóján hoppot mondunk. Édes rózsám, hopp ide, hopp! (Kazár, Nógrád vm. – ZIT 66879e.)</i>
	<i>Itthon vagy-e, hidasmester + pünikösdölő</i>	<i>Ma vagyon, ma vagyon piros pünikösd napja, + Tízet-huszat a lilíom + Itthon vagy-e, hidasmester?... Isten adja szent markából. (Kapoly, Somogy vm. – AP 8458p.)</i>	–
Szent Erzsébet játék	<i>Gyhi, gyihgya, Kité ez a hid? Kité ez a kapu?</i>	<i>Nem bánom én, Akár nyerek, akár vesztek, Ezt a néhány szilaj csikót Atalviszem rajta. (Nagykörös, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.)</i>	<i>A hidas mesterek az átvomuló csikókból minél több vámot akarnak venni. A gyengébbek lábait megfogják, és nem eresztik tovább. Ha azután a lánc elszakad, a szakadáson túl levők elmennek, s az elszakadtak pedig a hidas mesterek mellé leülnek, s a következő átvomuláskor ok is segítenek vámot venni. Ez így megy, míg a csikók mind vámon vesznek. (Nagykörös, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Kiss Á. 1891: 218–219/1.)</i> <i>A vámmel megnevezése után nyitnak kaput.</i>
	<i>Hej, tulipán, tulipán + Kité ez a kapu</i>	<i>Fenyőfából kifaragjuk, meg is aranyozzuk. Szűjjétek, szapuljátok!</i>	<i>A legutolsót szakítja el a sortól. (Nógrád vm. – Kiss Á. 1891: 220–221/4(1).)</i>
Révészjáték	<i>Eresszettek át, jó révészek!... Ki s ki népe vagytok?</i>	<i>A kapu váltásának megnevezését követően: Bűj, bűj, zöldág (Kiss Á. 1891: 226–227/1.)</i>	–

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Lengyel László játékok	Eresszettek át a Jordán hídon. Ki s ki népe vagytok	Idem. + a Bújj, bújj-ra: Pl. <i>Bújj, bújj, bújos tüdő, Fejed itt maradjon Nyakad itt szakadjon</i> (Bodmér, Fejér vm. – Kiss Á. 1891: 233/1e.)	Vámvétél: a vám meghatározását követően a vámot adó sereg átbitvik a vámot vevő sereg kapuján, mely belőlük annyit vág el, amennyi neki tetszik.. (Panyola, Szatmár vm. – Kiss Á. 1891: 237/7.)
Híderesztés	Eresszettek át!	A párbeszédet követően: Fölmegyünk... a révészek kezitket feltartva kaput formálnak, azalatt átbitvik a csoport, kigyózó alakban. Egyik révészt előlről, a másikat hátulról kertlik.	Mi volt a kocsibér? Tíz kenyér, meg egy szép lány. Fölmegyünk, föl, Boldogasszony, Irviny, árvány, Egy kis leány, Most búcsúzik, Csabarrúzsa. (Naszvad, Komárom vm. – Bakos 1953: 168–169/m.)
Leánykérő játékok része, híd alatti vonulás	Méz, méz, méz? Méz, méz, méz. Kakas-bakas, jó napot!	Méz, méz, méz: itt egyszerű, avagy kapu alatti vonulás a falu hosszán át. 1. Méz, méz méz: az anya és kéré kaput tartva a körbe fogózt lányok fölött, velük ellentétes irányban halad... 2. Soha vissza nem jöhettünk. Itt vitszik...	A torkodra, forr. (Jászszentandrás, Szolnok vm. – ZTI 49070.) 1. A torkodra, forr. (Jászszentandrás, Szolnok vm. – ZTI 47270.)
Pünkösdiölés	Ma vagyok, ma vagyok piros pünkösdi napja	Ma vagyok, ma vagyok piros pünkösdi napja + Az uram katona, + Ibolya, hányat termett a mogyoró? A falu végétől indultak. (Szólád, Somogy vm. – ZTI 47135.)	–
Népdalbetéttel	Lehajtom fejem (+ körfogyaszó Virágnevezés típusú játék)	Lehajtom fejem... nagy bánattal pironogatja. Dalisméttéssel, kézenfogva, oldalas falubejárást utáni: – Nyitsd ki, asszony, kapudat...	– babszerda (Ecszeg, Nógrád vm. – ZTI 47212.) vagy: – lilomszál (Úri, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 47238.) Váccott ezt illesztik hozzá: Sárga cukor, vörös bor, Mimdjárt rád kerül a sor, Szaladj, pajtás, hamarább, ha nem szaladsz, fogva vagy! (Nagy S. 1903.)

Játék altípus	A cselekmény kezdete	A kapu kinyitása	A kapu lecsapása
Hidasjátéokra alkalmazott műtűdal	<i>Ajtó-ablak nyitva van</i>	<i>Ajtó-ablak nyitva van, Körben két lány kaput nyit. Megindul a kör, egyesével bújik át a kapu alatt.</i>	Éjjel-nappal, holdvilágon csókot akar lopni. A kaput tartó, virágról megnevezett játékosok egyikét csókkal választja. (Litke, Nógrád vm. – ZTI 70597).
Párosító énekre híd alatti vonulás	<i>Kukodáné káposztát főz, Hej, lilíom.</i>	Hidasjáték, végig a falun. (Borzavár, Veszprém vm. – ZTI 047073.)	–
Falujárás, páros vonulás,	<i>Kettőt termett a mogyoró</i>	Medveshídegkút, Nógrád vm. (ZTI. 024756/1).	–

A kapu kinyitása

Kinyílik az aranykapu, a növények: *zöld ág* (általános), *arany búza*,¹¹⁴ *liliom*,¹¹⁵ *szegfű*, *szederice-levelice*,¹¹⁶ zsendülésre, átjövésre és itt maradásra hívogatásakor, a mogyorótermés kérdezésekor, a szőlővirág lehullásakor. Előtűnik a *medve*¹¹⁷ és *búbos tyúk*, a *gyönyörű kis madár* koratavaszi kicsalogatásukkor, a tavasz kibontakozásának, a természet újraeledésének mágikus sürgetésekor és biztosításakor. Bizonytalankodásuk esetén megerősítik abban a tudatban hogy a kapu *nyitva van*, *nyitva van*. Kinyílik a *rózsám*, *babám*, *asszony* kapuja is, amikor azt kinyitásra biztatják. Pl.:

*Táts kaput az embernek,
Bunkós kendőt a legénynek*
Kisgerge és Liptagerge, Nógrád vm. (ZTI 047205).

Kinyílik az átkelést kezdeményező, olykor *zöld dolományú bator*, *jó vitézek* határozottságakor, vagy a kártételeik jóvátételének, és kötelezettségeik megadásának felvállalásakor, a szükséges anyagok természetfeletti megszerzése megemlétekor, az engedély *Szabad a híd!*, vagy *Jöhet! Bújj, bújj!* szavakkal való megadásakor. Némelyek erőszakosan toppannak be a nyitott ajtón-ablakon, mint az éjjel-nappal, holdvilágon almát lopni akaró Sári néni.

A hidasok nem teljesen biztosak abban, hogy helyesen cselekedtek-e az átengedésükkel, amint azt az átvonuló sor előtti hátrálásuk kifejezi:

A párbeszéd után a félkörben állók futva közelednek összefogózza egyenes sorban a két leányka felé, akik hátrálva mondogatják: Bújj, bújj. Mikor a futók elérik a hátrálókat, ezek mint egy híd alatt, áteresztik a sort, kivéve az utolsót. Most ezek csinálják a hidat és a játék ismétlődik.
Balatonlelle, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 213/1).

A játék főmotívuma, a hídon vagy kapun átbúvás a szereplők két csoportját tételezi fel. Egyfelől a hidasokét, akik a megfelelő pillanatban *összefogott kezüket ív alakban feltartva kaput tartanak*, másfelől az átvonulók láncát. Ezek libasorban kézen fogva, vagy esetleg egymás szoknyájába kapaszkodva egyenes, karéj- vagy kör alakú láncba fogózza az élen álló vezér által *húzza*-vonszolva indulnak el, hogy aztán *szaladva*, *rohanva* bújhassanak át a kapu alatt. Amennyiben a kapu és a lánc vezetője ugyanazon sornak vagy körnek a két végén áll, a kapusok sarkonfordulása és lánchoz csatlakozása, meg a két vezérlő fél fél szerepcseréje révén tagjai folyamatosan nagy távolságokat tudnak befutni a falu utcáin és esetleg külső határán végig-

114 Dunántúli – Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Győr vármegyei falvakban (55 változat).

115 Zala vármegyei falvakban (ZTI 047414, 047446, 047164, 047210, 047110, stb.).

116 Panyola – Szatmár vm.; Tiszaszalka, Bereg vm.; Bugyi, Pest vm. (Kiss Á. 1891: 203/7; ZTI 047070, 047147).

117 Dunántúlról, Észak-Magyarországról és a Székelyföldről (23 változat).

száguulva. Ha a kapuk számát a vámul visszatartott játékosok megnövelik, illetve ha a két csoport számbelileg nagyjából azonos, a lánc kígyóvonal alakban bújik át valamennyikapu alatt. Pl. a *Méert küldött az úrasszony* játékváltozatban,¹¹⁸ vagy a *Bújj, bújj, zöldág* változatban¹¹⁹ kígyóvonalban, vagy a két kaputartó alatt nyolcas alakban,¹²⁰ vagy sorban átfonhatják az összes egymást követő kaput, amit *sövény*-, illetve *kötélfonás*nak neveznek (Kiss Á. 1891: 247). A hidasjáték másik formája a páros vonulás: ez esetben sorban állva, páronként alkotnak kaput, mely alatt a leg-hátulsó pártól kezdve szaladva bújnak kettesével át, majd állnak a sor élére, és alkotnak újra kaput. Ez a *lugasos*nak nevezett módszer is gyors és folyamatos haladást biztosít, de nem jár kapulecsapással, sem szerepcserével. Végül a harmadik formájában arcsorral szemben állnak a csapatok, és felváltva tartanak hidat vagy fogóznak láncba, szaladnak át a szembenállók közül, megpróbálván láncszakítással új híveket orozni.

A kapu lecsapódása

A kapulecsapás ideje és száma lehet tetszőleges is, de gyakoribb, hogy csak a láncban utolsóként elhelyezkedő, vagy esetleg a csak a név szerint megnevezett leányt érinti. Összefügg ez a vám előzetes meghatározásával, de ha seregekről van szó, a vámvevők akár annyit *elvághatnak*, amennyi nekik tetszik. Ezt különösen a lovas átkelőkkal követik el. Lehet a kapu lezárása mágikus cselekvés, olyankor, amikor a becsalogatott növényeket, így pl. az alábbi szövegben a szép aranybúzáat ittmaradásra készítetik:

*Bujj, szívem, barázdán, gyorsan megyek átul,
Bujj, bujj, bokrostul, bokrod itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, lábad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, nyakad itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, fejed itt maradjon,
Bujj, bujj, bokrostul, kezed itt maradjon.*

Nemesgulács, Zala vm. (ZTI 047049).

A feltételezeten mágikus visszafelé számlálás záró varázsszava, a dobszerda szintén kapuzárást von maga után.

*Szita, szita, péntek,
Szerelem csütörtök,
Dobszerda.*

A *Bújj, bújj* kezdetű zárójáték csúfondáros, vagy éppen büntető élű motívuma elhangzásakor szintén lecsukják a kaput. Pl.:

118 Kartal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (MNT I. 730, Lajos 1940: 40–42).

119 Jenő, Fehér vm. (ZTI 008015/2).

120 Nagyberki, Fonó, Somogy vm. (ZTI 15758).

*Rajta, rajta, rajta,
Leszakadt a pajta,
Bentmaradt a macska.*
Általánosan ismert.

A macskát a néphit általában gonosz léleknek, kísértetnek tartja, mely éjszaka a magányos járókelő nyomába szegődik, s csak ima vagy keresztvetés által lehet megszabadulni tőle.¹²¹ Nem árt tehát zárkába tenni.

Vagy lecsapódhat ellentmondásos körülmények között, pl. ha a kapunyitásra felszólított asszonyt *liliomszálnak* titulálják. A liliom virág, mint már volt szó róla, ugyanis elsősorban a szüzesség szimbóluma, de erotikus jelentése is ismert (Propst 1997a), így a várkerülés, vár pénzért való kiadása vagyis a szerelem áruba bocsájtása.¹²²

A *Juliska* név elhangzásakor is a megnevezett előtt lecsapják a kaput. A vele kapcsolatos képrészek ugyanis bizonytalan erkölcsére utalnak.

*Rakd ide, rakd oda,
rakd az ölembe!*
Felsőőr, Vas vm. (Barsi 1967: 44).

Beleesett a kútba.
Zaláta, Baranya vm. (AP 11 698j).

Tizenhárom harisnya.
Bezi, Győr vm. (ZTI 73738).

Az iszákosok előtt is lecsukják la kaput a következő szavaknál:

*Ez az áldott bor,
Ki mindenre forr,
Ha jót iszol belőle,
A torkodra forr.*
Nemti, Nógrád vm. (ZTI 12970g).

A *fogva* vagy felkiáltás, szintén egy ínycsók és részeges személy visszatartóztatásával egyidejűleg hangzik el:

*Sárga cukor, veres bor,
Mindjárt rád kerül a sor,
Szaladj, pajtás, hamarább,
ha nem szaladsz, fogva vagy!*
Vác, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Nagy S. 1903).

---

121 Pl. Moldvában: Lányik (Bosnyák 1980: 88–89/673, 674), Klézse (Bosnyák 1980: 95/694), Somoska (Bosnyák 1980: 141/1126).

122 Lásd részletesebben a *Fehér liliomszárlól* szóló tanulmányomban: 89.

Az *érviny* és *csavarrózsa* kifejezések szexuális kilengésre kapható egyénről szólnak: az érintett kislánynak emiatt kell búcsúznia, és még koccantást is kap a fejére:

*Fölmegyünk, föl,
Boldogasszony, érviny, árvány,
Egy kis leány,
Most búcsúzik,
Csavarrózsa.*

A vámszedés ismétlődik mindaddig, míg a csapat el nem fogy. Ekkor az utolsó mindegyiknek a fejére koccant s kész a híd.

Naszvad, Komárom vm. (ZTI 47293).

Vámul ejtés és leánykérés: átjutás a másik világra

A vámul visszatartott leány legtöbbször valamelyik kapuhoz csatlakozik. Állhat mellette passzív módon is, mindössze azt kifejezve hogy oda tartozik, de aktívan kaput is tarthat, akár úgy, hogy előző, általa kiválasztott *kapulábat* vagy *hídállást* felváltja, vagy úgy, hogy a szomszédja kezét megfogva, növeli a kapulánc méretét, esetleg lehetővé téve, hogy az ő karja alatt is átvonuljanak. Ezzel, mint fentebb is jeleztem, a játék térformáinak a száma sokasodik.

A vám fogalma többféleképpen értelmezhető: a visszatartott játékos nem haladhat tovább előző minőségében. Lemarad a csoportjától, akivel együtt indult, léte állapotváltozásba torkollik. Élete folyamán az ember többféle állapotváltozáson megy át: átlép egy másik korosztályba, egy másik családi állapotba, egy másik társadalmi csoportba, egy másik szerepbe és végül a létből a nemlétebe. Ezeknek az átlépéseknek az egyén életében való megkönnyítését és társadalmi elfogadottságát ismétlődő szimbolikus közlésformák – nyelvi megfogalmazások, gesztusok, dramatikus játékok – segítik. E szimbolikus nyelvezet a leginkább elfogadható fő irány mellett egy időben több jelentésű lehet.

A hidasjátékok *angyallal* vagy *ördöggel*, valamint másvilági színhelyekkel – *pokollal*, *mennyországgal* – is kapcsolatban álló szimbolikus cselekvései alapszintjükön a lélek túlvilági útjával, a reális és transzcendens világ közti közlekedésével foglalkoznak. Más játékfélék is szorosan kapcsolódnak ehhez a tematikához. Ilyenek a *tiltó játékok* közé besorolt *Virágnevezés* és a *Sántapipás* játék, a Magyar Népzene Tára által a hidasjátékokhoz kapcsolódó zárójátékok, de még a *leánykérő* (*várkörjáró-körfogyasztó*) játékokban is találunk hasonló motívumokat. Sőt, szórványosabban, a Zenetudományi Intézet Játékarchívumának mutatója szerint még egy sereg más játékcsoportban is.

A hidasjátékok szereplői kétféle úton juthatnak el a másik világba. Egyfelől egy Holdbeli kapitány – a várkörjáró *leánykérő játékokban* pedig egy fehérvári várkapitány – küld kéri sorra-rendre értük, és viteti magához. Másfelől a már bemutatott képzeletbeli híd, vagy kapu két ellentétes pólushoz tartozó vámszedői ejtenek foglyul, és próbálnak a maguk számára megszerezni egy-egy játékost. Ezek a vámszedők két eltérő égitest-, gyümölcs-, virág-, vagy ékszer-álnéven nevezik meg magukat,

azonban mindenik névpároknek az angyal/ördög felel meg, akik tiszte a *szép mennyországba*, vagy *csúnya pokolba* juttatni a megállított utast.

A Virágnevezés és Sántapipás a leánykérő játékokhoz hasonlít.¹²³ Kiss Áronnál a Virágnevezés *Angyal és ördög* néven szerepel. Mindkettő idilli képpel kezdődik. Az *Angyalosdi* játékban szép pázsitos helyen, kis kertben virágozó lányok pl. *rózsa, viola, szegfű*, stb. egymás derekát átölelve *himbálóznak, élnek, vigadoznak*,¹²⁴ mígnem az előttük álló halál nem *toppant* a lábával és nem *érinti meg vesszőjével egyikük fejét*, felállítva és vallatni kezdve. Az, válasza és viselkedése alapján jobbra, az angyal, vagy balra, az ördög mellé kell, hogy menjen. A *Virágnevezésben* – a hidasjátékokkal éppen ellentétben – a „vásárlók” a saját nevükön – *angyalként, ördöggént*, esetleg *sárkányként, tündérként* – nevezik meg magukat, akik a áldozataikat a játékosok virág-álneve eltalálásával szerzik meg. Van még e tematikus játékváltozatnak egy szereplője, a virágáros, akit *kertésznek, gazdának* vagy *anyának* mondanak. Az angyalos-ördögös változatokban felváltva, hol az egyikük, hol a másikuk kopogtat be egy kertészet ajtaján, hogy elvigyen egy általa megnevezett *virágot*. Az *anyához* meg éppen *lélekért* jönnek.¹²⁵ Egy csanádpalotai (Csanád vm.) változat szerint a jelenet *utolsó ítéletkor*, a *pokol tornác ajtajánál* zajlik le, ahol az angyal *jó lelket keres, és elszáll vele a mennyországba*, az ördög pedig *fekete-rossz lelket* visz el a pokolba, és még *meg is böködi* azt. Miután valamennyien eljutnak az őket megillető helyre, a pokolban levő lelkek megtámadják a mennyországban levőket, de azt a törekvésüket, hogy ők is bejussanak közéjük, a mennyországbeli levő lelkek igyekeznek megakadályozni. A civakodásnak az ajtónálló vet véget, aki a rossz lelkeket visszaparancsolja a pokol tornácára.¹²⁶

A *Sántapipásban* a lányok sorban állva várakoznak arra, hogy valaki megkérje őket. Ez egy testi fogyatékos szereplő lesz, aki bal–jobb irányban fél lábon körülugrálja vagy bicegi őket. A testi hiba, köztük a sántaság a folklór szövegekben általában a negatív erőket jellemzi, akárcsak az irányok közt a bal. Szájában pipát tart, amibe tüzet kér. Szerepét is azzal nyeri el, hogy *tüzet fog* (az elásott fadarabot a víz–tűz szavakkal való útbaigazítás alapján ő találja meg elsőként). A tűz nemcsak tisztít, de a pusztító erő szimbóluma is: a tüsszel járó szereplők általában a gonosz erő képviselői vagy munkatársai. A *Tüzet viszek* játék szereplője így inti a társait:

*Ne nézzetek hátra,
Mert az ördög látja,
Belétesz a zsákba,
Úgy viszen a bálba!*

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 315).

¹²³ Az MTA Játékarchívumában található Virágnevezés-játékok adatbázisát Oláh-Badi Melindának (2008) köszönöm, aki ezt az általam irányított szakdolgozata megírásához állította össze.

¹²⁴ Rádfalva, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254/67).

¹²⁵ H. n. (Kiss Á. 1891: 253/11).

¹²⁶ Csanádpalota, Csanád vm. (ZTI 073884).

Tehát a tízre kíváncsi játékosok az ördögéi lesznek. A pipázás élvezeti cselekvés, mely néminemű módosult tudatállapotot eredményez, és ezáltal az érzékfeletti világba emeli gyakorlóját. A *Sántapipás* játék névadóját nevezik még *Pimpalomnak*,¹²⁷ *vásárra menő rókának*,¹²⁸ *borstörőnek*,¹²⁹ *basának*,¹³⁰ *halálnak*,¹³¹ *bibic madár, sánta halálnak*,¹³² *orsónak (Pereg az orsó)*.¹³³ Tánczos Vilmos elemzése szerint a fonás a folklórszövegekben sorsszimbólum: ártó démonok szoktak fenni, szóni (Tánczos 2006: 78). Tehát nem ördög, de nem is pozitív szereplő: ravasz, mások orra alá borsot törő, basáskodó egyén, két példánkon a halállal azonosítják. Sántasága a hullámzó röptű bibic madár (Fenesi–Szabó é. n.) képének képzetét kelti. A lábával topantva érkezik, és majd a lányok anyjától érdeklődik a *szita*, avagy *az eladó leány* hollétéről. A jelölt hozzáértésére, de még inkább az esetleges hibáira kérdez rá: pl. *Tud-e sütni-főzni?*,¹³⁴ *Nem moslékba való?*,¹³⁵ *Nem sutba való?*,¹³⁶ *Nem csirizes a foga?* Ez utóbbiban nem is az anya, hanem a *nagyapó* fogadja és a sánta pipás az eladó lányt így szólítja magához: *Jöjj elé, vén kehes!*¹³⁷ A továbbiakban, mint *halál*, *vesszővel* üt rá a kiválasztott lány fejére, és át is veszi a bíraskodó szerepét.¹³⁸ Gyakrabban azonban ezt a feladatot a baloldalt álló *ördög*re, meg a jobboldalt elhelyezkedő *angyalra* hagyja.¹³⁹

Ha a történet hősei állatszereplők, a ragadozó állat zsákmánya is hasonló sorsra jut. Pl. a *Tyúkozás* elnevezésű játékban a *sas* vagy *ültü* próbálja elkapni az *anya* mögött felsorakozott, egymásba kapaszkodó *csirkék* közül a leghátulsót. A sas szembeáll a soral és próbálkozásait az anya *fiókái* jobbra-balra irányításával próbálja kivédeni, de kicsidenként elveszíti azokat.¹⁴⁰

A lélek túlvilági besorolásának lépcsőfokai

A lélek halál utáni sorsával kapcsolatos lehetőségek a zárójátékok szerint három egymásra következő lépcsőfokon való átmenet eredményei. Az első állomás a vámul visszatartott játékos, valamint a vámosok (kapu- vagy hídlábak) akaratlan, tudattalan döntésének eredménye, melyet a következő fázisokban féltudatos, de különböző módszerekkel befolyásolt próbák, és végül tudatos próbálkozások döntenek el. Bár az utóbbi sem csupán az egyéneknek, hanem az erőviszonyoknak is függvénye.

127 Kiss Á. 1891: 257/16.

128 Kaposvár, Somogy vm. (ZTI 47960).

129 Sajókazinc, Borsod vm. (Lajos 1940: 131–132).

130 Hosszúhetény, Baranya vm. (ZTI 73583).

131 Rádfalva, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254).

132 Bag, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (AP 12494).

133 Erdőbénye, Borsod-Abaúj-Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 258–259/18).

134 Sárbogárd, Fejér vm. (Kiss Á. 1891: 257/16).

135 Sárbogárd, Fejér vm. (Kiss Á. 1891: 257/16).

136 Égervölgy, Pécs vm. (AP 548af2).

137 Nagyecsed, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Dancs 1982).

138 Rádfalva, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254).

139 Hollókő, Nógrád vm. (Lajos 1940: 130–131).

140 Tótszentmárton, Zala vm. (Kiss Á. 1891: 81–82).

Versengés a lélekért

Az angyal és ördög szembenálló tulajdonságait beszédes viselkedésük és javaik is érzékeltetik: Az angyal finom, légies vonásait esetenként *arany-, ezüst-* vagy *gyémánt-előtagú* neve, magas hangrendű szavakkal pl. *cin-cin-cin, ling-ling-ling, csing-csing-csing, csingi-lingi* való beköszönése, vidám *szökellése*, attribútumainak nemes anyaga (*aranykulcs, arany-* vagy *rézpálca, aranykereszt*), tisztasága, fényessége (*vizespohár, fehér liliom, hét csillag*), illetve szakrális töltete (*Isten kulcsa, mennyország kútja*,¹⁴¹ *kőkereszt, keresztfa*) tükrözi. Megtalált hívét a *mennyországba* készülni. Az ördög durvaságát, visszataszító vonásait mély hangrendű szavakkal való *betoppánása* (*bum-bum-bum, gungulung, dör-dör-dör, dob-dob-dob, pupu-pu, krasz, krasz, krasz, bambalam, bambalam, stb.*), fél lábon *sántikálása* vagy *ugrálása*, tüzes- vagy rozsdás verekedő vagy fűtő szerszámai, fa- vagy vaseszközei (szájában pipája, kezében *vasvillája furkósbotja, tüzes piszkafája, a vaslapátja, tüzeslapátja, rozsdás vaskulcsa*), öreges hangja fejezik ki. Akinek ő találta ki a nevét, annak *borotvahídon* kell átmennie.

Nyolc-tíz gyermek egymással szembeállt. A kezükkel állandóan vagdalkoznak. A bűnösnek köztük kell áthaladnia.
(Szapu 1996: 194.)

E főbb sajátosságait állítja szembe az alábbi táblázat:

6. táblázat. Az angyal és ördög szembenálló sajátosságai a Virágnevezés játéktípusban

Önmegnevezése	<i>angyal, tündér, cerregő, ciregő, cin-cin-cin, csincselle</i>	ördög, durrogó, dundundun, pipás ember, gurgulung, pupupu, bombolla
Érkezési iránya	jobbról	balról
Járása	vidáman szökdel	a lábát a földhöz veri, hangosan dobogtat; vagy féllábon ugrál
Bekérézése	vékony hangon bekérezik: <i>Eressz bé gazda</i>	
Beköszöntése	<i>Cin-cin/ csingi-lingi pimpiling, Ting, ting, Cin, cin, cin, jónapot!</i>	<i>Bumm-bumm-bumm, dob-dob-dob, Ting bang /bung-bung/ bam, bam, bam./ pu pu pu, dur,dur,dur</i>
Kézbelije, vagy ismertető jele	<i>aranypálca (vagy aranyos bot) arany-, ill. a mennyország-, ill. Isten kulcsa arany- v. vizespohár aranykereszt, keresztfa; kőkereszt aranyalma hét csillag tüzeskard, tüzesvilla fehér liliom imára tett kezében Istentől kapott gyűrű</i>	<i>vasvilla vas- vagy tüzeslapát vaskulcs furkós bot, nagy karó, piszkafa pipa fekete kosár</i>

141 ZTI 47625.

Mit keres?	<i>Istennek legaranyosabb violáját</i>	ördög legravaszabbik rózsáját,
Gesztus	<i>nem nevet</i>	<i>nevet</i>
Segítőkészség	<i>hogyha tész, angyal lész</i>	

A játékok jelentős részében, nyilván elretentő volta miatt, az ördög alakja kidolgozottabb, mint az angyalé. Színe leginkább – akárcsak a közbeszéd szerint – fekete, innen a találókérdés képes kifejezése is:

Fekete ördög seggét pírítja. Mi az? (Üst)
Szókedencs, Somogy vm. (Nyr 1874: 557).

De lehet piros is, ugyanis ördög az átszúrt mákvirág metaforikus neve is. A csodálatos színekben játszó szappanbuborékot így csalogatják ki a gyermekek:

*Gyere ki, ördög, kébbe, zöldbe,
piros cipőcskébe.*
Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 66/2).

A foga nagy, amint azt az ölbeli gyermeknek szóló mondóka állítja:

*Angyal vagy-e, ördög vagy-e?
Mutasd a fogadat.
Ha angyal vagy, kis fogad van,
ha ördög vagy, nagy fogad van.
Angyal vagy!*
Csongrád (MNGY II. 250/1).

A közismert ábrázolásokhoz híven, a *Litya* játékban sarva is van:

*Megy az ördög pokolba,
sarva is van neki,
Utána megy a ganci.
Fütyű, danu neki.*
H. n. (Kiss Á. 1891: 266).

Küllemét jellemzi a csúfolóban hozzá hasonlított csizmadia:

*Szeme fényes,
Füle hegyes,
Hrrrrrr, Mindjárt megesz!*
Szőreg, Torontál vm. (Kálmány 1891: 114/183).

A kaptafa megrágtá, csiriz megette, gyertya elnyelte, kénköves zsírral kent cérnával bőrt varró vargákat pokolba valóknak tekinti, oda hurcolva bőrüket.¹⁴²

¹⁴² Szőreg, Torontál vm. (Kálmány 1891: 114/183).

Olyanformán szorítja szűkebbre a cselekvési területet, mint ahogy a *kanyargós járású Körösdi-játék* cselekménye és térformája, amelyben három, háromszög alakba letelepülő, és egymáshoz mindinkább közeledő gyermek körül láncbafogózott cikkcakkban kanyargók szabad területét korlátozza, végül rétesformába préselve a láncot. Kiszorítva, forgatással vagy rázással szerzi meg zsákmányát:

Mikor már egyik majdnem a másika hátán van, forogni próbálnak, mígcsak széllyjel nem hullanak. Ezalatt mondják:

*Ördög megyen malomba,
Bűrt viszen pokolba.
Pokol ajtón van egy zár,
Rázd meg, ördög, azt a zárt,
Hadd hulljanak a vargák.
Rázd meg, ördög, azt a fát,
Potyogjanak a vargák.
Lincem-láncom cérna
Kétköves zsírja
Azt izente Tóni bácsi
Fordulj ki az útra!*

Szóreg, Torontál vm. (Kálmány 1891: 114/183).

A *pokolba vitt bőr* nem annyira a varga által feldolgozott nyersanyagra vonatkozik, mint a halott mester bőrére is, akinek a szólásmondás szerint *kiterítették a bőrét* (Nagy G. 1976: 105/1232). A játék cselekménye és szövege közti összefüggés arra utal, hogy a játékosok láncának fokozódó összeszorulásáért, kényelmük és szabadságuk korlátozását, épségük veszélyeztetéséért az ördög a felelős, a varga pedig itt a csak kevésbé ártatlan áldozatokat testesíti meg. Mivel a malmot mint zúzó-roncsoló eszközt az ördög nem rendeltetésszerűen használja, a süllő rétes feltehetően nem a megőrölt gabona felhasználásáról szól, hanem áldozatai pokolban történő elégetéséről:

*Ördög megyen malomba
Követ köszörülni.
Süll a rétes, süll,
Megegyük, ha meghűl.
Kiszerágó, benerágó,
A bőröd száradjon Rád*

Hadad, Szilágy vm. (Kiss Á. 1891: 264/5).

Az ördög áldozatává a malom által kiszelektált, bűnös emberek válnak, akiket a pokolba vezető út előállomásaként malomba irányít.

*Egy ember megy a malomba,
Bűnét viszi pokolba.*

Nagyvárad, Bihar vm. (Kiss Á 1891: 264/3).

A „malom” megforgatta emberek az ördög hátán lyukas zsákban vitt borsóként hullanak el:

Félkörbe fogóznak, a legnagyobb az elsőnek úgy fogja meg a kezét, hogy mind a kettő másfelé néz arccal. Akinek a kezét megfogta, az a „bunkó”. Ezt aztán fogatni kezdi, s velük együtt forognak az összefogózott gyermekek is mind, miközben dalolják:

*Elment ördög a malomba
Elszakadt a zsák madzagja
Hull a borsó, hull.*

Aki nem jól fogta meg jó erősen a másik kezét, azalatt, míg a bunkó forgatja őket, elhullanak, a többiek pedig újra összefogóznak s ismétlik a játékot.

Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 263/1).

Az ördög maga is csonka, a játékszöveg szerint malomban vált sántává vagy fél-lábúvá:

*Elszaladt az ördög a malomba,
kitört a lába, csuzella, butella.*

Alsónémedi, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 045586).

A hintafélék egyikének, a forgóhintának egyik neve az *ördögmalom*, és e játék a gonosz kiszzelektálásának szimbolikus eszköze.

Falu-, illetve családnév csúfólók szerint a ördög árokban, piszkos helyen tartózkodik:

Ördög, dög, az árokban hömpörög.

Pozsony vagy Nyitra vm. (Bakos 1953: 40).

illetve:

Ördög ül a ganyaon.

Nagymácséd, Pozsony vm. (Gágyor 1982 II.: 629/233).

Hangja a morajláshoz hasonlít:

*Föld bömböl, döbbörög,
Ördögök közt könyörög.*

Cserkeszőlő – Budapesten gyűjtve – Jász-Nagykun-Szolnok vm. (ZTI 0733320).

Bűnösnek vélik a tárgyak elvesztése dolgában:

*Ördög, ördög, add elő,
Se nem iszol, se nem eszel,
Míg csak elő nem adod!*

Eger vidéke, Heves vm. (Nyr 1886: 332/11).

Az ördög fekete kosarával, füstös fazekával vagy zabos tarisznyával viszi el az áldozatait, akiknek a pokolba vezető úton *borotvahídon*,¹⁴³ *vagy lyukas hídon kell átmenniük*. Leánykérés ürügyén vagy lopással is elragadhatja és el veszejti áldozatait, pl. a *Mit keresel, pipás ördög* című játékban.¹⁴⁴

Jellemző cselekedetei a földre köpés, a nevetés, szívtelenség, angyal- és Isten-ellenesség, a jó princípium elrablási kísérlete, vagy a vele való harc, a mennyországba való behatolási kísérlet. A hidasjátékok eseményébe szőtt népdalszerű szövegekből derül ki, hogy a kicsapongó, lusta, cifrázkodó, iszákos emberek lesznek az áldozatai. Neki tulajdonítják a tárgyak elvesztését. Igen sok játék szereplője tölthet be az ördögével azonos funkciót. Így a *fekete ember, fekete király, véres ember, véres fa, vízi ember, sánta pipás, boszorkány, bába, halál*, valamint számos állat: *farkas, a vörösbegy, árokcica, gödöri róka, boncos kutya, vízi bika, stb.* Ezek pincében, kamarában, föld, pad vagy híd alatt, laknak, undorító húst (esetleg kását, kenyeret) esznek és itt végzik szükségleteiket.

A veszélyeztetett szereplők körtáncsal és számolással próbálják csillapítani félelmüket.

A hidasjátékok kaputartói csak a legvégén árulják el, amikor már mindenki fogoly lesz, hogy ki hová tartozik, de a döntés még nem végleges, a további erőviszonyok függvénye.

Tudattalan választás

Az első egy látszat szerinti választás ténye, amikor is a megkérdezett, vámul ejtett játékos anélkül, hogy tudná, hogy mit fednek a kapufélfák által felkínált álnevek, valamelyikük – vagy az angyal, vagy az ördög – mellett kötelezi el magát. Ahogyan a hidasjáték vámként visszatartott játékos, nem ismervén a két felajánlott lehetőség (pl. aranyalma, aranykörte) ismeretlenjét, vaktában szegődik el valamelyik lélekvadászhoz, úgy a Virágnevezés konkurens lélekvadásza is vaktában, az áldozat nevének kitalálásával próbálják megszerezni azt maguknak. Mivel azonban mindkettőjük előtt világos, hogy a megkérdezett tájékozatlanságában döntött egyikük mellett, közös erővel hitelesítik vagy cáfolják meg a választást. Itt a válaszadó már ismer bizonyos szabályokat, mégis meglehet, hogy nem elég erős ellenszegülni a saját gyengeségének, avagy az ördög erőszakosságának. Így, bár besorolódik az angyal- vagy az ördög csapatába, még mindig van reménye a változtatásra ugyanis a két csapat számára adott a véső küzdelem lehetősége. Ez azonban már az erőviszonyoktól függ.

Próbatétel és ítélet

Ennek a bizonytalanságnak a feloldását szolgálja mindhárom említett játékban a foglalul ejtettek közös erővel történő próbára tevése. Az anyallá és ördöggé minősí-

---

143 Lábadi Honismereti Szakkör 1976: 28–29.

144 Bükkszék, Heves m. (Nagy M. 1974–1978: 15).

tés végső kontextusát egy Tolna- és egy Kolozs megyei körjáték világítja meg. Ezek kísérelő éneke szerint az egymás kezét elengedő, leguggoló és szemüket behunyó játékosok *halottak*, akiknek az alábbi dal befejezésekor a fejüket egy körön kívül járó játékos egyenként felemeli, nevetéspróbának vetve alá. Aki elneveti magát, ördög lesz. Ezt követi a szítálás, ami végleg eldönti a sorsukat:

Keljetek fel, holtak, Kivel aludtatok!
Fújják a trombitát, az aranyos nótát!
 Váralja, Tolna vm. (AP 2575);

illetve:

Keljetek fel holtak, Kik mélyen alusztok:
Fújják a trombitát, a siralmas nótát.
Angyal, készítsd a kaszát,
Vágjuk az ördög nyakát!
 Kolozszyula, Kolozs vm. (ZTI 1435).

E célból összefogott karjuk közé fogva, vagy arra hanyatt dőlve, vagy ráhasaltatva *megszítálják* avagy *megrostálják*, *meghintáztatják*, végül *megfordítják*, *megserdítik*, enyhén módosult tudatállapotba hozva őket, és különböző reakciókat várva el tőlük. Különböző feladatokat kell teljesíteniük, vagy még inkább visszautasítaniuk. Különböző kérdésekre kell válaszolniuk. Ezek közül egyesek a jelenlegi, átmeneti állapotok szimbolikus kifejeződései. Talán ilyennek tekinthető az első két kérdés és a rájuk adott válasz:

- *Mín állsz?*
- *Cserépen. (Kövön)*
- *Mín lebegsz?*
- *Levélen.*

A cserépen állás jelentése meglehetősen talányos. Feltehetően nem ép, hanem törött cserépen áll a hős. A cseréptörés az átmeneti rítusok tartozéka. Így a lakodalomé. Peterden (Baranya vm.) a menyasszonyi koszorú éjfélkor levételét követően összetörtek egy cseréptálat,¹⁴⁵ Szalafőn a vőlegényes háztól másnap reggel lementek a rétre a kúthoz, amikor az újasszony leengedte a cserép vagy kőkorsót a kútba, felhúzták és összetörték. Útközben az egész násznép zeneszóra vonult, dalolt, táncolt.¹⁴⁶ Verpeléten negatív mágiával magyarázták az edény lakodalmi menet elé dobását: *Akkor váljatok szét, amikor ez összeforr.*¹⁴⁷ Mikebudán a menyasszonytánc pénzes tálát a visszatérő új asszony kötőjébe a násznagy pénzesztől úgy vágta belé, hogy összetörjen, mondva: *Így törődjete ti is egymáshoz össze.*¹⁴⁸ Tácon a lakodalom során

145 MNA 64.

146 MNA 158.

147 MNA 336/119b.

148 MNA 150.

felrúgott-összetört bögre is örök életre esküvést jósolt.¹⁴⁹ Olyan elképzelés is volt, miszerint a szándékosan földhöz vágott cserép darabjaiból a születendő gyermekek számára jósoltak. A cseréptörés a halottkultusznak is tartozéka volt. Pl. Hóstátban, amikor koporsóval átlépték a küszöböt, a halott egyik női hozzátartozója cserépköcsögöt vágott földhöz, hogy az hangos csattanással törjön szét, és az edény darabjait csak a temetésről visszatérve szedték össze (Kovács L. 1944: 217). A szilágysági magyarok is széttörtek a halott kivitelekor egy hamuval tele fazekat, azt állítva, hogy ezt az az élők védelmére teszik, nehogy elvigyen valakit a családból (Virág 1994: 61). Hamuval töltött cserépedényt vágak földhöz a farsangi vénlánycsúfoláskor, akár csak az óév búcsúztatóján. Ezt összefüggésbe szokás hozni a zajképzéssel is, mely nyilvánvalóan minden európai népnél gonoszelteriasztó szerepet tölt be, de ugyanakkor a honfoglaló magyarok keletről magukkal hozott hitével is, miszerint az evilági eltörött tárgyak a túlvilágon ismét éppé válnak (László 1944: 472). László Gyula éppen ennek a fennmaradásával magyarázza a népi halottkultuszban fennmaradt cseréptörés szokását. Feltehetően ugyanaz a sorsuk, mint a léleknek: élet egy másik világon, regenerálódott körülmények között. És valószínűleg, azért hasonló a lakodalmi és temetkezési rítusokban, mert mindkettőt az egyik állapotban halálként és a másikban való feltámadásként képelték el.

A levélen lebegés jelentése már kevesebb talányt hordoz. Test-hús emberrel ez aligha fordulhatna elő, csak az addigi világából kilépett, eredeti ágától elszakadt, azt felülről, más értékrendszerrel szemlélő lélekkel. Tehát olyanal, aki úgyszintén átmeneti állapotban van, és rájön arra, hogy a fontosnak vélt dolgok olykor semmivé válnak. Olyasképpen, ahogyan József Attila megfogalmazza:

*a zöld füst pedig lassan megpirul
csöngess, a csöngés tompa tóra hull
jéglapba fagyva tejfehér virág
elvált levélen lebeg a világ*
(József Attila: Medáliák 2.)

A kérdések másik köre mitopoétikus világképi elemekről szól. Ezekből néhány kérdés–felelet változatot egymás után sorolok fel:

– *Mi az? – Nézz az Égre! – Ha angyal vagy, nézz az égre!* (Budapest, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 75172);
– *Ég! – Nem nézek!* Vagy: – *Oda felnézek, mert ott angyalok vannak! – Oda is nézek, mert ott a jó Isten!* (Szurdokpüspöki, Heves vm. – AP 12957c.) – *Oda néztem* [valójában nem nézett oda].
– *Mit láttál ott? – Kárpénzt. – Ki olvasta? – Ófelsége* (Sajókazinc, Borsod vm. – Lajos 1940: 180).
– *Hát ez?* [a kérdező lefele mutat, Vagy azt mondja]: – *Nézz a földre!* Vagy: – *Köpj a földre!*
A lehetséges válaszok:

149 MNA 59.

- *Föld! Vagy: – Oda nem nézek, mer ott ördögök vannak!* (Szurdokpüspöki, Heves vm.) [Ha ránéz, ördög]; *Nem köpök (Eb köp)*
 – *Mi van ott?* [félre mutatva] – *Tüzes kapu, mennyország ajtaja.* (H. n. – Kiss Á. 1891: 260.)

Egyértelmű tehát, hogy itt a fent–lent szembenállásában egyfelől az ég, mint a lélek, mint az állhatatosság, másfelől a föld, mint a vágyak által megrontható test tartózkodási helyeire, kozmikus közegeire ismerünk rá. A keresztény világszemlélet értelmében előbbi az Isten és angyalok, utóbbi az ólalkodó ördög kísértéseinek kitett, veszélyeztetett, emberek lakta terület. A játékbeli kérdező eziránti kérdéseire és utasításaira igenlő és tagadó válasz lehetséges, de a szövegekből nem mindig lehet megérteni, hogy melyik miért helyes vagy helytelen. Míg Szurdokpüspök¹⁵⁰ a játékos a jó mellé szegődve az égbe felnéz, a rosszra azonban rá se tekint, addig Nádujfalun az ellenkező angyal, az igenlő ördög lesz.¹⁵¹ Úgy tűnik, hogy a felszólításra, különösképpen ha az – bizonyára a gonosz lényektől jövő rontó, pusztító, bajt okozó köpésre biztat – ajánlatos visszautasítással (*Nem lehet. Nem merem. Eb köp! Nem köpök, mert büdös! Nem!*) válaszolni, elkerülendő az ördögök közé sorolást.¹⁵² Jellegét tekintve, ehhez a kérdéshez kapcsolódik egy Szűcsin feljegyzett másik próba, a nyálazástilalom is, mely szerint *minden gyermeknek pálcikát tesznek a szájába, és akié nyálás lesz, ördög lesz, ha addig angyal volt is és viszont.*¹⁵³

A kérdések és válaszok tükrében az otthont is uralhatják a szentségre utaló jelek:

- *Mi van az anyád kis padlásán?*
- *Kis asztalka*
- *Mi van rajta?*
- *Kis pohárka*
- *Mi van benne?*
- *Kis borocska*
- *Ki issza ki?*
- *Kis angyalka.*

Kecksemét, Ballószeg, Bács-Kiskun vm. (Kiss Á. 1892: 260/20–21).

Egy másik szöveg az égbe vezet el:

- *Mi van az égben?*
- *Bölcső.*
- *Mi van a bölcsőbe*
- *Korpa*
- *Mi van a korpába*
- *Gombolyég.*
- *Mi van a gombolyégba?*
- *Tű.*

¹⁵⁰ Heves vm. (AP 12957c).

¹⁵¹ Nógrád vm. (Paraj 1926: 93).

¹⁵² A köpés néphitben játszott szerepéről lásd Wlislócki 1896.

¹⁵³ Heves vm. (ZTI 047970).

- *Mi van a tűbe?*
- *Cérna.*
- *Mi van a czérna végén?*
- *Göm.*
- *Gömöld meg!*

Rátka, Zemplén vm. (ZTI 47963); a párbeszéd ismeretes Tiszakóródon a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében is (Kiss Á. 1892: 255/13).

Az égben szereplő bölcső elvileg lehetne a lélek újjászületésének kerete, az újszülött sorsát kijelölő gombolyaggal együtt. A korpa motívuma mint az ég–föld közötti közlekedésre alkalmatlan kötél fordul elő a hazugságmesékben, a mesehősök azonban szakadósága miatt pórul járnak vele (vö. Kovács–Benedek 1989: 70–73 – AaTh 1889E–1889E1). A játék kérője arra biztatja a megkérdezettet, hogy *gömölje meg*, vagyis csomózza meg a gomolyába szúrt tűbe fűzött cérna végét. Jóhiszemű változat szerint ezzel a párkákhoz hasonlóan a nagyobb tragédiák feldolgozását segítené, a rontás elleni védekezést jelentené, rosszhiszemű szerint a természetfeletti eredetű kötés a lélekvadasztól jövő halálos rontás (Ezékiel 13,8-19). „A zsinetek és a csomók rontani képesek, de egyúttal meg is védenek a rontás ellen [...]. Ezeknek a mágikus és mágikus-gyógyító rítusoknak tehát a lényege az az irány, amit a kötésben benne rejlő erő, vagy a »kötés« aktusa számára megszabnak. Ez lehet pozitív vagy negatív, tehát »jótékony« vagy »kártékony«, »védő« vagy »támadó«.” (Ion Eliadet *idézi* Tánzos 2006: 79.) Mivel a bölcsőben korpa van, lehet, hogy a rontó szándék érvényesül inkább. De mindenképpen, azt is tudni kellene, hogy melyik erő teszi fel a kérdést.

A kérdések egyik sarkalatos pontja a húsmentes – böjtös – táplálkozás. Erre úgy szólván minden szereplő az elvárásnak megfelelően válaszolt, tilalom esetén visszautasítással.

- *Mit ettél ma?*
- Sós kenyeret; Kenyeret, sajtot; Túrós tésztát; Túrós étket; Kásikát; Bablevest; Mákoscsikot, káposztát; *Isten testét.*
- *Mit ittál rá?*
- *Hideg vizet* (leggyakrabban, vagy): *Pálinkát, bort, vörös bort, meleg tejet, ahudt tejet; Isten véréét.*

Nem világos a nyelvvalatti kék kő, kék víz stb. Mibenléte:

- *Mi van a nyelved alatt?*
- *Golyóbis. (Kék kő, kék víz.)*
- *Köpd ki!*

A vallatott mind közüli legnagyobb vétsége, ha elneveti magát, vagy ahogy még értelmezik, *kimutatja a fogát*, annak bizonyosságaként, hogy ő ördög. Ezt a jelenlevők fintorgásokkal, grimaszkodásokkal, a szájának erőszakos szétfeszítésével¹⁵⁴ is előhívhatják. Pl. a *Sugócska* elnevezésű játékban a *sugó* – a féllábú ördög jelenlétében – a

---

154 Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm.

kérdezett lány alsó ajakát a nevetéstilalom kimondását követően az ujjával meghúzza, erre a lány foga meglátszik.¹⁵⁵

És nem utolsó sorban az elhangzott mókás szövegek is kiválthatják. Pl.:

Nagyapádnak térdig érő szakálla tele van tetűvel, bolhával.
Kocsord, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (ZTI 47980).

Vagy:

– *Fordulj egyet, ne neved,*
Mert kifut a bableves.
(Bánfi 2012: 52.)

Vagy:

– *Szabad-e a vármegye kutyáját bántani?*
Tiszakóród, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 255/13).

Olykor a szöveg teljességgel érthetetlen, és nem tudni, hogy csak szövegromlás, nyelvjárási jellemző, avagy helyesírási hiba következtében, vagy mágikus-rituális jellege miatt eredendően hermetikus (vö. Evseev 1994: 7).

– *Bába, bába, nyiss ajtót.*
– *Mín lebegsz?*
– *Levélen.*
– *Mi van az öreg higyikán?*
– *egy öreg emberke.*
– *Rázd ki a boriból!*
Tesmag, Hont vm. (Paraj 1926: 93).

A nevetéstilalmat egy Kolozs megyei, mérai, zálogszedéssel járó játék a nagypén-tekkel hozza összefüggésbe:

Nagypéntek van máma,
Nem szabad nevetni,
Mert aki nevetik,
Zsebkendőjét, kendőjét el kell zálogolni.
Méra, Kolozs vm. (ZTI 81331).

A besorolás másik eldöntő tényezője az előre-hátra ugráltatással próbára tett játékos ügyessége, vagy ügyetlensége: az ha e feladata végrehajtása közben rálép a középre tett keresztre, ördög, ha nem, angyal. Ennek értelmében küldi a fentebb említett *Tyúkozás* játékban az anya (angyal) és a sas (ördög), az elfogott csirkéket a mennyországba vagy a pokolba:

¹⁵⁵ Tizzaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 251–252).

*Gyér szita, gyakor szita,
Menj be mennyországba (vagy pokolba)
Tótszentmárton, Zala vm. (Kiss Á. 1891: 82/1).*

Tiszakóródon (Szabolcs-Szatmár-Bereg vm.) az előnytelen helyzetbe jutott játékosokat másodszer is próbára teszik:

*Azután az ördögöket kettő hintálgatja és ezt kérdik tőle: „Angyal vagy-e? Ördög vagy-e?” – vagy négyszer. Ha elneveti magát, ördög; ha nem, angyal.
(Kiss Á. 1891: 255/13).*

A Baranya megyei Kémes-Szaporcán a forгатása során a következő szimbolikus kérdés ételmében az ördög és Jézus közt kell választania:

*Kihő mész, a sántáho vagy a bárányhoz?
(Bánfi 2012: 59.)*

Küzdelem a két csapat között. Győztesek, vesztesek és igazságosztók

A próbatétel eredményeképpen két csapat jön létre: az ördögöké, akiket az ítélet-hozók balfelé, és az angyaloké, akiket jobbfelé utasítanak. A két tábor harcba száll egymás ellen, győz vagy veszít, és ítélezik egymás fölött. A győztes csapat kilétét mennyiségi alapon döntenek el. Az arányok megváltoztatására és egyes személyek átjutására azért még van remény: ennek egyik módja az ellenkező csapat tagjainak áthúzása a magukéba. Pl.:

*A választott angyal megkísérli az ördögöktől megszabadítani az elkárhozottakat, s valahányszor nem sikerül egyet áthúzni egy rántásra, az ördögöknek is szabadságában áll az angyalokból húzni el egyet. Természetesen az angyalok minden erejüket megfeszítik, hogy az ördögök hatalmába ne essenek, míg az elkárhozottak igen könnyen engedik magukat, s mind angyalokká lesznek.
Rádfalu, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 255–256).*

Az egész csapatot is át lehet húzni: az angyal és az ördög mögé felsorakoznak a gyermekek, a két oszlop szembenáll egymással, s húzzák egymást. Az a győztes tábor, amelyik elhúzza a másikat:

*Ha az angyal húzza el az ördögöket, akkor a menny győzött a poklon, ha az ördög az angyalokat, akkor a pokol győzött az égen.
Tiszaszentmárton, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. (Kiss Á. 1891: 248/1).*

Rimaszombati játékváltozatban az angyalok a soraik közt átsétáló ördögök iránt is irgalmasok:

*Sétál az ördög, angyalok intik,
Míg végre ő is angyallá válik.
A sétáló ördögöt minden angyalnak meg kell érintenie; ha elmulasztja, neki is ördög módjára kell bűnhődnie.
Rimaszombat, Gömör-Kishont vm. (Kiss Á. 1891: 248/2).*

Az ellenfélnek szembetérdepléssel utat nyitó ördögcsapat tagjai olykor a saját felszabadításuk érdekében, önmaguk helyett cserében ejtenek foglyul egy-egy angyalt.¹⁵⁶ Leggyakrabban azonban kölcsönösen ellenségeskednek egymással: gúnyolódznak az ellenfélén, megcsipdesik, megbökdösik, hátba ütögetik, megkergetik az általuk felügyelt út utasait. Az is előfordul, hogy a testi bántalmat álhízelkedés, majd fenyegetőzés előzi meg:

Az egyik csapat letérdel, a másiknak át kell sétálnia, de azelőtt a térdeplők cirógatják:

– Ciróka, maróka, mit foztél? – Káposztát. – Hova tetted? – Polcra. – Míg a kismacska odajárt, addig a nagymacska megette. Ekkor hirtelen kezdik a mutatójajkait összefenni: Fenem kis bicskám, hogy élesebb legyen.

Kecskemét, Pes-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 261/21).

Kunhegyesen az angyalok ezt mondják:

Feni angyal a kaszát (tenyerüket egymáshoz fenik),

Vágja az ördög nyakát.

Mire az ördögök elszaladnak, s az angyalok jól megcsipdesik őket.

Kunhegyes, Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 256–257/15).

Zentán vesszőfutással ér véget a játék:

Az angyalok párosan egymással szemben állva, „motollálnak”, azaz nyitott tenyérrel apró vágó mozdulatokat végeznek, az ördögöknek pedig át kell a soron szaladni. A „megmotollált” ördögök ilyenkor visítanak.

Zenta, Vajdaság, Bács-Bodrog vm., Burány Béla gyűjtése (Bodor 2008: 572).

Az ítéelő bíró – beleértve a Sánta pipást is – az angyalokkal tart: a sorfalukon átszaladó ördögöknek ezt kiáltja:

Ördögök, mars a pokolba!

Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 201).

Így látja ezt jónak a Szűcsiben vele analóg szerepű vajda is, aki átmenve köztük, ki is mondja:

Köszörülök, borotválók, nagy haluskát hajigálok.

Az angyalok simogassanak, az ördögök csipdessenek.

Szűcsi, Heves vm (ZTI 47970).

Ezt az viszonyulását az ördögök rossz néven veszik, míg az angyalok méltányolják: ezért csipdesik, karmolják meg előbbieket, simogatják meg utóbbiakat, amikor a kettőjük által alakított ösvényen átszalad.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Botpalád, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891: 255–256/14).

¹⁵⁷ Hollókő, Nógrád vm. (Lajos 1940:129–131); Erdőbénye, Borsod-Abaj-Zemplén vm. (Kiss Á. 1891: 258–259/18).

*

A hídon átvonulók láncra csak fokozatosan apad meg, mert idővel sorra-rendre elfogynak a *leghátulsó-legutolsó* tagok, azok, akiket *vezzőjével* – kérés álcájában – megcsap a sánta pipás – a *halál* –, elvisz egy kozmikus várakó, úgy, hogy *többé vissza sem jöhet*, elragad egy ragadozó, vagy csapdába ejt a kaput tartó angyal és ördög. A társaiktól elválasztott lelkek végső sorsát eldöntő túlvilági próbatételek logikája „nem ember eszének való”, de annyi mégis kibogozható belőlük, hogy megkülönböztetett szerepet tulajdonítanak az égi- és földi dolgokhoz, lelkiekhez és testiekhez való viszonyulásnak, tétjük van a táplálkozási szabályoknak, a komoly- illetve komolytalan magatartásnak, a szentségekhez – pl. a kereszthez – való viszonyulásnak, a természetfeletti igényeknek való megfelelésnek. A vallás közbeni hintáztatás, forgatás, előre-hátra ugráltatás módosított tudatállapotban adott választ eredményez. Az utolsó ítéletig fennáll a besorolás pozitív vagy negatív irányba való módosulásának lehetősége és ez a személyes viselkedés mellett a jó és rossz erők arányának, az erőviszonyoknak is függvénye.

A kitárulkozó aranykapun innen: a hazatérők kiteljesedő élete

A Bújj, bújj, zöldág alapjáték és motívumai

A két világ közti átjárás célja – a tévégi dermedt élettelenységnek, *dögségnek*, a szegényes, böjti, savanyított korpából készült levesnek, meg a nevetségessé vált, terméketlen aggnőnek az eltávolításával – a természet újjászületésének és az emberi élet megújításának, kiteljesítésének biztosítása. Győzelméhez mindenkinek példásan fel kell vállalnia és le kell gyűrnie az átjárás veszélyeit, hogy megnyerje a felső hatalmak jóindulatát, megkapja azok természeti és lelki adományait. A veszélyes út akadályainak legyőzése csak tisztasági állapotban lehetséges. A fiatalok hazaérkezésének és életük kiteljesedésének motívumait a *Bújj, bújj, zöldág* kezdetű, Kiss Áron által *Aranykapu-*, meg *Újhold-játéknak* (Kiss Á. 1891: 201–205/1–11), Melich János által pedig *zárójátéknak* nevezett változatsorozatja fogalmazza meg. E játékdal eredeti rituális jellegére utal, hogy a különböző emberi vétségeket kigúnyoló dalok kíséretében a falu végére való kivonulást, és ahol ez szokás, a kisi eltávolítását követi, és a hazatéréskor, zöld ág felmutatása mellett hangzik el. A szokás elhomályosulásával a tavaszvárás- és érkezés során bármikor elhangzik, és rövidege meg rejtélyei révén a változatsorozatok közül a legnépszerűbbé válik. Ennek köszönhetően *alapjátéknak* fogom nevezni.

A *Bújj, bújj, zöldág* kezdetű játékváltozat-együttes a Zenetudományi Intézet Játékarchívuma bújó-vonuló játékeinak közel felét teszi ki: ezt tükrözi Lázár Katalin Excel-ben szerkesztett részletes adatbázisának idevonatkozó része, amely szerint 1191-alkotásból 483-ban, van jelen, 154 típuszámon, magában, vagy pedig más szövegekkel összekapcsolódva. Ennek adatait a rendszerben elfoglalt helye miatt is érdemesnek tartottam összeszerkeszteni.

7. táblázat. A Bújj, bújj, zöldág kezdetű játékok rendszere a bújó-vonuló játékok között

Csoport	Típus	Altípus	A változat belső osztása 1	A változat belső osztása 2
Vonulások	Bújó-vonuló egy kapu alatt (falukerülő jellegű)	Kapcsolódó kapu	Bújj, bújj, zöldág	Magában
		Különálló kapu Hiányos leírás		Jöjj átul. Jöjj átul
				Egyéb
	Bújó-vonuló sok kapu alatt (falukerülő jellegű)	Bújj, bújj, zöldág		Magában
				Folytatással: Itthon vagy-e
		Kétséges, hiányzó játékleírás		Folytatással: Új a csizmám, most vették
	Kapus-hidas (kapulecsapásos)	cserével mögé állással gyarapodó kapukkal		Egyéb
				Magában
				Átul-, átulbújnék
	Bújó-vonuló/ Kapus-hidas (falukerülő és kapulecsapásos)	Hiányos, vagy hiányzó leírás leírás		Hányat termett a mo-gyoró
				Juliskának szép a neve
				Nem megyünk mi messzire
Sárga cukor, vörös bor,				
Tele kertem zsályával				
Új a csizmám, most vették				
Egyéb				
Ki népei vagytok?			Bújj, bújj, zöldág	
Kié ez a híd?	Vámja + Bújj, bújj, zöldág			
Mért küldött az úrasszony?	Bújj, bújj, zöldág			

A *Bújj, bújj, zöldág* szövegű változat 359 alkotásban játékezdő, a többi 124-ben más játékhoz kapcsolódó belső motívum. Más kapusjátékokhoz való kapcsolódási arányáról a következőket sikerült megtudnom:

8. táblázat. A Bújj, bújj, zöldág kapcsolódása a kapusjátékok más változataival

A kapcsolódó játékok	A kapcsolódási esetek száma
Itthon vagy-e hidasmester	122
Révészjáték	18
Gyerünk hidat csinálni	3
Kié ez a szép híd (kapu)?	3
Nyiss kaput, új hold (új vár)	2
Jöjj el, szép zöld ág	2
Gyere ki, gyere be	2
Bújj, bújj, lilium	2
Teli kertem zsályával.	1
Bújj, bújj, bokrosdi (bokrostól)	2

A fentiek szerint a *Bújj, bújj, zöldág* legstabilabban a Kiss Áron által *Hidasmesternek* és *Révészjátéknak* nevezett játékcsoporthoz kapcsolódik.¹⁵⁸ A játéknak három kulcsmotívuma van: az első a zöldág vagy aranybúza behívása és zsendülésre serkentése, a második egy asszony kapunyitásra kérése a vára kerülése reményében, a harmadik pedig az alábbi, rejtélyes, szerelemmel kapcsolatos szövegrész:

*Szita-szita, péntek,
Szerelem csütörtök,
Dobszerda.*

Általánosan ismert.

Lázár Katalin adatbázisából az is kiderül, hogy a játék kiinduló kulcsmotívumát az esetek 71%-ában a *Nyitsd ki, rózsám (asszony, stb.) kapudat* követi, de azt, hogy a *Szita-szita, péntek* kezdetű is jelen van-e, nem jelöli.

A zöldág behozatalának témáját részletesen kifejtettük már. A kapunyitás sokféle vonatkozathatóságáról is szó volt, kezdve a kozmikus átjáró megnyitásától, befejezve a szerelmes férfi kéréséig. Akárcsak a korábban már értelmezett bekérezés-beengedés motívuma, kapunyitás és a vár megkerülése régi házassági varázslat lehetett, legalábbis Székely László szerint, a ami mára már eltűnt a lakodalmi szokásokból (Székely 1997: 77, *idézi* Tánzos 2006: 209).

De mit jelenthet a *szita-szita* kezdetű képrész? És miért emlegetik a hét három napját fordított sorrendben? A játék cselekményben a *dobszerda* szóra, tehát szerdai napra mutatva zárul le a kapu, esik „fogságba” az átvonulni vágyó szereplő, és az angyal meg az ördög pénteken ítéli meg a lelkét *szitalással*, hogy eldöntse további jó- vagy balsorsát. A két időpont között oda-vissza csatolás van: ha a szitalásra a fogságba esés után is kerül sor, annak értelme a vallatott alapvető lelki alkatára,

¹⁵⁸ Kiss Á. 1891: 213–218/1–11, illetve 226–233/1–10.

magatartására, viselkedésére való rákérdezés lehet, mely befolyásolta az eddigiek szerint a fogságba esése okát. Noha a lélek játékbeli megítélésének egyes módjait a középkori istenítéletekhez szokás hasonlítani (pl. esetünkben az alapján is ítélkeznek, hogy a játékos szájába dugott pálcika nyálas lett-e vagy száraz maradt), a teljes szöveggörpusz arra vall, hogy a szokás, viselkedés és magatartás sorsalakító erejét a közösségi kultúrája és társadalmi-történeti közege talapzatán álló egyén lelkiismerete is ismeri. A parapszichológiai kutatások szerint a halálközeli élmények döntő eleme az életút minden részletének egy pillanat alatti felidéződése, mely alapján az egyén nemcsak számot vethet az addigi értékrendjével, hanem szilárdan el is határozhatja annak megváltoztatását.¹⁵⁹ Lelki válságaink, szeretteink elvesztése, traumatikus sorscsapásaink, valamint balsikereink szintén ráébresztenek értékrendünk feldolgozásának és részleteiben vagy egészben való felülírásának a szükségességére, mely erőt ad az újrakezdésre is. Ha e legfőbb konklúzió nem is szűrhető le a játékokból, az igen, hogy életünk tudatos megszervezésének egyik előfeltétele a téves útra vezető viselkedés elkerülése, jobb esetben a más kárán, rosszabb esetben a sajátunkén tanulva.

Marad a kérdés: mit olvashatunk ki a fent idézett sorokból, milyen jelentéseket hordozhatnak azok a játék egészére, értelmére nézve?

A dob, a szita és a rosta szimbolikus jelentései

Elemzett hidas-kapus játékaikban gyakori a *szita* motívum. Több előfordulási esete közül legfeltűnőbb az idézett *Szita, szita, péntek, szerelemcsütörtök, dobszerda* szövegrészlet, mely a teljes anyag mintegy 1/5-ében szerepel. A mélyhangrendű dobszerda szó a dobszó kérlelhetetlen, pergő keménységét felidézve érzékelteti a kulcseseményt, a hídon vagy kapu alatt átkelő játékos hirtelen, traumatikus visszatartását. Hangulati alapon figyelünk fel arra, hogy a szövegben és a hozzá társítható cselekményben valamilyen utalás rejtezik, de nehéz megragadnunk, hogy mi is lehet az. Annyi biztos, hogy a poétikus szövegeknek nem a szó szerinti jelentésük jeleníti meg a lényegüket. Ezt felismerni amúgy is meglehetősen problematikus a szövegek töredékessége, gyakori félreéneklése, netalán hermetikussága miatt, megfogalmazni pedig, mint bármely kép jelentését, csak hozzávetőlegesen lehet. A lelki természetű, szimbolikus többletűzenet előhívója a konkrét dolog anyagsága (alak, forma, szerkezet) vagy használata, illetve történeti alakulása, valamint az értelemadó egyén történeti-kulturális környezete, pillanatnyi érzülete, hangulata (vö. Bausinger 2005, idézi Gazda 2008a: 116). Mivel a dolgok több összetevőből állnak, általában ugyanazon szövegek egyazon időben is párhuzamosan többféle módon értelmezhetők. De persze, fokozódik a lehetséges értelmezési különbségek esélye a kultúra történeti változásaival. Mindezt számbavéve, az lenne az érdekes, hogy mikor, milyen alapon, melyik lehetséges jelentés válik uralkodóvá, illetve az értelmezésbeli különbségek hogyan kapcsolódnak a társadalom különböző időszakokban élő különböző egyéne-

159 Forrás: http://www.lelkititkaink.hu/elet_halal_utan.html.

íhez vagy csoportjaihoz. Beláthatjuk, hogy mindez óriási kihívás elé állítana, amiből csak egy kis töredéknyit tudunk megválaszolni.

A *szítához* mint tárgyhoz, szerkezete és szerepköre szerint is sok mindenben hasonlít, de a finomsága alapján egyszerűs mind különbözik is tőle a *rosta*, ami lehetővé teszi, hogy esetenként egyik helyettesítse a másikat. Pl. a kapulecsapódást követő vallatáskor a szereplőket megítélésük céljából *megrostálják* avagy *megszítálják*,¹⁶⁰ és sejteni lehet, hogy nem üres stilisztikai meggondolás áll a *szita-szita péntek* helyett *szita, rosta, kéreg* szó szerkezet mögött, amilyen az alábbi dalszöveg:

*Szita, rosta, kéreg,
Szerelem csütörtök,
Bab szerda!*

Karád, Somogy vm. (AP 1007e).

Egy hasonló változat két eltérő motívuma azt sejteti, hogy a *rosta* és *kéreg* képelem a játékos lelki alkatához, viselt dolgaihoz igazítva cserélte fel a *szita* ikerszó második tagját és a péntekre utalást:

*Szita, rosta, kéreg,
Szerelem csütörtök,
Hopp szerda!*

Állj ki, a pipádat várd ki!

Háromszék (Balázs M. 1942: 134).

Tekintve, hogy a játékost (a csoportból való) *kiállásra* és *pipája kivájására* szólítják fel, és a *hopp* indulatszó sem vonatkozhat másra, mint valamiféle rajtafogás vagy kárhoztatás kifejezésére, a *pipás* szó pedig, a már bemutatott a rokon játékok szerint a túlvilági kérőre, ördögre vagy halálra, nyilvánvaló hogy a durvább *rosta* kifejezés negatívabb tartalmat hordoz magával, mint a *szita*.

Negatív érzelmi viszonyulást tükröz az alábbi mondóka is:

*Szita, rosta, kéreg,
Majd megöl a méreg.*

A *rosta* fogalom a költészetben gyakorta állapotváltozásra – születésre és halálra – utal. A mesebeli szegény embernek *annyi gyermeke volt, mint a rosta lika, még egyel több*. Nyilván, itt a sokaság képezi a hasonlóság alapját. Aki kirostálódik valahonnan – legyen valamilyen baráti, hivatali, politikai, stb. csoportosulás, kör –, annak ott már nincs keresnivalója. A szó legsúlyosabb képletes jelentésén Ady Endrével együtt merenghetünk el:

*Kezében óriás rostával
Áll az Idő és rostál egyre,
Világokat szed és rostál ki
Vidáman és nem keseregve
S búsul csak az, akit kihullat.*

---

160 Pl. Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 305).

[...]
 Az Úr, az Idő áll örökké,
 De elmúlnak a renyhe népek,
 Be igazság szerint hullunk ki
 a kegyetlen óriás rostán.

(Az Idő rostájában. Idézi Nagy K. 1997: 438.)

Az életből való kirostálódással lehet kapcsolatban a *Lovakat hoztam* típusú játékszöveg alábbi két sora:

*Rostafenek, rostafenek, duda szól,
 Itt a halál, itt a halál, itt nem szól.*

Tiszafüred, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 297/5).

Az eszköz, hangszer és halál együtt emlegetésének hiedelmi háttere lehet. Általánosan elterjedt képzet, hogy a duda az ördög hangszere. A közösség számára felfoghatatlan, kivételes tudást a zenészek az ördögtől kapják. A tudós zenész járta a túlvilágon, leginkább a pokolban, de az ördögökön kívül a boszorkányoknak, tündéreknek is muzsikál (Agócs 2010). Az idézett játékszövegben a dudaszó a halál megjelenésekor hallgat el. Hogy miért, arra nincs eligazító adatunk.

A *Szita, szita, péntek, szerelemcsütörtök, dobszerda* szövegegységet a magyar szakirodalom a *szita* és *dob* együtt szerepeltetése, meg a napok sorrendjében felismerhető visszafelé számlálás miatt a samanizmus emlékét megőrző varázsszövegnek tartja. Eszerint a beavatott lélekgyógyász dobbal és visszafelé számlálással gyógyította vagy hozta volna vissza az eltávozó lelkét? Vagyis pénteken találta volna meg a lelket, miután az kihullott volna az egészségesek vagy az élők közül?

Talányos, hogy miért éppen ezek a napok szerepelnek a szövegben. Elfogadott álláspont szerint népi kultúránkban a hét napjai közül a szerda és péntek a tűzhely körüli tennivalók, közülük az előbbi egyszersmind a lakodalom napja is (Lázár 1990: 619). Székely László – mint fentebb idéztem – feltételezi, hogy a zárójáték középső kulcsmotívumai, a kapunyitás és a vár megkerülése elfeledett házassági varázslat lehetett. Egy magát megnevezni nem kívánó nyelvész a szöveggörnyezetre és Bernáth Béla tanulmányára hivatkozva afelé hajlik, hogy „ha pontosan nem is tudjuk megmondani, miről szól a szöveg, az egészen biztosnak látszik, hogy valamilyen erotikus tartalma van”¹⁶¹ A névtelen cikkíró nagyon helyesen felveti, hogy a válaszáshoz a folklórban és népéletben való szerepüket is meg kellene vizsgálni.

Lássuk tehát a megértést bármily kis mértékben elősegítő fogódzókat.

A dob, szita és rosta szimbolikus jelentései a magyar népi kultúrában

A tárgyak anyaga, felépítése és köznapi használati módja jelképes jelentéseket sugalló tényező lehet. Az emberi képzelet formai analógiák alapján teremt kapcsolatot a kézzel fogható – érzékelhető – és a megfoghatatlan, elvont dolgok közt. Az esztétikus megformálású darabok, ha csupán a forma teljes használati funkcionalitásán alapul-

161 Forrás: <https://m.nyest.hu/hirek/szita-szita-pentek>.

nak is – állítja a Kapitány házaspár –, mindig létrehozzák „az világ és egy másvilág” ugyanazon egymásra vetítését, ami a szimbólumban megvalósul (Kapitány–Kapitány 2005: 26). Próbáljunk az ő felvetéseik nyomán haladni.

A dob, szita és rosta hasított kéregből kerekké (hengerré) hajlított farámából és ahhoz feszített állati eredetű bőrből, szőrből vagy rostos növényi anyagból készült. A ráma köralakú formája a látóhatár, valamint az ég látványát idézi fel, a rostafenek világitó lyukai a sötét éjszaka fénylő csillagoknak képzetét keltik. Ezért, a szitán átetsző sűrű fénylő lyukak látványa alapján a Fiastyúk csillagképét *szitáscsillagnak* nevezték el (Jankovics 1990c). A szita és rosta, Diószegi Vilmos feltételezése szerint a magyarságnál a hasonló alakú, egyfenekű, ép állatbőr aljú dob utódjai (Diószegi 1998: 194). A *dob* mint *táltosló* gondolatgyorsasággal szállította „akár a tizenhetedik égne a hátamögé is” a gazdáját, vagy repítette hozzá a megidézett természetfeletti lényeket. Fő szerepe a gyógyítás, jóvendőmondás, oldás-kötés volt. (Diószegi 1998: 194.) Pócs Éva legutóbbi elemzésében kijelenti, hogy hiányzik minden bizonyíték a magyar néprajzi szakirodalomban fennforgó ló–dob–szita illetve a rosta–dob–sámándob gondolatossorra nézve. Cáfolja a doboló sámán másvilággal kapcsolatot teremtő eszközének a magyar táltossal való kapcsolatba hozhatóságát, a táltos mint a „pogány magyarok sámánjának „prekonceptióját”. (Pócs 2017: 59–61.) „Feltehetően talán távoli párhuzamok az európai rosta, illetve az eurázsiai sámándob gyakorlati és szimbolikus szerepével kapcsolatban egy kozmikus vonatkozások/ítélkezés/istenítélet/divináció vonal mentén, de a rosta–sámándob konkrét történeti kapcsolatának nyoma nincs.” (Pócs 2017: 66.)

A dob, rosta és szita formai szempontból mindenképpen hasonlítanak egymással. Miután az egykori, egyfenekű dob minden népnél a legősibb hangszerek közé tartozott, és hangjában a szellemek hangját vélték felfedezni, „a másvilággal való kapcsolattartáshoz nélkülözhetetlen, extázist létrehívó eszköz”-ként (Pócs 2017: 60), jelen kellett lennie a sámánista vallási kultúrájú magyarságnál is. Azonban – mondja – semmilyen adat nem utal a későbbi táltos dobjára, dobolására (Pócs 2017: 60).

A dob membránját állatbőrből készítették. A lovaskultúrájú magyarság feltehetően lóbőrt használt fel rá, ami a pars pro toto (rész az egész helyett) elve alapján helyettesíthette a lovat. Bőrére, mint a szibériai rokonnépek dobjait minden bizonyossággal díszíthette valamilyen, a világgép elemeit felidéző kompozíció. Sebestyén Gyula megfigyelése szerint egy 19. század végi Zala vármegyei javasasszony babvetésre – jóslásra –, tehát szintén a szellemvilággal való kapcsolatba lépéssel használt dobjának az irháját balfelől három fekete, jobbfelől három fehér kör díszítette. László Gyula régész e mintában nemcsak a világmindenség-, hanem a magyar állam- és családszervezeti tagolódásának jelképes ábrázolását, illetve annak maradványát véli felismerni: „Így volt ez [a honfoglalás idején – G. K.] nemcsak az ország felépítésében (fehér magyarok, fekete magyarok, hanem, jól tudjuk, hogy a családban is előkelőbb hely volt a jobb, mint a bal. A jobboldal általában a férfiak, a baloldal a nők helye volt. A jóslásban való hit alapja az volt, hogy amiképpen a dobba zárt világban történnek a dolgok a babszemekkel (lelkekkel? – vö. a meddő asz-

szonyok megvarázslatát), a szerint kell bekövetkeznie a dolgoknak az életben is.” (László 1944: 387–388.) A rosta fenekének a lyukrendszere a 20. század első felében is valamilyen minta, pl. koncentrikus vagy sugaras kör mentén helyezkedett el. Ismeretesek voltak hézagossabban és keresztben összeszőtt rostú változatai is. A szita alja eredetileg egyenletes, vászonkötésű lószőr- vagy később drótháló. Előbbire utal a találos kérdés: a „*réten nyerített*” hazavitele előtt.¹⁶² A szitakészítés a Székelyföld több helyiségében, így az erről melléknevet kapó Szitás (Székely)keresztúron, meg Csomakőrösön háziipar volt. Utóbbi a kéregkáva- faragásban is jeleskedett. A szita sűrűségén és aprószeműségén alapuló képes kifejezések az *eső-* illetve a *hószítálás*; a rostalyukak sokaságán alapszik a közbeszédnek az a képes kifejezése, miszerint valami *rostává van lőve* (Jankovics 1990c). Egyszerű részleges hasonlóság alapján álló mentális kapcsolat eredménye, hogy más üreges tárgyak mellett a szita, rosta és – régi, varázslásra használt egyfenekű – dob is női szexuális szimbólum, míg a hegyes tárgyakat a férfiasággal hozzák kapcsolatba. Utóbbiakhoz sorolhatjuk pl. a dobverőt. Pajzán asszociációk jelenlétéről tanúskodik az anyagára és használatmódjára is hivatkozó következő kibédi találos kérdés is:

Habszerelem, szőrös verem, a tenyerem hozzáverem. Mi az? (szita)
Kibéd, Marosszék (Ráduly 1990: 182/1139).

Ami e tárgyak nevével kapcsolatos feltárt írott forrásokat illeti, a *dobot* először 1138-ban említik. Az 1234-ben először említett (sűrű) *szita* nevét a szitaláskor keletkező sziszegő-surrogó hanggal hozzák összefüggésbe, bár ismeretes a szláv eredetítése is (TESZ 1967: 650). Az 1395-ben először feltűnt *rosta* szót szintén szláv eredetűnek tartják, de nem kizárt, hogy anyagával, a húst vagy izmot, meg a fatörzset borító hártáival – rosttal is magyarázható.

Lássuk előbb e tárgyak alapvető, hétköznapi szerepköreit. A dob hangkeltő eszköz: pergésével hívták fel a közösség figyelmét a nyilvánosságnak szóló közlemények kihirdetésére, ezzel biztosították a katonák menetelésének egyenletességét.

A szita és a rosta minősítő eszközökként a beléjük tett, különböző állagúvá átalakított gabona, vagy más értékes anyagok szennyeződéseit fogja fel vagy éppenséggel hullajtja ki. Apró lyukainál fogva a szita egyszerre nagy mennyiségű lisztet szital át, választ szét minőségi összetevő részeire és tisztít meg a szennyeződésektől. A szűrőszita megtisztítja a folyadékot, de nem alkalmas annak tárolására és szállítására. Egyes feltételezések szerint a szita a honfoglalás előtti magyarságnál a zuhanyozó szerepét töltötte be. „A magasan rögzített szitába egy segédkező a cseberből öntötte a vizet, és a szita volt, ami az egyenletes elterítést intézte.” (Béla 2013.) A nomád vezérek fejlett fürdőkultúrájáról, a *szkíta fürdőről*, Constantinus bizánci császár a 950-ből származó Ceremóniás könyve. Eszerint a császár óhajára táborába a vezéreknek bőrkádat és csergét kellett magukkal hozniuk. Wirth István szerint a magyar, besenyő és úz vezérek egyaránt rendelkeztek külön fürdősátrakkal. „A bizánci

162 Kibéd, Marosszék (Ráduly 1990: 181/1139).

császári szerző megemlíti, hogy az előkelők nemezsátraiban mosdásra használatos csappal ellátott bőrtömlők vannak. A tusfürdő ezen korai változatát csorgónak hívták.” (Wirth 2011: 16.) E feltételezett tárgy késői analógiájáról Padányi Viktor számol be. Eszerint a szülőfalujában, a Borsod megyei Vattán az első világháborút megelőző években az idősek a köpülő felső, eltávolítható részeit nevezték *szitának*. „Ez egy dongából összeabroncsozott készség volt [...], melynek a fenekébe számtalan lyuk volt fúrva [...]. Igen sok házban volt még akkoriban fogantyús faedény, amelynek szintén lyukakkal ellátott fenéke volt. Tele lehetett meríteni, s a víz a lyukakon keresztül sugarakban folyt ki. Tisztálkodásra használták – egy ősi „zuhanyozó volt”. (Padányi 1963: [143].)

A hiedelemvilág ezeknek az eszközöknek hétköznapi felüli, szimbolikus jelentéseket is tulajdonít. A szitán-rostán keresztüli lelocsolás bőségvarázslással való összefonódásáról Móser Zoltán, Együd Árpádra hivatkozva idéz egy törökkoppányi (Somogy megyei) rituális szokást: a főcstejből – vagyis a tehén első tejéből – megvendégtelt, majd a gazdasszony által szitán át vízzel lelocsolt gyermekek ezt követően mondták el mágikus jókívánságaikat: „Ekkor a gyermekek felugrottak, az istálló ajtajához futottak, ahol kisborjú született, és azt megrugdosva ezeket mondogatták: »Ille szilaj, egészséges bornyúja (vagy bikája) legyen kenteknek. Ille sok tejet adjon kentek tehene«. Ezek után a gyerekek a kerítéshez, az udvarkapuhoz rohantak: ezeket is megrugdosták, megrázták, miközben hasonló varázsigéket mondtak.” Móser arról is tud, hogy a Luca napi köszöntéskor a – bőséges tojást, kolbászt, szalonnát, zsírt kívánó –gyermekeket megelőzően szintén szitán át locsolták meg (Móser 2011: 77–78). Feltehetőleg hasonló funkciójú tárgy lappang a gyakori finn „mosószűrő” hímzésintanév háttérében is (Schwindt 1894–1895: 21/96–99, 22/100, 101, 68/370–374, 75/420, 96/13, 138/106).

A rosta lyukai ritkábbak és nagyobbak, durvább anyagok tisztítására alkalmasak. A szólásmondás szerint *rostával nem lehet lehet vizet hordani*, ezért szerepel ez a parancs a mesék teljesíthetetlen próbatételeként. A teljesfokú sikertelenséget, a fáradozás hiábavalóságot fejezi ki a következő szólásmondás is: *Egyik bakot fej, másik rostát tart alája* (Nagy G. 1976: 66).

Ellentétes minőségű anyagokat elkülönítő szerepével a szita és rosta képe előhívta környezetet, az értelmet, lelket, az emberi viszonyokat (Nagy K. 1997) megtisztító jelképiségének képzetét. A tisztálkodás: mosakodás, fürdés ilyen összefüggésben nemcsak a testet, hanem a lelket is megtisztítja. Ezt tükrözik tudatalatti álomképeink: „*Szitálni*: valakinek egész magatartásunkról számot kell adnunk” (Kurth 2003: 230); „a zűrzavar nem jó tanácsadó, ezért kezdjed meghatározni kötelezettségeidben és kapcsolataidban a prioritásokat. tehát igyekezz *megszitálni* aktuális életedet” (Coupal 2000: 392, *sita* címszó). Rostában való vízfordás az alkalmatlan eszközzel végzett munka hiábavalóságára figyelmeztet (Kurth 2003: 230).

Részleges átláthatóságuk miatt e tárgyak felfokozzák az érzékszervi és értelmi-spirituális megismerés közötti kapcsolatot. Aki a *szitán átlát*, rejtett értelmeket, igazságokat ismer fel. A szlovéneknél is a 'megrostál' szó szerinti értelme: 'nagyító alá vesz'. A rosta – tételezi fel Gunda Béla – valamilyen rejtett tudással rendelkező

személyt jelképez, jó vagy gonosz szellemet, akihez különböző kívánságokkal, kérdésekkel lehet fordulni (Gunda 1989).

Emblémaként a szigetközi táltos portája kapujára lófarkból tépett szálon lógó szitát erősítettek.¹⁶³ Keszeg Vilmos közölte detrehemtelepi hiedelemtörténet szerint egy kislány, előérzete nyomán a nap felé fordított szitába nézett, majd az azt követő viharban eltűnt.¹⁶⁴ Idézője, Pócs Éva ennek kapcsán a 20. századi táltos-elbeszélések, a táltosgyermek zivatarfelhőben való eltűnése, elhívása motívumának hatására gondol. Ugyanakkor azt is kifejti, hogy a szitába nézés is (a napba nézés mellett) egyfajta mediátori technika.” (Pócs 2017: 59.)

A szita és rosta további különféle hiedelemcselekvések eszköze. A baranyai hegyhátiai a haldokló fejére, a lélek földi bűneitől való megtisztításáért borítottak szitát.¹⁶⁵ E tárgyakat a gonosz azonosítására vagy kiszűrésére is használták. Pl. a szőregiek a szita fonákján keresztül tekintett légtölcserben vélték felismerhetőeknek a forgószélben járó boszorkányokat. Ormányságban az újonnan vásárolt szitát az istálló ajtaja fölé függesztették hogy megvédjék a lovakat a boszorkány rontásától, a pusztulástól.¹⁶⁶ Szegeden a házban való pusztta jelenlétét a kenyérsütés sikere garanciájának tekintették, ezért nem volt szabad kölcsönadni.¹⁶⁷ A moldvai Klézsén azt tartották, hogy a *beteg asszony* nem adhatja kölcsön a szitáját, mivel az megvédi az újszülött gyermeket a *kicseréléstől*.¹⁶⁸

A szitát a bátyai néphit a gonoszság elfedésére is alkalmasnak tartja: a menyasszony a lakodalom során megérkező vőlegényt és násznépet azért nézte *szitán keresztül*, hogy ne vegyék észre a *kutyaságát, rosszaságát*.¹⁶⁹

Bátyán a tejhaszon bőségének a biztosítására a rostát használták: a gazdasszony, miután az első tejét pokrócon ülő gyermekekkel és rokonokkal megitta, rostán keresztül le is locsolta őket, „*hogy a tehénnek sok teje legyen és úgy folyjon a tőgyiből, mint a rostán a víz*”.¹⁷⁰ Ugyanezt fordított célból, rontásra is alkalmazták: „*Egy ember csinált bubát egy leánynak, s nem vette el a leányt, mással csinált nuntát. S mikor vitték a nyírászáját, s öntötték eléjük a vizet, hogy legyen szerencsájük, a leány kiállott s kapujukba, s más tötötte a vizet a restába. S az arra ment, hogy a legénynek olyan eleménte legyen, ahogyan ül a víz a restában*.”¹⁷¹ A különbséget nyilván a szövegösszefüggés különbsége hozza létre.

Európa-szerte szita- vagy rostaforgatással próbálták azonosítani a tolvajt. Két asszony a rosta a kávájába szúrt kinyitott ollón kinyújtott mutatóujján tartott egy

163 Timaffy 1992.

164 Keszeg 1999: 198.

165 Forrás: http://hullo-eso.blogspot.ro/2013/02/a-rostaforgato-asszony_18.html.

166 Zentai 1983: 144/561.

167 Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_es_nepe/pages/027_babonak_babonas_joslasok.htm.

168 Bosnyák 1980: 190/1578.

169 Fehér 1975: 118/1122.

170 Fehér 1975: 110/1040.

171 Magyarfalu, Bákó m., Moldva (Halász 2005: 184–185/789).

rostát, mely arra a kérdésre fordult meg, melynek valószínűségét feltételezték. Jósolhattak vele házasságra, halálesetre vagy egyéb fontos dologra.

A moldvai csángók Szent Pétert és Szent Pált kérték fel közvetítőül.¹⁷² A Bács-Kiskun vármegyei Bátyán szintén őket kérdezve, rostaforgatással tudakolóztak a távoli személy sorsáról:

*Szent Péter és Szent Pál,
Fordítsd meg a rostát,
Mondd meg, él-e Jóska.*
(Féher 1975: 176–177/1703.)

Ezt a módszert Pócs Éva *divináció és istenítélet* körébe sorolja (Pócs 2017: 64) és hivatkozik Gunda Bélára, aki a hasonló módszerek európai elterjedését is felderítette (Gunda 1989). Pócs egy 16–17. századbeli boszorkányperekben előforduló megrostálásformát említi: ennek a rontó eljárásnak a során „egy bábót tesznek rostába, amelyre a megrontandó áldozat nevét tűzik, és a per közlöje szerint az »illető azután sorvad, pusztul és vagyonában fogy«.” „Ennek mibenlétét nem tudjuk kideríteni, ha csak arra nem gondolunk, hogy a rosta használata némi istenítéleti jelleget kölcsönöz a rontó eljárásnak.” (Pócs 2017: 65.)

Tudakolóztak az igazság felől a szita és rosta aljára tett gabonaszemek véletlen (rázás, szitára ütés) szétszóródásából, vagy kiszámolással kártyaszerű elhelyezkedéséből és egymáshoz való viszonyulásukból is, a kívánságukat a dobznak címezték: „*Te dob, mondd meg az igazat, ke vaj eszverontlak, vaj ezek elszertülnek!*” (Diószegi 1977: 182) – s ekkor öklével rácsap a szitára, hogy a szemek szétszökjenek. „A babvetésnél használt szitát formai s funkcionális jegyek alapján a magyar kutatók rokon népeink sámánjainak dobjához szokták hasonlítani, s lehetségesnek tartják, hogy a kereszténység előtti magyar sámándobhoz kapcsolható.” (Diószegi 1977: 182.) Pócs Éva kijelenti, hogy nálunk a dob egyáltalán nem kötelező eszköze a babvetésnek, mert helyettesítheti bármilyen sima felület, valamint a szita és rosta is. Amellett megállapítja, hogy ez a (Kelet-Közép-Dél Európában, egészen a Kaukázusig) ismert divinációs eljárás nálunk nélkülözi az istenítélet jelleget, mivel „a kísérő szövegek nem istenséghez, hanem a megszemélyesített babszemekhez, illetve rostához szólnak. (Pócs 2017: 65–66).

Kontinensünkön a rostával, szitával való bűbájlás legkorábbi említései az i.sz. 1. századból ismertek. Bornemissza Péter 1578-ban óva intett azoktól, „kik viaszból jövendőt mondanak, csuporkákban kenetet forralnak, holt tüzet vízbe hánynak, rosta és szita által cselekszenek...”

Foglaljuk össze a dob, szita és rosta szimbolizációjának főbb eseteit:

---

172 Bosnyák 1980: 52/454.

9. táblázat. A szitaszerű tárgyak és dolgok szimbolizációja

Szimbólumgeneráló összetevők		Dob	Szita	Rosta	Szimbolikus átalakítások, kulturális feltöltöttség
Anyagai	Növényi	x	x	x	Keményiség, érzéketlenség kifejeződése
	Állati	x	x	x	A részbe az egész szellemi (varázs) erejét belevetik
Formája	Fém		x (réz szita)		
	Kerek	x	x	x	A föld és az égbolt jelképe
	Üreges	x, nyélszerű üttővel	x	x	Női szexuális szimbólum
Felülete	Díszes	x		x koncentrikus – vagy sugaras kör	Átnézete a csillagos égre emlékeztet
	Áttörtése	–	x Vásznonkötés-szerű, egyenletes sűrű/gyér finom	x Lyukacsok	Minőségi érték hordozója
Nézet	Korlátozott átláthatóság	–	x	durva	Nemre utaló
				x	Tej átöntésével termékenység- és bőségvarázslás
Nézet	Korlátozott átláthatóság	(Rajz és hang képzelő-erőre hatása	x	x	Folyadék átfolyása → sikertelenség, a szerencse elszalasztása.
			x		Zuhanyozás: megtisztítás
Nézet					A tudatalatti és a belső látás felfokozott működése, rejtett értelem felismerése Médiatori technika Napbanézéssel: a táltos elragadását előidéző varázscső; Rontóerők felismerése vagy elfődése Figyelemfelkeltés, Menetelés Ritmusának szabályozása

Szimbólumgeneráló összetevők		Dob	Szita	Rosta	Szimbolikus átalakítások, kulturális feltöltöttség
Órlemények zuzalékok megtisztítása kihullatással		-	Finomabb órlemények	Darabosabb zuzalékok	Minősítő: a nő dologosságára, erkölcsi értékére rámutató eszköz.
	Mozgató	x	-	-	A környezet ártó erőinek távoltartása A halott lelke tisztító célú védelme
Mozgató	Ütővel ütök				Táltosok szellemidéző eszköze; Figyelemfelkeltő eszköz hírközléskor Rítmuszbályozó eszköz pl. katonák menetelésekor
	Kéz között jobbra-balra ütögetés				
Mozgató	Két ösz-szefogott, vízszintes tartású karral szítálás vagy rostálás		x	x	Metaforikusan, emberre vonatkoztatva. tudatlapot ritmikus mozgatás általi módosítása
	Ollohegyen megfordítás		x	x	A sorsra bízott nyomozás, bizonyítás eszköze (divináció és istenítélet)
Tárolása	Mozgatóval véletlen rendeződések előidézése	[x]	x	x	Jóslás (jövőre, elveszett javak hollétére)
	Szegen függesztése	x	x	x	A gonosz távoltartása Erotikus képzetek

A dobnak, szítának és rostának a fentiek alapján a magyar népi hiedelemkultúra elsősorban az egyén külső, tudatos, és belső, tudattalan világa, valamint a saját világ és a kozmosz közti kapcsolatteremtő szellemi-lelki funkciót tulajdonít. A szítának elsődleges a minősítő és tisztító szerepe, a vízáteresztő képessége. A pajzán utalások nem elsődlegesek.

Az alábbiakban a jelentések körét a játékokban, azok szövegében, jelképes cselekedeteiben játszott szerepük alapján próbáljuk szűkíteni.

A dob, szita és rosta szimbolikus jelentései a magyar népi játékkultúrában

A dobnak többféle előfordulása ismert. Más hangszerekkel együtt, varázseszköz.

A dob a *gyermekdalok szerint* gyógyít, hazahozza a tavasz jelképeit, elővetíti a nász érkezését, a lélek feltámadását.

Egyik gyógyító eszköze a hosszú vándorúton elfáradt, megsebesült tavasz hírnökeként hazaérkező gólya sebének:

*Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek elvágta.
Magyar gyerek gyógyítja,
Sípval, dobbal, nádihegedűvel.
Általánosan ismert.*

Muzsika varázsával hozza haza a *zöld erdőben élő madárkát* meg a gólya „aráját”. A madár lélekjelkép is, a gólya meg a gyermek megfogadásának a metaforája:

*Hinta, palinta,
Zöld erdőben madárka,
Mivel megyünk utána?
Sípval, dobbal, szép muzsikaszóval.
Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 219/303).*

*Gólya, gólya, gilicze,
Ki jányát vetted el?
A tengeri bokrosét.
Mivel vitted haza?
Sípval, dobbal,
Nádi hegedűvel.
Nagyszalonta, Köröstárkány, Bihar m. (Móser 2011: 63).*

A moldvai gyerekdal szerint a sípval, dobbal és kaláccsal, meg egy földbeszúrt pálcikával „meg tudják állítani” a költözőmadár-darvak útját, ezzel átételesen a nászra, halálra és visszatérésre utalva:

*Daru, daru, elkötöm az utadat,
szípval, dobval, két tekenyő kaláccsal.
Akkor kezdtek siringelni (keringeni). Aztán kikötötték az útjukat:
Daru, daru, kikötöm az utadat, szípval, dobval, nádihegedűvel.
Moldva (idézi Móser 1997: 17, 2011: 63).*

A madarak ugyanis e felszólítás és varázscselekvés nyomán kör alakú násztáncot járnak. Ezt az összetett térformájú: korong formában induló, spirálvonalba csavarodó, sorokba rendeződő, azok fordulóján ellentétes irányba haladó táncot utánozták a régi Görögországban, Indiában és Kínában, beavatási rítusokban, utalva vele „az élet és halál kapcsolatára, körforgására” (Propsz 1997b). A tánc Thészeusznak a labirintus belsejébe behatoló életveszélyes útját jelképezte, ahol megölte a Minótaurosznak nevezett torz és vérengző bikaembert, majd győzedelmesen visszatért (Kerényi K. 2014). A hidasjátékok a mítosz ismeretének a hiányában is magukban hordozzák az életveszélyes utazás, több ciklusban való sikeres megfordulás és hazatérés témáját, de azt is, a daru keresztény értelmezése párhuzamában, hogy ehhez éberségre, az éretny megntartására van szükség (Kerényi K. 2014).

Parodisztikus hintázó szövegekben kihúzzák vele a *teknő vízbe fulladt* (minden bizonyonnyal Jégtörő) *Mátyást*, amit jég felolvadásával hozhatunk kapcsolatba.

*Tíz, tíz, tiszta víz, Tekenyőbe Maros víz.
Belehótt a Mátyás. Mivel huzassuk ki?
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.*

Kolozsvár, Kolozs m. (KFA 0372/3).

Egy karonhintáztató szöveg szerint a kútbaesett *nagymamát*, *nagyapát* húzzák ki zenéjével.¹⁷³ Ez a kép a kivénhedt és mégis erotikus vágyakat tápláló jelképes alakok (pl. a kisi) vízbepusztulására és új köntösben való újjászületésére utal.

A dob a fenti mondókák mindenikében varázsszerepű, még ha az paródiába is fordult át. Jelentéshordozó eleme a *dib-dob* (Diószegi 1998: 175) és továbbképzett formájában *dibegő-dobogó* ikerszónak. A szócsalád legtöbb szava (*dobol, dobog, dobogó*) az egyenletes hang keltésére vagy elszenvedésére vonatkozik. Ezekről némiképp eltávolodik a *dobogó* főnévi jelentése, mely 1862-ben hidat jelentett: „*Fahíd*, különösen olyan, melynek pallódeszkái nincsenek homokkal vagy kavicszal befödve [...]. Így hívják a réveken azon *hidállást*, vagy ide-oda vontatható *zszámolyt* is, *melyen a kompokba, vagy repülő hidakra bejárnak.*” (Kiemelés tőlem – G. K.; Czuczor-Fogarasi 1862, OMÉSz). A manapság használatos jelentése a ’deszkaemlevény’, amelyen táncosok *dobogtatnak*, vagy előadók fejtenek ki fontos dolgokat. itt nem másodlagos. A *dibegő-dobogó* ikerszó a *láncjátékokban* fordul elő (Kiss Á. 1891: 187–193), és egy képzeletbeli világokat összekötő légi vagy folyami hídra vonatkozatható, egyik esetben éppen *aranyhídra*.¹⁷⁴ A *lánc* árusítója portékáját a vevők által felkínált áron nem hajlandó eladni, inkább *felviszi dibegőbe, dobogóba, és beleveti az aranytoba, aranyporba*.¹⁷⁵ A *lánc*, mint láttuk, a bűjő-vonuló játékokban kézfo-gással egymás után haladó játékosok sorát, meg a generációk láncát szimbolizálja. A *dibegő-dobogó* összeköti a tapasztalati és érzékfeletti világot, felvezetve a láncot az aranytoba, a feltámadás vízébe.

173 Esztelnek, Háromszék vm: Gazda 1980: 174/40).

174 Nagykőrös, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 189–190/7).

175 Kecskemét, Ballószög, Bács-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 189/6); Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 189/5).

A dob reálisabb szerepet kap a *Kis kacsza fűrdik* típusú játék toborzó táncmulatsága katonáinál.

*Az elején, az elején csak dobot üssünk
A hátulján, a hátulján csak gyorsan menjünk.
Húzz ide, dobos,
Part alá csocosk,
Czoki vén bocskoros!*

Dorozsma, Csongrád vm. (Kiss Á. 1891: 281/22).

Nézzük meg a szita esetét. A szitaláshoz hasonlító két kéz (vagy kar) közti ide-oda mozgatás az érzékekre szédítőleg hat. Legalábbis ezt fejezi ki az egyébként tanító jellegű, kisgyermekeknek szóló, *szédítő* (Kiss Áron megnevezése, 1891: 3) mondóka. Az asztalra ültetett kicsibaba fejét két tenyerük közé véve, szitaláshoz hasonlóan gyöngéden mozgatják, a szitalás reális szerepére tanítva a gyermeket.

*Szita, szita, szűrő szita,
Ma szitalok, holnap sütök,
Neked egy kis cipőt sütök,
Megvajazom, megszírozom,
Mégis neked adom!*

(Kiss Á. 1891: 3/1.)

Ettől merőben eltérő jelentésű a kapus-hidas-, valamint az ahhoz közelálló *Sántapipás-* és más nevetést tiltó játék zárómotívumbeli szerepe: ezekben a *szitalás*, *rostálás* vagy *hintáltatás* enyhe kábító hatása mentén zajlik le a túlvilági besorolás próbája. Az alábbi szöveg a rostát fiúra vonatkoztatja.

*Réz szita, hm!
Rosta Pista, hm!
Nézz az égre!*

Ekkor a játszónak az égre kell nézni, s ha nem nevet, azt mondja a másik lány: „Angyal vagy”; ha pedig nevet: „Boszorkány vagy”.

Élesd, Bihar vm. (Kiss Á. 1891: 262/23).

Zavart állapotot eredményez az is, ha a beszédes mozdulatok és a szöveg utasításai közt zavaró ellentét feszül, melyben az ugrások *sűrűségének* a mondókaszöveg lényegét kell megjeleníteniük:

Ki megy a mennyországba vagy pokolba?

Mikor mind angyallá vagy ördöggé lett, az angyal és ördög alkura lépnek, hogy még egy tűzpróbán átviszik zsákmányaikat. A tűzpróba a következő: X alakba földre fektetnek két léniát, ez alá áll a bűnös vagy nem bűnös, az angyal bal-felől, az ördög jobbfelől karonfogja, s előre-hátra ugratja a lénián át, mondván: *gyér* (egy ugrás) *szita* (nincs ugrás), *gyakor* (ugrás) *szita* (ugrás), menj, ha eddig köntösével a léniát el nem mozdította, akkor mondja: *mennyországba*, s

előre veti; ha pedig elmozdította, hátra üti, s mondja: menj *pokolba!* Ezt minden játszóznak utána kell csinálni. (Kiemelés az eredetiben.)

Háromszék (Kiss Á. 1891: 438–439/8).

Az egyszeri, vagy kétszeri ugrás tehát a szitaszövet ritkásabb/sűrűbb mivoltának a mozgásban kifejezett tükörképe. A vászon *sűrűsége* értékmérő. Nagyobb szorgalom és figyelmesebb gondolkodás szükségeltetik ennek felismeréséhez és betartásához, melynek sikere az *istenítéletet* pozitív irányba vezeti.

A *szitaszövet sűrűsége* és a *vele szitált lisztből sült kenyér* együttesen jelképezhetik a minősítendő szereplőt. Egy kászoni hidasjátékban a már valamely táborba bekerült lányokat, mint sülfélfben levő *kenyereket* az utópróbán két *keresztbetett faskával megszítálják*, miközben az apjuk nevét is említik. Pl.:

*Kánya Jóska földjén termett
gyér szita, gyakor szita,
mennyből mennyországba.*

Csikszentgyörgy, Csík-Gyergyó-Kászon vm. (Sebestyén Dobó 2001).

Ugyanezzel a logikával, egy *elveszett kenyér tolvaját keresve* 16 másikat szita-ként lóbál meg és vallat *pokol* és *mennyország*.¹⁷⁶

A szita holléte, lakásban elfoglalt helye is jelképes szerepű. Az ítélobíró szerepét betöltő kérője, a *Sántapipás* a gazdasszony szavainak – *hátral függ* – megfelelően: az utolsó hátulsó leányt hívja elő,¹⁷⁷ hogy vallatással is próbára tegye, minőségileg megítélje. Bernáth Béla a szegen függő szita képét a közönség szimbolikus kifejeződéseként tartja. Lehetne ilyen jelentése is az alábbi szólásmondás szerint: „*Árulja a szitát [Eladta a szitáját; rég: kiköti a szitát] = nő, erkölcstelen életet él, fűvel-fával szeretkezik.*” (Nagy G. 1976: 942.) Hogy ez itt érvényes volna, annak kicsi az esélye, esetleg általában jellemezheti a leány nemi erkölcsét. Azt is mondhatjuk, hogy az ilyen lány gyér – tehát kevésbé értékes – szita. Inkább az a fontos, hogy *hátral függ*, aminek nyomán a kérő a hátsó leányt hívja elő. Ha az *Új szita szegen függ* szólásmondást nézzük, ez az új tárgy vagy újonnan jött ember felértékelését fejezi ki. Az új szita mint tárgy szemben állhat a régivel, már használhatatlannal, mely „utóbb az ágy alá kerül, vagy utóbb még a pad alatt is hentereg, v. ha megcsonkul, még az ágy alá is eltér (’elfér’). De utóvégre az ágy alá kerül, aztán csirkék ülnek benne.” (Nagy G. 1976: 947.) Az új szita metaforikusan az „új embert” is jelentheti, pl. az új asszonyt, az ahhoz fűzött legjobb reményeket.

A szegen függő szítának a hiedelmek egyrészében jelzett gonosztávoltartó szerepe nem alkalmazható a játékra: a rossz indulatú kérőt, a Sánta pipást nem hártja el. A Sánta pipás (a halál mint kérő?) magát a *szitát* keresi, olyan valakit, akit ő meg akar szerezni és próbatétel által a munkatársai (angyal, ördög) egyikének a kezére akar juttatni. Torkollhat a játék a pipás és a megszerzendő szita (lány) kergetőzésébe is, amikor a kergető kénytelen megelégedni a kergetett büntetésével, bunkós kendővel

176 Háromszék (Török F. 1896: 8–9).

177 Nádújfalu és Mátraverebély, Nógrád vm. (Paraj 1923: 94, ZTI 4793).

való hátbaütésével.¹⁷⁸ Am miután egy másik játékban a halál a kezében levő vesszővel ráütés által jelöli ki áldozatát,¹⁷⁹ a bunkós kendő is hordozhat hasonló szerepet.

A szitakötés A gólya és a gyermek című mondókában távolba mutat. Az ilyen játéktípust több folklórműfajba – így a *felelgetős mesék*, *párbeszédés gyermekjátékok*, *hintázó mondókák és kiolvasó versek* közé is – besorolták. Tanulságos a *Szitakötögető* című változat, amelyet Csaplár Benedek 1860-ban kiadott kötetében párbeszédéses gyermektanköltevénynek nevez:

Gyermek: *Gólya, gólya, gilice.
Mit viszesz a szádban?*
Gólya: *Szöröcskét, bőröcskét,
Gyermek: Minek az a szöröcske?*
Gólya: *Szitát kötögetni*
Gyermek: *Minek az a szitácska?*
Gólya: *Disznót hizlalgatni.*
Gyermek: *Minek az a disznócska?*
Gólya: *Háját szörözgetni*
Gyermek: *Minek ez a hájacska?*
Gólya: *Kocsit kenegetni.*
Gyermek: *Minek az a kocsicska?*
Gólya: *Földet hordogatni.*
Gyermek: *Minek az a földecske?*
Gólya: *Házat építgetni.*
Gyermek: *Minek az a házacska?*
Gólya: *Rossz lányokat, legényeket,
Asszonyokat, embereket,
Gyerekeket
Bele csalogatni.
Jól megpuffogatni.*

Kovács Ágnes véleménye szerint „a ma ismert egykorú változatok: Kriza János háromszéki és Vida Sándor Győr megyei szövegei, nem tandalok, hanem tréfás lakodalmi dalok benyomását keltik Tudjuk, gyermekjátékaink között szép számmal találhatók lakodalmi dalok és párosítók, legtöbbször leegyszerűsített, elhomályosult vagy szándékosan módosított szöveggel, dallammal. [...] Valószínűnek kell tartanunk – folytatja Kovács Ágnes – hogy felelgetős meséinknek az iskolai oktatásban is szerepük lehetett, s az ismeretközlés egy sajátos, ma már mosolyt keltő formáját is képezhették. A 19. sz. második és a 20. sz. első felében a *Szitakötögető* már mind a lakodalommal, mind az iskolai oktatással való kapcsolatát elvesztette, gyermekmondókává vált.” (Kovács Á. 1982: 50–51.)

Valóban, a hintázó mondókák láncmeséiben is a szitakötés egyik távlati célja a házépítés és abba a „kisfiúknak, kislányoknak beházásítása” (Gazda 2000: 217).

A *szitakötögetés* motívuma újabb láncszemet kínál alkotások értelmezéséhez az alábbi négy részből összeépült hidasjátékban. Az első és az utolsó a *Bújj, bújj* alap-

178 Ároktó és Sima, Borsod-Abaúj-Zemplén vm., illetve Kecskemét, Ballószeg, Bács-Kiskun vm.

179 Rádfalu, Baranya vm. (Kiss Á. 1891: 254/6).

típus várkerüléses-bekérezéses motívumot és a szita-szita pénteki naphoz rendelésének a képét tartalmazza, a második az *Itthon vagy-e, hidas mestert*, a harmadik a *Mért küldött az úrasszonyt*. Ez utóbbiba belepéült szitakötögetés motívuma, melynek végső célja a cipó sütögetésével a szép lány csalogatása. Az alábbiakban ezt a III. részt idézem:

III.

- *Minek néked aranygyöngy, haja, gyöngyöm, haja?*
  - *Nékünk hídat csinálni? haja gyöngyöm, haja.*
  - *Minek nektek az a híd? Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Nékünk azon átjárni, Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Minek néktek átjárni, Haja, gyöngyöm, haja?*
  - *Szitát kötögetni, Haja gyöngyöm haja!*
  - *Minek néktek a szita? Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Lisztet szitálgatni. Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Minek néktek az a liszt? Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Cipót sütögetni. Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Minek néktek a cipó? Haja, gyöngyöm, haja.*
  - *Szép lányt csalogatni. Haja, gyöngyöm, haja.*
- Gyöngyöspata, Heves vm. (ZTI 16099t).

A zöld ág egyidőben a megújult természet, meg a fiatalság, az élet jelképe is. A jelzett korosztály az átkelés feltételeinek megteremtésével: a „kapuhoz vezető híd” megjavításának ígéretével és a mindennapi kenyér tervezett előteremtésével remélheti a vágyott szerelem kibontakozását és beteljesedését, melynek dologi és személyi jellemzői kiérdemelik a mértéktelenül túlzó jelzőket: *aranykapu, aranygyönggyel megtoldott hídláb, vár; kis királyné, úrasszony*. A vár úrnője tulipános, szekfűs, illatozó rózsás, zsályás – virágos kertje maga a szerelem kertje. A bejutó *zsály*- vagy *rózsahintéssel* fejeznék ki szerelme lángját,¹⁸⁰ továbbá:

*Nyitsd meg, rózsám, kapudat, kapudat
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Telehintem rózsával,
Szerelemnek lángjával.*

Felsőnyárád, Borsod vm. (ZTI 47236).

Egyik *párválasztó körjáték*-változat a kenyérsütés menetében a *szakajtó megndvesítését, a cipó megkeletését* és a kakas a *rajkóról* (tréfásan: gyerekről) *kukorékolását* sürgeti.¹⁸¹

Hej szénája, szénája

*Hej, szénája, szénája, széna szakadékja.
Benne forog derék lány, igen könnyen járja.
Idori, tódori, vedd el, akit szeretsz.
Ezt szeretem, ezt kedvelem. [...].*

180 Tiszaszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 211/8).

181 A szövegegységeket saját megítélésem szerint választottam szét.

*Jánosi készül rúddal a völgybe,
Szőjjetek lányok, Hagy csendüljön, Hadd pendüljön.
Száraz a mi szakajtónk, Hadd keljen meg a cipónk,
Kukorékú, rajku.*

*Cickom, cickom, fogtál-e egeret?
Fogtam, fogtam, de elszalajtottam.
Add nekem azt, Elkapom azt,
Szíta-szíta péntek, szerelemcsütörtök,
Dobszerda.*

*A legények párját Szár aranyér adják,
Bagadérum, Tótországot összejárom
Zsirmondom, zsármondom,
a budai babszem!*

Mátraderecske, Heves vm. (ZTI 48364).

Az első strófa a Magyar Népzene Tára szerint szokáselemre vonatkozik: „a lakodalmi menet útját szalma-szénakötéllal elzárják rendszerint a legények, hogy váltságdíjat követeljenek a vőlegénytől; de szokásos a menyasszonyos ház kapuját is elzárni, hogy megakadályozzák a vőlegény népének a behatolását. A vőfélynék, vagy a vőlegénynek egy csapással kell elvágni a kötelet, karddal vagy fejszével. Ezért mondja a vers: széna szakadék, széna szakadékja.” (MNT I. 894.) Beleillene a lakodalmi előkészületekbe a *szőjjetek, lányok* felszólítás is. A Jánosi *rúddal a völgybe* érkezése, majd *a szakajtó megnedvesítése, a cipó megkelesztése és a kakas purdéről kukorékolása* a házasesetben szabaddá váló nemi élet és következménye, a gyermekfogadás metaforikus képe. Ez esetben a kenyérsütés eszközei és folyamata valóban az erotikus élmény és kifejeletjei, kifejezői. A játékszöveg 3–4. versszakában két sok vidéket bejárt férfi beszélget: egyikük reméli, hogy másikuk félsikerrel járt szerelmi kalandjának – macskaegérjátékának – megisméltése neki sikert hoz majd. Ezt a rész bújó-vonuló játékként játsszák.

Összegezzük a szita népi játékokban kifejeződő jelképes szerepeit: ez lehet a szereplőt magát megszitáló: módosult tudatállapotba hozó, vallató eszköze, mely az istenítélet alapjául szolgálhat, tulajdonságaival (sűrű/gyér) és lakásbeli elhelyezésével lehet a leány erkölcsi minőségének metaforája. A belőle sült kenyér ugyanígy. A szitaszöveg és a liszt kenyérré való feldolgozása képei a gyermek fogadása állomásainak szimbólumai.

A péntek, a csütörtök és a szerda. Változatok a témára

A *Bújj, bújj, zöldág* kezdetű zárószövegben a szita a pénteki, a dob a szerdai történések velejárója.

29. a–b. kotta. *Bújj, bújj, zöld ág, zöld leveleske*

$\text{♩} = 68$

Bújj, bújj, zöld ág, zöld le - ve - lecs - ke,
Nyitva van az a - ranyka - pu, hadd búj - ja - tok raj - ta.
Nyit - sd ki, ró - zsám, ka - pu - dat, ka - pu - dat,
Hadd ke - rül - jem vá - ri - dat, vá - ri - dat

$\text{♩} = 100$

Szi - ta, szi - ta, pén - tek, Dob szer - da.
sze - re - lem csü - tör - tők,

$\text{♩} = 100$

Bújj, bújj, zöld ág, zöld le - ve - lecs - ke,
Nyit - va van az a - ranyka - pu, hadd búj - ja - tok raj - ta.
Nyit - sd ki, ró - zsám, ka - pu - dat, ka - pu - dat,

Hadd ke - rül - jem vá - ri - dat, vá - ri - dat.

Szi - ta, szi - ta pén - tek, Dob szer - da.
sze - re - lem csü - tör - tők,

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 304/2a és 2b)

Benne két kapuról van szó:

*Nyitva van az aranykapu,
Csak bújjatok rajta.
Nyitsd ki, rózsám, kapudat...
Általános.*

Az *aranykapu* a tavaszt beengedő kozmikus átjáró. A természet megújulása az embereket a felszabadulás és öröm érzetével, és személyes életük kiteljesítésének vágyával tölti el. Ez utóbbi megvalósulását az élet tavaszán levő ifjak a szerelmet elősegítő kapu kinyitásától remélik, mely lehetővé teszi a mögötte lakó kedves személy „várának” kerülgetését. Ez a kapu nagy valószínűséggel meg is nyitattik. A hét péntektől szerdáig terjedő kiemelt napjának fordított sorrendje és dobhoz, illetve szítához való rendelése mögött a szakirodalom varázslatot lát, melyet a sámánizmusig vezet vissza. Pócs Éva e képi egységek ősvallásig való visszavezetését és a ló–dob–szita–rosta közti közvetlen kapcsolódást illuzórikusnak, megalapozatlannak találja (Pócs 2017). A legrealisabb talajon állva, nem vitás, hogy a szitát rendeltetésszerűen kezelő, a mindennapi betevő megteremtésében jártas nő éretté, érdemessé válik a családalapításra, de e sorsdöntő eseménysor sikerének biztosításához jól fog egy kis természetfölötti segítség is. Ez szükséges a résztvevő felek minőségének helyes megítéléséhez, az összeillő párok egymáshoz rendeléséhez, életkedvük, önbizalmuk megújulásához, valamint az udvarlás és házasságkötés, a teljes élet megteremtésének és megélésének, zavartalan folyamatának biztosításához. A realitás ritkán illuzórikus: a vizsgált szövegekből kiderül az is, milyenné alakítják a konkrét történeti körülmények a való életet. Lássuk, mit olvashatunk ki a még nem vizsgált képelemből? Ismerkedjünk meg mindenekelőtt azzal, hogy milyen kulturális jelentések kapcsolódnak az egyes napokhoz.

A *pénteket* a néphit gonoszjáró napnak tartja, de még a közbeszéd is szerencsétlennek tekinti. A magyar közmondások negatív fogalmakat kapcsolnak hozzá. Pl. olyan *fösvény*, olyan *rút*, olyan *sovány*, olyan *szegény*, mint a péntek. Olyan esztelen, hogy *hat pénteken sem jut eszébe* valami. Aki bajba került, súlyos gondjai vannak, az *elért az ebijesztő péntekre*. Az öregség révén tökrement embert, vagy azt, akit sok szerencsétlenség ért, *elérte a sok péntek*. (Nagy G. 1976: 551/397–402, 552/403.)

Egész sereg munkát nem tartottak jónak pénteken végezni. Ilyen a kenyérsütés, a fonás, a mosás, varrás, fésülködés és hajmosás. Kilenc péntekre szóló fogadalmi böjtöt tartottak valamilyen meghatározott betegségből való kigyógyulás, elveszett tárgyak megtalálása, avagy rosszabb esetben az ellenük vétők megbűnhődéséért. Ezen a napon úzték el ráolvasásokkal a betegségeket, a férgeket (Fazakas–Székely 1990: 241). A keresztény kultúrkörben a péntek Jézus halála révén kapott kiemelt jelentőséget; a kinszenvedéseiről való megemlékezés, ima, böjt a vallásos meggyőződés szerint üdvösséget hoz az alábbi archaikus imádság szerint is:

*Ma Uram péntek,
annak es a napja,
kien Krisztus urunk mene kénjára,
kénján esett esettye,
hét mélységes szent sebje,
kien kifojt drágalátos szent vére
[...]
Ki ezt elmondja este lefektyibe,
Reggel felkeltjibe.
Pokol kapuját néki bézárom,
Mennysország kapuját neki kinyitnom,
Úgy viszem mennbe,
mind a mái napon született gyermekecskét, ámment.*
Degettes, Bákó m., Moldva (Tánczos 1999: 195–196).

Krisztus kereszthalálának, poklokra való alászállásának napja a péntek volt. Valamiféle logikának kell rejtőznie e vallási tétel meg a játékbeli péntek *szitá*hoz rendelése, továbbá a játék *szitálás* motívumának mint próbatételnek a nevetéstilalma mögött. Vlagyimir Propp meseelemzésre alapján tudjuk, hogy a legősibb társadalmi formációbeli halász-vadász-gyűjtögető törzsek „sámánisztikus” hiedelmei és rítusai szerint „a túlvilágra lépő élőknek titkolnia kell élő mivoltát, különben magára haragítaná e birodalom lakóit, amiért bűnös emberként átlépte a tiltott küszöböt. Ha nevet, elárulja magát” és büntetésből megfosztják az életétől. Játékainkban a (pénteki?) túlvilág kapujában a *szitálás* soráni nevetőt az *ördögök* közé küldik, mely képzet már az agrártársadalmak keresztény világnézetének felel meg. A kereszténység szerint csak az *ördögök*, meg tündérek nevetnek. A gonosz, bűnös lelkek. (Vö. Propp 1988: 236.) Így a péntek, a *szita* és a *szitálásos* próbatétel a lélek értékére, minőségére, tisztaságára/tisztátalanságára kérdez rá. Meg, mint több játékban láttuk, a leány minőségére, erkölcsösségére meg dolgosságára. *Nem sutba való?* – kérdi az egervölgyi *Sánta pipás*;¹⁸² vagy: *Tud-e sütni, főzni? Nem moslékba való?*¹⁸³

Egy másik elképzelés szerint a *Szita-szita péntek* motívum a *szexről* szól.¹⁸⁴ Ezt a néhány közmondásra alapozó, az egyes kifejezéseknek szó szerinti vulgáris értelmet tulajdonító állítást egy az egyben nem lehet elfogadni. De a *szitakötögetéstől* a *szita*

---

182 Vas vm. (AP 548af2).

183 Sárbogárd, Fehér vm. (Kiss Á. 1891: 257/16).

184 Forrás: <https://www.nyest.hu/hirek/szita-szita-pentek>.

tálason át a cipóig-kenyérig vezető gondolat sor mögött valóban lappang egy költői képsor, mely felidézi a munkára érett nő fő élethivatásának mozzanatait.

Pócs Éva úgy gondolja, hogy „a »Szita-szita, péntek...« gyermekmondóka a szita, mint sámándob rekvizitum bizonyítéka, mivel együtt fordul elő a szövegben a szita és a dob, és mert visszafelé sorolják fel benne a napokat, [...] cáfolatot sem érdemelnek. „Ez a mondóka – írja – számomra inkább a napok heti beosztását asszociálja: a *dob-szerda* helyett sok variánsban emlegetett *babszerda* a szerdát, mint böjtös, »babos« napot idézi fel (60-80 éve még a fél Dunántúl katolikussága rendszeresen babot fogyasztott ebédre szerdán valamilyen kovásztalan lepényfélével), a *szerelencsütörtök* pedig azt, hogy a csütörtök sok helyen – a keddel és szombattal együtt – »legényjáró-nap« volt; a *szita-szita péntek* pedig a sámándob helyett inkább azt, hogy a szombat reggeli kenyérsütéshez péntek este szitálták a lisztet.” (Pócs 2017: 63.)

A csütörtökkel kapcsolatos szólásmondások egyfelől a tobzódásról, másfelől annak ellentétéről, a kudarcba fulladt kísérletekről meg a megbízhatatlanságról szólnak. A népi bölcsesség azt tartja, hogy a sok élvezetért nagy árat kell fizetni. Ezt Dugonics András így fogalmazta meg: *kinek sok zabálósütörtökje, annak sok hamvazószerdája és böjtje* (Nagy G. 1976: 135/453). Zabáló- vagy torkos-, illetve kövércsütörtöknek, avagy tobzódó csütörtöknek (Vánkó 2015) a farsang utolsó csütörtökjét nevezték, amit következő hét hamvazószerdájától kezdve 40 napos böjt követett. Az akkor rendezett féktelen eszem-izom, szabadosság, *dínomdánom órái alatt feledésbe merültek a csütörtököt mondás* keservei, és a *hazug embereknek csütörtököt vetett szájuk*. (Nagy G. 1976: 135/452.) A románoknál a hétközi csütörtökök mindenre szabadok: vágatsz borjút, ehetsz, adhatsz pománát, rendezhetsz lakodalmat. A csütörtök a szerelem napja: a legények ezen a napon vizitába mehettek a leányokhoz. Ivan Evseev kiemeli e napnak a szabados, játékos, erotikus jellegét. (Evseev 1998: 206–207.) A csütörtök Csíkszentdomokoson is legényjáró nap, de csak a komolyabb kapcsolatok esetén: „*A vizitaestek: szombat és vasárnap. Aztán má mikor kezdett komolyodni, kedd és csütörtök is.*” (Balázs L. 1994: 55.) A szabófalvi (moldvai) csángók e napra időzítették a leánykérést, de szabogatni is ilyenkor, meg hétfőn szabadott (Halász 2005: 426/222). Egyébként a húsvét utáni kilenc héten át dologtiltó nap.

A csütörtökhöz a játékszövegekben nemcsak a *szerlem társulhat, hanem szomorúság* vagy akár a *síralom (szíralom)* is. Alább megpróbáljuk megvizsgálni, hogy a szövegösszefüggések indokolják-e ezeket a változatokat.

A magyar nyelvben a szerda szláv jövevényszó, aminek a jelentése: a hét közepe.¹⁸⁵ E nap eseményei pozitív avagy negatív töltetük szerint a mérlegkarok egyensúlyi helyzetéhez hasonlítanak (Evseev 1998: 206–207). A moldvai csángóknak szerdán szabad volt *guzsalyoskodniuk*, vagyis a legényeknek a leányokhoz járniuk (Halász 2005: 425). Az egy egész hétre kiterjedő falusi lakodalmaknak az előkészületei eddig lezajlottak, ekkorra kerülhetett sor az esküvőre. A fogadott böjtök és külön-

185 Forrás: A hét napjai: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_h%C3%A9t_napjai.

bőző gyógyító, vagy tisztító (pl. féregűző) varázslatok – pl. önöntés – szempontjából e nap a péntekhez hasonlított (Halász 2005: 425).

Szerdák és csütörtökök a bújó-vonuló játékokban és bővítményekben

Felvetődik a kérdés, hogy nincs-e valamiféle logikájuk a kiemelt napokat jellemző, sajátos jelzőknek? Indokolja-e valami, és mi a *szerelem-*, *szomorú*, *s(z)íralom*-csütörtök illetve a *dob-*, *bab-*, *zab-*, *rab-*, *bak-*, *hab-*, *hopp-* jelzőjű *szerda* motívumváltozatokat, ötvözeteket? Milyen emberi problémákat tükröznek a változattípusok? Ezeket, szerkezeti összetettségük alapján a hiányos, a teljes vagy a bővített altípusok körébe soroltam. A teljes altípus hiánytalanul, kötelező módon tartalmazza a *Bújj*, *bújj*, *zöldág*, *Nyitsd ki rózsám* és a *Szita-szita* kezdetű motívumokat, játszaskor folyamatosan ezeket ismétlik; a bővítettekben ezek mellé további szövegrészeket csatoltak, a hiányosok esetében viszont a meglevő csatolmányok mellett az alapszöveg hiányos, rendszerint csak a *Szita-szita*, *péntek* motívum szerepel benne. Maguk a népdal-kiegészítések mindkét esetben hozzájárulnak az értelmezéshez, a mit miért tesznek kérdés kipuhatolásához. Ugyanezek a kiegészítéstípusok a *párválasztó-*, *ki-fordulós-*, *leguggolós* játéktípusok egyes alkotásaiban is megtalálhatók.

Vizsgálatom egyfelől statisztikai, másfelől tartalmi jellegű. Az alábbi táblázatban a bővítményeknek csupán a kezdősorait, kezdő fordulatait jelzem, azok további elemeit később tárgyalva. Bővítmények közé sorolom a népdalbetéteket csakúgy, mint a más típusba sorolt játékokat vagy azok részletét.

10. táblázat. A hidas-kapusjátékok alapszövegeiben előforduló jelzős szerkezetek és szövegkörnyezetük

Csütörtök jelzője	Hiányos alaptípus más bővítéssel (szám)	Teljes alapszöveg vagy valamely más hidasjátékváltozat (szám)	Bővítvények kezdősora	Szerda jelzője
Szerlem csütörtök		19	<p>a. <i>Termett a meggyfa + Új ház, fényes ház + Olyanok a legények</i> (h. n. – Kiss Á. 1891: 425/16).</p> <p>b. <i>A legények regimentje</i> (Esztelnek, Háromszék vm. – Gazda 1980: 563).</p> <p>c. <i>Haj, ki, kizsi, haj ki</i> (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 47345).</p> <p>d. <i>Elé vagy-e, hidasmester? + szítát kötögetni</i> (Gyöngyöspata, Heves vm. – ZTI 16099t).</p> <p>e. <i>Bújj, bújj, liliom, + Hányat termett a mogyoró + Varga, rossz a cipóm sarka</i> (Szentbékállá, Zala vm. – ZTI 47164).</p> <p>f. <i>Nem megyünk mi messzire</i> (Kazár, Nógrád vm. – ZTI 047368).</p> <p>g. <i>Uaz + sárga cukor 2x</i> (Völgyes, Bács-Bodrog vm. – AP IX.5406/4, X. 5406/2).</p> <p>h. <i>Uaz + uaz + Szaladj, pajtás</i> (Horgosi Királyhalom, Csongrád vm. – AP 8805b).</p> <p>i. <i>A katonák regimentje, Hej, Juli-Bulikám</i> (Felsőgagy, Abaúj-Torna vm. – ZTI AP 7881k).</p> <p>j. <i>Hopp, liliomszál + hányat termett a mogyoró?</i></p> <p>k. <i>Van-e nálad pirostító? + Új vár, új király</i></p> <p>l. <i>Itthon vagy-e?</i></p> <p>m. <i>Hej, szénája + Jánosi készül rúddal + Szőjetek lányok + Cickom, cickom + A legények párját.</i></p> <p>n. <i>Juliska. Juliskának szép a neve</i> (Felsőőr, Vas vm. – ZTI AP 1778f).</p> <p>o. <i>+ Nem megyünk mi messzire + Lika, lika, pántlika.</i></p> <p>p. <i>Ne hívjatok engem + ...szőjétek, szapuljátok.</i></p> <p>r. <i>Hopp, liliomszál + Hányat termett a mogyoró? + Termett a meggyfa + Adjon Isten lassú esőt</i> (Székelyudvarhely, Udvarhely vm. – MNT I. 495/828).</p> <p>s. <i>Ispiláng, ispiláng..., Zöld selyem rostja.</i></p>	Dobszerda
	párválasztó körtánc 4		<p>*<i>Ugorj a Dunába + Ha az ördög olyan volna, + Már minálunk dobolnak szipolnak, + Komámaszszony a piacon előveszi szolgáját, + Tányért loptam, tányért törtem</i> (Tiszaköröd, Szabolcs-Szatmár-Bereg vm. – Kiss Á. 1891: 267–268).</p> <p>**<i>Kis kacsa + Érik a meggy, érik + Ezt szeretem + **Tálat törjünk, rá roppantsunk</i> (Nádudvar, Hajdú-Bihar vm. – Kiss Á. 1891: 286/30).</p> <p>*** <i>Kis kacsa fürdik + ***Adjon Isten hosszú esőt, Mossa össze mind a kettőt → szita-bita</i> (Jászárokszállás, Jász-Nagykun-Szolnok vm. + H. n. – Kiss Á. 1891: 287/32, 288/33).</p> <p>**** <i>Kis kacsa fürdik + Hajlott az ága + Ezt szeretem + Ég a gyertya + Ez az utca be szép utca + Gyöngyöt, gyöngyöt → **** Szita, szita</i> (Jász-Nagykun-Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 284/27).</p>	

Szerelem csütörtök		12	11. a. Nyújtss ki rajta karodat b. Terebélyes körtefa c. Juliska, tizenhárom harisnya d. Itthon vagy-e (5x) e. Révész, révész + Bújj, bújj, bokrostól f. sárgarépa + szaladj, pajtás g. Rajta, szívem, rajta	Zabszerda
	a végén rétesssel 1	13	8. a. Szép szoknya b. Itthon vagy-e? c. Itthon vagy-e + szabad péntek d. Itthon vagy-e + szabad péntek + Sánta káró + Kis kácsa + ezt ölelem e. Itthon vagy-e? + Hüccs ki, Zibet-zabot f. Eresszetek át. g. Juliska beleesett a kútba. h. Rajta, rajta, rajta + Juliska, 3 fazék káposzta i. Itthon van a kecske; j. Itthon vagy-e hidasmester;? + zibet-zabot a lovának *Járom az úrnak váralját. + Itthon vagy-e, Nem megyünk mi messzire, Kő, kő tánc	Babszerda
			1. a. Juliska, / Juliskának szép a lánya, / Rakd ide, rakd oda, / Rakd a sarokba	Hopp szerda
			2. a. Hej, széna, széna, széna gyöngyörkéje b. Itthon vagy-e. (Jöjj el változat)	Bakszerda
Szomorú csütörtök		1		Dobszerda
	1	3	* Kis kácsa fürdik + Jó katona, Toborsó, Gyöngyöt, gyöngyöt a lányának → Szita; 2. változat: ezt ölelem, lipity-lotty (Kecskemét, Ballószög, Bács-Kiskun vm. – Kiss Á. 1891: 293/42).	Zabszerda
		3		Babszerda
		1	1. a. Juliskának szép a neve... csapd a sarokba (Vasszécseny, Vas vm. – ZTI047035).	Habszerda
Szereda-csütörtök		1		Babszerda
		1		Zabszerda
		1		Rabszerda
Síralom (szilárom) csütörtök ¹⁸⁶	2		* Kis kácsa fürdik az aranytóba + Urak küldtek fejjr kendő + Azt ölelem (Tesmag, Hont vm. – Kiss Á. 1891: 291/38). ** Kis kácsa fürdik fekete tóba + Ezt szeretem, + Tálát törjünk → **Szita (h. n. – Kiss Á. 1891: 287–288/33).	Dobszerda
	2		***Kis kácsa +Ezt ölelem +Két szál vesszőt összefontam, Termett, termett az ágában. Levelében→ Szita Zabszerda. Zibet-zabot, Ezt a lányok szépen járják (Duka, Vas vm. – Kiss Á. 1891: 276–277/16). ****Kis kácsa + zibit zabot a lovának, győri gyöngyöt a lányának (nincs péntek és csütörtök).	Zabszerda

186 Ehhez a szerkezethez két példát találtam Kiss Áronnál. Ezek az adatbázisomban nem szerepelnek, mert a közölt *Kis kácsa fürdik* típusú játékokat körjátékként játsszák. Több más esetben ugyanez a típus kapusjátékhoz is csatlakozhat.

Nincs csütörtökről szó			1. <i>El kéne a molnárokhoz menni + Hátadra, sodrófa a nyakadba + Heje, huja, kis gilice, tüske.</i>	<i>Habszerda</i>
			1. <i>Juliska, Juliskának szép a neve, Rakd ide, rakd oda, rakd az ölembé! (Szombathely, Vas vm. – Kiss Á. 1891: 274/13).</i>	<i>Hopp szerda</i>

11. táblázat. A csütörtök- és szerda változatainak számszerű megoszlása csütörtököktől kezdve

Csütörtök milyensége	Szerda milyensége	Csak szita-szita szövegegyesében	Alapszövegben	Bővített szövegben	Összesen	Végösszeg
Szerlem csütörtök	dobszerda	4	21	19	44	
	zabszerda	–	12	11	23	
	babszerda	–	13	8	21	
	habszerda	–	–	1	1	
	bakszerda	–	–	2	2	
Összesen		4	46	41	91	91
Szomorú csütörtök	dobszerda	–	1	–	1	
	zabszerda	1	3	–	4	
	babszerda	–	3	–	3	
	habszerda	–	–	1	1	
Összesen		1	7	1	9	9
Szereda-csütörtök	babszerda	–	2	–	2	
	zabszerda	–	1	–	1	
	rabszerda	–	1	–	1	
Összesen			4	–	4	4
Siralom (szíralom) csütörtök	dobszerda	2	–	–	2	
	zabszerda	2	–	–	2	
Összesen		4	–	–	4	4
Nem szerepel a szövegben	habszerda	–	–	1	1	
	hopp szerda	–	–	1	1	
Összesen		–	–	2	2	2
Végösszeg		9	56	44	110	110

12. táblázat. A szerda- és csütörtök változatainak számszerű megoszlása szerdától kezdve

Szerda milyensége	Csütörtök milyensége	Csak szita-szita szövegegyiségben	Alapszövegben	Bővített szövegben	Összesen	Végösszeg
Dobszerda	szerlem csütörtök	4	21	19	44	
	siralom (sziralom) csütörtök	2	–	–	2	
	szomorú csütörtök	–	1	–	1	
<i>Összesen</i>		6	22	19		47
Zabszerda	szerlem csütörtök	–	12	11	23	
	siralom csütörtök	2	–	–	2	
	szomorú csütörtök	1	3	–	4	
	szereda csütörtök	–	1	–	1	
<i>Összesen</i>		1	15	11	30	30
Babszerda	szerlem csütörtök	–	13	8	21	
	szomorú csütörtök	–	3	–	3	
	szereda csütörtök	–	2	–	2	
<i>Összesen</i>		–	18	8	26	26
Habszerda	szerlem csütörtök	–	–	1	1	
	szomorú csütörtök	–	–	1	1	
	nincs vagy meghatározatlan	–	–	1	1	
<i>Összesen</i>		–	–	3	3	3
Bakszerda	szerlem csütörtök	–	–	2	2	
<i>Összesen</i>		–	–	2		2
Hopp-szerda	Nincs, vagy meghatározatlan	–	–	1	1	
<i>Összesen</i>		–	–	1	1	1
Rabszerda	szerlem csütörtök	–	1	–	1	
<i>Összesen</i>		–	–	–	–	1
<i>Végösszeg</i>		–	56	44		110

A vizsgált kapus játékok statisztikai elemzése a *szerelem csütörtök* 82%-os uralkodó arányáról (91 alkotás) beszél, melyek mintegy feléhez (számszerint 47-hez) a *dobszerda* tartozik. Ez valószínűsíti, hogy ez az eredeti motívum, tehát ennek a jelentését kell nyomatékosabban figyelni. A *szerelem csütörtök*ök másik félrészén kb. egyenlő arányban (29/26 alkotás) osztozik meg a *zab-* és a *babszerda között*. A *szomorú csütörtök* a teljes anyagnak csupán egytizedét teszi ki (9 alkotás), fele-fele arányban a *a zab-* és *babszerdával*. A *siralom csütörtök* az előbbinek is csak alig több, mint felét jelenti és a tulajdonképpeni kapusjátékokban nem szerepel csak a vele gyakorta összekapcsolt *Kis kacska* típusban. Nyilvánvalóan a véletlen játéka a *szereda-csütörtök* forma. Tehát a szóbanforgó esemény szerelmi témájú, mely esetenként szomorúsággal járhat. Szinte csak véletlenszerűek a *hab-*, *bak-*, *rab-* és *hoppszerda*. Utóbbi meghökkenést fejezhet ki. Mint láttuk, a *dob* is, a *bab* is jóslási eszközök. Dömötör Tekla felidézi, hogy Diószegi Vilmos a környező kelet-európai népek hasonló szokásától a magyar gyakorlatot a *szita* dobként való megnevezése, és *babvetésben* játszott szerepe miatt különíti el, és sorolja az ősi magyar varázsló eljárások sorába (Dömötör T. 1981: 171). Pócs Éva, mint láttuk, a jelzős szerkezet alapjául a *szerdai böjtös babételre* gondol (Pócs 2017: 63). A *zab* a *hiedelmek között* nem szerepel. A közmondások egyikében szimbolikus jelentést hordoz az *'eladja a zabot'* = *'megcsalja a férjét'* szöveg (Nagy G. 1976: 731/6). Az alábbi párhuzamos képszerkesztésű népdalban a *zab*, *keskeny*, *hosszúkás* formájával a lányt asszociálja, míg a *kerekded vadlencse* a *mennyecskét*:

*Körösfői Részeg alatt
Három kislány zabot arat;
Ej, haj, zabot arat a lovának,
Szeretót keres magának.
Ej, haj, zabot arat, nem vad lencsét,
Lányt szeretek, nem mennyecskét.
Körösfő, Kolozs m.¹⁸⁷*

Tehát lehetséges, hogy a *zabszerdás* szövegekben leány szerelembeeséséről és annak *szomorú*, *siralmas* következményeiről van szó.

Az alapszöveg és bővítményeinek üzenete.

A csütörtökök és szerdák rejtélyei

A játékok több mint felében magában álló alapszöveg két kapuja közül az egyik, a nyitva levő *aranykapun* a tavaszt, a *zöld* növényeket csalogatják be, a másik, még zárt kapun egy *legény* kérezik be *rózsájához*, vagy egy *leányhoz*, *asszonyhoz*, *annak várához*, bejelentve a *szerelem tényét*, és, *érzékelteni minőségét*, esetleges *sebei gyógyítása szükségességét*.

A *hidas-kapus játékoknak* csaknem valamennyi altípusához kapcsolódhatnak az *élet és erkölcs* sokféle területére, annak egyes mozzanataira utaló, *jórészt töredékes*

187 Forrás: http://album.hagyományokhaza.hu/album/felvetel_show.php?id=2638.

dalok. Ezek többsége a hídon-kapun átjutás menetével, veszélyeivel, a másvilágra jutásuk indokaival foglalkozik, elkülönülve a záró- vagy alapjátéktól, amely elsősorban a visszatérők sorsát, szerelmi életét érintik. Ez utóbbiak egy részében is ott találjuk e csatolmányokat, és – számolva azzal, hogy teljeskörű számbavételük és szövegösszefüggésben való „megfejtésük” meghaladná lehetőségeinket – megpróbáljuk mégis áttekinteni, hogy mennyiben járulnak hozzá a szita- és dob, a péntek, csütörtök és szerda jelzős változatai jelentéseinek, kapcsolódásaik eltéréseinek megértéséhez.

Valóban rejtélyekről van szó, mivel a szövegek töredékesek, ellentmondásosak, vagy ugyanaz a dolog egymással ellentétes irányba is vezethet. Pl. a *szerelem csütörtök* témakörben, a már idézett *Termett a meggyfa* nevű párvalasztó körjátékkal kezdődő, majd hidasjátékba átforduló, és végül páros forgással végződő *Aranykapu* (Kiss Á. 1891: 425/16) játékban a lányka szerelembe esik. A közösség mágikus varázsénekével – *Adjon Isten csendes eső, mossa össze mind a kettőt!* – bátorítva átmegy az aranykapu alatt. Ez itt a révbejutására, férjhezmenetelére utal. Több-ször találunk a szövegekben lakodalmi szokáselemekre is jutáló képrészeket, mint a menyasszonynak kijáró *gyöngykoszorú*,¹⁸⁸ a menyasszonytánc utáni szerencsehozó *tálat törés*,¹⁸⁹ a lakodalmi gertyástáncrea utaló *Ég a gyertya* képekben¹⁹⁰ van szó a lilium és mogyoró termékenységről, a rajkók megérkezéséig elvezető szitakötéstől, dagasztásig, a kenyér megsüléséig. Jelentheti ez az élet normális menetének (várható) megvalósulását. Azonban van bennük egy sereg kérdőjel is a szerelem körülményeire nézve: ha a legények igen nyalka regimentjében forog egy ékes derekú leányka, akit egy legény szeret, az nagyon jó, de amikor pántlikáról, pirosítóról, ajándékba kapott csizmáról, *urak küldte fejér kendőről*, fergeteses táncbaszédülésről van szó, amit szomorúság, kiábrándultság követ, akár azt is mondhatnák, hogy csütörtököt mondott a szerelem. Néhol a jelző ki is mondja, hogy *siralom-*, vagy *szomorúcsütörtökről* van szó. Persze, az áldozatul esett nők nem mindig makulátlanok: az egyik gyakori szereplő, Juliska, sem egészen ártatlan. Ha az lenne, nem csapódna le a kapu a neve hallatára, és nem biztatnák az énekesek egymást, hogy „*csapd az ölembé*”, avagy „*csapd a sarokba*”.¹⁹¹ Más esetben pedig azt jelzik, hogy „*beleesett a kútba*”.¹⁹² A kútbaesésnek két értelmezési lehetősége van, és megtörténhetik, hogy mind a kettő egyidőben igaz. Az egyik jelentése: szerelembe esés; ezt leljük fel a *Kútbaestem, ki húz ki?* elnevezésű párvalasztó társasjátékban, melyet legfőképpen fonóban játszottak. Ennek lényege, hogy a „kútbaesett” legény, majd az őt felváltó leány csókkal huzatja ki magát. A kút erotikus jelképiségének alapja a földbe ásott lyuk, melybe beleeresztik a vedret (vö. Tánczos 2006: 209). Éltető friss vize révén termékenység jelkép is: ezért megy a lakodalom másnapján az alföldi menyasszony a násznéppel a kútra, majd töri el a telemerített korsót. A másik alapjelentése: átjárás a másik

---

188 MNT I. 885.

189 MNT I. 894.

190 MNT I. 885.

191 Vasszécseny és Ják, Vas vm. (Kiss Á. 1891: 287/32).

192 Zaláta, Baranya vm. (AP 11 698j).

világba (Tánczos 2006: 71). Julcsa halála, amit a későbbiekben mutatok be, ezt az értelmezést is lehetővé teszi.

A szerdák és a csütörtökök típusai szétválasztásának értelmére tehát a bővítmények határozatlan megoszlásuk (ugyanaz a dal előfordulhat egyik és másik eset-párban is), többértelműségük, meg a a szövegek töredezettsége miatt nem hoznak egyértelmű eredményt. Amúgy is, a többnyire erkölcsi vétségeket kicsúfoló csatolt népdalok az alapszövegen kívüli játékváltozatokban is előfordulnak.

A fiatalok csábításai és viharai a népdalbetétek alapján

A télvégi-tavaszeleji faluhossza járások során elhangzó népdalbetétek többsége nem tetszőleges szövegtoldalék, mint azt Bodor Anikó (2011) véli, hanem ezek egy jól meghatározott koncepció termékei, melyeknek célja a közösség tükörbe nézetése, legjellegzetesebb vétségeinek nevesítés nélküli kiéneklése. A vétségekkel való szembenézés a megtisztulás előfeltétele, melynek sikere vagy sikertelensége a lélek további sorsának legfőbb előfeltétele. A továbbiakban ezeket tekintjük át.

A *szabad szappanozás* (szabados szerelmeskedés) motívuma az *Elvesztettem zsebkendőmet* játék kötelező tartozéka több bújó-vonuló változatsorozatban (pl. a *Jöjj által, Kis kacsá fűrdik, Itthon vagy-e, hidaszember* szöveg bővítményében), valamint a *babszerdás* alapszövegben is előfordul.

*Szabad péntek, szabad szombat, szabad szappanozni,
Szabad nekem kis Diszelbe szeretőt tartani.
Akár egyet, akár kettőt, akár tizenkettőt.
Ha az Isten egyet adna, azt is megbecsülném,
Kezét lábát kitekerném, a füstre föltenném.
Ha az ördög arra jönne, kosaramba tenném.*
Diszkel, Zala vm. (ZTI 47096).

A nemi szabadosság e rész szerint inkább csak tréfálkozást kiváltó lehetőség, mint valóság. Mégis, az ellenkezőjére is van példa. Ilyen a fentebb emlegetett *poshadt piros almát* megköstoló, de vissza is utasító, *Csillag Borisért* – egy feltehetően igen szép örömlányért – „halálos beteg” férfi, akinek választási lehetősége van a *konkolyevél-tiszta búza*, a *szennyes szőke* és a gyengéden ölelő barna lány közt, mégis *három ház hat kemencéje* körül forgolódik, és végül egy *menyecskénél* köt ki. Ez az öregecske, eltávolításra érdemes menyecske az ura helyett *ifurra* vágyakozik, tőle szeretne piros *papucsot*, *aranyláncot tizenkettőt*, *három aranyos főkötőt* kapni.¹⁹³ A *kemencének* jelképiségéről Csörgő Zoltán jegyzeteit tekintetbe véve és szövegünkre alkalmazva elmondhatjuk, hogy itt nem az egykori elődjétől, a nyitott tűzhelytől átörökölt „házlélek” szimbolizmusra ragadható meg, melyről kemencebálványok tanúskodnak. Ezek „a pogány időkben gyökerező természetfeletti erőket jelenítették meg a ház védelme, esetleg a tűzvész elkerülése, a tűz elem feletti uralom érdekében”

¹⁹³ Felsőtárkány, Heves vm. (ZTI012947a, 012947b, 012947c).

(idézi Vass 2011). A fent kivonatolt játékdalunkra inkább vonatkozatható az a kijelentése, hogy „a kemence, alakja, szülő, adó, teremtő természete okán is inkább női minőséget jelenített meg” a Luca napi kotyolás szövege szerint is: „*Lányok segge akkora legyen, mint a kemence szája!*» Talán nem túlzás állítani, hogy a kemence általi sütésben, »teremtésben« tetten érhető a szent nász (hierogámia) és az átalakulás (transzmutáció) szimbólumrendszere is, hiszen a női alakú, befogadó kemencébe fallikus sütőlapáttal teszik be az átalakítandó, megszentelendő ételt és abból, annak nyílásán keresztül mintegy megszületik a táplálék.” (idézi Vass 2011).

Könnyűvérű, ajándékokért önmagát egyidőben többeknek odaadó nőszemélyre utal az alábbi szöveg:

*Új a csizmám, nyikorgós,
Most most hozta a csikós, szőlő lipitty lotty.
Ha hozta is jól tette, száz pár csókort kap érte, szőlő lipitty lotty.
Új a kendőm, kanavász,
Mert most hozta a kanász, szőlő lipitty lotty.
Ha hozta is jól tette, száz pár csókort kap érte, szőlő lipitty lotty.
Zagyvarékas, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 008395).*

Ugyanennek a játékdalnak egy teljesebb változatában még két férfi hoz további új öltözetdarabokat, *pepita szoknyát* és *olajos kendőt* a leánynak.

A túlzó cifrázkodást, meg az arcpirosítást szintén a női kicsapongás jelének tartották. Pl.:

*Ég a kötőm madzagja,
Csupa piros pántlika,
Édesanyám nem bánja,
Hát más minék sajnálja.
Sajólkazinc, Borsod vm. (ZTI 47108).*

Az ilyen asszonyokat csúfolja az alábbi versszak is:

*Pesten csináltattam házat, haja rózsza, hajaja.
Ablakot rá háromszázat, Haja rózsza hajaja.
Közepibe tükörszobát, haja rózsza, hajaja.
Melybe babám fösti magát, haja rózsza, hajaja.
Nagycepeley, Somogy vm. (ZTI 1506d).*

A piperecikket árusító boltosok számlájára is kötekednek.

Az urát hamar elfeledő özvegyasszony is szívesen felcseréli gyászruháját ékszerre:

*Fekete fátyol nyakravaló nem nekem való,
sárga csatos ragyogós gyöngy Az nekem való.*

*Mester, szereted-e jó bort?
Szereted- e a szép asszonyt?
Iszom a bort, rúgom a port,
Szeretem én a szép asszonyt.
Zimány, Somogy vm. (ZTI AP 4135g).*

Célponttá válnak az urukat nem szerető, annak távollétében szeretőt tartó asszonyok Pl.:

*Nem szeretem az uramat, haja rózsza, hajaha.
Csak a kisebbik uramat, haja, rózsza, hajaha.
Arra is ha megharagszom,
Itt a csárda, majd beiszom, haja, rózsza, hajaha.*
Sajókazinc, Borsod vm. (ZTI 23843).

Nem ismétlem meg azokat a csúfolókat, amiket a játék idejéről írt fejezetben idéztem, csupán emlékeztetőül jelzem némelyek témáját. Kiénekeltek az iszákosokat, akiknek a bor a torkára forr, a korukat tudomásul nem vevő hetvenkedő idős embereket, a munkakerülő, inkább mulatozni szerető, csecsemőjükkel sem törődő asszonyokat.

Történeti körülmények, erkölcs és életsors összefonódása a csatolt játékokban

Az erkölcsi labilitás a mindenkori ember gyengeségének következménye. Mégis, bizonyos történeti körülmények megsokszorozhatják annak megnyilvánulási formáit, termékeny táptalajt biztosítva számukra. A hidasjátékok tanúsága szerint a férfiak idegenben letöltött hosszantartó (több, mint egy évtizedes) katonai szolgálata és az idegen katonáknak a helységben való megjelenése, többnapos toborzótánca, az előkelőbb idegen tisztek jellemgyengeségei, szép szavai, ajándékai felforgatták a magukra maradt asszonyok életét, számos csábító kihívást teremtve, nem feltétlenül pozitívan hatva ki sorsukra, nyomot hagyva életük folyásán. Erről szólnak a *Kis kacsá fürdik fekete tóban* és a *János úr készül* című csatolt, vagy akár önálló hidasjátékká honosított játékok. Az alábbiakban ezeket vesszük számba. Ilyen alkalom volt a toborzó.

A toborzók

A *katonai toborzó* a szerelmi történetek szövődésének egyik kiemelkedő színhelye és időszaka a volt. Mária Terézia 1715-ben megszervezte az állandó hadsereget, melynek egyik módja, hogy a sorkatonák számát a kerületi sorozóbizottságok (Werbung Kommando) képviselőiben, a tíz évenként sorra kerülő *verbuválások* során be szervezett újoncokkal is gyarapították. Előfordultak erőszakos katonai-fogdosások is, amikor elhurcolták a fiatal férfilakosságot. A huszárezredeknél szabadon ismétlődtek a sorozások. „A verbuválás magyar módja: nyalka huszárok katonai táncot jártak, a katona-életet dicsőítették, itatták a legényeket. Aki a káplárral kezét fogott,

katona volt.” (Pesovár E. 1960.)¹⁹⁴ „A táncos verbuválás első történeti emlékeit a 18. sz. közepéről ismerjük. A vásárokat, sokadalmakat felkereső verbuváló katonák toborzásának egyik formája az oldottabb keretek közt zajló kocsmai mulatozás és táncolás volt, ami tovább élt a fokozatosan kialakuló, látványos táncos verbuválás mellett is.” (Pesovár–Dobos 1982: 525–526.) A szabadságharcok idején a fiatal férfiak nagy lelkesedéssel válaszoltak a felkérésre, amint azt a katonadal is megfogalmazza.

*Most szép lenni katonának,
Mert Kossuthnak verbuválnak.
Kossuth Lajos nem lett volna,
Katona se lettem volna, éljen, éljen a nemzet!*

*Gyere pajtás katonának,
Téged teszünk kapitánynak.
Pár esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság, éljen, éljen a nemzet!*
Köveskál, Veszprém vm., Sebestyén Gyula gyűjtése (Tari 2000.)

A szita-szita-péntek kulcsmotívumhoz tartozó *dobszerda* egyik lehetséges vonatkoztatási pontja a dobszó által hírül adott toborzó, mellyel a regruták megérkeztek. A toborzótáncot táncmulatság követte, melyek kihatását a *Kis kacska fürdik* és a *János úr készül* játéktípusok képei tükrözik. Pl.:

*A leányok szépen járnak
Kutykoringós táncot járnak,
A városba is behajtják.
Járad, járad, jó katona,
Ne csoszogjon a rossz csizma,
Ne csoszogjon a rossz bockor,
Este kimegy a mezőre,
Haza jöve nagy későre,
Egyszer esik fejtetőre,
Mászor meg a lepedőre,
Haj ki, cice, haj!*
Újmalomsok, Győr vm. (Kiss Á. 1891: 278/18).

Az alábbiakban ezeket részletezzük.

Magyar–lengyel–osztrák dinasztikus kapcsolatok két játéktípus alapján

Főként a hiányos alapszövegű kapusjátékokban gyakran szerepel a *csikos hátú meg aranyos talpú, a fekete tóban fürdő kiskacska*, aki *anyjához vagy fiához készül Lengyelországba*. E játékot, mint esetünkben is, játszották az alapszöveg Szita, szita,

¹⁹⁴ Lásd még: https://hu.wikibooks.org/wiki/A_zene_története/A_magyar_zene_története/Verbunkos_zene.

péntek motívumához kapcsolva is,¹⁹⁵ önálló bújó-vonuló játékként,¹⁹⁶ de éneklések or a bújást meg is szakíthatták vele, párválasztó körjátékba rendeződve.¹⁹⁷ Lázár Katalin kutatásai szerint, sokféle típusömbbe is tartozhatott: Pl. lehetett *párválasztó-, kifordulós-,* vagy *guggolós körjáték, kör- és párostánc,* továbbá *kanyargó vonulásos- és rétes-típusú* játék egyaránt (Lázár 2009: 321–325). Nem kizárt, hogy a sokszor nehezen értelmezhető, vagy éppen egymásnak valamelyest ellentmondó szövegek e játékmódbeli különbségeknek felelnek meg. E játék, melyet több esetben, akárcsak a szintén kapusjátékként is játszott *János úr készül,* Lengyelországra hivatkozik.

A lengyel Hanna Linseman-Kwaśniewska szerint a Lengyelországra vonatkozó magyar folklór a 16–17. századi élénk kulturális és politikai kapcsolatok emlékét őrzi, amikor lengyel–magyar vegyesházasságok is kötöttek. A *Kis kacsá fűrdik* is egy ilyen lány jelképe. (Móser 2014: 119–120.) A középkorban és kora újkorban az egyes országok politikai és dinasztikus kapcsolatai szorosán összefonódtak. Magyarország és Lengyelország története már az Árpád kortól kezdve az Anjou, a Zsigmond, a Jagelló, a Báthory és a Rákócziak korán át összekapcsolódott. Pl. Szent Lászlónak az anyja lengyel lány volt; II. Ulászló (Jagelló) lengyel király egy 1385-ben a litvánokkal kötött uniós szerződés kapcsán tért át a keresztény hitre és vette feleségül a magyar–lengyel perszonálunió királya, Nagy Lajos leányát, Hedviget. Egyik fia, III. (I) Ulászló lengyel és magyar király lett, a másik Habsburg leányt vett feleségül. És az utóbbiak unokája Báthory István erdélyi fejedelemhez és lengyel királyhoz ment feleségül. A török veszély ellen a lengyelek a Habsburgokkal is szövöttek, kiűzésük után Magyarország egyrésze Habsburg fennhatóság alá került.¹⁹⁸ Mindez megmagyarázza, miért van szó a magyar kis kacsának lengyelországi anyjáról, továbbá *Lengyel László* magyar királyról a hidasjátékokban és miért közlekedhet a *János úr készül* címszereplője Magyarország, Ausztria és Lengyelország között.

Ha már a hidasjátékok Lengyel László királya jelentős történeti személy volt, véli Móser Zoltán, akkor János úr sem lehetett akárci. Ő János Zsigmondra gondol, felsorolva a róla szóló pozitív feljegyzéseket: „sokat ígérő gyermek [...], nagy, szép és eszes, bátor, dicsvágyó fiú [...], ifjú korához képest meglepő értelemmel, buzgalommal és eréllyel vezette a kormányhatalmat” (*idézi*, illetve összefoglalja Balázs 2004). A János úrról szóló játékszövegek azonban nem a bölcsességét dicsérik, inkább a emberi gyengeségeire, pl. az ivászat kedvelésére, léhaságra utalnak. Balázs László méltatlankodva jelzi, hogy a katolikus és protestáns történészek is hasonlókkal vádolták János Zsigmondot (Balázs 2004).

195 Pl. Kecskemét, Ballószög, Bács-Kiskun vm. (Kiss Á. 1981: 293).

196 Pl. h. n. (Kiss Á. 1891: 272/6, 8); Rimaszombat, Gömör-Kishont vm. (Kiss Á. 1891: 295); Pamlény, Abaúj-Torna vm. (ZTI 8593).

197 Pl. Lesenceivánd, Zala vm. (ZTI 47160).

198 Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Lengyel-magyar_kapcsolatok.

A Kis kacsza fűrdik

A *kis kacsza fűrdik*nek a szakirodalom több lehetséges értelmet tulajdonít. Lázár Katalin a játék módjait és zenei jellemzőit elemző tanulmányában (Lázár 2009: 319–321). Ipolyi Arnold nyomán a finn Kalevalára hivatkozik, miszerint a világ az őstenger mélyéről egy bűvárkacsza csőrében felhozott iszapból keletkezett volna. Ez a teremtésmítosz Hoppál Mihály szerint Kelet-Európától az Altaj-hegységig előfordul (Hoppál 1975: 216). Dienes István egy honfoglaláskori ábrázoláson látható kiterjesztett szárnyú sasban a teremtőt, a karmaival megragadott két madárfiókban – egy bűvárkacsában meg egy vöcsökben – annak segítőt véli azonosítani (*idézi* Lázár 2009: 319–321). Ipolyi Arnold arra gondol, hogy a kacsza helyett eredetileg hattyú állt volna a játék szövegében (*idézi* Lázár 2009: 319–320). A Kalevalában ilyen hattyú úszkál a Halál vizében. Ezt a hattyút le kellett volna lónie léha Lemminkeinennek egy szűz keze elnyeréséért, miután sikerült megszereznie és felkantároznia egy különleges (táltos?) lovat. (Kalevala, 14. ének, 360–380, 611–628). Érdekes, hogy játékaink egyik-másik töredékében csakúgy, mint a naiv eposzban, a leány elnyerésének szándéka, a lószerezés, a fekete vízben (tóban/folyóban) úszó madár (kacsza/hattyú vagy réce) eltávolításának (elkergetése/lelövése) igénye, a hős anyjának a közbelépése, fia hazahívása motívumok egyaránt szerepel. Tehát nem százszázalékosan kizárt a két, pontosabban három forrástípus közti hajdani mitikus alap. Róheim Géza is a mitológiai magyarázat felé hajlik, szerinte eredetileg nem Lengyel- hanem Angyalország neve szerepelhetett a játékdalban. Lázár Katalin nem lát kivetnivalót a kiskacsza segítőszellemként értelmezésében, megjegyzi, hogy közvetlen tudomásunk nincs a motívum eredetéről, jelentéséről (Lázár 2009: 321). Kiss Áron e dal első sorának ősi mitikus tartalmát kétkedéssel fogadva, egyszerű természeti kezdőképet sejt mögötte, és történetileg Lengyel László játékkal tartja egykorúnak. Lakodalmi szokás-maradványnak tartja az egyik kiéneklő-házassító csúfoló énektípus alapján. (Kiss Á. 1891: 516.) Móser Zoltán ehhez hozzáfűzi, „hogy van valami ebben a megállapításban, azt sejteti az egyik zoborvidéki lakodalmi ének, amelyben édes aranykácsának nevezik a menyasszonyt, és aggódva kérdezik, hol leszen szállása a lakodalom után” (Móser 2014: 120).

Az *aranykácsa* motívum előfordul a Magyar Népköltés Remekei című gyűjteményes kötet virágénekei közt is:

Rózi asszony szép bokája

Rózi asszony aranykácsa,
Uszkál az a mocsolyába.
Ferencz uram ha meglátja,
Hetvenféle hideg rázza.

Rózi asszony szép bokája
Kigyöngyödzött az utczára.
Ferencz uram ha meglátja,
Hetvenféle hideg rázza.
Inkább bizony meg se lássa,
Mintsem a hideg kirázza!

Őszi szellő, hideg esső,
Őszszel érik a borszőlő,
Ha megérik, borrá szűrik,
Rózsi asszonyt férjhez kérik.

Márton uram megkéréte,
Ferencz uram nem engedé,
Száz forintját lepengeté,
Mégis magáénak tevé.

(MNR II. Virágénekek. 128.)

A mocsolyában úszkáló, a fekete tóban fürdő kis kacsához hasonlító Rózsi asszonyt a játékszövegek mellett a kacsával kapcsolatos magyar közmondások alapján próbáljuk jellemezni. *Arany* jelzője alapján társadalmilag, avagy esztétikailag kiemelkedő, de mert „mindig úgy jár a szája, mint a kacsza farka”, fecsegő, a nokkedlit nyelő kacsához hasonlóan (*Nyeli, mint kacsza a nokkedlit*. Nagy G. 1976: 324) mohó természetű, a pocsolyában úszkálás miatt laza erkölcsiségű személy, esetünkben nő. Többen is szemet vetnek rá, *Márton uram* hitese feleségül kéri, de kezénél a *Ferencz uram* pénze többet nyom a latban. Több kérője van, akárcsak a Kiskacsza rimaszombati változata hősnőjének, és természetesen töpreng azon, hogy kit válasszon:

*Már engem látod, tízen kérettek,
A tízek közül melyikhez menjek?
Adj jó tanácsot árva fejemnek,
Hogy virág közül górért ne vegyek.*

Rimaszombat, Gömör-Kishont vm. (Kiss Á. 1891: 295/47).

Aranykacsza férfi is lehet, az alábbi szegedi párosítónak megfelelően:

*Haska Tóni arany kacsza
Úszkál az a pocsolyába,
Bene Róza ha möglá'tja,
Hetveféle hideg rázza.*

Szeged, Csongrád vm. (Kovács J. 1901).¹⁹⁹

A játékdalok szövegösszefüggése szerint gyakoribb a férfi aranykacsza, mint a női. A Kis kacsza fürdik játéktípus a Lengyelországba anyjához készülő kiskacsát *síkos-* vagy *veres talpúnak*, *sáros lábúnak*, *magos (mákos)* sarkúnak, *tarka sarujúnak*, *síkos tollúnak*, vagyis egyfelől piszkosnak, másfelől cifrának mutatja be.

Beszédes hivatkozási neve a nem túl bizalomgerjesztő további hivatkozási neve a *fekete csóka* is, aki takarítás utáni mulatozásra, ölelkezésre biztatja a szemrevaló kis menyecskét:

¹⁹⁹ Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_es_nepe/pages/031_dal_tancz_es_hangszerek.htm

*...szép menyecske,
Vesd meg az ágyat,
Söpörd ki a házat,
Öleld, öleld, akít szeretsz!*
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 279).

A Lengyelországba készülő fekete csóka szomszéd leánnyal szövődő szerelmét és talán esküvőjét mind nyugtalanítóbb képek követik

*Szedem szép rózsáját,
Kötöm koszorúját,
A fejébe teszem
Gyöngyös koszorúját.*

*Adjon Isten lassú esőt,
Hadd mossa el mind a kettőt.
Haj, dadu lencse,
Barna menyecske,
Ne menj haza este,
Mert megesz a kecske.*

*Kemény kútba tekinték,
Kemény szálak szakasztok,
Összeszűrték, összefonták,
Összekocogtatták.
[...]*

A kecske mohósága, a kemény kútból szakított kemény szálak összefonódása és összekocogtatása ezúttal feltehetően a férfi önző bujaságát jelentik.

Eközben már sok férfit elcsábító Csillag Borison jár az esze:

*Csillag Boris, tudom a neves,
Érted vagyok halálos beteg.*
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 279/19).

Hogy a továbbiakban mi történik, nem egészen világos, de fehér, avagy fekete ruhában járó lányok és a hősnő siralma annak halálára utal:

*Sírban ülő lány vagyok én,
Hat kapu alatt lakom én,
Szeretnek engem a lányok, a lányok,
Fekete ruhában járók, járók.*
Szenna, Somogy vm. (Kiss Á. 1891: 279/19).

Gyakori motívum ebben a játékban a *két aranyalma* kifordíttatása. Pl.:

30. kotta. *Fürdik a kácsa fekete tóba*

1. Für-dik a ká-csa fe-ke-te tó-ba,
2. Ma-gos a sar-ka, si-kos a tal-pa,
fi-á-hoz ké-szül Lengyel-or-szág-ba,
for-dulj ki, fordulj ki, két a-rany al-ma,
Lengyel-or-szág-ba
két a-rany al-ma

Szászfa, Abaúj-Torna vm. (MNT I. 647/1096).

A kifordulás a pszichológusok véleménye szerint a közösségből való eltávolítást jelent, a két aranyalma itt két nő (Kiss Á. 1891: 279/19). Kifordítójuk egy tragédiához vivő férfi. Egy másik változat szerint az a molnárnénak *gyertyát gyújtva*, vagyis szeretkezve vele, leányának, akit minden bizonnyal hitegetett, halálát okozta:

*Gyújtottam gyertyát a molnárnénak.
Néztem szemébe Julcsa lányának, Julcsa lányának.
Mit néztek rajta, Ott fekszik halva,
Két gyöngye karja Gyönggyel kirakva, gyönggyel kirakva.*
Alsógagy, Abaúj-Torna vm. (ZTI AP 7884g).

Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy elkergetéssel fenyegetik meg a kacsát:

Láncjáték

[...]

*Száladj, kacsá, mert elérlek,
Ha elérlek, agyontéplek.*

H. n. (Kiss Á. 1891: 272/6).

E példák világosan mutatják, hogy a tóban fürdő kiskacsának nem a világteremtő-segédzszellemi aspektusa van előtérben, hanem a szépsége és könnyelmű, mulató természetű által zátonyra futó, vagy másokat zátonyra juttató élete.

A János úr készül

A *Kis kacsza fürdik* és a *János úr készül* játékdalok szorosan összefüggenek. Utóbbi térformája gyakorta lugasos – páros vonulások.²⁰⁰ Bécsből vagy Lengyelországból szépen felnyergelt, felkantározott lovakat hoz, melyek legszebbjeit az ének *arany szőrűnek*, *aranyos zablájúnak*, *réz* vagy *ezüst patkójúnak* mond. Tetszenek neki a hosszú hajú és nyakú, csillag derekú leányok. Van olyan változat is, ami szerint aranygyűrűket, meg virágos kötőket hoz nekik, arra biztatva, hogy:

*Szökjetek lányok, ha jó lányok vagytok,
Hadd csüngjön-büngjen Tíz aranygyűrűtök,
Hadd lebegjön virágos kötőtök.*

Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Nagykun vm. (ZTI 047124).

Egyszerre több leányt is szédít, mint például *Katuskát*, *Pannukát*; *Doba Ilonát Virágos Pannát*, *táltörésre buzdítva őket, aminek a vége siralom (szilárom) csü-törtök* (Kiss Á. 1891: 279/19). Azt, hogy ezeket lányokat János úr rendre a magáévá akarja tenni, vagy netalán házasságot is ígér nekik, a *táltörés* kifejezés jelzi. Itt tehát igazat kell adnunk Bernát Bélának, ha nem is olyan egy-az egyben, ahogy ő gondolja. A cserépedény az emberi test jelképe volt, melynek eltörése egy állapot végét (halálát), és egy újabbnak a születését jelentette. Esküvőre induláskor Pálmonostorán cserép- és vasdarabokkal tele cserépedényt csaptak a földhöz, a nászéjszakát megelőző menyasszonytánc végén Mikebudán a násznagy úgy vágta a menyasszony ölébe a pénzt gyűjtő cseréptányért, hogy az darabokra essen szét, az Alföldön pedig a nászéjszakát követő reggelen az új asszony friss kútvízzel telemerített vizeskorsóját törték szét. E műveletek a szüzessége elvesztését, és az új pár egymáshoz törődését szimbolizálták, és a keletkező darabok számából a gyermekek számát jósolták meg.²⁰¹

Egy másik *Kis kacsza* változat táncoló hősnője menyasszonyságról álmodik, de közben – jelképes ételei szerint – furcsa keserűség gyötri, mégis táncra buzdítják.

31. kotta. *Kis kacsza fürdik fekete tóba*

1. Kis ka-csa für-dik fe-ke-te tó-ba,
2. Hop-pa-nyi desz-ka, lop-pa-nyi desz-ka,
3. Mi-kor a meny-asz-szonyt fek-tet-ni vi-szik,

200 Pl. Krizba, Brassó vm. (Seres 1984: 275–276/624); Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 306–307/564); Tallós, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 342/759); Nova, Zala vm. (ZTI 47121); Vitynéd, Sopron vm. (ZTI 47119); stb. – tehát sokfelé a magyar folklórterületen.

201 ZTI 7884g

Len-gyel mond - ja, szép kis me - nyecs-ke,
 Ha le-szek, le - szek, meny - asszony le - szek,
 Hegyi - re, bő-gyi - re, ap-ró gombos - tud - re,
 ö - lejj, csó - koj, a - kit sze-retsz, kapd be!
 ak - kor is pe - dig a leg-szebbik le - szek.
 az ör - dög, az ör - dög ki-ma-rad be - lö - le.
 El - ment a mó - nár ván - dol - ni,
 Szép asszony mel - lé fe - küin - nyi
 nem mer - te bú - zát meg - ör - ni.
 sza - bad a mó - nár - le - gény - nek,
 csip - sz..r a né - met le - gény - nek.
 Nem et - tem még ma e - gye - bet,
 fe - ke - te ret - ket, ke - nye - ret,
 fe - ke - te ret - ket fok - hagy - má,
 fe - ke - te ti - kom ta - ré - ját.
 Ká-csa, ká-csa, bú-bos ká-csa, u-gorj egyet, hop-sza!
 Ha el-sza-kad a ci - pöd, majd vehetsz he - lyet - te.

*Hoppanyi deszka, loppanyi deszka,
Nem leszek többé nyoszolyó leány:
Ha leszek, leszek, menyasszony leszek,
Akkor is pedig a legszebbik leszek.*

*Mikor a menyasszonyt fektetni viszik
Akkor a vőlegényt ágy alá teszik.*

[...]

*Nem ettem még ma egyebet,
Fekete retket, kenyeret,
Fekete retket, foghagymát,
Fekete tikom taréját.*

*Kácsa, kácsa, búbos kácsa, ugorj egyet, hopsza,
Ha elszakad a cipőd, majd vehetsz helyette*

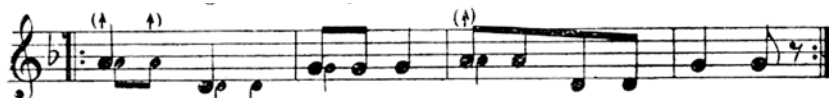
H. n., Kiss Áron nyomán (MNT I. 316–317/562).

Az alábbi szöveg mintha az aranykapun átlépő hős búcsúzáskori visszatekintő számvetése, vagy a bocsánatnyerésben való bizakodása volna:

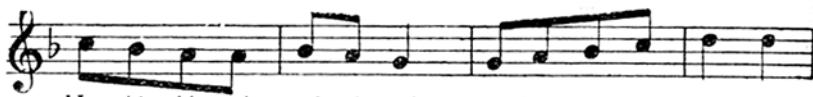
32. kotta. *János úr készül*

Já - nos úr ké - szül né - me - tül Bécs-be,
lo - va - i van - nak nyer - gel . ló - be,
nyer - gel széj - jel haj - lan . dó - ba,
tiz a - rany - gyü - rü her - ken . tyü - be.

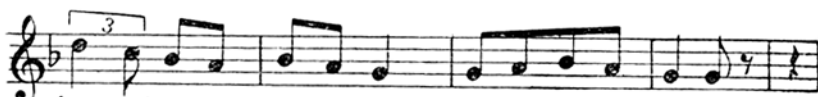
Já - nos-ról az ü - ze - net, i - ze - net - ről i - ze - net,
hajtsd bé ma - ga - dat, azt a gör - be nya - ka - dat
I - haj - ná - rom, kis ma - dá - rom, fá - rad - tam én ér - ted,
fá - rad - sá - gom sē saj - ná - lom, csakhogy i - gēn - bá - nom.

Hopp most, i - i - jür, mos va - gyon ked - ve - tők,
de ha még - ve - nül - tők, pó - ci - kon ül - tők,
ea - la - go - nvát ész - tők. at - tól ve - sze - kész - tők.

Ha jó lá - nyok vol - ná - tok, né - kém kö - szön - né - tők,

hosz - szí a tē szoknyá - tok, nagyba li - pi - tá - tok,

Felsőireg, Tolna vm., Bartók Béla gyűjtése (MNT I. 663–664/1120).

Hajtsd előre magadat, azt a görbe nyakadat a hajdani táncra.

Kis Pannárom, nagy Pannárom, Fáradtam én érted,

Fáradtságom nem sajnálom, csakhogy igen bánom.

Új hold, fényesség, búcsús kapodári,

Arra van egy aranykapu, csak bújj által rajta.

Eszterháza, Sopron vm. (Kiss Á. 1891: 299–300/13).

*

A hidasjátékok nem rajzolnak túl vidám képet az emberek sorsáról. Szereplőik problémás, hamar megkeseredő nők és férfiak. Ez összefügg a történeti-társadalmi közegükkel: a hosszantartó katonáskodással, a saját családjuk férfijainak a hiányával, az asszonyok félszárnyúságával, amelyre nem igen hoz gyógyírt, legfeljebb pillanatnyi örömet és feledést a toborzáskor megjelenő idegen katonák és főurak ideig-óráig való jelenléte a közösségben.

A tavaszváró, böjti, húsvéti idő számvetései, a *Kis kacsá fűrdik* és *János úr készül* játékszövegek figyelmeztetései segítenek számbavenni életük eseményeit, szembenézni önmagukkal és a régi állapotuknak meghalva, majd megtisztulva a jobb élet, a feltámadás reményét táplálni magukban. Annak hitét, hogy a jeges telet, a még kopár és hűvös tavaszeltőt követő, varázslatszerűen kiszöldülő és virágba boruló természet mintájára megújulva maguk is feltelnek a mindennapok könnyű megéléséhez szükséges energiával, és hogy ennek nemcsak a haszonélvezői, hanem a cselekvő megteremtői is lehetnek.

A hidasjátékok üzenete. Összegzés

A 19. század végén, 20. század első felében gyűjtött bújó-vonuló játékok különböző korok világnézetének töredékeit örökítik meg. Művészi alkotásokként „a köznapi jelentésnél sokkal mélyebb közléseket árulnak el, a szövegeik jelképes értelműek, szinte minden szavuk egy magasabb üzenetet hordoz. A jelképes értelem megfejtése egy olyan *elvonatkoztatni képes látásmódot* kíván a mai kor emberétől, amely már hiányzik belőle. Az emberiség szellemi múltját képező különböző hagyományok egyes elemei – mint a természet körforgásához fűződő képzetek és szertartások, az évkör rítusai, a termékenységkultuszok, a jó és a rossz erők küzdelmének megélése és megjelenítése – olyan hasonlóságot mutatnak, hogy egyértelműen adódik ebből a következő következtetés: ezek egyetemes, örökérvényű törvényszerűségeket írnak le, jelrendszereik *a világmindenség s benne az ember – a kozmikus ember – tudatának természetét képezik le*. Gondolkodásmódunknak ma is alapvető sajátossága a jelképek és analógiák használata – és ha tudatosítjuk azt a mozzanatot, ahogy a szimbólumok működnek, s ha felismerjük a mélyükön rejlő egységes tudást, akkor a szimbólumok saját kultúránk és valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezetnek.” (Csörgő é. n.)

A hidasjátékok legrégebbi motívumai, cselekményrészei még mitológiai fogantatásúak. Eredetileg háttérükben a természet vagy az emberi élet jelenségeinek sajátos magyarázatát adó mitológiai és vallási felfogásban képzel valóság állt, melyet megszemélyesítések, cselekvések, érzések és gondolatok analógiájára fogalmaztak meg (Tokarev 1988: 183, 1984, 14 nyomán Szepes 2006).

Alaprétegük témája egy felelőtlenül megrongált kozmikus hídon, vagy világokat elválasztó folyónak a révjén való átkelés, a jeges tél és halál legyőzése céljából, majd az élet győzelmét hirdető hazatérés. Az ilyen – Mircea Eliade szerint is – csak a jóknak és kiválasztottaknak sikerül (Eliade 2002: 437–438). Lélekvezető vitéz bátorítja őket, Szent Erzsébet, kapitányné és mogorva férfi kérők, a halál, ördögök, angyalok, úrasszony, halál, szentek rivalizálnak lelkükért, saját hibáik jóvátételének felvállalása, valamint Isten meg Boldogasszony segítségével való hit menti meg A kapuörök *vámként* ki-kijelölnek egy-egy szereplőt, egy énekszakasz lezártakor, leggyakrabban a – sorban és erkölcsi tisztátalanság vonatkozásában – *legutolsót*. A versengők többszörösen próbára téve próbálják megszerezni őket. Kardos László szerint e játékokban az örökkévalóság elnyeréséért, az üdvözülésért folyik a harc (Kardos 1960: 25). Hogy kinek *fűjják az aranytrombitát, az aranyos nótát*, és kinek a *síralmasat*, az az utolsó ítélet során dől el.²⁰² Végső sorsukat fordítja jó irányba vétkeik tudatosítása, a kiemelt időbeni testi-lelki tisztálkodás, a viselkedési szabályok betartása. A rontó erőt képviselő szalmabábú vízbedobása a földiek számára hoz megújulást: rengő bölcsőbe kisbabát, a határba zöld növényeket. A játék naponkénti, a tavaszi

202 Váralja, Tolna vm. (AP.2575); Kolozsgyula, Kolozs vm. (ZTI 1435).

rítus évenkénti megismétlése csökkenti a feszültséget. A *Bújj, bújj, zöldág* játékdal a kimondott szó, a megjelenített zöldág-behozatal, a kapunyitás sürgetése, meg a napok visszafelé számlálása, jelképes tárgyai említésével mágikusan és varázslattal is serkenti a természet újjászületését, az ember megújulását, valamint az ifjúság életének kiteljesítését. A hídon átkelés motívuma – az átmenet régi állapotbeli halálként, új állapotbeli feltámadásként való értelmezése – révén a játék, a lakodalmi rítusok tartozékává is válhat. A varázslat egyik eszköze a pogány sámánhitből átöröklött kommunikációs eszköz, a dob. Ez a játékdalok szerint képes a gyógyításra, a lélek és a menyasszony megszerzésre, a vízbehalt kihúzására, az életből a halálba, a halálból az életbe vezető jelképes ókori krétai labirintus kanyarulatait utánzó *darutánc* (Kerényi K. 2014: 5–7) névadó madarainak, az élő, repülő darvaknak a megállítására (Moldva; idézi Móser 1997: 17 és 2011: 63).

A *dob* szó a dobolás hangját utánozza, továbbképzett *dobogó* alakjának pedig egyik, 19. században számontartott jelentése a *fahíd* (Czuczor–Fogarasi 1862: *dobogó* címszó). Híd, ami áthidalva, lehetővé teszi a különben megközelíthetetlen pontok közti átjárást. A játék utazóit *láncnak* nevezik, a *láncjáték* láncának őrzője – a cigány vagy a zsidó – abból semennyit nem hajlandó eladni, hanem *inkább viszi díbegőredobogóra*, s ott *vágja az aranytoba, aranyporba*, minden bizonnyal a feltámadás vizébe és csillámöznébe. A *díbegő-dobogó* ebben az összefüggésben nem lehet más, mint a kozmikus aranyhíd, amin a lélekpásztor vezet át. Így a szerdai dob a feltámadást, továbbá a csütörtökön felébredő szerelmet és a szerdán tartott házasságot varázsolja elő, a pénteken megszitált – próbára tett – leánnyal, feltéve, ha az nem találtatott könnyűnek, és dolgosságával, kenyérsütésben való jártasságával éretté vált a házi teendők ellátására, és a majdani *rajkói* táplálására. A szitalás és kenyérsütés eszközei és menete erotikus jelképisége révén elővetítheti a nő áldott állapotát és a család gyarapodását. Mindezt együttvéve, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy e játék kiérdemli a labirintusjátékok közé sorolást, az akadályozott túlvilágba vezető út és győztes visszatérés képe révén. Paolo Santarcangeli szerint „ez az univerzális mítosz mintha a másik oldalra való átmenet veszedelmeit kívánná az emberek emlékezetébe vésni. [...] Le kell győzni a kockázatot, amely sokkal nagyobb azok számára, kik illő módon nem tanulták meg az utat. [...] A beavatás tehát nem más, mint a halálnak és túlvilági veszedelmeknek megismétlése.” (Santarcangeli 1970: 147–148.) De játékunk a labirintusjátékokra emlékeztet párosító jellegével is, miszerint „a hős elindul menyasszonyt keresni, eljut a labirintusban rejtőzködő szörnyhöz, legyőzi, s most már elnyerheti a fogva tartott leányt vagy menyasszonyt is.” (Dömötör T. 1974:151.)

A kultúra változásával mindezek a képzetek elhalványultak, elveszítették eredeti „valóságtartalmukat”, vagy újabb világnézeti tényezők hatása alatt új, reálisabb jelentésekkel gazdagodtak. Ennek a folyamatnak a lépései nyomon követhetők a 15. századi történelemből merítkező, az átkelést megelőző vitát megörökítő *Lengyel László* játékban. Ebben Szent Erzsébet helyét az ellenséges Erzsébet királynő foglalja el, a *vámat tollas katonákban* vagy lovak formájában kéri. Kardos László szerint „az eredetileg mágikus-vallásos játék profánra hangolódik: az *idegenek* tartotta hídon minden ellenkezést legyőzve a *magyar* sereg vonul át. A drámai vita feszültsége

nem enyhül, a tét nagysága sem változik, de tárgya leköltözik a földre.” De a végén a túlvilág felé vezető úton halad el Lengyel László népe is: „a vitézül holtak seregeinek utolsó harca ez az üdvözültek országába jutásért.” (Kiemelés az eredetiben – Kardos 1960: 25.)

A realitás végül szomorú oldalával, *siralom-csütörtök*jeivel válik uralkodóvá a János Zsigmond korára utaló, majd a 18. századi katonai toborzások témájával kiegészülő játékokban. Ezekben a dob már nem varázsszerepű, hanem a katonák vonulásának, érkezésének, a katonai toborzásnak az eszköze. A pozitív eszményekért egyöntetűen kockázatokat vállaló generációs lánc saját magában és a kozmikus segítségben való hitét behelyettesíti az idegen katonák táncmulatságain megszédített, póruljárt leányok és asszonyok önfeladó reménytelensége.

Kiindulópontunk az volt, hogy *a világmindenség s benne az ember – a kozmikus ember – tudatának természetét leképező* szimbolikus játékok mélyén rejlő egységes tudás jelképeinek felismerése nemcsak a saját- de bármely más valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezet.” (Csörgő é. n.) A hidasjátékok győzelmet megfogalmazó része, a *Bújj, bújj, zöldág* szövege a mai ember létproblémái tükrében is értelmezhető. Fodor Miklós szavait felidézve, ez egy létigenlő mondóka, melynek címzettjei egyszerre a természet javai, és a játékosok is. Lényege az önbiztatás a bezártság utáni kibontakozásra, az élet kapuján való belépésre, amely magában foglalja a nemiség és szerelmi nász megtapasztalását, a termékennyé válás, a közösség gondjaiban való teremtő részvétel, cselekvés igénylését. „A biztatás lényegi létre serkentés a közvetlen jó reményében, a végső jó hitében.” (Fodor 2003.)

Bibliográfia

Rövidítések jegyzéke

Archívumok

- AP – Pirál lemez a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Kutatóintézete Archívumában
- BBTEM – államvizsga-, illetve fokozati vizsga-dolgozat a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv- és Kultúra Tanszékén (később: Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében)
- EA – Ethnológiai Adattár a Magyar Néprajzi Múzeumban
- KFA – a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklor Archívuma
- KFADIP – számítógépes népdaladatbázis a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklor Archívumában, Demény István Pál összeállításában, 4700 tétel
- KJNTA – a Kriza János Néprajzi Társaság archívuma
- KVTGY – Keszeg Vilmos Torda vidéki gyűjtése
- MGT – magnetofonfelvételek a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Kutatóintézete archívumában
- MNA – Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőfüzetei
- SD – *Síppal-Dobbal* – a *Jóbarát* című gyermekfolyóirat pályázatára létrejött erdélyi magyar játékgyűjtemény, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum archívumában.
- ZA – Zentai archívum, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet adattára
- ZTI – A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Kutatóintézete Játékarchívuma

Folyóiratok

- Ethn – *Ethnographia*
- Nyr – *Magyar Nyelvőr*
- NÉ – *Néprajzi Értesítő*

Lexikonok, szótárak, összegző kötetek

- ÉKSz – Pusztai Ferenc (főszerk.) – Gerstner Károly et al. (szerk.)
2006 *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KatLex – *Magyar Katolikus Lexikon*. Elérhetőség: <http://lexikon.katolikus.hu>.
- MitLex – Tokarev Sz. A. (főszerk.)
1988 *Mitológiai Lexikon*. I–II. Gondolat Kiadó, Budapest.

- MN – Paládi Kovács Attila (a szerkesztőbizottság vezetője): *Magyar Néprajz*. I–VIII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1988 *Magyar népköltészet. Magyar Néprajz V. Folklór 1.* – Vargyas Lajos (főszerkesztő), Istvánovits Márton (szerkesztő), Szemerkenyi Ágnes (a szerkesztő munkatársa).
1990 *Népzene, néptánc, népi játék. Magyar Néprajz VI. Folklór 2.* – †Dömötör Tekla (főszerkesztő), Hoppál Mihály (szerkesztő), Niedermüller Péter és Tátrai Zsuzsánna (a szerkesztő munkatársa).
1990 *Népszokás, néphit, vallásosság. Magyar Néprajz VII. Folklór 3.* †Dömötör Tekla (főszerkesztő), Hoppál Mihály (szerkesztő), Barna Gábor (a szerkesztő munkatársa).
- MNA – Barabás Jenő (szerk.)
1987–1992 *Magyar Néprajzi Atlasz* I–IX. Budapest. 527 térképlap. BTK Néprajztudományi Intézete archívumában.
- MNL – Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1977 I. kötet. A–E.
1979 II. kötet. F–Ka.
1980 III. kötet. K–Né.
1981 IV. kötet. N–Szé.
1982 V. kötet. Sz–Zs.
- MNR – Vikár Béla (szerk., előszó)
1906 *A Magyar Népköltés Remekai*. II. kötet. (Remekírók Képes Könyvtára.) Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdája, Budapest. Elérhetőség: http://mek.oszk.hu/15200/15228/pdf/15228_2.pdf.
- MNT – Bartók Béla és Kodály Zoltán (szerk.), dr. Kerényi György (sajtó alá rendezte)
1951 *A Magyar Népzene Tára. I. Gyermejátékok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1953 *A Magyar Népzene Tára. II. Jeles Napok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NySz – Magyar Nyelvtörténeti Szótár – lásd Szarvas–Simonyi
OklSz – Magyar Oklevél Szótár – lásd Szamota–Zolnai
OMÉSz – Online Magyar Értelmező Szótár (www.szojelentese.com) – lásd még Czuczor–Fogarasi
OrmSz – Ormánysági Szótár – lásd Kiss–Keresztes
Szimbólumtár – lásd Pál–Újvári
SzT – Szabó T. Attila (gyűjt, szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Kriterion Könyvkiadó–Akadémiai Kiadó, Bukarest–Budapest.
1993 V. kötet. He–Jü.
- TESZ – Benkő Loránd (főszerk.)
1967 *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. A–Gy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÚMTSz – Új Magyar Tájszótár. B. Lőrinczy Éva (főszerk.) – Hosszú Ferenc (szerk.)
1979 *Új Magyar Tájszótár*. I. kötet. A–D. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1988 *Új Magyar Tájszótár*. II. kötet. E–J. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1992 *Új Magyar Tájszótár*. III. kötet. K–M. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szakirodalom és források

Agócs Gergely

2010 Ördögös muzsikások a Felföld zenei kultúrájában. *Folkszemle*. (április.) Elérhetőség: http://folkradio.hu/folkszemle/agocs_ordongosmuzsikusok/index.php.

Almási István

1979 *Szilágysági magyar népzene*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Antal Bernadett

1997a *mogyoró* címszó. In: *Szimbólumtár*. 332.

1997b *körte/körtefa* címszó. In: *Szimbólumtár*. 285.

1997c *gyűrű* címszó. In: *Szimbólumtár*. 175–176.

1997d *szivárvány* címszó. In: *Szimbólumtár*. 439–440.

Antal Mária (gyűjt. és összeáll.)

2004 *A gyimesvölgyi csángó magyarok hiedelmei*. General Press Kiadó, Budapest.

Ág Tibor – Barsi Ernő – Koncsol László

1997 *Kemény a föld a patonyi határba*. *Dióspatony népzenei hagyományai*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.

Aries, Philippe

1987 *Gyermek, család, halál*. Gondolat, Budapest.

Bahtyin, Mihail

1982 *François Rabelais művészete, a középkor és reneszánsz népi kultúrája*. Fordította Könczöl Csaba. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Bakos József

1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok*. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, VII.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Balabás Klára

1981 A családi nevelés hagyományai Nagyrosványon. In: Viga Gyula (szerk.): *Néprajzi Dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből*. Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 175–200.

Balassa Iván

1944 Kabala. *Erdélyi Múzeum* XLIX. (1–2) 132.

Balásy Dénes

1895 Udvarhely megyei babonák. *Ethnographia* V. (1) 53–55.

Balázs Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1995 *Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Balázs Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. A gyűjtés ideje 1894–1905. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.

Balácsi László

2004 „János úr készül...” *Unitárius Élet* 58. (4) 10.

Ball, Pamela

1998 *Tízezer álom. Álomképek megfejtése A–Z-ig*. Sziget Kiadó, Budapest.

Balogh Béláné

1997 *Tavaszi népszokások Rigmányban*. Pályázati kézirat. KJNTA 084/98.

Baloghy Dezső

1910 Nógrádmegyei nagypénteki babona. *Ethnographia* XXI. (4) 254–255.

Barabás László

1998 *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Barna Gábor

1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Barsi Ernő

1967 Győr környéki gyermekjátékdalok. In: Uzsoki András (szerk.): *Arrabona 9. A Győri Múzeum évkönyve*. Xántus János Múzeum, Győr, 251–290.

1989 *Végigmentem badacsonyi főutcán... Dalok, mondókák Badacsony környékéről*. Kiadja a Bárdos Lajos Általános Iskola, Tapolca.

1992 *Daloló Órvidék*. I–II. Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart/Felsőőr.

1995a *Daloló Szigetköz*. Magyar Kultúra Kiadó, Pécs.

1995b *Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon*. Hazánk Könyvkiadó, Győr.

2007 *Kisalföldi gyermekjáték-dalok és mondókák*. Harmónia Művészeti Központ, Győr.

Bartha Elek

1984 *Házkultusz. A ház a magyar folklórban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

Bartha Károly, N.

1943 Játék. In: Viski Károly (s.a.r.): *A magyarság néprajza* IV. *Szellemi néprajz* II. Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 383–423.

Bálint Sándor

1976 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnep hazai és közép-európai világából*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest.

2009 *Sacra Hungaria. Népünk ünnepei. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Ós-Kép Kiadó, Budapest.

Bánfi Rita

2012 Baranyai gyermekjátékok – Játékközlés. *Hagyaték* VI. (11–12) Magyar Egyesületek Szövetsége, Pálmonostor.

Bausinger, Hermann

2005 A tárgy és jelentése. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Jelentésteli tárgyak*. (MaDok-füzetek, 2.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–17.

Beke Ödön

1956 Forgójáték, körhinta. *Nyr* LXXX. 132.

Benedek Elek

1988 *Magyar mese és mondavilág* II. *A fekete kisasszony*. A szöveget gondozta, a mesemagyarázót írta Kovács Ágnes. Móra Könyvkiadó, Budapest. (Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/04800/04865/04865.htm>)

2012 *Székely népmesék. A halhatatlanságra vágó királyfi*. (Székely Könyvtár 7.) Hargita Kiadóhivatal. Elérhetőség: mek.oszk.hu/07000/07022/07022.doc.

Bereczki Gábor

1982 *Földisten lánykérőben. Finnugor mitológiai és történeti énekek*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta ~. Európa, Budapest.

Bernád Ilona

2002 Szélterápia. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 10. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 265–325.

Bernáth Béla

1981 A magyar népköltés szerelmi szimbolikája. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához*. 9. *Folklor Tanulmányok*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 16–87.

Berze Nagy János, dr.

1940 *Baranyai Magyar Néphagyományok*. III. Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta ~ dr. Baranya vármegye közönsége, Pécs.

Békefi Antal

1977 *Bakonyi népdalok*. Veszprém Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Veszprém.

Béla László

2013 *Hogyan őrizzük hagyományainkat?* Elérhetőség: http://magyaratveres.blog.hu/2013/08/17/hogyan_orizzuk_hagyomanyainkat.

Biedermann, Hans

1996 *Szimbólum-lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.

Bodor Anikó

1996 *Gyermekjátékdalaink egy röpke gyűjtés tükrében*. *Létünk* XXVI. (3–4) 30–50.

2008 *Vajdasági magyar népdalok*. IV. *Énekes népi gyermekjátékok*. Forum Könyvkiadó – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

2011 Vajdasági magyar népdalok. Vonulások. *Folkszemle*. 2011. május. Elérhetőség: http://folkradio.hu/folkszemle/bodor_vmn4_gyermekjatekok8/index.php

Bondár Ferenc

1982 *Sarkadkeresztúr néphite*. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archívum* 14. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 7–67.

Borsai Ilona

1984 Népi gyermekjátékok, mondókák. In: Dobszay László: *A magyar dal könyve*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 17–110.

Borsai Ilona – Hajdu Gyula – Igaz Mária

1977 *Magyar népi gyermekjátékok*. (Ének-zene szakköri füzetek, 2.) Tankönyvkiadó, Budapest.

Borsai Ilona – Igaz Mária

1955 *Ki játszik körbe? Újjáéledő népi gyermekjátékaink*. Összeállította Igaz Mária, zenei szerkesztő Borsai Ilona. Művelt Nép Kiadó, Budapest.

Borsai Ilona – Kovács Ágnes (összeáll.)

1975 *Cinege, cinege, kismadár. Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek*. RTV-Minerva, Budapest.

Bosnyák Sándor

1977 *A bukovinai magyarok hitvilága. I. (Világkép, mitikus alakok, jeles napok, álmfejtés.)* Gyűjtötte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: ~. Szerkesztette Hoppál Mihály. (Folklór Archívum, 6.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. Gyűjtötte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: ~. Szerkesztette Hoppál Mihály. (Folklór archívum, 12.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága*. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archívum* 14. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 68–157.

1984 *A bukovinai magyarok hitvilága. I. (Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek.)* Gyűjtötte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: ~. Szerkesztette Hoppál Mihály. (Folklór Archívum, 16.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

Böszörményi Katalin

é. n. *Liminalitás, átmeneti rítusok*. Elérhetőség: www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/Tudomány-%20és%20kutatástörténet/liminals.doc

Brauer-Benke József

2014 *A népi hegedűfélék történeti áttekintése Magyar Zene* LII. (1) 43–57.

Brók Emese

1984 *Születés és kisgyermekkor a hétfalusi csángó folklórban*. BBTEM.

Burány Béla

1973 *Hej, széna, széna. 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal.* (Zentai füzetek, 8.) Zentai Múzeum, Zenta.

1996 Gyermejjátékok és mondókák az apró gyermekkorban. *Létünk* XXVI. (3–4) 15–29.

Buzogány Árpád

1991 *Kőrspatak népköltészete.* BBTEM.

Calepinus, Ambrosius

1912 ~ *latin–magyar szótára 1585-ből.* Ambrosii Calepini Dictionarium decem linguaru.m Sajtó alá rendezte Melich János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Candrea, I.-Aurel

1999 (1944) *Folclorul medical comparat.* Editura Polirom, Iași.

Caraman, Petru

1997 Legánatul – ca muncă și ritual – reflectat în folclorul artistic, mai ales la popoarele din orient și sud-estul Europei. In: *Uő: Studii de etnografie și folclor.* Ediție îngrijită de Ovidiu Bârlea și Ion H. Ciubotaru. Editura Junimea, Iași, 13–176.

Castrén, M. Alexander – Lehtisalo, Toivo

1940 *Samojediche Volksdichtung.* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 83.) Suomalais-Ugrilainen seura, Helsinki.

Chevalier, Jean – Gheerbrant, Alain

1995 *Dicționar de simboluri.* II. E–O. Artemis, București.

Ciubotaru, Ion

1978 Cadrul etnografic al cântecului funerar pe valea Someșului Mare. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei* X. Cluj-Napoca, 371–390.

Coman, Mihai

1980 *Izvoare mitice.* Cartea Românească, București.

Coupal, Marie

2000 *Cum să-ți interpretezi visurile?* Humanitas, București.

Craus Géza

1905 A vízmosások megkötéséről. *Erdészeti Lapok. Az Országos Erdészeti Egyesület Közlönye* XLIV. (11) 949–975.

Czébely Lajos

1995 Gáti gyermekmondókák és játékdalok (1795–1985). *Néprajzi Látóhatár* IV. (1–2) 128–147.

- Czuczor Gergely – Fogarasi János
1862–1874 *A Magyar Nyelv Szótára*. I–VI. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették ~. Pest.
- Csáky Károly
1999 „Nem halt meg, csak alszik.” *A halottkultusz, a halállal és a temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek a Középső-Ipoly mentén*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely.
- Csete Balázs
1958 *Jászkiséri gyermekjátékok. A jászkiséri gyermekek játékelete és a maguk készítette játékszerek*. (Jászkunsági füzetek.) Damjanich János Múzeum, Szolnok.
1993 (1954) *A jászkiséri gyermek élete a születéstől a házasságig*. Szerkesztette Bereczki Ibolya. Kiadja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület, Szolnok.
- Csilléry Klára, K.
1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csörgő Zoltán
é. n. *A szimbólumok és szertartások szerepe a modern kori ember életében*. Szakdolgozat. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen. Elérhetőség. <http://www.inco.hu/inco3/hagyó/cikkoh.htm>.
2011 *Hagyománytár 2. Jelek, üzenetek a jelennek*. Püski Kiadó, Budapest.
- Daczó Árpád Lukács
1980 A gyimesi Babba-Mária. In: Kós Károly (szerk): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 231–239.
- Dancs Lajos
1982 *Kör, kör, ki játszik?* Városi és Megyei Művelődési Központ, Nyíregyháza.
- Dankó Imre
1963 Az almaszimbolika magyar vonatkozásai. *Ethnographia* LXXIII. (4) 558–589.
- Dávid Katalin
2002 *A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve*. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.
- Deftlefsen, Thorwald
1999 *A sors, mint esély*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Demény István Pál
1999a Bika képében viaskodó táltosok a régi Kínában. In: Uő: *Táltosok, kerekék, lángok*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 17–24.
1999b „A vízen átkelés” motívuma a román és a magyar folklórban. In: Uő: *Táltosok, kerekék, lángok. Összehasonlító folklórisztikai tanulmányok*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 115–141.

- 2002a A nyenyec (jurák-szamojéd) hősi epika. In: *Uó: Hősi epika*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Gazda Klára. Európai Folklór Intézet, Budapest, 345–372.
- 2002b A szerelmi dalok szimbólumrendszere. In: *Uó: Széles vízen keskeny palló. Magyar és összehasonlító folklórtanulmányok*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 157–212.
- Diószegi Vilmos
1977 *babvetés* címszó. In: *MNL I. A–E*. 181–182.
1998 (1958) *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Reprint. Akadémiai Kiadó. Budapest. Eredeti kiadás: 1958.
- Dolányi Anna
1996 *Gyermekjátékok Turán*. Nagyközségi Polgármesteri Hivatal, Tura.
- Dömötör Ákos
1988 *Magyar Népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Összeállította és a bevezetőt írta ~. Szerkesztette Kovács Ágnes. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.
- Dömötör Tekla
1974 *A népszokások költészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Eco, Umberto
1998 *A rózsza neve*. Európa Kiadó, Budapest.
- Edvi Illés Pál
1837 *Első oktatásra szolgáló kézikönyv vagyis a legszükségesebb tudományok összesége*. Magyar Tudós Társaság, Budán
- Együd Árpád
1981 *Kaposváron megverték a rézdobot. Száz somogyi népdal*. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár.
- Eliade, Mircea
2002 *A samanizmus. Az eksztázis ősi technikái*. (Osiris könyvtár.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Endrey Walter – Zolnay László
1986 *Társasjáték és szórakozás a régi Európában*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Enyedi József
1988 *Madárlátta kenyér. Hajdúhadház népköltészete*. Az adatokat gyűjtötte és az előszót írta ~. Szerkesztette, bevezető tanulmánnyal ellátta Kríza Ildikó. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.
- Erdélyi Zsuzsánna
1961 Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. *Ethnographia* LXXII. (2) 173–199, (3) 405–429, (4) 583–598.

Evseev, Ivan

1994 *Jocurile tradiționale de copii. (Rădăcini mitico-rituale.)* Editura Excelsior, Timișoara.

1998 *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească.* Editura Amarcord, Timișoara.

Faragó József – Fábián Imre (közzéteszi)

1982 *Bihari gyermekmondókák.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Fazakas István – Székely Sz. Magdolna

1990 *Igézet ne fogja.* Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babonaszótára” nyomán írta ~. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Fehér Zoltán

1975 *Bátya néphite. (Folklór Archivum, 3.) Szerkesztette Hoppál Mihály. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.*

Fenesi Annamária – Szabó D. Zoltán

é. n. Bíbic (Vanellus vanellus). In: *A romániai madárfajok adatbázisa. Adatbank. Erdély flórája és faunája.* Elérhetőség: <http://adatbank.transindex.ro/madarak/?id=58>.

Fodor Miklós

2003 Egy létigenlő mondóka megfejtése. *Napút. Online kulturális folyóirat* V. (6) Elérhetőség: http://www.napkut.hu/naput_2003/2003_06/013.htm.

Fogarasi Klára

2007 *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen. A Kováts-napfényes műterem száz éve.* Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2007 március 20.–szeptember 30. A kiállítást rendezte és a katalógust írta ~. Néprajzi Múzeum, Budapest.

Gazda Klára

1971 Játsszani is engedj fiadat. *Megyei Tükör.* aug. 8. 522. sz.

1980 *Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1998 *A székely népviselet.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

1999 Az obi-ugor geometrikus ornamentika mitikus hátteréről. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére.* Táton, Budapest, 429–461

2000 A magyar hintázási hagyományok összehasonlító perspektívából. *Erdélyi Múzeum* XLII. (3–4) 193–236.

2002 A hintázás: utazás a boldogság szekerén. In: Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára.* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 8.) Györfly István Néprajzi Egyesület, Budapest, 292–317.

2003 A hinta a magyar néphagyományban. Funkciók, jelentések, szimbólumok. In: Czövek Judit (szerk.): *Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsánna köszöntése.* (Örökség.) Gondolat Kiadói Kör – Európai Folklór Intézet, Budapest, 274–300.

- 2006 A temetkezési szokások funkciói. In: Deáky Zita (szerk.): *Temetkezési szokások az erdélyi románoknál. 1817. Vasilie Popp orvosi disszertációja 1817 / Obiceiuri de înmormântare la românii ardeleni. 1817. Vasilie Popp și disertația sa medicală. Vien 1817.* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 10.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Budapest – Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Budapest, 47–68, 69–94.
- 2008a *Közösségi tárgy-kultúra – művészeti hagyomány. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 4.) Szerkesztette Jakab Albert Zsolt. KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- 2008b *Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia.* 2. kiadás. Ós-Kép Kiadó, Budapest.
- 2010 Fehér liliomszál. Egy mozdulatutánzó magyar népi gyermekjáték jelentései. In: Molnár Zoltán – Németh Zsolt – Vass Csaba (szerk.): *80 év Isten tenyerén. Megtartó szeretettel Molnár V. Józsefnek.* Ós-Kép Kiadó, Budapest, 403–431.
- 2017 A magyar hidasjátékok a szakirodalom tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 955–974.
- Gágyor József
1982 *Megy a gyűrű vándorútra. Gyermekjátékok és mondókák.* I–II. Össze gyűjtötte és feldolgozta ~. Gondolat–Madách, Budapest–Bratislava.
- 1991 Szerelmi kiskaté. Az Egy – megérett a meggy c. mondóka szimbólumfejtése. *Irodalmi Szemle* XXXIII. (7) 717–728.
- Gáspár János
1977 *Kerekecske dombocska.* Ion Creangă Könyvkiadó, Bukarest.
- Gelencsér József – Lukács László
1991 *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében.* Székesfehérvár.
- Gergely Gizella
1999 *Asszonyi helytállás a Székelyföldön.* Magyar Napló, Budapest.
- Géczi Lajos
1984 *Ungvidéki gyermekjátékok.* In: Uő (összeáll.): *Új Minden Gyűjtemény* 3. Madách, Pozsony, 93–187
- Graves, Robert
1970 *A görög mítoszok.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gulyás Éva
1976 *Jászdózsai hiedelmek.* In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor Archívum* 4. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 9–186.
- Gunda Béla
1989 *A rostaforgató asszony.* In: Uő: *A rostaforgató asszony.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 11–28.

Györgyi Erzsébet

1990 A házasságkötés szokásai. In: *MN VII.* 32–66.

Györgyi Erzsébet – Tárkány Sziucs Ernő

1977 *eljegyzés, jegyváltás, kézfogó* címszavak. In: *MNL I. A–E.* 668–669.

Haider Edit

1976 „Sántaiskola” avagy a labirint-játék kultúrtörténetéhez. *Művészet XVII.* (6) 20–23

1979 *ickázás, sántika, ugróiskola: ügyeségi gyermekjátékok* címszó. In: *MNL II. F–Ka.* 617–618.

1980 *mozdulatutánzó játék* címszó. In: *MNL III. K–Né.* 650.

2002 A lépegető libajáték. *Napút. Irodalom, művészet, környezet. Társas játékok.* (május) 44–48.

Haider Edit – Borsai Ilona – Kovács Ágnes

1976 *Bújj, bújj, zöld ág... Népi gyermekjátékok.* Válogatta és a játékokat feldolgozta Haider Edit. Népzenei munkatárs Borsai Ilona. Szerkesztette Kovács Ágnes. Móra Könyvkiadó, Budapest.

1977 *Kivirágzott a diófa. Népi gyermekjátékok.* Válogatta és feldolgozta Haider Edit. Közreműködött Borsai Ilona. Szerkesztette Kovács Ágnes. Móra Könyvkiadó, Budapest.

Halász Péter

2005 *A moldvai csángó magyarok hiedelmei.* General Press Kiadó, Budapest.

Hintalan László – Lázár Katalin

1980 *Gyermekjátékok. Hévizgyörk.* (Pest Megyei Múzeumi Füzetek, XII.) Kiadja a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre.

Hoppál Mihály

1975 Az uráli népek hiedelemvilága és a samanizmus. In: Hajdú Péter (szerk.): *Urali népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai.* Corvina Kiadó, Budapest, 211–234.

1982 Varsányi hiedelmek. In: Uő (szerk.): *Folklór Archívum 14.* MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 222–247.

1990 *Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben.* Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György

1990 *Jelképtár.* (Curiositas, III.) Helikon Kiadó, Budapest.

Igaz Mária

1979 *Jöjj által, jöjj által* címszó. In: *MNL II. F–Ka.* 688.

1982a *táncos körjáték* címszó. In: *MNL V. Sz–Zs.* 182–183

1982b *vonulás, lilázás, pilikézés* címszavak. In: *MNL V. Sz–Zs.* 593–594.

- Ipolyi Arnold
1929 *Magyar mythologia*. I. kötet. 3. kiadás. Kiadja Kajti Ferencz, Budapest.
- Istvánffy Gyula
1911 A borsodmegyei palócok. IV. Babonás szokások. *Ethnographia* XXII. (5) 292–305.
- Ivanov, V. V.
1984 Obi-ugor és ket folklórkapcsolatok. (Kovács Zoltán ford.) In: Hoppál Mihály (szerk.): *Nyelv, mítosz, kultúra*. Gondolat, Budapest, 215–234.
- Jankovics Marcell
1990a *híd* címszó. In: *Jelképtár*. 94.
1990b *hold* címszó. In: *Jelképtár*. 95–96.
1990c *szita [és rosta]* címszó. In: *Jelképtár*. 207.
- Jankó János, Dr.
1891 Kalotaszegi babonák. *Ethnographia* II. (7–8) 273–286.
- Jókai Mária
1979 Gimesi gyermekjátékok. In: Nagy Józsefné (szerk.): *Néprajzi Közlések* III. Cse-
madok Központi Bizottsága, Pozsony, 84–102.
- József Dezső
1943 *A Nyikó-menti gyermek magakészítette játékszeri*. (A Székely Nemzeti Mú-
zeum Kiadványai, 1.) Kolozsvár.
- Jung, Carl Gustav
1998 *Mandala. Képek a tudatalattiból*. Szerkesztette Franz Magdolna. Édesvíz Ki-
adó, Budapest.
1999 *A filozófusok fája*. Szerkesztette Zsarnay Erzsébet. Édesvíz Kiadó, Budapest.
- Kallós Zoltán
1987 Lakodalom előtti „szabogatas” a moldvai magyarok közt. *Ethnographia*
XCVIII. (2–4) 350–359.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor
2005 *Tárgyak szimbolikája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Kaprálík Zsuzsánna
2012 Játékok, táncok és szokások nagybőjtben. *Vasárnap. Új Szó Online*. 2012.
márc. 7. Elérhetőség: [http://vasarnap.ujszo.com/vasarnap/201211/kultura/
jatekok-tancok-es-szokasok-nagybojtben](http://vasarnap.ujszo.com/vasarnap/201211/kultura/jatekok-tancok-es-szokasok-nagybojtben).
- Kardos László
1960 *A magyar színjáték kezdetei*. Színháztudományi Intézet, Budapest.
- Kálmán Béla – Munkácsi Bernát
1952 *Manysi (Vogul) Népköltési Gyűjtemény*. III.2. Munkácsi Bernát hagyatékának
felhasználásával sajtó alá rendezte Kálmán Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kálmány Lajos (gyűjt.)

1878 *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*. II. *Elegyes*. Nyomtatta Réthy Lipót és fia, Aradon.

1881 *Szeged népe*. I. *Ős Szeged népköltése*. Nyomtatta Réthy Lipót és fia, Aradon.

1882 *Szeged népe*. II. *Temesköz népköltése*. Nyomtatta Réthy Lipót és fia, Aradon

1891 *Szeged népe*. III. *Szeged vidéke népköltése*. Nyomatott Bába Sándor könyvsajtóján, Szegeden.

2011 *Magyar hitvilág. Válogatott tanulmányok*. Szerkesztette és az utószót írta Péter Lajos. Ős-kép Kiadó, Budapest.

Kerényi Károly

1977 *Görög mitológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.

2014 *A labirinthosztól a szirtoszig. Gondolatok a görög táncról. A tánc*. Tillmann J. A. fordítása. Elérhetőség: <https://tillmannforditasok.wordpress.com/2014/08/10/70>.

Keszeg Vilmos

1999 *Mezőségi hiedelmek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Kiskéri Balogh István

1898 Cserháti néprajzi adatok. *Ethnographia* IX. (2) 128–135.

Kiss Áron (szerk.)

1891 (2000) *Magyar népi gyermekjátékgyűjtemény*. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest. Reprint: 2000, Szentiványi Tibor és Dr. Kriston Vizi József, Holnap Kiadó, Budapest.

Kiss Lajos

1953 A Lengyel László-játék. In: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.): *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*. (Zenetudományi Tanulmányok, I.) Akadémiai Kiadó, Budapest 373–398.

Kodály Zoltán

1913 Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. *Ethnographia* XXIV. (6) 357–361.

1951 Előszó. In: *MNT I*. VII–XVIII.

Kodály Zoltán – Vargyas Lajos

1976 *A Magyar Népzene*. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos. 7. kiadás. Zene-műkiadó, Budapest.

Komlóssy Judit

1997 *hint*a címszó. In: *Szimbólumtár*. 206–207.

Konsza Samu (gyűjt.)

1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.

Kovács Ágnes

1979 *hintázó* címszó. In: *MNL II. F–Ka*. 549.

1980 *mondókamese* címszó. In: *MNL III. K–Né*. 642.

1982 *szitakötögető* címszó. In: *MNL V. Sz–Zs*. 50–51.

Kovács Ágnes – Benedek Katalin

1989 *Magyar Népmesekatalógus 8. A magyar hazugságmesék katalógusa (AaTh 1875–1999)*. Összeállította és a bevezetőt írta ~. Szerkesztette Kovács Ágnes. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

1991 *Magyar Népmesekatalógus 9. A magyar formulamesék katalógusa (AaTh 2000–2399)*. Összeállította és a bevezetőt írta ~. Szerkesztette Kovács Ágnes. MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest.

Kovács Endre

1981 *Doroszló hiedelemvilága*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

Kovács János

1901 *Szeged és népe. Szeged ethnographiája*. A „Dugonics Társaság” által pályakoszorúzott mű. Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata. Elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_es_nepe/index.htm.

Kovács László, K.

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.

1981 *rév, révész* címszavak. In: *MNL IV. N–Szé*. 346–347.

Kresz Mária

1971 *Emberkorsók*. Adatok az antropomorf korsók funkciójához. *Néprajzi Értesítő* LIII. 5–32.

Kriston Vízi József

1985 *Adalékok a bukovinai székelyek játékkultúrájáról*. *Forrás* XVII. (október) 35–43.

1990 *Hintaformák és a hintázás szokásai Közép-Kelet Európában*. In: Sztrinkó István (szerk.): *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében*. Kecskemét, 166–172.

Kristó Tibor

1995 *Cserkabala*. In: *Uő: Csíki néprajzi gyűjtések*. Csíkszereda, 54–55.

Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób (gyűjt.)

1882 *Székelyföldi gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, III.) Athenaeum, Budapest.

Kurth, Hanns

2003 *Mit jelentenek az álmok? Lexikon A-tól Z-ig*. M-érték Kiadó, Budapest.

Kuszmán Zsófia

1997 *fekete* címszó. In: *Szimbólumtár*. 139–140.

Lajos Árpád

[1940] *A magyar nép játéka*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest.

1979 *hintáztató* címszó. In: *MNL II. F–Ka*. 549–550.

1980 (1979) *Nemesek és partiak Szuhafőn*. (Borsodi kismonográfiák.) A bevezető tanulmányt írta Tálasi István. A tanulmányt sajtó alá rendezte és szerkesztette Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

Lábadiné Kedves Klára

1984 *Barkóca* címszó. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék.

1989 *Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának. Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok*. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék.

Lázár Katalin

1990 Magyar népi játékok. In: *MN VI*. 531–647.

1996 *Énekes-táncos népi gyermekjátékok*. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest.

1997 *Népi játékok*. (Jelenlevő Múlt.) Planétás Kiadó, Budapest.

2002 A játékok típusrendje. In: Uő: *Gyertek, gyertek játszani. I. 1. A népi játékok elmélete. 2. Válogatás erdélyi és moldvai játékokból*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 82–120.

2009 Kis kacsá fűrdik. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenatudományi dolgozatok. Somfai László 75. születésnapja tiszteletére*. MTA Zenatudományi Intézet, Budapest, 319–340.

Lázár Virgil

1881 Kiolvasások a cicás játékhoz. *Nyr X*. 95.

Lehtisalo, Toivo

1947 *Juraksamojedische Volksdichtung*. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 90.) Suomalais-Ugrilainen seura, Helsinki.

László Gyula

1944 *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet Kiadása, Budapest.

Lipták Anikó

1997 *csont/csontváz* címszó. In: *Szimbólumtár*. 97–98.

Lükő Gábor

1981 Középkori mondáink variánsai a román kolindaköltészetben. In: Eperjessy Ernő – Krupa András (szerk.): *A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. III. (1980. szept. 30. – okt. 2.)* Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, Budapest–Békéscsaba, 611–618.

- Madar Ilona, P.
1967 Sárretudvari hiedelmek. *Néprajzi Közlemények* III. (1–2) 23–225.
- Manga János
1941 A tavaszi ünnepkör hagyományai a Nyitra megyei Menyhén. A virágvasárnap
kiszehajtás és villózés. *Néprajzi Értesítő* 33. 281–318.
- Mannhardt, Wilhelm
1859 Das Brückenspiel. In: *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*.
Vierter I. Band. Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, Göttingen, 301–320.
- Margalits Ede
1897 *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Gyűjtötte és rendezte Dr.
~ egyetemi tanár. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság
támogatásával jelent meg. Kiadja Kókai Lajos a millénium évében, Budapest.
- Marian, Simion Florea
1994 *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*. II. Ediție îngrijită și introducere de
Jordan Dăcu. Editura Fundației Culturale Române, București.
1995 *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*. Editura Grai și Suflet, Cultura
Națională, București.
- Marinoiu, Costea
1974 *Folclor din Țara Loviștei*. Centrul județean de îndrumare a creației populare și
a mișcării artistice de masă, Vâlcea.
- Matijevics Lajos (gyűjt.)
1976 *Tíz, tíz, tiszta víz. Jugoszláviai magyar népi mondókák*. (Hagyományaink,
VIII.) Forum, Újvidék.
- Mayer Erika (feldolg.)
[1977] *Rábaközi gyermekjátékok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- Máté Lajos
1899 Lakodalmi szokások Hajdú Nánáson. *Ethnographia* X. (3) 223–232
- Melich János
1939 Adalék a magyarországi hídjátékokhoz. *Ethnographia* L. (1–2) 90–112.
1940 Pótlás az „Adalék a magyarországi hídjátékokhoz” c. értekezésemhez. *Ethno-
graphia* LI. (1) 84–86.
- Mészáros István
1963 Népi gyermekjátékaink „Lengyel” László királya. *Ethnographia* LXXIV. (2)
272–278.
- Mészöly Gedeon
1941 A kidei Hintó-mező nevének és a hínár szónak eredete. *Nép és Nyelv* I. (1941)
231–232.

Móser Zoltán

1997 *Álmodik a múlt. Kicsiknek és nagyoknak a Dunán innen és Dunán túl.* Pro-Print Könyvkiadó – Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet, Csíkszereda–Székesfehérvár.

2011 *Mély kútba tekinték. A régmúltról, az ősi időkről, az íratlan történelmünkről kicsiknek és nagyoknak sok képpel és kottával.* Magyar Kultúra Kiadó, Győr.

2014 Azt mondják: lengyel. *Vigilia* 79. (2) 119–126.

Moskovszky Éva

2004 *Sors és játék. A táblás játékok eredete és őstörténete.* Ráció Kiadó, Budapest.

Nagy Gábor, O.

1976 *Magyar szólások és közmondások.* Gondolat, Budapest.

Nagy Janka Teodóra

1994 Születéstől házasságig. A gyermekélet hétköznapijai és ünnepei. In: Szabó Géza (szerk.): *Bölcskei Tanulmányok I. Múlt és jelen Bölcskén.* Bölskei Önkormányzat, Bölske, 355–390.

Nagy József (közli)

1892 Hegyhát vidéki hangutánzók, mondák és babonák. *Ethnographia* III. (2–3) 64–73.

Nagy Krisztina

1997 *szita/rosta* címszó. In: *Szimbólumtár.* 438.

Nagy Olga (gyűjt.)

1978 Narancskirály. In: *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 129–130.

Nagy Ödön

1992 *Tavaszi népszokások.* Kézirat. KJNTA.

Nagy Sándor

1903 *A váci nyelvjárás.* (Nyelvészeti Füzetek, 10.) Athenaeum, Budapest.

Nilsson, Martin P.

1972 Rural customs and festivals. In: *Uő: Greek folk religion.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 22–41.

Nyisztor Ilona

2003 Felkelék Én Jó Regvel Hajnalban. In: *Moldvai csángó karácsonyi énekek.* Hanglemez. Part 2. Etnofon Kiadó.

Oláh-Badi Melinda

2008 *Világkép-ábrázolás és átöröklődés két elemzett népi játék példáján.* BBTEM.

Olosz Katalin – Almási István

1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet.* A szöveggyűjtemény Olosz Katalin, a dallamgyűjtemény Almási István munkája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

Orbán Ildikó

1997 *Székelykövesd, pünkösdi szokások*. Kézirat. KJNTA.

Orosz Péter

é. n. (2015) *Képes – helyenként képtelen – könyv a dióról*. Elérhetőség: <http://dioskonyv.hu/01-01/1.htm#>.

Ősz János

1941 Az obsitos. In: *A csudatáska. Eredeti székely népmesék*. Gyűjtötte és feljegyezte: ~. A könyv bevezetőjét írta: Kovács László. Erdélyi Szépműves Céh, Kolozsvár, 204–212.

Padányi Viktor

1963 *Dentu-Magyarica*. Editorial Transsylvania Könyvkiadó Vállalat, Buenos Aires. Elérhetőség: magyarnemzetikormany.com/pi-klub/downloads.php?cat_id=2&file_id=53

Pamfile, Tudor

1910 *Industria casnica la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă și tehnică populară*. Tipografia Cooperativa, București.

1998 *Dragostea în datina tineretului român*. Editura Saeculum I.O., București.

Pap Károly (gyűjt.)

1905!! 1906 Dajka-rímek, gyermek-versek, mondókák. *Ethnographia* XVI. (5) 306–310.

Papp Zsolt György

2012 Győri gyöngyszemek – borban élő gyöngyök. *Győr + Online*. 2012. jan. 10. Elérhetőség: http://gyorplusz.hu/cikk/gyori_gyongyszemek_borban_elo_gyongyok.html.

Paraj János

1926 Gyermekjátékok Nádújfalun. *Ethnographia* XXXVII. (2) 93–94.

Pál József – Újvári Edit (szerk.)

1997 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.

Páll Gábor

2007 (1951) *A budapesti Duna-hidak története*. Pályamunka a Magyar Tudományos Akadémia műszaki-történeti pályázatára. Danubius jelige. (Lánchíd Füzetek, 6.) Első Lánchíd Bt., Biri.

Pécsiné Ács Sarolta

1978 *Népi gyermekjátékok Kalocsa környékén*. (Kalocsai múzeumi dolgozatok, 2.) Kalocsa Város Tanácsa, Kalocsa.

Pesovár Ernő

1960 Verbuválás a reformkori Vas megyében. *Vasi Szemle* XIV. (2) 59–72.

Bibliográfia

- Pesovár Ernő – Dobos Ilona
1982 *verbuwálás* címszó. In: *MNL V. Sz-Zs.* 525–526.
- Pethő Ildikó
1997 *drágakő* címszó. In: *Szimbólumtár.* 107–108.
- Peti Lehel – Zágoni Bálint
2004 „*Fényes volt, úgy rebegett...*” *Napnézés Csíksomlyón.* Néprajzi film.
- Petrolay Margit
2015 *Tanulmányok meséről, gyermekirodalomról.* Elérhetőség: <http://www.fapadoskonyv.hu>
- Pócs Éva
1990 Néphit. In: *MN VII.* 527–692.
2017 A dob és a rosta. Újabb gondolatok a magyar sámándobról. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Intézet – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 59–72.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics
1963a *Agrarnie prazniki.* Leningrad.
1963b Az orosz agrárrítusok tanulmányozásának módszerei. *Műveltség és Hagymány V.* 55–62.
1988 A rituális nevetés a folklórban. (A Neszmejanáról szóló mese kapcsán.) *Létünk XVIII.* (2) 223–248. Elérhetőség: http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/karneval/ritualis_nevetes.htm
- Propsz Eszter
1997a *liliom* címszó. In: *Szimbólumtár.* 307–308.
1997b *daru* címszó. In: *Szimbólumtár.* 99.
- Ráduly János
1990 *Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések.* Gyűjtötte és a bevezetőt írta ~. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Reuss Gabriella
1997a *vár, kastély* címszó. In: *Szimbólumtár.* 482–482.
1997b *dió* címszó. In: *Szimbólumtár.* 103.
1997c *víz* címszó. In: *Szimbólumtár.* 492–493.
1997d *gyöngy* címszó. In: *Szimbólumtár.* 173–174.
- Richter István
1998 Évi szokások, babonák és szólás-mondások Német-Prónán és vidékén. *Ethnographia IX.* (1) 75–85.
- Rimai Éva
1999 Kópé-idéző a potáknál. *Ethnographia* 110. (1) 112–127.

Róheim Géza, dr.

1925 (1990) VII. Tavasz ünnep. In: *Magyar néphit és népszokások*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T. Kiadása, Budapest, 239–286. Reprint: 1990, Universitas Reprint, Szeged.

Santarcangeli, Paolo

1970 *A labirintusok könyve*. Gondolat, Budapest.

Sangina, I. I.

1981 A vászonkendők szerepe az orosz parasztok családi rítusaiban. A XIX. század végén és a XX. század elején. *Ethnographia* XCII. (1) 14–26.

Schmidt, Regine

1977 *Die Darstellung von Kinderspielzeug und Kinderspiel in der griechischen Kunst*. Österreichisches Museum für Volkskunde, Wien.

Schwindt, Theodor

1894–1895 *Suomalaisia koristeita. Finnische Ornamente 1. Ompelukoristeita ja kuoseja – Stickornamente und Muster*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Sebestyén Ádám

1989 *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd.

Sebestyén Dobó Klára

2001 (1952) *Én elmenyek kicsi búval. Kászoni népzene és néphagyományok 1952-ből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Seres András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1994 Moldvai magyar lakodalmi szokások. *Néprajzi Látóhatár* III. (1–2) 89–114.

Solymossy Sándor

1932 A magyar ősvallás. *Magyar Szemle* XV. (2/58) 105–173.

Szabó Imre

1906 Farsang és húsvét a dévai csángó telepeken. *Néprajzi Értesítő* VII. 90–94.

Szabó T. Attila

1969 *Haja, haja, virágom. Virágénekek*. Szabó T. Attila gondozásában, és bevezetőjével. Gy. Szabó Béla eredeti dúcokról nyomtatott fametszeteivel. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

1988 A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse. In: *Uő: Nyelv és település*. Europa Könyvkiadó, Budapest, 185–212.

Szamota István – Zolnai Gyula

1902–1906 *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Gyűjtötte Szamota István, szerkesztette Zolnai Gyula. Hornyánszky Viktor, Budapest.

Szapu Magda

1996 *Gyermekjátékok. Válogatás Együd Árpád néprajzi gyűjtéseiből.* Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár.

Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.)

1890–1893 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig.* I–III. [Latin- és magyar nyelvű címlappal.] Hornyánszky Viktor, Budapest.

Szmadám György

1990a *kacsa* címszó. In: *Jelképtár.* 104.

1990b *kutya* címszó. In: *Jelképtár.* 131–132.

Szendrey Zsigmond

1924 *Nagyszalontai gyűjtés.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, XIV.) Athenaeum, Budapest.

1937 A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. *Ethnographia* XLVII. (2–3) 154–166.

Szendrey Zsigmond – Szendrey Ákos

1943 Szokások. In: In: Viski Károly (s.a.r.): *A magyarság néprajza* IV. *Szellemi néprajz* II. Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 132–268.

Szentimrei Judit

1981 Szóttések, varrások, hímzések. In: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 177–359.

Szepes Erika

2006 A mítosz: egy fogalom jelentésváltozásai. II. *Eső Irodalmi Lap* 9. (4) 67–81.

Székely László

1997 *Csiki áhitat. A csiki székelyek vallásos hitélete.* A bevezetőt Erdélyi Zsuzsanna és Pusztai Bertalan írták. Szent István Társulat, Budapest.

Székely Leo

1896 Gömörmegyei babonák. *Ethnographia* VII. (5) 374–379.

Szigeti Jenő

2001 Az Ószövetség felfogása a halál utáni életről. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, II.) Balassi Kiadó, Budapest, 68–80.

Tankó Gyula

2001 *Életvitel a Gyimesekben.* Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely.

Tari Lujza

1999 Zene és hiedelem. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 231–262.

2000 Most szép lenni katonának In: Uő: *A szabadságharc népzenei emlékei*. Példatár. CD-ROM. MTA Zenetudományi Intézet – Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest. Elérhetőség: <http://48asdalok.btk.mta.hu>.

Tarnay László, dr.

2011 *Az esztétika tapasztalati alapjai. 1–10. előadás*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Elérhetőség: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/esztetika_tap_alap/index.html.

Tánczos Vilmos

1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. (Krónika Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2000a *Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei*. (Krónika Könyvek.) Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

2000b A szakrális világnézet. In: Demény István Pál – Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos: *Magyar népi kultúra*. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 109–131.

2006 *Folklórszimbólumok. Egyetemi jegyzetek*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 2.) KJNT – BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár.

2015 A romániai magyar néprajzkutatás tizenkét éve (2002–2013). In: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. II. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 69–176.

Tátrai Zsuzsánna

1988 *A gyermekkor költészete*. In: *MN V*. 584–610.

1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In: *MN VII*. 102–264.

Tereshchenko, N. M.

1990 *Nenetskii epos. Materialy I issledovaniia po samodiiskim iazykam*. Otvetstvenny redaktor A. N. Zhukova. Nauka, Lenindraskoe Otd-nie, Leningrad.

Thompson, Stith

1932–1936 *Motif-Index of Folk-Literature*. I–VI. Bloomington, Ind.

Timaffy László

1992 *Táltosok, tudósok, boszorkányok. Kisalföldi népmondák*. Hazánk Kiadó, Győr.

Tóth-Bogár Katalin

2010 Szilva, kender, mogyoró – a népdalkincs erotikájáról. *Nyelv és Tudomány*. 2010 február 24. Elérhetőség: <https://m.nyest.hu/hirek/szilva-kender-mogyoro-a-nepdalkincs-erotikajarol>.

Törköly István

1996 Régi szajáni gyermekjátékok. *Létünk XXVI*. (3–4) 83–93.

Török Ferenc

1896 *A székely gyermekvilág ezer év múltán*. Sepsi-Szent-György.

Bibliográfia

Török József

1971 Gyermekjátékok. In: Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé Község Tanácsa, Tápé, 785–809.

Török Károly

1872 *Csongrád megyei gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény. II.) Athenaeum, Pest.

Thúry József

1890 Kis-Kun-Halas néprajza. *Ethnographia* I. (8) 381–410.

Túróczi-Trostler József

1942 *Fenékkal felfordult világ. Tanulmány a mesés képzetek történetéből*. Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése, Budapest.

1961 János pap országa. In: *Uő: Magyar irodalom – világirodalom*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 217–264.

Ujváry Zoltán

1969 *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

1975 A hídjátékok egyik variánsáról. In: *Uő: Varia Folkloristica. Írások a néphagyomány köréből*. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 25.) Debrecen, 5–13.

Újvári Edit

1997 *hold* címszó. In: *Szimbólumtár*. 207–209.

Vajda József

1978 *Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek? 333 zalai népdal*. (Zalai gyűjtemény, 10.) Zalaegerszeg.

Vajkai Aurél

1940 Veszprémmegye népi építkezése. *Néprajzi Értesítő* XXXII. 1–22.

Varga Emese

1997 *macska* címszó. In: *Szimbólumtár*. 313.

Vasas Samu

1993 *A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés hagyományai Kalotaszegen*. Kráter Kiadó – Colirom Rt., Budapest–Kolozsvár.

Vánkó József

2015 *Tobzódócsütörtök*. Elérhetőség: <http://valasz.hu/gasztronomia/tobzodocsutortok-109755>.

Verebélyi Kincső (szerk.)

1998 *Néphit szövegek*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIX.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Veress Ilona

2002 *Mezőcsávási gyermekfolklór*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

Vikár Béla

1901 A Szentiváni ének. *Nyr* XXX. (8) 353–363.

Virág Magdolna

1994 *Temetés a Tövisháton. Haldoklóhoz, halotthoz és temetőhöz kapcsolódó szokások és hiedelmek három szilágysági faluban*. (A Néprajzi Látóhatár Kis-könyvtára, 4.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen.

Virt István

1987 *Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján*. (Folklór Archívum, 17.) Szerkesztette Hoppál Mihály. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

1990 Halottas szokások és hiedelmek a Baranya megyében élő moldvai csángóknál. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 34. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 227–238.

Wirth István

2011 *Fürdő kultúra. Egyetemi jegyzet*. Szent István Egyetem. Elérhetőség: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_furdokultura/index.html.

Wislocki Henrikné

1892 Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia* III. (2–3) 47–55.

1896 Nyál és köpés a magyar néphitben. *Ethnographia* VII. (6) 460–465.

Zentai Tünde

1983 *Ormánsági hiedelmek*. (Folklór Archívum, 15.) Szerkesztette Hoppál Mihály. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

(n. n.)

1972 *Kalevala*. Fordította Nagy Kálmán. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Rezumat

Mesajele simbolice ale jocurilor de copii

Jocurile incluse în această carte sunt creații ale căror rădăcini se află în straturile vechi ale culturii, astfel ele se ocupă cu aspectele existențiale ale vieții omenești. Jocul, ca activitate de bază a copilăriei omenirii, cuprinde numeroase imagini arhetipale. O parte însemnată a jocurilor populare se desfășoară în perioada de primăvară, atunci când natura se trezește la viață. Ele sunt menite să ajute sau să grăbească resurecția naturii, respectiv se referă la problemele de bază ale oamenilor, adică trăirile vitale ale tinereții, reprezentările vieții pământești și ale vieții de apoi, presupuse legături dintre acestea. Jocurile reflectă legătura dintre natură și om, credința în posibilitatea de a influența natura. Desființează hotarul dintre universul real și lumea percepută, eroii călătoresc în timp și spațiu, utilizând modelele cerești în viața lor pământească. Însă în ceea ce privește aceste relații privilegiate, individul trebuie să fie demn de ele din punct de vedere moral, iar știind că nu este întotdeauna cazul, ei apelează la gesturi simbolice de purificare.

Jocurile de copii, la fel ca operele poetice-artistice, își au efectul mai degrabă pe plan emoțional, decât intelectual, datorită faptului că activitățile umane și creațiile ce sunt reflectate de acestea sunt influențate de o serie de factori, dintre care intelectul îi evidențiază când pe unul, când pe celălalt. Drept urmare interpretarea lor este plină de incertitudini.

În acest volum de studii doresc să descopăr fondul și mesajele a trei jocuri de primăvară prin analiza imaginilor și a reprezentațiilor acestora.

Prima temă este *Leagănul și Legănatul*. Datorită ritmicității specifice, a mișcărilor paradoxale înainte/înapoi/înainte și/sau sus/jos/sus legănatul se regăsește în tradiția mai multor popoare europene și asiatice ca o sărbătoare rituală cu semnificații complexe. Tradițiile maghiare legate de legănat – deși și-au pierdut rolul ritualic, rămânând doar în sfera jocului și a distracției – prin elementele structurale, prin denumirile mișcărilor, prin setarea timpului de desfășurare în perioada timpurie a primăverii, mai ales a Paștelui, și prin poetica bogată demonstrează numeroase funcții simbolice.

Al doilea joc de fete, joc de primăvară, *Crinul alb*, pune accentul în primul rând pe purificare. Eroina este săltată în Dunăre pentru a se scălda și apoi pentru a se șterge de șorțul cuiva, care-i va fi perechea în viitor. Anterior acestor acțiuni, jucătoarea trebuie să se sprijine pe un băț, care să o susțină în timp ce traversează apa. Acest băț seamănă cu cel folosit în cultul funerar. Ideea de moarte-înviere este formulată destul de clar și de către un subtip al jocului, care include chemarea lui Lazăr: acesta trebuie să se ridice din mormânt, apoi să se spele în apă, pentru a putea să-L urmeze pe Iisus, cel care L-a chemat.

Al treilea tip de joc discutat este *Podul de piatră*. Personajele din acest joc doresc să treacă podul ce leagă cerul de pământ, păzit de Soare și de Lună, iar prin deschiderea porții de aur să aducă pe pământ binecuvântările cerești ale primăverii. Păzitorii podului îi lasă cu greu să treacă, și doar cu condiția ca aceștia să repare podul deteriorat. Călătorii își asumă această condiție, căci speră să primească comorile și donațiile cerești. Drumul nu este fără pericole: în fața unora – de regulă a celor din urmă – păcătoșilor sau bătrânilor – se închide poarta, iar jucătorul capturat este nevoit să aleagă între bine și rău, între înger și diavol. Corectitudinea deciziei este dovedită sau negată prin diverse încercări.

Prin numeroase căi – adică mișcare, text, melodie, alegerea locului și a timpului, gesturi, instrumente, obiecte – toate cele trei tipuri de jocuri exprimă conceptul morții–învierii și a vieții, printr-o complexitate incredibilă.

Abstract

Symbolic Messages of Traditional Children's Games

The games included in this book are elements deeply rooted in the ancient strata of human culture, therefore they deal with the existential questions of our life. The game, as a basic activity in the childhood of mankind, consists of numerous archaic images. An important part of the children's games take place during spring, urging or helping the wake of nature at this moment of the year, respectively deal with the elementary problems of people, such as the life conducts of the youth, the concepts of earthly life and the afterlife, and the supposed relations between these two worlds. Along the mutual relation between nature and man, and the belief that the former can be manipulated, these games do not only address the elements of nature, but through the back and forth "journey" they discover their celestial copies, helping their descent to earth through the direct "experiences". They demolish the borders between the real world and the world beyond perception, their heroes travel through time and space, using the celestial patterns in their earthly lives, too. But in their belief, these privileged relations one has to be morally worth of, and knowing that this is not always the case, they take symbolic actions of purification.

The games, similarly to poetic and artistic works, have their impact more on the emotional level than on the intellect. This is due to the fact that human actions and the works representing these actions are influenced by several groups of factors, and the senses point out sometimes one, sometimes the other. Therefore their interpretation is full of uncertainties.

In this volume I would like to discover the background and message of three spring games by analysing their images and concepts.

The first topic would be *the swing*. Due to its rhythm, to the paradox movement of forth/back/forth and/or up/down/up swinging can be found in the traditional culture of many European and Asian nations, being a ritual celebration with a complex meaning. The Hungarian traditions related to the swing – although they have lost their ritual role, remaining on the field of simple game and fun – through their structural elements, name of movements, spring and especially Easter timing, respectively their extremely rich poetry demonstrate the existence of numerous symbolic functions.

The second girls' spring game, called *White lily*, focuses especially on purification. The heroine of the game is driven into the Danube in order to wash herself and then to dry herself with someone's apron, who will be her future pair. Previously the player has to lean on a stick, so that when going across the water she could support her back. This stick is similar to the one used in the funeral cult. The idea of death and resurrection is expressed quite clearly in a subtype of the game, the one calling

Lazarus: he has to rise from his tomb, to wash himself in the water and to follow Jesus.

The third analysed game is the *London Bridge*-type. The players would like to cross the bridge between the earth and the sky, watched by the Sun and the Moon, and by opening the golden gate, they would like to bring down to earth the celestial blessings. The watchers of the bridge allow them to do so only if they promise to repair the broken bridge. The passengers make their promises, because they think they will get the celestial treasures and donations. The road is dangerous: before some – usually the last players – the sinners or the elders – the gate is closed, and the captured player has to choose between good and bad, between angel and devil. The correctness of the answer is proven or denied through different challenges.

Through many channels, namely movement, text, melody, time and location, gestures, tools, and objects all three games express the concept of death, resurrection and life, in an unbelievable complexity.

A szerző három tavaszi játék képeit, képzeteit vizsgálva azok hátterét, szimbolikus jelentéseit szeretné felderíteni. Az első téma a *hinta és hintázás*, a második a *Fehér liliomszál* tavaszi leányjáték, a harmadik elemzett játéktípus pedig a *bújó-vonuló kapushidas játék*. A kötetbe foglalt játékok – a kultúra régi rétegébe visszanyúló alkotásokként – az emberi élet létkérdéseivel foglalkoznak, és számos csatornán (mozgáson, szövegen, dallamon, a helyszín és időpont megválasztásán, gesztusokon, eszközökön, tárgyakon) keresztül az élet–halál, meghálás–feltámadás képzetkörét jelenítik meg hihetetlen összetettségben.

ISBN 978-973-8439-94-8

9 789738 439948